

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Krámlí Mihály

A cs. és kir. Duna-flottilla 1917-ben I.

Hrvoje Kekez

“...pugnaque cruentissima atque asperrima...”

The Battle of the Ford of the Zrinski on
the Una River in 1483. Context, topography,
course, and consequences of the battle

Süli Attila

Fejezetek az Újházi-vadászcsapat
történetéből

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti

Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee

4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti

Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement

4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsubonnements

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

137. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2024. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bene Krisztián, PhD, tanszékvezető (PTE Francia Tanszék), vezető (PTE Kortárs Kihívások Kutatóközpont); *Karácsony Károly*, nyugállományú rendőr őrnagy; *Hrvoje Kekez*, DSc, professzor (Catholic University of Croatia in Zagreb); *Krámlí Mihály*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Matányi Marcell*, tanársegéd (NKE HHK); *Süli Attila*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltség); *Szeibert-Erdős András*, tudományos munkatárs (Erőszakkutató Intézet); *Timár Péter*, PhD-hallgató (KGRE TDI); *Tóth Dominik*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Tóth Ferenc*, DSc, tudományos tanácsadó (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet); *Tuček Viktor*, tudományos kutató (MNM KK OSZK Kézirattár)

A rezümékét és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*, *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, *Balla Tibor*, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *C. Tóth Norbert*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Germuska Pál*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba*, *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kelenik József*, *Kincses Katalin Mária*, *Kiss Gábor*, *Lázár Balázs*, *Lenkefi Ferenc*, *Maruzs Roland*, *Mészáros Kálmán*, *Okváth Imre*, *Pollmann Ferenc*, *Sallay Gergely Pál*, *Szakály Sándor*, *Számvéber Norbert*, *Tóll László*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Hajdu Tibor*, *Markó György*, *Pálffy Géza*,
Erwin A. Schmidl, *Vladimír Segeš*, *Tóth Ferenc*

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2024

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.

E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800,- Ft, negyedévre 1200,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

TANULMÁNY

KRÁMLI MIHÁLY

A CS. ÉS KIR. DUNA-FLOTTILLA 1917-BEN

1. rész

A *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain az utóbbi években három tanulmányom jelent meg a császári és királyi Duna-flottilla 1914 és 1916 közötti történetéről.¹ Ebben az írásomban a flottilla 1917. évi tevékenységét tekintem át januártól egészen június 30-áig.²

A császári és királyi haditengerészet részét képező Duna-flottilla legnagyobb erejét ebben az esztendőben érte el, június 20-án ugyanis újra szolgálatba állt az 1914-ben elsüllyedt, majd 1916-ban kiemelt és újjáépített TEMES monitor. A flottilla ekkor tíz ilyen típusú hajóval rendelkezett.

Ez az időszak nem tartott sokáig: szeptember 22-én Brăila közelében aknára futott és elsüllyedt az INN monitor. Ugyan még abban az évben kiemelték és Budapestre vontatták, azonban kijavításával a háború végéig már nem készültek el.

Az 1916. augusztus végétől december elejéig tartó intenzív harcokkal ellentétben a román front 1917. januári stabilizálódását követően a Duna-flottilla napjai viszonylagos nyugalomban teltek. Az 1917-es hajózási idényben a legfontosabb elfoglaltságot az aknaharc jelentette. Miután nyáron a brăilai frontszakaszra tervezett román offenzíva elmaradt, néhány kisebb összecsapáson kívül a flottilla semmilyen jelentősebb hadműveletben nem vett részt.

Románia részleges megszállása és a román front 1917-ben

Románia két év hezitálás után, 1916. augusztus 27-én lépett be az antant oldalán a háborúba. Erre is csak azután került sor, hogy az antant 1916 júliusában figyelmeztette a román kormányt, ha nem lépnek, a továbbiakban nem számítanak rájuk. Az előzetes tervek alapján három román hadsereg betört Erdélybe, míg a negyedik Dobrudzsában védekezett. Szeptember közepére a román csapatok mintegy 50–60 kilométert nyomultak előre. A német 9. és az osztrák–magyar 1. hadsereg ellentámadása eredményeként október végéig a támadókat kiszorították Erdély területéről. Ezt követően megindult

¹ Krámlí 1917a.; *Uő* 1917b.; *Uő* 2022.

² Itt szeretném kifejezni köszönetemet Kiss Gábornak, Koszta Istvánnak, Veliko Lecsevnek (Bulgária) és Pollmann Ferencnek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

a központi hatalmak offenzívája Románia elfoglalására. A német csapatok november közepére kijutottak a Román-alföldre, november 23-án pedig August von Mackensen (1849–1945) tábornagy német–bolgár–török csapatai is átkeltek a Dunán. December 6-án sikerült elfoglalni a román fővárost, Bukarestet, valamint az olajmezőket is. A románok végül januárban a Duna–Szeret vonalon sikeresen stabilizálták a frontot, jelentős orosz segítséggel. Románia területének fele, a fővárossal és az olajmezőkkel a központi hatalmak kezébe került, amelyek – elsősorban Németország – rögtön nekifogtak az erőforrások kiaknázásának.³

A hadba lépés előtt Románia területe 139 700 km² volt, 7,5 millió fő lakossággal. Ebből megszállás alá került 69 900 km² 3 millió lakossal. A megszállt területekkel a központi hatalmak kezébe került a vetésterület 53%-a, valamint – ami ennél fontosabb – a román olajmezők. Az ország ezen részén német katonai közigazgatást vezettek be, a legfőbb hatóság a Mackensen-főparancsnokság (*Oberkommando Mackensen, OKM*) lett. Ennek alárendeltségébe tartozott a gyorsan megszervezett romániai katonai közigazgatás (*Militärverwaltung in Rumänien, MVR*).⁴

Románia megszállt része ugyan német parancsnokság alá került, de a Monarchia gazdasági érdekeinek védelmében sikerült elérni, hogy a megszervezésre kerülő gazdasági törzskarban szigorú paritás érvényesüljön, azaz minden állást két tiszt, egy német és egy osztrák–magyar töltsön be.⁵ Ezzel párhuzamosan a Duna megszállt romániai szakaszán is kettős parancsnokság alakult ki: a németek Turnu-Severin és Brăila között 32 kikötő-parancsnokságot állítottak fel, az osztrák–magyar Központi Szállításvezetőség (KSZV)⁶ pedig hajóállomás- és hajócsoporthajóparancsnokságokat hozott létre a román kikötőkben. Bulgária is állított fel parancsnokságokat Dobrudzsában, Tutrakantól Cernavodăig, melyek a bolgár dunai flottilla alárendeltségében álltak.

A megszállt román területek gazdaságának mielőbbi központi hatalmak szolgálatába állítása komoly szervező és helyreállító munkát igényelt. A két legfontosabb terület az élelmiszer- és takarmánykivitel biztosítása, illetve az olajmezők kitermelésének újraindítása volt. A nyersolajipar területén kezdetben a németek egyeduralomra törekedtek, ezért az elpusztított kutakat ők állították helyre. Később ígértek olajkiter-

³ Az 1916-os romániai harcokra részletesen lásd ÖULK Bd. V.

⁴ A megszállásra lásd Balla 2017.

⁵ A román közigazgatás és gazdaság újjászervezése céljából a katonai parancsnokság mellett két törzskart hoztak létre: a közigazgatási és a gazdasági. A közigazgatás megszervezése a közigazgatási törzskar; az anyagbeszerzés, az elosztás és a szállítás pedig a gazdasági törzskar feladata volt. A pénzügyekkel kapcsolatos feladatokat a két testület együttesen látta el. A gazdasági törzskarban érvényesülő szigorú paritás megóvása miatt a rendeletei csak akkor voltak érvényesek, ha az adott állást betöltő mindkét tiszt aláírta azokat *Schafarik* 1935. 64. o.

⁶ Központi Szállításvezetőség (*Zentraltransportleitung*): a háború kitörésekor alapított szervezet a katonai szállítások irányítására. Első parancsnoka Emil Krencis vezérkari ezredes volt. A KSZV kezdetben csak a vasúti szállításokkal foglalkozott, hajózási csoportja 1915 novemberében alakult meg, ennek vezetője Döbrentei Gábor korvettkapitány lett. E csoport fő feladata a román gabona elszállítása volt az osztrák és magyar hajózási társaságoktól bérelt hajóparkjával. Részletesen lásd Krámlí 2009.

melő területeket a Monarchiának is, így az, bár ha csekély mértékben, de részesedett a Romániában kitermelt olajból. 1917 elején az olajkutakat birtokló németek a Monarchia kizárásával megalakították a romániai petróleummezők parancsnokságát (*Kodöl*). A constanzai egyezményben (1917. március 2.) a németek némi engedményt tettek, ennek értelmében április 1-jétől a Dunán szállított olaj 18%-a a Monarchiát illette. Ez azonban csak alamiznaszámba ment, mivel az 1917-ben Romániában kitermelt olaj alig 10%-át szállították a Dunán. A németek betartották az olajkitermelő területek átadására tett ígéretüket, ezután megalakult a cs. és kir. Nyersolajparancsnokság; a termelés Baicoi környékén folyt. Október 17-én ennek helyébe az Osztrák–Magyar Olajszindikátus lépett, amelyet a németekkel kötött egyezmény alapján megilletett a havi 20 000 tonna feletti felesleg 25%-a.⁷ A központi hatalmak 1917-ben 437 000, 1918-ban 1 112 000 tonna nyersolajat termeltek ki Romániában.⁸

A Monarchia – elsősorban Ausztria – számára 1916–1917 fordulóján az olajnál jóval nagyobb jelentősége volt a gabonának. Az 1916–1917. aratási évben ugyanis Ausztriában 600 000 tonnányi gabonahiány alakult ki, aminek fedezése csakis Romániából volt lehetséges. Az 1916. október 28-án Berlinben megkötött megállapodásban Ausztria néhez helyzetére való tekintettel Németország a Romániában található egész liszt- és kenyérgabona-készletet a Monarchiának engedte át. Majd az 1917. április 14-én kötött bécsi megállapodásban Németország hozzájárult, hogy június 6-áig az első 3000 tonna kenyérgabonát a Monarchia kapja.

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság (*Armeoberkommando, AOK*) 1917 áprilisában kelt helyzetértékelése jól érzékelteti a román gazdaság rendkívül fontos szerepét a központi hatalmak háborús erőfeszítéseiben:

„Csakis a romániai behozatal teheti lehetővé azt, hogy Ausztria–Magyarország a felette szükös készletek mellett a következő termésig még valahogyan fenntartsa magát. Csakis a romániai kőolajforrások birtoklása teszi a központi hatalmak számára lehetővé azt (legfőképp azonban Németországnak), hogy motorüzemes harci eszközeit (különösen tengeralattjáróikat, gépkocsijaikat és repülőgépeiket) a szükséges üzemanyaggal elláthassák, s hogy a nyugati és a délkeleti hadszíntereken e harci eszközökkel túl bőségesen ellátott ellenfeleket félig-meddig megközelíthessék.”⁹

A román területek megszállását követően a lehető leggyorsabban leltárba vették a készleteket. Ebből kiderült, hogy 670 000 tonna gabonaféle van raktáron. A megszállással az antant által lekötött gabonakészletek nagy része is a központi hatalmak kezére került.¹⁰ (A tavasz folyamán 1 millió hektárt bevetettek gabonával.) Végül 1917 júliusáig

⁷ *Schafarik* 1935. 79–84. o.

⁸ *Buzatu* 2002.

⁹ Idézi: *Schafarik* 1935. 82. o.

¹⁰ Románia már 1914 augusztusában felajánlotta az antanthatalmaknak, hogy vásárolják fel raktáron lévő gabonakészleteit. A gyors cselekvésből azonban politikai huzavona lett, nem utolsósorban azért,

Romániából 434 435 tonna élelmiszert és takarmányt vittek ki Németországba, illetve 598 497 tonna élelmiszert és takarmányt a Monarchiába, mindezt vízi és vasúti szállítással. A Monarchia még az aratás előtt, 1917. június 6-án újabb megállapodást kötött Berlinben Németországgal. Itt úgy egyeztek meg, hogy Németország ideiglenesen kvóta alatt maradt részesedésének egyidejű lassú kiegyenlítésével egy Romániában tárolt tartalékkészleten kívül a romániai gabonát Németország és a Monarchia között egyenlő részben osszák fel. Az 1917. év augusztus–decemberi időszakában a Monarchia további 219 421 tonna élelmiszert kapott Romániából, ebből 198 730 tonna volt gabona.¹¹

Romániát ugyan négy szövetséges szállta meg, akik osztoztak a megszállt területek javain, ám ez az osztozkodás korántsem volt egyenlő mértékű. A kivitt termények – a nyersolajat nem számolva – több mint 90%-át Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia kapta. Ha a kitermelt nyersolajat is beleszámítjuk (melynek több mint 80%-a Németországot illette), a kép még inkább egyoldalúvá válik.¹² A Romániában talált, illetve megtermelt javak Németországba és a Monarchiába szállításában a túlterhelt vasútvonalak mellett a főszerepet a KSZV hajózási csoportja kapta.

A román front 1917. január végére orosz segítséggel a Szeret–Duna vonalában stabilizálódott. 1916. december 24-én Iaşiban nemzeti egységkormány jött létre Ion C. Brătianu (1864–1927) vezetésével. Megkezdődött a román hadsereg reorganizációja a szerb hadsereg mintájára. Ebben a legfontosabb szerepet Franciaország és a Henri Berthelot (1861–1931) tábornok vezette több mint 1500 fős francia misszió játszotta. Oroszország azt szerette volna, hogy a román hadsereg maradványait vonják hátra orosz területre, és ott szervezzék újra. A franciák – akik tartottak az orosz befolyás növekedésétől – arra hivatkozva, hogy ez aláásná a román katonák morálját, rábeszélyt a románokat, hogy tagadják meg az orosz kérést, és az ország megmaradt túlsúlyolt területén hajtásák végre az újjászervezést. A katonák kiképzése és a modern módszerek, valamint vezetési elvek adaptálása mellett jelentős nyugati, zömében francia fegyverszállítmányok érkeztek Oroszországon keresztül. 1917 nyarára Románia tíz teljesen felszerelt és kiképzett új hadosztályt állított fel, további ötnek csak a tüzérsége hiányzott.

Az újjászervezett román hadsereg bevetésére 1917 nyarán került sor. A februári orosz forradalmat követően az ideiglenes kormány egy offenzívát tervezett a német és az osztrák–magyar erők ellen. Ezt Alekszandr Kerenszkijről (1881–1970), az ide-

mert sokallották a kért árat. Miután Románia nem akart lemondani a nagy anyagi hasznot jelentő üzletről, 1915-ben a központi hatalmakhoz fordult. 1915. augusztus 1-jén a románok feloldották a gabonakivitel tilalmát, majd 1915 decemberében megkötötték a szerződést a svájci Behles cég közreműködésével a gabonaszállításokról. Az antant csak ekkor kapott észbe, és az angolok a „Bureau Britannique”-on keresztül lekötötték 800 000 tonna gabonát. A megszállásig ennek a fele került csak leszállításra, s annak a jó része is a központi hatalmak kezébe került. *Sebesco* 1918. 16–18. o.

¹¹ *Schafarik* 1935. 83., 86–87. o.

¹² A kiviteli adatokat lásd *Schafarik* 1935. 136–137. o. – Törökország részesedése az élelmiszerek területén többszörösen meghaladta Bulgáriáét, amelynek legfontosabb beviteli cikke a só volt. Ennek mennyisége egy nagyságrenddel haladta meg a második helyen álló Monarchiáét.

iglenes kormány hadügyminiszteréről nevezték el, a támadást végrehajtó orosz csapatok főparancsnoka pedig Alekszej Bruszilov (1853–1926) lovassági tábornok volt. Az offenzívában szerepet szántak a román haderőnek is, a támadás terveit Alexandru Averescu (1859–1938) tábornok dolgozta ki.

Az eredeti elképzelések szerint a román 1. hadseregnek Námoloasa környékén (Galați közelében), a 2. hadseregnek pedig Mărăști irányába kellett volna megindítani a támadást. A tüzérségi előkészítés július 22-én, a támadás pedig 24-én kezdődött, de mire a román sereg is megindult, az orosz haderő komoly belső problémái következtében a Kerenszkij-offenzíva már lényegében összeomlott. Ezért néhány nappal a sikeres román támadás megindulása után az oroszok az offenzíva leállítását kérték. Mărăștinél ennek ellenére a románok augusztus 1-jéig tovább nyomultak előre, elfoglalva egy mintegy 35 km széles és 20 km mély területet. A námoloasai offenzívára viszont nem került sor, mivel az oroszok a Kerenszkij-offenzíva összeomlása miatt elvonták a téréstől a csapataikat.

A román offenzívát követően a központi hatalmak hadvezetése a megmaradt moldvai román területek elleni hadműveletre szánta el magát. A német és az osztrák–magyar csapatoknak két irányból, Mărășesti-nél, illetve az Ojtoz-völgyében kellett Moldvába benyomulniuk. A hadművelet vezetésével Mackensen tábornagyot bízták meg. Az offenzíva Mărășesti-nél augusztus 6-án indult meg. Az első támadással sikerült ugyan a román és az orosz csapatokat hátraszorítani, de a Szeret folyó átkelőit nem tudták elérni. Ezt követően Mackensen Doaga irányába próbált támadni, melyet sikerült is elfoglalnia, és a város visszafoglalására indított román–orosz támadást is visszaverte. Augusztus 13-án Mackensen Panciu térségében indított újabb támadást, melynek eredményeként elfoglalta Mărășesti-et is. A Constantin Christescu (1866–1923) tábornokot a román 1. hadsereg élén augusztus 12-én váltó Eremia Grigorescu (1863–1919) tábornoknak Mărășesti-től északra augusztus 19-én sikerült végleg megállítania a központi hatalmak offenzíváját. Szeptember első napjaiig Mackensen még próbálkozott a front áttörésével, ez azonban nem járt sikerrel, a frontvonalat a románok stabilizálták.

A központi hatalmak moldvai offenzívájának másik színtere az Ojtoz patak völgye volt, az itteni harcokat a második ojtozi csatának nevezik. A Rohr Ferenc (1854–1927) osztrák–magyar tábornok vezette csapatok augusztus 8-án kezdték meg a támadást. A következő napokban a harcok váltakozó szerencsével folytak, majd az augusztus 11–12-én beérkező román erősítésekkel egyre inkább a román fél felé billent a mérleg. A központi hatalmak augusztus 19-én indították utolsó támadásukat, mellyel sikerült a Kosna-csúcsot elfoglalniuk. Miután még aznap éjjel a románok sikeres ellentámadást indítottak, valamint Mărășesti-nél is elakadt az offenzíva, a további támadásokkal felhagytak. A központi hatalmaknak Ojtoznál mindössze 2–6 km-t sikerült előrejutniuk. Az offenzíva leállítását követően a román front megmerevedett.

Az októberi (a Gergely-naptár szerint novemberi) orosz forradalmat követően megkezdődött az orosz csapatok kivonása a román frontról. Az oroszok december 4-én és 5-én

részleges, majd december 15-én általános fegyverszünetet kötöttek a központi hatalmakkal. Az orosz támogatás megszűnésével a románok helyzete tarthatatlanná vált. Románia december 9-én Focşani-ban fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal, ezt a következő év márciusában a bufteai előzetes béke, majd májusban a bukaresti béke követte.

A román haditengerészet dunai erői 1917-ben

Románia hadba lépésekor a román haditengerészet hajóállományának döntő többsége folyami hadihajó volt, a Fekete-tengeren mindössze három apró torpedónaszáddal rendelkeztek. Utóbbiak 1916 augusztusában orosz parancsnokság alá kerültek. A dunai hajóraj állománya négy osztrák gyártmányú monitorból (680 t), nyolc angol gyártmányú torpedónaszádból (45 t) és négy ágyúnaszádból (95 t) állt. Ehhez csatlakozott még három orosz ágyúnaszád (1300 t). Az 1916-os év dunai hadműveletei során az osztrák–magyar és a román hadihajók nem kerültek szembe egymással, általában száz vagy még több kilométernyi távolság választotta el őket. A hadüzenet estéjén a román haditengerészet meglepetésszerű – egyébként sikertelen – torpedótámadást hajtott végre a bolgár Rusze előtt álló osztrák–magyar monitorok ellen, ebben azonban csak torpedóval felszerelt polgári hajók vettek részt.¹³

A hadihelyzet katasztrofálissá válásával 1916. december 5-én elrendelték a Brăilában és Galaţi-ban található 528 db román és külföldi tulajdonú úszómű (hajó, uszály, ponton), a haditengerészeti arzenál, egyes üzemek – mint például a Fernic et Co. hajógyár –, valamint a raktárakban lévő készletek evakuálását. A központi hatalmak 1917. január 5-én foglalták el Brăilát. Galaţi viszont, ahol a haditengerészet fő bázisa is volt, végül román kézen maradt. A feladat fontosságára való tekintettel a román dunai hajózási vállalat, a Navigaţie Fluvială Română (NFR) vontatóit a román kormány rekviválta. A hajókat és az egyéb úszóműveket főleg Kiliába (Chilia) vitték. Ide végül 335 úszómű érkezett.¹⁴

A román Nagy Főhadiszálláson (*Marele Cartier General*) eközben némi pánik uralkodott el, és december 25-én táviratot küldtek Nicolae Negrescu (1864–1940) ellentengernagynak, az operatív flotta parancsnokának, hogy Dmitrij Vszevolodovics Nenyukov (1869–1929) orosz ellentengernaggyal közösen vizsgálják meg a teljes evakuált hajóállomány Odesszába vitelének lehetőségét. Mindezt hadihajók által kísért konvojokkal képelték el, tartva a Fekete-tengeren lévő német tengeralattjáróktól. Negrescu ismertette a távirat tartalmát a beosztottjaival, ami nagy felháborodást váltott ki, mivel a román parancsnokok román vizeken akartak maradni. Végül addig húzták az oroszokkal a részletkérdésekről való tárgyalások megkezdését, hogy az Odesszába evakuálás lekerült a napirendről, és a járművek Kiliában maradtak. Román részről amúgy

¹³ A Rusze előtti támadásról részletesen lásd Krámlı 2017b. 338–340. o.

¹⁴ Sárbu 2002. 78–81. o.

számos panasz volt a szövetséges oroszok viselkedésére, túlkapasaira. Volt, hogy orosz csapatok tüzet nyitottak egy-egy evakuációs konvojra, később pedig önkényesen román hajókat foglaltak le.¹⁵ A román dunai flottilla Izmailba vonult vissza.

A vereség után a román haditengerészet lényeges átszervezésen ment keresztül, minnek következtében szinte valamennyi parancsnokot leváltották. Ebben nem kis szerepe volt a Berthelot tábornok vezette francia missziónak, amelynek haditengerész tagjai pozíciókat kaptak a román haditengerészetben. Berthelot a Ferdinánd (1865–1927) román királynak írt egyik memorandumában így nyilatkozott a haditengerészet vezetéséről:

„A flotta vezetését anarchia jellemzi [...] egyfajta terror van jelen, amely mindenkinek befogja a száját [...] ezt a rezsimit csak egy karikatúráként tudom jellemezni [...] nem tesznek semmi mást, csak egymást gyalázzák [...] mélyreható és gyors változásokra van szükség, tekintélyt kell szerezni a szilárd fegyelem helyreállításához.”¹⁶

Az egyik első, egyben legfontosabb áldozat Nicolae Negrescu ellentengernagy, az operatív flotta vezetője volt. Neki már korábban megromlott a viszonya Constantin Bălescu (1864–1929) ellentengernaggal, a Nagy Főhadiszálláson működő haditengerészeti szolgálat vezetőjével, aki a haditengerészet első számú vezetőjének számított. Negrescu konfliktusba került a francia misszióból Antoine de Berg de Breda (1880–1942) korvettkapitánnyal is. A franciák úgy jellemezték őt, mint aki a neuraszténia összes tünetét mutatja. 1916. december 28-án Negrescut leváltották.¹⁷ Utódja az operatív flotta élén Vasile Școdrea (1873–1934) sorhajókapitány lett. A dunai hajóraj beolvadt az operatív flottába, így parancsnoka, Nicolae Negru (1868–1940) sorhajókapitány adminisztratív pozíciókat kapott. A vízalatti védelmi szolgálat (*Serviciul Apărării sub Apă*)¹⁸ megszűnt, parancsnoka, Constantin Niculescu-Rizea (1870–?) sorhajókapitány a Galați-ban lévő haditengerészeti arzenál parancsnokságát kapta meg. Összesen 19 haditengerésztisztet mozdítottak el és helyeztek tartalékba.¹⁹ Bălescu megerősödve került ki az átszervezésekből, és 1918-ban a haditengerészet parancsnoka lett.

Tény, hogy 1917 elején a román flotta több szempontból is rossz állapotban volt. Részben egy vezetési válság jellemezte, amit tetézett a taktikai elképzelések hiánya; részben pedig anyagi problémákkal küzdöttek. A flotta legütöképesebb egységei az osztrák gyártmányú monitorok voltak, viszont a 12 cm-es Škoda ágyúkhöz a hadba lépéssel természetszerűleg megszűnt a lőszerutánpótlás. Próbálkoztak francia lövedékek használatával, de azok vezetőgyűrűi túl kis átmérőjűek voltak. Végül Școdrea

¹⁵ Sárbu 2002. 80. o.

¹⁶ Uo. 86. o. – Bár Berthelot karcosan fogalmaz, sok igazság van a szavaiban. A becsmérlésekre számos példát lehet találni Negrescu ellentengernagy 1920-ban megjelent könyvében. A szemben álló táborok közötti rossz viszonyt már az megalapozta, hogy az 1916. augusztus 27-ei torpedótámadást az operatív flotta kihagyásával, annak háta mögött szervezték meg. *Negrescu* 1920. 18., 84. o.

¹⁷ *Petrescu* 2002. 50., 77. o.

¹⁸ Fő feladata a partvédelem volt aknák és parti ütegek alkalmazásával.

¹⁹ Sárbu 2002. 81. o.

sorhajókapitány Alekszandr Vasziljevics Kolcsak (1874–1920) altengernagynál, az orosz fekete-tengeri flotta parancsnokánál kieszközölte, hogy az oroszok átadjanak lövegenként 1000 darab orosz 12 cm-es lövedéket (tehát összesen 12 000 db-ot). Az eltérő tömegű lövedékekhez új lőtáblázatot kellett készíteni. A román aknaanyagról az előző év során kiderült, hogy nem felel meg a folyami harc követelményeinek, sőt, saját embereikre veszélyesebb, mint az ellenségre. Ezt felismerve megkezdték az aknák átalakítását.²⁰

A következő időszakban három elképzelést dolgoztak ki a flotta alkalmazására a stabilizálódott front viszonyai között. Az első, az A jelű, kizárólagosan a védekezésre koncentrált az izmaili régióban. Ebben a fő cél az ellenség átkelésének megakadályozása volt Tulceából Regele Carol faluba. Ha ez mégsem sikerült volna, akkor a visszavonuló saját csapatok fedezése volt a feladat. A terv meghatározta, hogy a védekező román és orosz hadihajóknak pontosan hol kell tüzelőállást foglalnia. A B változat Tulcea régióban egy kisebb offenzívát irányzott elő, a hadiegységek előírt pozíciói megegyeztek az A tervével. A C hipotézis egy nagyobb méretű, Tulceán túl az isacceai régióra kiterjedő offenzívával számolt. Emellett készültek tanulmányok nagyobb lélegzetű, hadosztálynyi erőt érintő partraszálló hadműveletekről harmincnál több uszály részvételével. Ezek a különböző méretű offenzívával számoló tervek végül mind papíron maradtak.²¹

A román flotta 1917 elején lényegében orosz parancsnokság alá kerül. Az oroszok 1917 júliusáig csak saját flottájuk tartalékeként tekintettek a román hadihajókra, alkalmazásuk nem szerepelt a terveikben. A román tisztek természetesen elégedetlenek voltak ezzel a helyzettel. Miután július 9-én Izmailt a központi hatalmak ütegei lőtték, Şcodrea sorhajókapitánynak sikerült kieszközölnie az orosz engedélyt, hogy támadást intézhessenek az ütegek ellen. Július 11-én a román monitorok 180 lövedéket lőttek ki a feltételezett ütegállásokra, amelyek nem viszonozták a tüzet. Két nap múlva megismételték az akciót, ekkor már tűzpárbajra is sor került, melynek során a MIHAIL KOGĂLNICEANU monitor a tattedélzetén egy találatot kapott. Augusztusban, a mărăşeşti-i csata idején mintegy két hétig lőtték a román monitorok Isaccea körzetét.²² Ezt követően a fegyverszünetig jelentősebb eseményre már nem került sor.

A cs. és kir. Duna-flottilla tevékenysége, 1917. január–június

A Duna-flottilla első világháborús történetének legnyugalmasabb, legeseménytelenebb időszaka az 1917-es esztendő volt. Az 1915 végétől az Al-Dunán állomásozó flottilla viszonylagos nyugalmanak az 1916. augusztusi román hadüzenet vetett véget. A flottilla egységei 1916 decemberéig szinte folyamatosan részt vettek a Duna menti harcokban.

²⁰ Sărbu 2002. 87. o.

²¹ Uo. 82–85. o.

²² Uo. 87–89. o.

Románia központi hatalmak általi részleges megszállásával egy újabb nyugalmi periódus köszöntött be. A Duna-flottilla Bulgáriából a megszállt román területekre tette át a bázisát, és az 1917. év folyamán legfontosabb tevékenysége az aknaharc volt. Miután a nyári román offenzíva keretében a Galați körzetében indítandó támadás elmaradt, komolyabb harcokra a Dunán nem került sor, a flottilla egységei így csak kisebb öszszecsapásokban vettek részt.

Figyelembe véve a dunai folyami hadviselés természetes ritmusát (jég miatti téli hajózási szünet), valamint azt a tényt, hogy további heves harcok a román fronton egyelőre nem voltak várhatók, a flottilla 1916–1917 fordulóján telelni vonult. A romániai Turnu-Severinbe indult a TEMES (II), az ENNS, a BODROG, a KÖRÖS és a MAROS monitor a VIZA, BARSCH, COMPÓ és FOGAS őrnaszádokkal, valamint az UNA felfegyverzett gőzössel. Utóbbi magával vontatta a NYIKOLAJ nevű zsákmányolt orosz gőzöst, melyet később LELEK néven a flottilla folyamaknász-osztágába osztottak be. A SAVA, az INN, a SZAMOS és a LEITHA monitor, a WELS őrnaszád és a SAMSON felfegyverzett gőzös Budapestre hajózott. A magyar fővárosba érkezett hadiegységeket 1916. december 29-én maga az uralkodó, IV. (I.) Károly szemlélte meg.

A SAVA monitort 1916. december 28-án a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) óbudai hajógyárában bedokkolták. Ennek előkészítésekor az úszódokk aljára a hajótestet tartó gerendákat a monitor tervrajza alapján fektették le. Így viszont az emelés után a tatrész nem kapott megfelelő alátámasztást, e rész teljes súlya a kormánylapát tartóján és az alulról azt védő lemezeken nyugodott, ami deformációhoz vezetett. A tat alatt ezért újrarakták a gerendákat, ezzel a kormánylapát tartóját sikerült tehermentesíteni. Mivel a SAVA tömege az úszódokk terhelhetőségének határán volt, kiemeléskor az egész megdőlt egy időre. A következő napokban átvizsgálták a hajótest vízvonala alatti részét és a gépeket. (A vízvonala alatti részt újrafestették.) Miután korábban menet közben a kormány szerkezet rendszeresen berezonált, a kormánylapát tartóját szögvasak rászegecselésével megerősítették. Franz Melcher hajóépítő mérnök a vetemedés következtében kissé ferdén álló kormánylapát miatt a két függőleges védőlemezből kivágott egy-egy kis darabot, hogy biztosítsa a lapát szabad mozgását. Melcher egyébként úgy vélekedett, hogy a deformációt nem a dokkolás okozta, hanem a taton elhelyezett nagytömegű, felhajtható ladik-leeresztő nem megfelelő kezelése. Ezzel szemben a SAVA parancsnoka, Bauszner Ármin (1881–1960) sorhajóhadnagy szerint a dokkoláskor a tat nem megfelelő alátámasztása okozta a problémát. Január 9-én a monitort kidokkolták. Vízre tétele után kiderült, hogy több szegecs mellett befolyik a víz, így a hajót újra bedokkolták, és a problémás szegeceket zömítették. Később, már útban az Al-Dunára, újra előfordult a tatrészen vízszivárgás.²³

²³ HL I. VH 4500. d. „S.M.S. Sava Res. No. 8”, valamint „K.u.k. Schiffbauingenieur I Klasse Franz Melcher Bericht S.M.S. SAVA”. – A Hadtörténelmi Levéltár állományában a Duna-flottilla első világháborús tevékenységére vonatkozó irattanyag jelentős része a bécsi Kriegsarchivban található dokumentumok másolata. E másolatok Lucich Károly, a flottilla egykori parancsnoka kezdeményezésére készültek

A hajón számos szükséges munkát nem tudtak elvégezni, mivel a parancs úgy szólt, hogy csak abba lehet belekezdeni, ami a hónap végéig befejezhető. Így elmaradt a kazánok tűzálló téglafalazatának megerősítése, egy benzinmotor beépítése, tartalék kormányvezeték kiépítése, illetve a TEMES (II) monitoron már meglévő ejektorok beépítése a nagyobb köbtartalmú helyiségekbe. A benzindinamót például csak június végén szerelték be Turnu-Severinben.²⁴ További problémát jelentett, hogy a dízelgenerátort a meggyengült kazánfalazat miatt nem lehetett beindítani, mert az erős vibrációk ártottak annak. Elektromosságot ezért csak gőzdinamóval lehetett termelni, ami tetemes tüzelőanyag-felhasználással járt, mivel egy kazánt folyamatosan üzemeltetni kellett. A monitort 10-én kidokkolták, és a Hajógyári-sziget déli csúcsához kötötték ki. Az üzemanyagtartályok feltöltése 14-éig tartott, mivel a parti HÉV-vágányon álló tartályvagonból csak hordókban lehetett az olajat a hajóhoz juttatni. Tovább nehezítette a feladatot, hogy a vagon tartálya alján felgyűlt víz rendszeresen belefagyott a leeresztőszelvénybe. Január 14-én délelőtt tartottak egy kétórás próbaút, melyen megállapították, hogy a kormány szerkezet vibrációja jelentősen csökkent a korábbihoz képest. A SAVA a próbaút végeztével azonnal visszaindult az Al-Dunára, és 17-én megérkezett Turnu-Severinbe.²⁵ Január 14-én a SAVA testvérhajója, a TEMES (II) került az úszódokkba a DGT óbudai hajógyárában.²⁶ Mindezt azért ismertettük ilyen részletesen, mert jól érzékelteti, hogy milyen hétköznapi problémákkal járt a hajók üzemeltetése.

A Duna-flottilla parancsnoka, Lucich Károly (1868–1952) sorhajókapitány még 1916. december végén Bukarestben járt, ahol a Mackensen-főparancsnokságon megállapodott a hadihajók karbantartásának menetrendjéről. Ezt rúgta fel a főparancsnokság január 3-án érkezett kérése, amely egy egész monitorosztály (négy egység), valamint néhány őrnaszád folyamatos rendelkezésre állását kívánta. Ez gyakorlatilag lehetetlenné tette volna a karbantartások elvégzését, ami a hajók hadrafoghatóságát veszélyeztette. Ezért még aznap Bukarestbe küldték Wulff Olaf Richárd (1877–1955) korvettkapitányt, hogy személyesen tisztázza a kérdést a Mackensen-főparancsnokságon. Wulff missziója sikerrel járt, január 7-én azzal a kompromisszummal tért vissza Bukarestből, hogy elegendő csak egy monitorcsoportot (két egység) készenlétben tartani, hogy a parancs kézhezvételétől számított 48 órán belül elindulhasson a főparancsnokság által megjelölt helyre. Így már lehetővé vált az eredetileg tervezett karbantartási program végrehajtása. A Turnu-Severinben lévő monitorok közül eredetileg a MAROS-t és a KÖRÖS-t jelölték ki erre a feladatra. Amikor búvárokkal átvizsgáltatták a két monitor vízvonala alatti részét, kiderült, hogy a MAROS olyan ál-

az 1920-as évek első felében. Számos másolat esetében nem állapítható meg az irat eredeti jelzete, illetve rendjük nem tükrözi a Kriegsarchivban lévő eredetiekét. Ezért a másolatok esetében az adott irat beazonosítását legjobban lehetővé tevő fejlécét/címét adom meg, idézőjelben.

²⁴ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1004.”

²⁵ Uo. „S.M.S. Sava Res. No. 8.”

²⁶ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 124.”

lapotban van, hogy szükséges a dokkban való javítása, így helyére a BODROG került. Az indulási parancs január 13-án érkezett meg Bukarestből. A két monitorra a lehető legtöbb löszert hajózták be, és 15-én reggel 7-kor egy szénrel és egyéb anyagokkal megrakott uszályt vontatva elindultak. A köd miatt az első napon mindössze 18 kilométert tudtak megtenni.²⁷ A nem túl kedvező időjárási viszonyok miatt a BODROG és a KÖRÖS csak január 21-én érkezett meg Brăilába, mely várost még január 5-én a németek elfoglalták. Itt Robert Kosch (1856–1942) német gyalogsági tábornok parancsnokságának (*Generalkommando 52*) az alárendeltségébe kerültek. Feladatuk a saját csapatok jobbszárnyának támogatása, és az ellenséges hadihajók Brăilába való áttörésének megakadályozása volt. Ez január 30-ától kiegészült a város alatt létesített aknazár védelmével.²⁸

A Duna aknamentesítésének az előzetes várakozásoknál gyorsabb végrehajtása lehetővé tette az 1916. év végén a harcok folytatásához olyannyira szükséges Herbert-rendszerű hadihíd felállítását Giurgeni-nél. Ennek védelmére január 1-jén és 2-án a híd alatt 8–10 kilométernyire egy érintőaknákból álló aknazárat telepítettek. 3-án a Mackensen-főparancsnokság a helyszínre küldte Henning német vezérkari őrnagyot és Scheunenmann német utász őrnagyot a Duna-flottilla folyamaknász-osztaga munkájának megsejtelésére, illetve a további feladatok megbeszélésére. A saját csapatok gyors előrenyomulása Brăila felé és Dobrudzsa teljes elfoglalása máris feleslegessé tette a Giurgeni alatti aknazárat, ezért a megbeszéléseken az a döntés született, hogy az említett zárat fel kell szedni, és Isaccea-nál kell egy újat létesíteni. Az új aknazár védelmére Isaccea-ba küldték a 3. számú osztrák–magyar 12 cm-es ágyúüteg egy részét.²⁹

A Giurgeni alatti aknazárat a folyamaknász-osztag január 6-a és 8-a között felszedte. Ezzel egyidőben a folyó újabb szakaszát kutatták át ellenséges aknákat keresve. Macinnál egy kiterjedt, három sor román és két sor orosz aknából álló aknamezőt találtak. Ezeknek egy kis részét kiemelték, a többit vagy felrobbantották, vagy puska- és géppuskatűzzel elsüllyesztették. Január 8-án a folyamaknász-osztag befutott Macinba, ahonnan szárazföldi úton 24 érintőaknát átszállítottak Isaccea-ba. A folyamaknász-osztag egy különítménye 10-én kezdett bele az aknazár telepítésébe, ami nem bizonyult könnyű feladatnak. Mivel az ellenség orra előtt kellett azt végrehajtani, az aknákat csak éjszaka, a magukkal vitt csónakokról tudták lerakni. A nehézségek ellenére január 14-ére végeztek az aknazár telepítésével. A különítmény vezetői, Bartha László fregatthadnagy és Laura főtörzs-aknász-mester dicséretben részesültek.³⁰

²⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 124.”

²⁸ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 239.”

²⁹ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 124.”

³⁰ Uo.

Január 9-én a BALATON felfegyverzett gőzös befutott Bräilába. A folyamaknász-osztag parancsnoka, Georg Ritter von Zwierkowski (1873–1932)³¹ korvettkapitány jelentkezett Kosch tábornok parancsnokságán. A következő napokban a folyamaknász-osztag három aknazárat szedett fel, egyet Olteni-nél, egyet Cernavadánál, egyet pedig Lupuluinál. Január 15-én a teljes folyamaknász-osztag Bräilában egyesült. Az aknaszedési munkák közben Szabó Ferenc matróz egy balesetben súlyosan megsebesült. Január 10-én a 3. számú 12 cm-es üteg Ruszéból megérkezett Isacceába. Kosch tábornok parancsnoksága elrendelte egy újabb aknazár létesítését 10 kilométerrel Bräila alatt.³² Isacceában az osztrák–magyar 12 cm-es üteg mellett az alábbi bolgár ütegek állomásoztak: egy 15 cm-es, egy 12 cm-es és három tábori ágyúüteg. A folyó éjszakai megvilágításáról az osztrák–magyar 1/6R fényszóró-vonat gondoskodott. A Duna túloldalán négy nehéz orosz üteg és négy fényszóró állomásozott.³³

Az aknatelepítési munkákat rendkívül megnehezítette a gyorsan emelkedő vízállás, ami az Isacceánál telepített aknazár nyújtotta védelmet illuzórikussá tette, mivel az aknák felett könnyen át lehetett hajózni. A Bräila alatti aknazár telepítéséhez január 16-án kezdett hozzá a folyamaknász-osztag. Az eredetileg gondoltól nehezebbnek és időrablóbbnak bizonyult munkát az egyre zordabbra forduló téli időjárás mellett az ellenség közelsége is akadályozta. Éjszakánként a folyót teljes szélességében fényszórókkal világították meg, napközben pedig légítamadásokkal próbálták megzavarni az aknatelepítést. A nehézségek ellenére a január 24-ére virradó éjszaka sikerült befejezni az aknazár telepítését. Bár a zár elkészült, az ellenséges egységek többször áthaladtak rajta, mivel a magas vízállás miatt három méter víz volt az aknák felett. Megfigyelt aknazárat, mely ezt a problémát kiküszöbölte volna, nem tudtak telepíteni, mivel az adott folyamszakasz ellenséges tűz alatt állt, a megfigyelt aknákat pedig abban a helyzetben szárazföldön lehetetlen volt odaszállítani. Úgy tűnt, az aknazár egy részét az ellenségnek sikerült megsemmisítenie, mivel hangos robbanásokat hallottak. A bolgár csapatokkal való összeköttetés hiányában erről pontos információt nem tudtak szerezni. Az aknazár telepítése mellett a hónap végéig a folyamaknász-osztag Bräiláig megtisztította a Dunát az ellenséges aknáktól.³⁴

Az isacceai záron több alkalommal haladtak át román hadihajók, illetve a román kézen lévő túlparti Galați-ba utánpótlást szállító konvojok. A flottilla jelentése szerint csak később szereztek tudomást arról, hogy a zár közelében ágyútűzzel elsüllyesztettek

³¹ Valójában lengyel nemzetiségű volt, neve Jerzy Anzelm Zwierkowski. Miután jelentéseit következetesen Georg Ritter von Zwierkowskiként írta alá, a tanulmányban ezt a nevet használom. A háború után a lengyel haditengerészetben ellentengernagyi rendfokozatot ért el, és különböző diplomáciai beosztásokat töltött be. Pszichés problémái következtében 1932-ben Casablancában öngyilkosságot követett el. (Állítólag tudtán kívül belekeveredett egy értékpapír-hamisítási ügybe, és amikor ez kiderült, idegösszeomlást kapott és öngyilkos lett.)

³² HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 124.”

³³ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 239.”

³⁴ Uo.

egy kisebb román hadihajót, és megrongáltak egy monitort.³⁵ Ez a román hajó a SMÂRDAN nevű naszád volt, az elsüllyesztés dátuma feltételezhetően 1917. január 11.³⁶ A monitor a LĂSCAR CATARGIU volt, amely konvoj kíséret közben tűzpárbajt vívott az isacceai ütegekkel. A találatok következtében a monitor 110 fős személyzetéből két ember meghalt, egy eltűnt, nyolcan pedig megsebesültek. Ennek az esetnek a dátumát nem ismerjük.³⁷ Az osztrák–magyar 12 cm-es ágyúüteg mindkét alkalommal részt vett a román egységek lövésében.

Január 18-án érkezett meg a Mackensen-főparancsnokság parancsa, hogy a Brăila alatti aknazár lerakását követően a folyamaknász-osztag vonuljon Turnu-Severinbe, és kezdje meg a Turnu-Severin és Brăila közti folyamszakasz újbóli átkutatását. A flottillaparancsnokság ugyan a téli időszakot nem tartotta ideálisnak a mellékágakkal együtt mintegy 1000 kilométerre rúgó szakasz átkutatására, azt elismerték, hogy a feladat sürgős, mivel az Al-Dunát még korántsem lehetett aknamentesnek nevezni. Ezt az is alátámasztotta, hogy január folyamán Rusze közelében a KSZV egyik uszálya aknára futva elsüllyedt, míg egy másik szintén aknára futva megrongálódott. Egy harmadik, horgonyon álló uszály horgonyláncába egy sodródó akna elakadt, ezt sikerült kiemelni. Hamarosan újabb parancs érkezett, hogy az aknakutatást Sistov és Tutrakan között kell megkezdeni, de januárban már nem lehetett ebbe belefogni, mivel beállt a jég. Január 31-én az osztag adott szakaszon tartózkodó járművei kénytelenek voltak a giurgiui téli kikötőben menedéket keresni.³⁸

A szabadságáról visszatérő Lucich Károly sorhajókapitány február 1-jén felkereste a Mackensen-főparancsnokságot, hogy a jégviszonyok miatt a Brăilában állomásozó III. monitorcsoport, valamint a folyamaknász-osztag ott lévő járműveinek visszavonását kérje egy biztonságos téli kikötőbe. Itt jegyezzük meg, hogy 1917 első hónapjaiban az Al-Dunán az átlagosnál keményebb jégviszonyok alakultak ki, és a hajózás is csak a megszokottnál később, márciusban indulhatott újra. Lucich a monitorokat a giurgiui téli kikötőbe szeretne volna visszavonni, azonban a –15 fokos hidegben keletkező másfél méteres jégtorlaszok miatt ez lehetetlenné vált. A BODROG és a KÖRÖS monitorok, valamint a folyamaknász-osztag velük lévő egységei így a măcini folyóágra álltak be telelni. A Măcini-ág amúgy kiváló téli kikötőként üzemelt, csak egy probléma volt vele: a front közelsége. Emiatt védelmére a bolgár 3. hadseregtől egy 7 cm-es tábori üteget kértek.³⁹ Végül a félelem alaptalannak bizonyult, az itt telelő hajókat semmilyen támadás nem érte, problémát csak az élelmiszer-ellátás nehézsége jelentett. A Kilia-ágra

³⁵ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 239.”

³⁶ *Sârbu* 2002. 87. o. – A könyvben december 29-e szerepel. Sajnos a román szerző sokszor nem jelöli, hogy éppen a régi vagy az új dátumot használja, itt azonban valószínűsíthető, hogy a Gergely-naptár szerinti január 11-éről van szó, mivel december végén még nem voltak ütegek Isacceában.

³⁷ *Sârbu* 2002. 87. o.

³⁸ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 239.”

³⁹ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 317.”

vezényelt orosz jégtörő jelenlétéből arra következtettek, hogy az ott lévő ellenséges járművek komoly bajba kerültek megfelelő téli kikötő hiányában.⁴⁰

A HELENE felfegyverzett gőzös Ruszében rekedt, így kénytelen volt ott telelni. Február első felében a Dunán a jég Budapeستől Galați-ig gyakorlatilag teljesen beállt, így a folyón a hajózás lehetetlenné vált. A jég és a hirtelen apadás a turnu-severini hajógyárban megakadályozta az őrnaszádok javítását lehetővé tévő partravonó-berendezés megépítését. Az itt telelő három őrnaszádot ezért helyben nem lehetett karbantartani.⁴¹

A flottilla olajtüzelésű egységei számára az üzemanyag biztosítása érdekében a flottilla parancsnoksága tárgyalásokat kezdett a Mackensen-főparancsnoksággal arról, hogy a zsákmányolt román készletekből Cernavodăn e célból halmozzanak fel. Az előző évben kiemelt, és 1917. január 18-án újra vízre bocsátott TEMES monitor számára szükséges tisztikar felállítása érdekében megkezdték az átszervezéseket és személycseréket.⁴² A WELS őrnaszád parancsnokát, Alois Stock sorhajóhadnagyot Budapestre, a felszerelés alatt álló TEMES monitorra helyezték, posztját Alfred Renger sorhajóhadnagy vette át.⁴³ Március 9-én Charles Masjon (1871–1950) fregattkapitány, a flottilla parancsnokhelyettese végleg elhagyta a Duna-flottillát: betegszabadságra ment, és annak végeztével már új szolgálati helyén kellett jelentkeznie.⁴⁴ Az új parancsnokhelyettes Wulff korvettkapitány lett, de ezt csak abból következtetjük, hogy Lucich távollétében ő írta a jelentéseket a tengerészeti osztálynak.

A rendkívüli hideg időjárás március 7-éig tartott. A felmelegedés és az emelkedő vízszint együttesen széttörte a jégtakarót. A Vaskapuban március 10-én indulhatott újra a hajózás, aminek elsősorban az éhező osztrák és német városi lakosság ellátása szempontjából volt nagy jelentősége. A román hadba lépést követően a román gabona 1915 novemberében elkezdődött szállítása leállt, ami komoly élelmezési problémát okozott. (Hiába kerültek jelentős készletek a központi hatalmak kezére, a jég miatt az elszállításuk a Dunán lehetetlenné vált, a vasutak kapacitása pedig elégtelen volt ekkora feladathoz.) A Duna hamarosan Brăiláig jégmentessé vált. A HELENE felfegyverzett gőzös március 14-én elhagyta Ruszét, hogy Macinban csatlakozzon a folyamaknász-osztaghoz, amely március 13-án kezdte újra az aknaszedési munkákat.⁴⁵

⁴⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 398.”

⁴¹ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 317.”

⁴² Uo.

⁴³ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 398.”

⁴⁴ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 465.” – Masjon A SZENT ISTVÁN csatahajó parancsnokának, Heinrich Seitz sorhajókapitányának volt a törzsfőnöke a balvégzetű Korfu-hadművelet idején. 1918. június 10-én útban a Dél-Adria felé a SZENT ISTVÁN-t egy olasz torpedóvető motorcsónak megtorpedózta és elsüllyesztette. Masjon Seitz-cel és más tisztekkel a parancsnoki hídon maradt, de a csatahajó felborulásakor mindannyian a vízbe repültek. Később Masjon megrovásban részesült, mivel őt okolták a kötelék késedelmes indulásáért. Ő is azok között volt, akiket az elsüllyedés miatt Horthy Miklós flottaparancsnok javaslatára hadbíróóság elé akartak állítani, de erre az összeomlás miatt már nem került sor. Bővebben lásd *Krámlí* 2021. 137–145. o.

⁴⁵ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 465.”

A Turnu-Severinben telelő egységek március 14-én hagyták el a kikötőt. Másnap a MAROS monitor a PUSZTASZER gőzös vontájában Budapestre indult javításra. A vontást Ómoldován⁴⁶ az UNA felfegyverzett gőzös vette át. A Mackensen-főparancsnokság elrendelte, hogy a jég elolvadását követően a Duna-flottilla zöme és parancsnoksága egyesüljön egy megfelelő kikötőhelyen – a választás Hârşovára esett –, készenlétben arra, hogy egy esetleges Brăila elleni román–oroszl támadás esetén beavatkozhasson. A Budapesten tartózkodó egységek parancsot kaptak, hogy a lehető leghamarabb csatlakozzanak a flotta zöméhez.⁴⁷ Március 17-én a TEMES (II) monitor a WELS és a FOGAS őrnaszádokkal Budapestről az Al-Dunára indult. Ugyanaznap hagyta el Turnu-Severint a SAVA és az ENNS monitor, a VIZA, a COMPÓ és a CSUKA őrnaszád, a SAMSON felfegyverzett gőzös és a KULPA kórházhajó. Másnap követte őket a HEBE törzshajó a flottilla parancsnokságával, az ÁLMOS felfegyverzett gőzös és a PUSZTASZER hadtáp-gőzös. A Mackensen-főparancsnokság utasításai szerint a SAVA Macinba, az ENNS Brăilába hajózott, a többi egység Hârşovára vonult. Üzemanyag-takarékossági megfontolásokból az őrnaszádokat a felfegyverzett gőzösök vontatták.⁴⁸

A jég felszakadása után a Macinban álló III. monitorcsoport egységeit Kosch tábornok Brăilába rendelte. A bolgár hadsereg parancsnoka, Nikola Zsekov (1864–1949) tábornok a bolgár trónörökös, Borisz (1894–1943) koronaherceg kíséretében a városba érkezett a szárazföldi csapatokat megszemlélni. Őket a Dunán a BODROG monitor szállította át. A szemle után a Ghecetnél⁴⁹ álló monitorokat 18-án és 19-én ellenséges repülőgépek több ízben eredménytelenül bombázták.⁵⁰

Lucich sorhajókapitány a HEBE törzshajóval március 19-én kikötött Ruzsében, és Bukarestbe utazott a Mackensen-főparancsnokságon megtárgyalni a Duna-flottilla előtt álló feladatokat és azok végrehajtását, valamint véglegesen megállapodni a flottilla fűtőolaj-ellátásáról. A tárgyalás során a németek elmondták, hogy Brăila elleni támadást leginkább az ellenséges hadihajók részéről várnak, amivel szemben a város lényegében védtelen, mivel a kisvízben lerakott aknazár hatásossága kérdéses, valamint az előntött parton ütegeket sem lehetett elhelyezni. Végül arra jutottak, hogy a Duna-flottilla által biztosítandó védelem részleteit majd Kosch tábornok parancsnokságával kell egyeztetni. A fűtőolaj esetében arról állapodtak meg, hogy a flottillának szállított olajmennyiség nem az osztrák–magyar kvótát fogja terhelni, hanem a Mackensen-hadsegregcsoportét. Mielőtt Lucich március 22-én elhagyta Bukarestet, Mackensen tábornagy a saját dedikált fényképével ajándékozta meg.⁵¹

⁴⁶ Ma Moldova Veche, Románia.

⁴⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 465.”

⁴⁸ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 543.”

⁴⁹ Ma Smârdan, Románia.

⁵⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 543.”

⁵¹ Uo.

A jégzajlás a Brăila előtt álló III. monitorcsoportot és a folyamaknász-osztag ott tartózkodó egységeit igen nehéz helyzetbe hozta. Kosch tábornok kérésére a két monitor a város előtt maradt. Március 20-án a mellékágból, illetve az előntött part felől előtörő sodródó jégtáblák lepték meg a hajókat, melyek alig tudtak a Măcini-ágba bemenedkületni. A VÁG felfegyverzett gőzöst a zajló jég a parthoz nyomta, aminek következtében azon az oldalán a lapátkereke eltört. Az utászok által használt BAGOMÉR gőzös a mély vízben elsüllyedt. A megpróbáltatások ezzel még nem értek véget. Március 21-én éjszaka a zajló jég teljes szélességében ellepte a Macin-ágot, egymásnak nyomva a hajókat. A jég a VÁG gőzöst a BALATON gőzshöz, a HELENE gőzöst pedig a KÖRÖS monitorhoz nyomta hozzá. A BODROG monitor pedig, hogy a veszélyt elkerülje, veszni hagyta a horgonyát. A BODROG mellett a BALATON és a KÖRÖS is elvesztette a horgonyát a horgonyláncsal együtt. A következő napokban a károkat részlegesen kijavították, a horgonyokat és láncokat pedig sikerült kiemelni. A BALATON-hoz csatolt aknarakó platform viszont javíthatatlanul tönkrement.⁵²

Lucich március 23-án ért vissza Bukarestből a bulgáriai Ruszébe. Itt a városparancsnok, Perikli Encsev ezredes jelezte neki, hogy hamarosan felkeresi őt a HEBE törzshajón. A látogatás célja – mint kiderült – az volt, hogy átadja Lucich számára Ferdinánd (1861–1948) bolgár király dedikált fényképét.⁵³ Itt jegyezzük meg, hogy mind Mackensen, mind Ferdinánd rendkívül hiú ember volt, mindketten a saját dedikált fényképüket adták ajándékba egymásnak.

A HEBE március 27-én érkezett meg Hârşovára, ahol Lucich átszállt a TEMES (II) monitorra, és Brăilába hajózott, hogy Kosch tábornok parancsnokságán egyeztessen a Duna-flottilla előtt álló feladatokról. Mint a flottillaparancsnok írja, itt derült ki, hogy jelentős mértékben eltér a helyzet a Bukarestben felvázolttól. Brăila és Hârşova között a távolság 80 kilométer volt. Az áradó Duna márciusban előntötte a part két oldalán lévő mocsaras vidéket, így a két város között lényegében egy 80 kilométer hosszú és közel 20 kilométer széles tó terület el. Ez gyakorlatilag lehetetlenné tett mindenféle együttműködést a flottilla és a szárazföldi csapatok között. Brăila ebből a víztömegből szigetként emelkedett ki, de a Galaţi felé eső partja lapos és vizenyős volt, így itt nem lehetett ágyúkat elhelyezni, ezért a város lényegében védtelen volt a hegymenetben érkező ellenséges hadihajókkal szemben. Egyedül 3 kilométerre a várostól lefelé volt egy magasabb partszakasz, itt elhelyeztek két 10,5 cm-es német ágyút. A Brăila alatt telepített aknazárról úgy gondolták, hogy a jégzajlás, majd a magas vízállás miatt az teljesen hatástalan, ráadásul az extrém magas vízállás következtében az azt biztosító csapatok kénytelenek voltak elhagyni az állásaikat. A 17 kilométerre lévő Galaţi-ból az ellenséges hadihajók egy óra alatt Brăilába érhettek, egy ilyen támadás ellen a 80 kilométerre lévő Hârşovában állomásozó Duna-flottilla nem tudott kellő védelmet nyújtani. Miután Brăilát mindenáron

⁵² HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 543.”

⁵³ Uo.

meg kellett tartani, a védelme csak egy ott állomásozó erős köteléssel volt biztosítható, legalábbis addig, míg egy új aknazárat nem létesítenek.⁵⁴

Lucich az új feladatról, nem kis büszkeséggel, az alábbiakat írta:

„Így a Duna-flottilla a háború egy új, minden korábbtól alapvetően eltérő jellegű szakaszába lép, melyben úgyszólván nem támogató, hanem önálló harci erőként jelenik meg, és először kell megküzdenie az ellenséges folyami és tengeri erőkkel. Miután valószínűnek látszik orosz tengeri egységek bevonása, a tisztázatlan erőviszonyok miatt legalább egy monitorosztály és egy őrnaszádcsoport folyamatos készenlétben állása szükséges, emellett Brăilától 2 kilométerre lefelé azonnal létesíteni kell egy megfigyelt aknazárat, hogy egy szerencsétlen kimenetelű csata esetén legalább a visszavonulás esélye legyen meg.”⁵⁵

Március 28-án Lucich a TEMES (II) fedélzetén visszatért Hârşovába, és megkezdődött a Kosch tábornok parancsnokságán megbeszéltek végrehajtása. A TEMES (II) Brăilába vontatta a VIZA, a COMPÓ és a CSUKA őrnaszádot. Március 30-án az őrnaszádok völgyben kifutottak, és a Szeret folyó partját lőtték, hogy felderítsék az ellenséges ütegeket, de azok nem lőttek vissza. Hârşovában eközben megkezdték kiépíteni a flottilla bázisát, és hozzáláttak a Brăilával való telefonösszeköttetés létesítésének. A folyamaknász-osztag ezekben a napokban nekifogott a már aknamentesített szakaszok újbóli átkutatásához. Ennek során hét orosz aknát találtak, ami jelzi, hogy több havi munka után sem lehetett teljesen aknamentesnek tekinteni a Dunát.⁵⁶

Hârşováról Lucich így nyilatkozott:

„Harsova, mely a dobrudzsai harcokban többször gazdát cserélt, a lehető legnyomorúságosabb hely a tartalékban lévő egységek számára, ugyanakkor az egyetlen nautikailag alkalmas horgonyzóhely Brăila felett. Teljesen elhagyott, leégett, a pincéig lerombolt és kifosztott állapotban van, alig néhány jel utal arra, hogy valaha egy csinos, ápolatott kisváros volt. Egy hatalmas mocsár borítja az egész környéket, legyek és szúnyogok milliárdjai táncolnak e rommező felett.”⁵⁷

Ilyen körülmények között nehéz volt a flottilla itt állomásozó részének ivóvízzel és élelmiszerrel való ellátása, valamint komoly veszélyt jelentettek a fertőző betegségek, melyek amúgy is gyakran okoztak járványokat a vidéken.⁵⁸

A fűtőolaj-ellátás biztosítása érdekében Constantzába utazott Heinrich von Levetzow sorhajóhadnagy és Csizsárik Fülöp gépüzemvezető. Az ott lévő pakura⁵⁹ megfelelt a flottilla igényeinek, bár technikai eszközök hiányában a szükséges próbákat csak

⁵⁴ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 543.”

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A kőolaj atmoszférikus lepárlásának a maradéka, melyet fűtőolajnak használtak.

részben tudták elvégezni. A szállítás nem tűnt egyszerűnek, mivel a Constanța–Cernavodă vezeték romokban hevert. Így csak napi egy, esetleg két tartályvagonnal lehetett az olajat Cernavodăba eljuttatni, emiatt ott állandóan egy tankuszályt kellett állomásoztatni.⁶⁰ Egy tankuszály befogadóképessége körülbelül száz tartályvagonnyi volt.

Brăilában öt monitor és három őrnaszád állomásozott, a flottilla többi része Hârșovában volt. Az egységek rotációját úgy szervezték meg, hogy a szén- és az olajtüzelésű egységek mindig vegyesen legyenek Brăilában, tekintettel az olajellátás nehézségeire. A felszedett román folyamzárak anyagából egy részben védett horgonyzóhelyet sikerült kialakítani a város előtt. Kosch tábornok parancsnokságának kérésére megpróbálták az egykori kalimoki folyamzár⁶¹ anyagából a város alatt lezárni a Dunát, de erre végül az alkalmatlannak bizonyult, így a măcini folyóágot zárták le vele. A főág lezárására megigényelték az egykori kulici zár anyagát az AOK-tól, amelyet Belgrádban tároltak, emellett Németországból rendeltek érintőaknákat. Ghecetnél megkezdték a megfigyelt aknazár telepítését. Ennek biztosítására idetelepítették az előző év októberében a Cinghinarele-szigeten zsákmányolt⁶² két román 5,7 cm-es ágyút.⁶³

Német felderítő repülők jelentéseiből kiderült, hogy Galați környékén egyetlen elleneséges hadihajó sem tartózkodik. Izmail mellett, a Kirgurlui-tóban, illetve a Kilia-ágban találtak kilenc, monitorként azonosított hajót, torpedónaszádokat és egy kisméretű tengeralattjárót. Április 3-án megérkezett az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND kórházhajó, amely a leszerelésre került KULPÁ-t váltotta fel. A DGT utasszállítójából átalakított új kórházhajó hatalmas előrelépést jelentett a korábbi, a feladatra kevésbé alkalmas hajókhoz képest.⁶⁴

Április 11-én a Chiciul-szigetnél román evezős csónakokat láttak. Arra következtettek, hogy a csónakok a decemberben a folyamaknász-osztag által lerakott aknazárat kutatják, ezért kiküldték a VIZA őrnaszádot elkergetni őket. Az őrnaszád heves elleneséges tüzérségi tűzbe került, így kénytelen volt visszafordulni, fedezésére az ENNS monitor is kifutott.

Április 13-án Brăilában Frigyes Krisztián (1893–1968) szász herceg meglátogatta a flottillát. A monitorosztály parancsnoka, Wulff Olaf a TEMES (II) fedélzetén fogadta a herceget, aki a VIZA fedélzetén elhajózott Măcinig és vissza. A látogatást egy légitámadás tette izgalmassá.

Április 15-én a COMPÓ őrnaszádot küldték ki a Chiciul-szigetnél lévő csónakok megsemmisítésére. Három csónak szétlövése után az őrnaszád heves ágyútűzbe került.

⁶⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 543.”

⁶¹ Románia még semlegessége időszakában egy többsoros aknazárral és gerendatorlasszal Kalimoknál lezárta a Dunát.

⁶² Lásd Krámlí 2017b. 347–348. o.

⁶³ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 636.”

⁶⁴ Uo.

A kifutó ENNS monitor válaszul a galati-i tengerészlaktanyát lőtte, majd a két egység sértetlenül visszatért.⁶⁵

Mint azt két héttel korábban Lucich megjósolta, a flottilla egységein hamarosan egészségügyi vészhelyzetet kellett hirdetni. Április folyamán kettő, majd egy harmadik tífuszos (flekk-tífusz) esetet találtak. A járvány kitörését megelőzendő szigorú intézkedéseket vezettek be: beszüntették a parti kimenőket, a hajókat, a ruhákat és az embereket fertőtlenítették, ugyanígy jártak el a flottillához érkezőkkel (futárok stb.) is. Lucich oltást is említ, de ez másra vonatkozhat, ugyanis tífusz elleni oltás akkor még nem létezett. Az intézkedések megtették a hatásukat, több tífuszos megbetegedés nem történt,⁶⁶ helyette később a malária jelent meg.

Április második felében megélnékült az ellenséges légi tevékenység, valamint a román és orosz tűzéréség sűrűbben lőtte Tulceát. Emiatt fontosnak tartották az aknazárak és a folyamzárak létesítését, azonban ez különböző okokból akadályokba ütközött. A februárban megrendelt német aknák nem érkeztek meg, szállítás közben valahol elakadtak. A Mackensen-főparancsnokságtól ezért kaptak 50 aknát, de ezekről kiderült, hogy folyami telepítésre teljesen alkalmatlanok. A Măcini- és a főágban elhelyezett gerendatorlaszok egy napig sem maradtak a helyükön, a hatalmas mennyiségű uszadék ugyanis folyton szétszaggatta azokat. Napi tisztításuk sziszifuszi munkának bizonyult, ezért inkább felszedték őket. Végül csak tíz zsákmányolt orosz érintőaknát, valamint öt megfigyelt aknát sikerült lerakni. Az érintőaknák telepítésénél majdnem katasztrófa történt: a BAJA aknarakó nekiütközött az egyik, már lerakott aknának, de szerencsére a szalmiák-biztosíték⁶⁷ még nem olvadt fel, így el tudott menekülni; a bekövetkező robbanás már nem tett benne kárt.⁶⁸

Április közepén egy spanyol tiszti delegáció érkezett Belgrádba, hogy továbbutazva a sistovi és a rjahovói folyamatkeleéseket tanulmányozzák. A delegáció vezetője Ricardo Burguete (1871–1937) tábornok volt. Az AOK kérésére az ÁLMOS felfegyverzett gőzöst a spanyolok rendelkezésére bocsátották, Lucich pedig kalauzukul megtette Max Ritter von Förster (1867–1917) korvettkapitányt. Április 21-ére Lucichot Bukarestbe rendelték, de nem mondták meg, mi okból. Este kiderült, hogy Mackensen tábornagy adott meglepetéspartit a róla elnevezett csatacirkáló vízrebocsátása alkalmából.⁶⁹

⁶⁵ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 636.”

⁶⁶ Uo. és „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 712.”

⁶⁷ Szalmiák-biztosíték (*Salmiaksicherung*). Az aknák tárolás, mozgatás és lerakás közbeni felrobbanását megakadályozó mechanikus biztosíték, melynél egy rugós kapcsolónak tart ellen egy darab, vízben lassan oldódó szilárd anyag – cukor, só, vagy jelen esetben szalmiák. Az akna lerakása után vízzel érintkezve az anyag lassan elolvadt, a rugós kapcsoló pedig élesítette az aknát.

⁶⁸ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 712.”

⁶⁹ Uo. A MACKENSEN egy eredetileg héttagú csatacirkáló-osztály első tagja lett volna. A 31 000 tonnás hajók fő fegyverzete 8 db 35 cm-es ágyúból állt volna. A háború alatt három egységet bocsátottak vízre, de egyet sem fejeztek be. Az 1917. április 21-én vízrebocsátott MACKENSEN keresztanyja a tábornagy felesége volt.

A megfelelő aknák hiánya miatt a Duna-flottilla az AOK-hoz fordult, hogy a hadsereg adjon át az utászai által kiemelt és Pozsonyban tárolt orosz aknákból. A kérés meghallgatásra talált, és a pozsonyi raktárból rögtön útnak indítottak 16 aknát az Al-Duna felé. Május elején folytatták az aknák után már egyszer átkutatott folyamszakaszok újbóli vizsgálatát. Ennek során Rusze és Sistrov között összesen 9 aknát találtak. Május 1-jén este a holdfényben egy ellenséges repülőgép hat bombát dobott a SAVA monitorra, melyek a hajó közelében egyszerre robbantak fel. A keletkező vízoszlop egy torpedótalálatra emlékeztetett. Az egyre gyakoribbá váló légitámadások miatt egy őrnaszádot Giurgeni-be küldtek az ottani Herbert-hadihíd védelmére.⁷⁰

Miután a telefon- és a táviró-összeköttetés Hârşova, Brăila, Măcin és Isaccea között elégtelen volt, Lucich kérelmezte, hogy a flottilla-parancsnokság és a tartalékban lévő egységek átköltözessenek Hârşováról Brăilába és Măcinba. Emellett saját meglévő készleteikből egy hordozható rádióállomást készítettek, mellyel az isacceai osztrák-magyar üteggel tudták tartani a kapcsolatot. Utóbbival május 7-én készültek el. A következő napon a HEBE törzshajó, az ENNS, a BODROG és a MAROS monitorok, a VIZA őrnaszád, a SAMSON és BELENE gőzösök, valamint az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND kórházhajó elhagyták Hârşovát, és Brăilába hajóztak. Hârşovában az ÁLMOS és a HELENE gőzösök maradtak, az utóbbi mint állomáshajó.⁷¹

Május 7-én a Duna-flottilla sodorakna-támadást⁷² intézett mindhárom Duna-ág ellen. Ennek eredményeként sikerült elsüllyeszteni egy orosz utászponont. Ezt a sikert még aznap egy tragédia árnyékolta be: Karl Topil sorhajóhadnagy, az ENNS parancsnoka délután háromkor Hârşova mellett vitorlás csónakjával felborult és vízbe veszett. A gyorsan helyszínre érkező segítség csak a csónak személyzetét tudta kimenteni, Topilt nem. A következő napokban hiába keresték nagy erővel, a holttestét nem sikerült megtalálni. Május 10-én a brăilai katolikus templomban misét mondtak a lelki üdvéért. Az ENNS parancsnokságát Günther Kropsch sorhajóhadnagy vette át.⁷³ Május 18-án, az ottani zár munkáinak befejezése után Hârşovából visszatérő BALATON gőzös Giurgeni-nél akadt rá Topil sodródó holttestére, amit kiemeltek és Brăilába szállították, ahol a katonai temetőben helyezték örök nyugalomra.⁷⁴

Az egyre romló élelmiszer-ellátás miatt, amelyet az általános hiány mellett a helyi bevásárlás teljes ellehetetlenülése súlyosbított, a flottilla parancsnoksága elhatározta egy saját gazdaság felállítását. Sikerült kieszközölniük, hogy a helyi német hadtápparancsnokság kiutaljon számukra egy Hârşova melletti elhagyott birtokon néhány hold földet. E földeken zöldséget és gyümölcsöt kezdtek el termesztani, valamint arra

⁷⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 814.”

⁷¹ Uo.

⁷² Sodorakna: rögzítetlen, lebegő akna, amely szabadon sodródik. Folyókon a fentebb lévő fél tudott a sodrást kihasználva sodorakna-támadást indítani a lentebb lévő fél ellen. Az első világháború után a sodoraknákat betiltották.

⁷³ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 814.”

⁷⁴ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 866.”

is használták, hogy a kiutalt, rossz állapotú vágóállatokat felhizlalják. A gazdaságban a flottilla legénysége dolgozott Franz Kezelmann tartalékos sorhajóhadnagy vezetésével, aki civilben mezőgazdász volt. Az ügy fontosságára való tekintettel Kezelmann minden egyéb szolgálat alól felmentették.⁷⁵

Az ellenséges légi tevékenység fokozódása miatt Kosch tábornok parancsnoksága május közepén elhatározta, hogy vadászgépeket telepít Brăila védelmére. Május 19-én este például öt repülőgép 20 bombát dobott a kereskedelmi kikötőre, elsüllyesztve egy szenesuszályt és egy kompot. Május 22-én este valamennyi, a városban lévő egység tisztikarát kivезényelték a repülőtérré, ahol a vadászgépek harcmodoráról és a légvédelmi lövegek tűzvezetéséről tartott eligazításon vettek részt.⁷⁶

Május közepén megérkezett Pozsonyból az AOK-tól kért 16 zsákmányolt orosz érintőakna. Kosch tábornok parancsnoksága négy teherautót biztosított az aknák és a lerakásukhoz szükséges csónakok Isacceába vitelére. Az aknák lerakását vegyes, utász és haditengerész legénység végezte Furche százados és Bartha László fregatthadnagy vezetésével. Annak ellenére sikerült gond nélkül elérniük Isacceát, hogy az ellenséges tüzérség többször lőtte az odavezető utat. Az aknák telepítését május 28-án éjszaka kezdték meg, éjszakánként 3-3 aknát raktak le. Bár a holdfény erősen megvilágította a folyót, az ellenséges oldalról nem fedezték fel, vagy legalábbis nem zavarták meg az orruk előtt zajló műveletet.⁷⁷

Május 30-án Habsburg Frigyes (1856–1936) főherceg, tábornagy, az AOK volt vezetője látogatott Brăilába, hogy megtekintse a román frontot, majd a Duna-flottillát. Délelőtt 10:30-kor a főherceg megszemlélte a parádéra felsorakozott flottillát, majd meglátogatta az ENNS monitort, a VIZA őrnaszádot, végül az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND kórházhajót. A szemle végén a tábornagy – az ilyenkor szokásos módon – legmagasabb megelégedettségét fejezte ki. 11:30-kor Lucich villásreggelit adott a HEBE törzshajón Frigyes tiszteletére. Ezen részt vett az osztrák–magyar 145. dandár parancsnoka, Oskar Hranilovic von Czvetassin (1867–1933) vezérőrnagy, a Duna-hadsereg (Kosch hadserege) vezérkari főnöke, Hans von Werder (1867–1923) német vezérkari ezredes, a városparancsnok, a német Gillhausen ezredes, a körzetparancsnok, von Plotho német ezredes, valamint az osztrák–magyar hadtápállomás parancsnoka, Hoffmann ezredes. Az alacsonyabb rendfokozatú tiszteknek három monitor fedélzetén rendeztek fogadást. Frigyes főherceg 13 órakor távozott.⁷⁸

Június elején egy közelgő román–oroszfőherceg offenzívára következtettek a Szeret folyó torkolatának körzetében lévő tüzérség megerősítéséből és új állások építéséből. Mint fentebb említettük, az Averescu román tábornok által kidolgozott tervben tényleg szerepelt egy támadás Galați térségében a mărăști-i offenzívával párhuzamosan, de végül

⁷⁵ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 814.”

⁷⁶ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 866.”

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

az orosz csapatok elvonása miatt erre nem került sor. Tulcea, Isaccea és Galați környékén jelentősen megnőtt az ellenséges tüzérség aktivitása. A Kellner százados parancsnoksága alatt álló isacceai osztrák–magyar üteget is több találat érte, azonban sem személyi sérülés, sem anyagi kár nem keletkezett. Az ellenséges repülőgépek aktivitása viszont jelentősen lecsökkent, amit annak tulajdonítottak, hogy a német vadászgépek néhány nap leforgása alatt két repülőgépet lelőttek.⁷⁹

A CSUKA őrnaszád meghibásodása miatt a flottillaparancsnokság azzal a kéréssel fordult Kosch tábornok parancsnokságához, hogy az őrszolgálatot helyette ideiglenesen a német WEICHSEL páncélmotorcsónak lássa el. Június 10-étől a német motorcsónak a flottilla rendelkezésére állt. Az egyre apadó víz lehetővé tette a Chiciul-sziget elfoglalását. Ennek birtokában az itt lévő saját érintőakna-zárat jobban lehetett felügyelni. Június 11-e éjszakáján német népfelkelő csapatok ellenállás nélkül elfoglalták a szigetet a VIZA őrnaszád és a WEICHSEL páncélmotorcsónak támogatásával. A németek három román matrózt ejtettek fogságba, akiket a sziget felderítésére küldtek. Elmondásuk szerint Isacceától felfelé csak egyetlen román monitor tartózkodott, és nagyobb akciót csak a zár megsemmisítése utánra terveztek. Másnap reggel a Szeret torkolatában állomásozó román naszádok néhány lövést adtak le a szigetre, majd egy román monitor és két naszád megpróbálta elűzni a német csapatokat a szigetről. A Pisculba telepített német 10,5 cm-es üteg tüzébe kerülve felhagytak e szándékukkal.⁸⁰

Június 11-én este Galați-ból, a tengerészlaktanya mellől egy új üteg nyitott tüzet a brăilai téli kikötőben lévő dokkokra. Ezekben kár nem keletkezett, de több lövedék a közelben horgonyzó járművek közé csapódott. A Măcini-ágnál is több gránát robbant a part menti erdőben, ezért az ott lévő őrnaszádokat és a SAMSON gőzöst hátrébb vonták. A téli kikötőben lévő járműveket, mivel nem volt légvédelmük és ellátni is nehézkes volt őket, június 14-én Brăilába vitték.⁸¹

Wulff Olaf korvettkapitány, aki Lucich szabadsága idejére átvette a parancsnokságot, június 15-én így írt a flottilla helyzetéről:

„Brăilától lefelé ugyanolyan kedvezőtlenek a körülmények a Duna-flottilla műveletei számára, mint 1915-ben Belgrádnál voltak. A főágban a chiciuli saját érintőaknazártól a téli kikötőig, valamint a Măcini-ágban a saját folyamzárig több ellenséges üteg bombázza egységeinket, melyeket még legmodernebb toronylövegeink sem érik el, illetve a chiciuli saját zártól, tüzérségi megfigyelés nélkül nem tudják tüzüket eredményesen viszonzni.”⁸²

Az ellenséges naszádok elriasztására a folyamaknász-osztag a WELS őrnaszád fedezésében a június 13-ára virradó éjszaka a Chiciul-szigettől tíz sodoraknát indított útnak.

⁷⁹ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 948.”

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

Több robbanást hallottak, de nem tudták megállapítani, okoztak-e károkat. A szigetnél lévő saját aknazár hatékonyabb védelme érdekében Brăilából áttelepítették ide az egyik zsákmányolt román 5,7 cm-es ágyút. Emellett egy állandó sodorakna-állomást is létesítettek a szigeten.⁸³

Felmerült az az ötlet, hogy a Szeret folyón leúsztatott sodoraknákkal semmisítenék meg az orosz hidat és a torkolatban lévő ellenséges hajókat. Ezért a folyónál lévő török állásokból felderítést végeztek, de arra jutottak, hogy a sodorakna-támadás kivitelezhetetlen feladat lenne. Egyrészt a part megközelítését az ellenséges állások és fényszórók nappal és éjjel is igen kockázatosá tették, másrészt a Szeretben lévő homokzátonyok miatt a sodoraknák el sem érték volna a célpontjaikat.⁸⁴

Június 21-én a Măcini-ágban lévő egységeket légitámadás érte, de az INN monitor 23 lövéssel elkergette az ellenséges repülőket. A folyamaknász-osztag hajóinak szánt bombák a partba csapódtak. Kosch tábornok parancsnoksága elrendelte, hogy az éjszakai légitámadások elhárításában a flottilla egységei is vegyenek részt, akkor is tüzelve, ha nem látják a célpontokat. A flottilla-parancsnokság ezt a szűkös légvédelmi lövedék-készletekre és az utánpótlás nehézségeire hivatkozva visszautasította.⁸⁵

A nyári viharokban az aknazárak nagy károkat szenvedtek el: villámcsapás következtében június 19-én a gheceti és măcini, június 27-én a hârşovai zár több aknája felrobbant. Az első két zárat a tartalékanyagból helyreállították, és 12 új aknát rendeltek. Június 29-én újabb, még hatalmasabb vihar csapott le jégesővel és villámlással. Óriási robbanások rázták meg a flotta egységeit és Brăila házait, ugyanis a frissen helyreállított gheceti és măcini zárok felrobbantak. Úgy határoztak, hogy a viharos időszakban addig nem állítják helyre ezeket, amíg a megfigyelt aknákat nem biztosítják valamilyen módon a villámok ellen. Az apadó víz miatt a korábban lerakott érintőaknazár újra el látta feladatát. Négy akna feljött a felszínre, ezeket kiemelték, és öt új aknát (*Floßmine*) raktak le a helyükre. Miután a viharokban szerzett tapasztalatok miatt új megfigyelt aknazárakkal nem számoltak, helyettük további érintőaknákat raktak le.⁸⁶

A Chiciul-szigeten telepített sodorakna-állomás több alkalommal indított aknatámadást a Szeret torkolatában lévő román motorcsónakok, illetve június 22-én kábelt fektető pontonok ellen. Minden alkalommal hallottak robbanásokat, de nem tudták megállapítani, eredményes volt-e a támadás. A flottillához beosztott német WEICHSEL páncélmotorcsónakot – hogy a járőr feladatokat hatékonyabban elláthassa – felszerelték egy repülőgép-rádióállomással. Június második felében a flottilla egészségügyi helyzete romlott, Ferdinand Bublay sorhajóhadnagy és egy matróz vérhasban megbetegedett, és emellett gyakoriak voltak a gyomor- és bélpanaszok.⁸⁷

⁸³ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 948.”

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1004.”

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

Június végén a Duna-flottilla egy újabb egységgel gyarapodott: két és fél év után újra szolgálatba állt az 1914 októberében elsüllyedt TEMES, ezzel a monitorok száma tízre növekedett. A kiemelt, újjáépített és korszerősített monitor június 30-án Turnu-Severinben csatlakozott a flottillához.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Balla* 2017. *Balla Tibor*: Ausztria–Magyarország részvétele a megszállt Románia katonai kormányzásában, 1916–1918. *Honvédségi Szemle*, 145. (2017) 1. sz. 114–120. o.
- Buzatu* 2002. *Buzatu, Gheorghe*: A History of Romanian Oil. Vol. 1. București, 2002.
- HL I. VH Hadtörténelmi Levéltár (Budapest), I. Világháborús Gyűjtemény
- Krámlı* 2009. *Krámlı Mihály*: A dunai vízi út az első világháborúban. Budapest, 2009.
- Krámlı* 2017a. *Krámlı Mihály*: Az osztrák–magyar hadi- és kereskedelmi hajózás a Dunán, 1914. július–december. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 2. sz. 317–334. o.
- Krámlı* 2017b. *Krámlı Mihály*: A cs. és kir. Duna-flottilla hadműveletei a Románia elleni háborúban (1916. augusztus–december). *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 2. sz. 335–354. o.
- Krámlı* 2021. *Krámlı, Mihály*: Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs, 1904–1914. Szeged, 2021.
- Krámlı* 2022. *Krámlı Mihály*: A cs. és kir. Duna-flottilla 1915-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 853–896. o.
- Negrescu* 1920. *Negrescu, Nicolae*: Rolul marinei în războiul pentru intragirea neamului. București, 1920.
- ÖULK Österreich-Ungarns Letzter Krieg. Herausgegeben vom Österreichischen Bundesministerium vom Heerswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. I–VII. Wien, 1930–1938.
- Petrescu* 2002. *Petrescu, Nicolae C.*: Cu tricolorul la catarg: comandanți ai marinei militare în războiul pentru intragirea Românei. Pitești, 2002.
- Sârbu* 2002. *Sârbu, Marian*: Marina Română în primul război mondial, 1914–1918. Constanța, 2002.
- Schafarik* 1935. *Schafarik, Brunner Wladimır*: Románia szerepe háborús gazdálkodásunkban. Budapest, 1935.
- Sebesco* 1918. *Sebesco, Sebastian*: La Roumanie et la Guerre. Paris, 1918.

Mihály Krámlí

THE AUSTRO-HUNGARIAN DANUBE FLOTILLA IN 1917

Part I

(Summary)

In the first part of my study, I will review the activities of the Austro-Hungarian Imperial and Royal Danube Flotilla (k.u.k. Donauflottille) between January and June 1917. Unlike the previous war years, 1917 was relatively calm for the Danube Flotilla. During the year, their activities were concentrated on mine warfare, and they only took part in a few minor encounters.

Romania's entry into the war in August 1916 resulted in the victory of the central powers and half of Romania's territory being occupied. The new frontline became stabilized in January 1917. The Danube Flotilla under German command was transferred from Bulgaria to the occupied Romanian section of the Danube. Because of the extremely cold winter, shipping could only resume in mid-March. The main task of the Danube Flotilla was to defend Brăila, which was occupied by the Germans in January 1917, and to ensure the transport of grain from the occupied territories on the Danube. They deployed several mine barrages under Brăila to protect against Romanian and Russian warships that retreated to Ismail. However, lightning storms destroyed some of these barrages in June.

Mihály Krámlí

DIE K. U. K. DONAUFLOTTILLE IM JAHR 1917. TEIL 1

(Resümee)

Im ersten Teil meiner Studie werde ich die Aktivitäten der k. u. k. Donauflottille in den Monaten Januar bis Juni 1917 untersuchen. Im Gegensatz zu den vorangegangenen Kriegsjahren war das Jahr 1917 für die Donauflottille ein Jahr der relativen Ruhe. Ihre Aktivitäten konzentrierten sich in diesem Jahr auf die Minenbekämpfung, mit nur wenigen kleineren Einsätzen.

Der Kriegseintritt Rumäniens im August 1916 führte zum Sieg der Mittelmächte und zur Besetzung der Hälfte des rumänischen Staatsgebiets. Die neue Frontlinie wurde im Januar 1917 stabilisiert. Die unter deutschem Kommando stehende Donauflottille wurde von Bulgarien auf den besetzten rumänischen Abschnitt der Donau verlegt. Aufgrund des extrem kalten Winters konnte die Schifffahrt erst Mitte März wieder aufgenommen werden. Die Hauptaufgabe der Donauflottille war die Verteidigung von Brăila, das die Deutschen im Januar 1917 besetzt hatten, und die Sicherstellung des Getreidetransports aus den besetzten Gebieten auf der Donau. Unterhalb von Brăila wurden mehrere Minensperren errichtet, um rumänische und russische Kriegsschiffe abzuwehren, die sich nach Ismail zurückzogen. Einige dieser Barrikaden wurden in den Junistürmen durch Blitzeinschläge zerstört.

Mihály Krámli

LA FLOTTILLE DANUBIENNE IMPÉRIALE ET ROYALE EN 1917
PREMIÈRE PARTIE

(Résumé)

Dans la première partie de mon étude, j'aborde les activités de la flottille danubienne impériale et royale austro-hongroise (k. u. k. Donauflottille) entre janvier et juin 1917. Contrairement aux années de guerre précédentes, 1917 a été une année de calme relatif pour la flottille danubienne. Outre ses opérations concentrées sur la guerre des mines, elle n'a pris part qu'à quelques engagements.

L'entrée en guerre de la Roumanie en août 1916 a abouti à la victoire des puissances centrales et à l'occupation de la moitié du territoire roumain. La nouvelle ligne de front s'est stabilisée en janvier 1917. La flottille danubienne sous commandement allemand fut envoyée de la Bulgarie vers le tronçon roumain occupé du Danube. En raison de l'hiver extrêmement froid, la navigation n'a pu reprendre qu'à la mi-mars. La mission principale de la flottille danubienne consistait à défendre la ville de Brăila, prise par les Allemands en janvier 1917, et à assurer le transport des céréales depuis les territoires occupés via le Danube. En aval de Brăila, plusieurs barrages de mines ont été installés pour se défendre contre les navires de guerre roumains et russes repliés à Ismail. Certains de ces barrages ont été détruits par la foudre dans les orages de juin.

Михай Крамли

ИМПЕРАТОРСКАЯ И КОРОЛЕВСКАЯ ДУНАЙСКАЯ ФЛОТИЛИЯ В 1917-ОМ ГОДУ
ЧАСТЬ I.

(Резюме)

В первой части своего исследования автор рассматривает деятельность Австро-Венгерской императорской и королевской Дунайской флотилии (*к. у. к. от нем. *kaiserlich und königlich* — сокращение, обозначающее «императорский и королевский», Дунайская флотилия) в январе-июне 1917-ого года. В отличие от предыдущих военных лет, 1917-ый год прошел для Дунайской флотилии относительно спокойно. В течение года ее деятельность была сосредоточена на подрывных боях, и наряду с этим она участвовала лишь в нескольких незначительных битвах.

Вступление Румынии в войну в августе 1916-ого года привело к победе Центральных держав и к оккупации половины территории Румынии. Новая линия фронта стабилизировалась в январе 1917-ого года. Дунайская флотилия под немецким командованием из Болгарии была перекомандирована на оккупированный румынский участок Дуная. Из-за чрезвычайно холодной зимы судоходство удалось возобновить только в середине марта. Основной задачей Дунайской флотилии была защита Брэилы, оккупированной немцами в январе 1917-ого года, и обеспечение поставок зерна с оккупированных территорий по Дунаю. Под Брэилой было установлено несколько минных шлюзов для защиты от отступающих к Измаилу румынских и российских военных кораблей. Одна часть этих шлюзов были разрушены молниями во время июньских гроз.

KÖZLEMÉNYEK

HRVOJE KEKEZ

“...*pugnaque cruentissima atque asperrima...*”
THE BATTLE OF THE FORD OF THE ZRINSKI
ON THE UNA RIVER IN 1483

Context, topography, course, and consequences of the battle*

Introduction

The victory of the Christian forces, that is the Hungarian-Croatian army, over the Ottomans in the two-day battle at the river crossing – the ford of the Zrinski – on the Una River, which occurred on October 29 and 30, 1483, is regarded as a significant event in Croatian historiography. It was perceived to have pivotal role in shaping the course of historical events on the border with the Ottoman Empire. Therefore, it comes as no surprise that it is referenced in almost all comprehensive accounts of Croatian history from the latter half of the 19th century – i.e. the inception of modern Croatian historiography – up to the present day. In the first comprehensive synthesis of Croatian history, penned by Tadija Smičiklas, nearly two pages are dedicated to the battle. This section provides essential historical details concerning the timing and approximate location of the engagement, introduces key participants, and outlines the sequence of events and the repercussions of the conflict. Smičiklas concludes that “[t]his victory brought joy to the Christian world for a considerable period, as it was celebrated among the glorious moments of Christianity”.¹ The positivist historian Vjekoslav Klaić offers an even more detailed account of the battle in the fourth volume of his synthesis of Croatian history.² He meticulously conveys the information derived from preserved written sources. Klaić’s synthesis, which gained considerable popularity and was reissued in the 1980s, extended the awareness of this event to a wider readership. Conversely, it is worth noting that although Ferdo Šišić briefly touched upon many battles in his synthesis – which served as a university textbook for an extended period at the sole Croatian university,

* This paper is a revised and improved English version of a previously published paper: *Hrvoje Kekez*, “Prilog kontekstualizaciji i rekonstrukciji bitke na ‘gazu Zrinskih’ 1483. godine”. In: *Antemurale Christianitatis: Crkva i društvo na području središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća*. Ured. Tomislav Matić – Stipica Grgić. Sisak, 2021. pp. 69–105. Also, this paper is an outcome of the project “Topography of Medieval Zagreb County (14th–16th century)” (IP-2020-02-8706) financed by Croatian Science Foundation.

¹ *Smičiklas* 1882. pp. 665–666.

² *Klaić* 1904. pp. 135–137.

the University of Zagreb, and underwent numerous reprints – he did not address this one.³ Nevertheless, subsequent syntheses of Croatian (medieval) history, particularly those published following Croatia's independence, have incorporated the battle.⁴ Indirectly or directly it has also found a way into Hungarian syntheses, e.g. works authored by Pál Engel and Tamás Pálosfalvi.⁵

Despite the relatively well-documented events leading up to it and, to some extent, the unfolding of the battle itself, there remains a multitude of unanswered questions associated with the 1483 Battle of the ford of the Zrinski. Certainly, it is both possible and necessary to consider this engagement in a broader context through various research questions. This includes examining the Ottoman incursions into Carniola and Styria both in the years leading up to the battle and immediately preceding it. Additionally, it is important to analyze the broader political consequences of the battle, not only in terms of the relationships between the Hungarian-Croatian rulers and the Ottoman Empire but also regarding the interactions between King Matthias Corvinus (Hungarian: Hunyadi Mátyás or Corvin Mátyás, Croatian: Matijaš Korvin) and Frederick III of Habsburg. Furthermore, internal political and social dynamics within the Kingdom of Hungary-Croatia should be considered. As these and similar topics require further research and are beyond the scope of this publication, they have been reserved for future study.

Yet, in the focus of this paper are several other questions such as detecting the precise location of the battle on the Una River – specifically, the exact spot where the ford of the Zrinski was situated, i.e. it entails an exploration of the geographical terrain where the battle transpired. To address this question, a meticulous analysis of extant written sources and historical maps is conducted. Additionally, the intricate particulars of the battle's progression as well as the motivations and strategic maneuvers of the principal actors are analysed. Even more, this paper endeavors to provide resolutions to several other inquiries, such as the geostrategic significance of the fords along the Una River near present-day Dvor at that historical juncture. Furthermore, it examines the repercussions, mostly direct, stemming from the Ottoman defeat in this engagement.

On sources

Most of the information regarding the events leading up to and during the Battle of the ford of the Zrinski is contained within a letter penned by King Matthias Corvinus. This letter was dispatched to Pope Sixtus IV just a few days after the battle, on November 6,

³ Šišić 1916.

⁴ For example: Mažuran 1998. pp. 46–47; Šanjek 2003. p. 356; Goldstein 2003. pp. 94–95; Karbić 2019. pp. 12–13.

⁵ Engel 2001. p. 308; Pálosfalvi 2018. pp. 277.

1483.⁶ King Matthias also forwarded an identical detailed account of the battle to several other recipients, including King Ferdinand I of Naples, Doge Giovanni Mocenigo of Venice, Duke Alfonso of Calabria, Duke Giovanni Sforza of Naples, and Duke Hercules D'Este of Ferrara.⁷ It is reasonable to presume that this letter served as a form of anti-Habsburg propaganda.⁸ This assumption stems from the fact that, during this period, King Matthias had been engaged in a prolonged dispute with Frederick III of Habsburg, which ultimately escalated into armed conflict,⁹ primarily over the matter of acquiring the Czech crown.¹⁰

The supposition that King Matthias' letter is a form of anti-Habsburg propaganda is underpinned by its repeated emphasis on the Ottoman devastation of regions under Habsburg rule.¹¹ This portrayal appears to paint the Habsburg rulers as incapable, who failed to organize the defense of their territories, in stark contrast to King Matthias, whose champion and relative – Ban Matthias Vingárti Geréb (Hungarian: Geréb Vingárti Mátyás, Croatian: Matijaš Gereb) as the Ban (viceroy) and a representative of higher royal authority – achieved a significant victory over the Ottomans. Moreover, the conflicts with Emperor Frederick III of Habsburg significantly influenced King Matthias during the subsequent peace negotiations with Ottoman Sultan Bayazid II later that year.¹² Given these complex political circumstances, it is essential to approach King Matthias' letter, as well as any interpretation derived from it regarding the battle, with a high degree of caution and discernment.

On the other hand, accounts of the Ottoman defeat at the Battle of the ford of the Zrinski have been preserved in a handful of late medieval and early modern narrative sources, specifically chronicles of Christian origin. Antonio Bonfini, for instance,

⁶ *Fraknói* 1895. pp. 67–268.

⁷ *Ibid.* 270–272.

⁸ *Pálosfalvi* 2018. p. 277, note 429.

⁹ In January 1482, Matthias laid siege to Hainburg, the most crucial Austrian border fortress, and formally declared war on Frederick III in April that year. Despite the support Frederick received from imperial troops, the conflict was marked from the outset by Matthias's undeniable military superiority. Frederick's key strongholds fell one after another, most of them after enduring several months of siege. Hainburg capitulated in September 1482, Kőszeg followed in December, and Burck and Korneuburg succumbed in 1484. By January 1485, Matthias had encircled Vienna, which was forced to surrender on June 1. Wiener Neustadt, the emperor's residence, fell into Hungarian hands on August 17, 1487. Ultimately, the peace treaty signed in Sankt Pölten on December 16 granted Matthias control over Lower Austria and Styria, with only a few castles remaining outside his grasp. *Engel* 2001. p. 306.

¹⁰ See more details about these conflicts: *Engel* 2001. pp. 302–306; *Kubinyi* 2008. pp. 95–105.

¹¹ "...in terras ditoni serenissimi Romanorum imperatoris subiectas tetendisse [...] Verum posteaquam immani atque barbarico furore plura loca Cesaree maiestatis diripiissent ac vastassent [...] exercitum illum Turcorum in ipsaque Carniolia et Carinthia terris Cesaris insectarentur, non ad offensionem terrarum Cesaree maiestatis [...] ita ut non tanta nostri dampna a Turcis, quanta ab hominibus Cesaree maiestatis susceperunt..." *Fraknói* 1895. pp. 267–269.

¹² Regarding the negotiations and the peace agreement between King Matthias and Sultan Bayazid II, refer to: *Simon* 2009. pp. 107–114; *Salihović* 2020. pp. 43–50. To learn more about negotiations and the signing of peace treaties between the Hungarian-Croatian kings and the Ottoman sultans in the latter half of the 15th century, refer to: *Salihović* 2019. pp. 93–120 and *Salihović* 2020. pp. 12–80.

included relatively concise report on the battle in his work *Rerum Hungaricum Decades*.¹³ Bonfini, who served as a chronicler at the court of King Matthias and was tasked with writing the history of Hungary, passed away in 1503, during the reign of King Vladislas II Jagiełło. Regrettably, he left his work incomplete.¹⁴ Around the same period, at the dawn of the 16th century, Jakob Unrest, a parish priest near Wörthersee in Carinthia, finalized his piece titled *Die Österreichische Chronik*. Within this work, he briefly alluded to the Battle of the ford of the Zrinski.¹⁵

Furthermore, the information regarding the Christian victory in the Battle of the ford of the Zrinski was within the knowledge of chroniclers by the mid-16th century. At that time, Friar John Tomašić dedicated considerable attention to this battle in his work *Chronicon Breve Regni Croatiae*.¹⁶ This chronicle was composed during the same period. Additionally, Anthony Vramec made a brief reference to the battle in his Croatian-language *Kronika*, which he completed in 1578.¹⁷ In this overview of late medieval and early modern accounts concerning the Battle of the ford of the Zrinski, it is worth mentioning a concise note written in Croatian within the Glagolitic breviary (*Borgiano Illirico* 5-6). This breviary, discovered in the Vatican Library by Ivan Kukuljević Sakcinski, also contains information about the battle.¹⁸

Ultimately, it is essential to recognize that we are discussing narrative works that were crafted with a considerable time lapse from the actual event. These accounts were penned within specific situational contexts, and as such, it is prudent to approach the information they contain with a degree of critical analysis.

*The significance of the Una-Sana basin in the context of traffic
and the Ottoman invasion during the 15th century*

The Sana River, flowing from its origin near the village of Donja Pecka in modern-day Bosnia and Herzegovina, and coursing through the Sana and Prijedor basins, served as a natural conduit into the Una valley. The Una River was one of the pivotal transportation arteries, connecting medieval Hungary and Slavonia to Croatia and Dalmatia, as

¹³ *Bonfini* 1941. p. 645.

¹⁴ For more detailed information on the works of Antonio Bonfini, refer to: *Amadio* 1930. and *Kulcsár* 1973.

¹⁵ *Grossmann* 1957. p. 141.

¹⁶ *Tomašić* 1863. p. 22.

¹⁷ *Vramec* 1908. p. 52.

¹⁸ *Kukuljević* 1857. p. 371 and *Kukuljević* 1863. p. 321. The breviary (*Borgiano Illirico* 5-6) is written in Croatian Glagolitic script in two columns on a small foil and has about four hundred unnumbered pages. It was originally composed in the middle of the 14th century, the first part of it was completed by 1363. The breviary was written for the church of St. John in Gacka at the expense of the noble people of Snikravići. Due to the Ottoman threat, it had been transferred to Vrbnik on the island of Krk for the period between 1507 and 1538, which can be concluded from several notes. In 1627 it was transferred to Rome, where the Sacred Congregation of the Propagation of the Faith prepared new editions. *Ibler* 2009. pp. 221–228.

Fig. 1: Parts of Western Balkans at the end of 15th century (Kristóf Csákvári)

well as to the regions encompassing the middle and upper courses of the Vrbas (Hungarian: Orbász) River, specifically the medieval Donji Krajevi (*Partes inferiores*), and the broader territory of medieval Vrhbosna centered around present-day Sarajevo.

Furthermore, in the vicinity of the confluence of the Sana River with the Una, near present-day Novi Grad (Bosanski Novi), there were several shoals or fords on the Una River during the High and the Late Middle Ages. To safeguard these strategic points, at the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries, the Counts of Zrin established a series of smaller castles. One such location was the stretch between the modern-day village of Matijevići (on the modern-day Croatian side) and the center of Novi Grad (on the modern-day Bosnian side), near an island in the Una River known as Vidorijska

ada. On this island stood the Lišnica castle,¹⁹ while the second river crossing over the Una was situated in proximity to the contemporary settlement of Dobrljin, its security guaranteed by the presence of the Dobra Njiva castle.²⁰ Other significant river crossings over the Una could be found in the vicinity of Kostajnica,²¹ as well as near Dubica (Fig. 2). The latter served as the final available crossing point along the Una, positioned just before its mouth, from where a swampy area extended all the way to its confluence with the Sava.²²

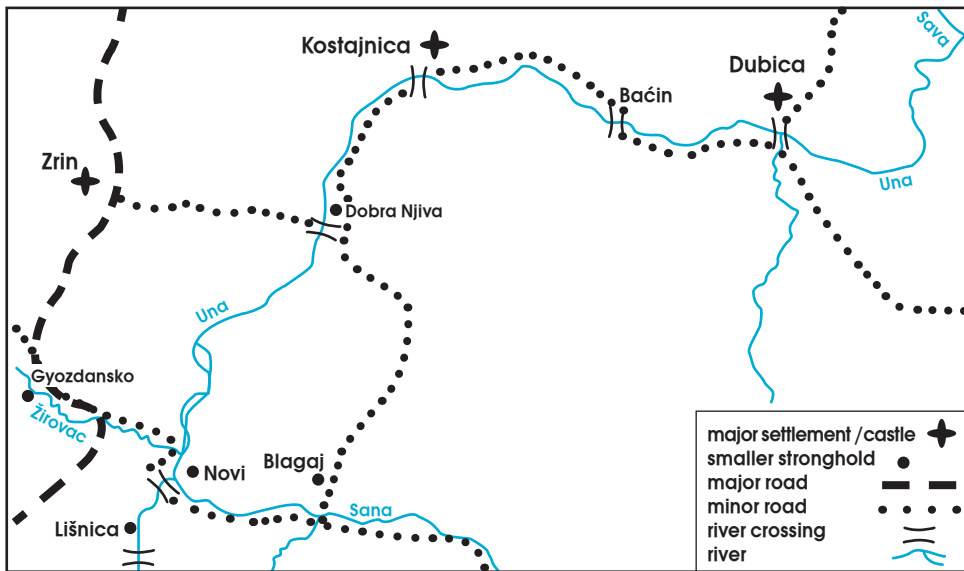

Fig. 2: Major settlements, castles, roads, and the Lower Una River crossing, end of 15th – early 16th century (Kristóf Csákvári)

It is important to note that the initial Ottoman incursions into the territory that make up present-day Banovina and Pounje regions date back to the early 15th century. These early raids were closely linked to the presence of Ottoman troops who had been brought to Bosnia by the Bosnian Grand Duke Hrvoje Vukčić Hrvatinić.²³ These troops remained in the area even after his demise. As early as 1402, marauding Ottoman forces laid waste to properties belonging to the Cistercian Abbey of the Blessed Virgin Mary in Topusko.²⁴ Furthermore, in 1418, Ottoman troops conducted destructive raids in the central part of the Una River valley.²⁵ The Chapter of Zagreb promptly informed King

¹⁹ On Lišnica castle, refer to: Kekez – Regan 2020. pp. 188–190.

²⁰ On Dobra Njiva castle, refer to: Ibid. 164–168.

²¹ Ibid. pp. 26, 148.

²² Ibid. pp. 33–50.

²³ Šišić 1902. pp. 226–235.

²⁴ Lukinović 1992. pp. 173–174.

²⁵ Thallóczy – Barabás 1897. pp. 239–240.

Sigismund of Luxemburg about these events on January 13 of the following year. During this incursion, the estates of the towns of Ostrožac, Otok, Brezovica, Vojska, and Visoko, all situated along the Una River and owned by the Counts of Blagaj, were devastated.²⁶ Additionally, the Ottomans attacked the then royal stronghold of Krupa on the Una, where they captured many women as slaves and plundered a considerable amount of livestock.²⁷ It is highly probable that during that time the Pauline monastery of the Blessed Virgin Mary, situated near Dubica, was similarly subjected to a devastating fire.²⁸

While the preserved written sources do not specify the route the Ottomans took during their campaign into Pounje, it is plausible that they approached the region from the Vrbas River valley, particularly from Donji Krajevi, which was the power center of the Bosnian Grand Duke Hrvoje Vukčić Hrvatinić. These Ottoman forces had previously served under Hrvoje and might have journeyed to Pounje by way of present-day Prijedor, traversing the lower reaches of the Sana River until its confluence with the Una River near modern-day Bosanski Novi.

This supposition gains some support from information dating back to 1425, found in a document about the Counts of Zrin expanding their holdings in Brokunova Gora by purchasing shares from Ladislav, the son of Michael, which had been devastated by the Ottomans. This document specifically lists the portions of the property located in Brokunova Gora, as well as in Hudetin, Lišnica, Zbičnjak, and Žlivje.²⁹ These properties were situated closer to the Una River. Of particular significance is the Lišnica estate, where the smaller Lišnica castle was later constructed, situated on present-day Vidorijska ada, an island in the middle of the Una River. This island was near a shallow area on the river, which likely served as a crossing point during the Middle Ages, one of the fords across the Una.

Hence, it is plausible that these estates were among those devastated in 1418 because they fell into the path of the Ottomans returning through the Sana River valley towards Donji Krajevi and central Bosnia. Their condition might not have significantly improved until 1425 when the transactions occurred. Nevertheless, these Ottoman incursions into the broader region of middle Pounje and present-day Banovina, commencing in the early 15th century, should be understood within the context of the presence of Ottoman troops previously employed in the service of Bosnian Grand Duke Hrvoje Vukčić Hrvatinić.

²⁶ "...ad tenutas et pertinentias castri Oztrozech et castri eorum Atak videlicet Brezouicha, Woyzka, Wizoko et alias ad easdem pertinentes potentiarliter irruendo, commiso inibi ignis incendio, nonnullisque hominibus, a qui turcis remanissent..." *Thallóczy – Barabás* 1897. p. 239.

²⁷ "...in dictum castrum Cruppa deductis, feminis quoque in dedecus totius sexus muliebris earum vestibus enormiter despoliatis, predictas possessiones desolassent plurima pecora abduci faciendo..." *Ibid.*

²⁸ *Kekez – Regan* 2022. pp. 81–85.

²⁹ "...gora borkokun zliioie hudatin zbichnijak zlehnijcha vocatum..." HDA-25 NRA, fasc. 314, no. 22; *Kukuljević* 1883. p. 42; *Karbić – Miljan* 2012. pp. 19–20.

It was not until the collapse of the medieval Bosnian Kingdom in 1463 that the Sana River valley gained significance as a route for Ottoman forces advancing towards the Una River valley and, further west, the regions of medieval Slavonia, now corresponding to northwestern Croatia. It is worth noting that despite the Ottomans' capture of the royal city of Ključ in the summer of 1463,³⁰ situated along the upper course of the Sana River, there are no recorded instances of Ottoman incursions downstream of the Sana. Instead, the Ottomans directed their military campaigns southward, devastating Krbava area and Frankapan possessions all the way to Senj (Hungarian: Zengg), which they unsuccessfully besieged in 1463.³¹ This likely stemmed from the fact that the lower course of the Sana River, marking the southern border of medieval Slavonia, was effectively defended by Ban Paul Spiranić Horvát. He held a keen interest in safeguarding this territory, particularly because his own estates were in the Una River valley. However, Ban Paul was soon captured, prompting his wife to begin raising funds for his ransom.³²

Furthermore, the counter-offensive led by King Matthias Corvinus in late 1463, which marked the inception of the formation of the later Banate of Jajce, including a series of strongholds and the castle of Jajce,³³ temporarily halted direct Ottoman incursions into the Sana River valley toward the Una River. Initially, the Ottomans directed their raids towards Croatia, particularly Krbava and Lika. As early as 1468, significant and devastating Ottoman incursions were documented on the properties of Count Stephen III Frankapan. Upon their return, Ottoman troops pillaged the surrounding areas of Stephen's city, Modruš.³⁴ The Ottoman siege of Senj was also recorded in the subsequent year. During the summer of 1469, Isa-bey invaded Senj, once more causing destruction in the Modruš region, and then penetrated Carniola.³⁵ Indeed, it appears that the Ottoman marauders, with their final goal being the devastation of Habsburg hereditary lands, particularly Carniola, predominantly utilized routes leading from Bosnia through what was then northern Croatia. These routes traversed through Krbava, Lika, and Gacka, with significantly lesser use of the Sana River valley. This suggests that the defensive line established by King Matthias was relatively effective, with the castle of Jajce serving as its focal point.

However, as the 1470s dawned, a growing sense of insecurity began to permeate the Sana and Una River valleys, primarily due to the escalating frequency of Ottoman raids. At that time, the key Ottoman base for assembling military forces before cam-

³⁰ *Thallóczy* 1916. p. 66, note 1.

³¹ *Schafárik* 1860–1862. p. 510.

³² Compare and see in detail: *Klaić* 1904. p. 60.

³³ For a detailed examination of the organization of the Hungarian border defense system under Matthias Corvinus, refer to a more recent study that includes references to both sources and literature: *Horváth* 2013: 89–98.

³⁴ *Nagy – Nyáry* 1877. pp. 75–76.

³⁵ *Nagy – Nyáry* 1877. pp. 96–97.

paigns into the still unconquered Christian territories in the west was most likely the Kamengrad fortress, located on the upper reaches of the Sana River. Although the exact date of the Ottoman takeover of this significant fortress is unknown, it must have occurred by 1475, and very likely even earlier, i.e., by the early 1470s. This is evidenced by records indicating that in 1475, Ottoman troops gathered at Kamengrad fortress crossed the Una River.³⁶

The possibility that Kamengrad was in Ottoman hands as early as the beginning of the 1470s, and that the Sana River valley became an important corridor for their incursions to the west, is also indicated by the charter of December 16, 1470, from King Matthias Corvinus, by which he granted a significant concession to Stephan, John, Nicholas, and Michael, the Counts of Blagaj. They were exempted from the obligation of attending the ban and royal court in person, allowing them to send representatives with written letters and the king's seals instead. In the official document, the king explicitly cited the mounting danger posed by marauding Ottoman raiders, who were increasingly targeting travelers along perilous routes, as the reason for this exceptional measure.³⁷

Indeed, during the 1470s, the Sana River valley emerged as a key thoroughfare for Ottoman incursions extending westward. During the autumn of 1474, a substantial Ottoman army, comprising 8,000 soldiers, crossed the Sava River and launched a raid that reached as far as Ptuj (Potony) in Styria, and on their return they passed by Varaždin (Varasd), Koprivnica (Kapronca), Rakovac (Rakonak), and Križevci (Körös) in medieval Slavonia.³⁸ It is plausible that even during these campaigns, Ottoman forces on their route back to Bosnia used the fords along the Una River near its confluence with the Sana River.

Hence, it is conceivable that the Counts of Zrin, leveraging the advantageous position of their castle of Zrin, which allowed them swift access to both the Una and Sana rivers, made efforts to thwart the Ottoman raids. In 1475, there is a record of Count Peter II of Zrin (Hungarian: Zrínyi II. Péter; Croatian: Petar II. Zrinski) defeating the Ottomans as they were retreating to Bosnia.³⁹ Ahmet-bey had previously unsuccessfully besieged the castle of Zrin at the beginning of that year. Count Peter capitalized on this time slot to mobilize his forces and set up an ambush for the Ottoman troops as they made their return to Bosnia. During this engagement, a significant number of captives held by the Ottomans were rescued. While the exact location of this battle is not specified, it likely occurred within the estates owned by the Counts of Zrin, quite possibly near the confluence of the Sana and Una rivers, near present-day Bosanski Novi.

³⁶ For information on the timing of the Ottoman capture of Kamengrad fortress, with references to sources and literature, see: *Salihović* 2020. pp. 21–22.

³⁷ *Thallóczy – Barabás* 1897. 381–382.

³⁸ “...como questi Turchi, i quali sono stati exercito de circha VIII milla homini, corso de la Sava fina a Petouia a Varasdino a Copleveriza a Raxonam a Crixevisa loghi parte dello Imepratore et parte della corona de Ungheria...” *Nagy – Nyáry* 1877. p. 260.

³⁹ *Höfel – Reitze – Bohr* 1836. pp. 826.

Furthermore, shortly after the passing of the titular Bosnian king, Nicholas of Ilok (Hungarian: Újlaki Miklós, Croatian: Nikola Iločki), in 1477, who had effectively overseen the defense of the Banate of Jajce, a fresh wave of Ottoman incursions into Croatia and Slavonia ensued.⁴⁰ These regions had already suffered substantial devastation by October of the same year. Subsequently, new Ottoman raids through the Sana and Una valleys into Slavonia were documented in the following years.⁴¹ However, during the summer of 1478, a coalition of Croatian nobles, led by Count Peter II of Zrin, once again managed to defeat the Ottoman forces as they were returning to Bosnia at the conclusion of their plundering campaign. This triumph is corroborated by accounts found in Unrest's German chronicle.⁴² It is highly likely that this battle occurred within the estates belonging to Count Peter in the lower Una River valley.

In any case, during the 15th century, the Counts of Zrin's estates became under Ottoman threat. Nevertheless, their estates were generally safe and sheltered from the immediate danger posed by the Ottomans, although sporadic raids persisted. These areas endured attacks from both regular and irregular Ottoman forces, yet they remained under the complete authority of central and local Christian administrations.⁴³

The Battle of the ford of the Zrinski in 1483

Location

The precise location of the Battle of the ford of the Zrinski remains a matter of uncertainty, with the available written sources offering limited clarity. For instance, the Hungarian chronicler Antonio Bonfini in his unfinished work from the early 16th century noted that the battle occurred "at the crossing of the river Una in Croatia, which flows into the Sava".⁴⁴ The chronicler Anthony Vramec, writing in the latter half of the 16th century, provided an equally vague description. He simply mentioned that the battle took place on the river Una.⁴⁵

Conversely, more precise details about the battle's location can be gleaned from a note within the Glagolitic breviary. This note indicates that the battle transpired near the ford of the Zrinski,⁴⁶ although it does not specify the exact location of this river crossing. However, it seems that the whereabouts of the ford of the Zrinski or the moor-

⁴⁰ *Grgin* 2002. p. 175.

⁴¹ *Mažuran* 1998. pp. 43–44.

⁴² "Und als die Turckhen an dem haymzug warn, nomen sy ainen schand von ainem graven, genannt Petter von Serin inn Krabatten. Und als sy kamen in Bossen dem Geytze..." *Grossmann* 1957. p. 99.

⁴³ *Jurković* 2003. pp. 154–157.

⁴⁴ "...in reditu ad Hunnum amnē Coruatīę, qui Sauū influit..." *Bonfini* 1941. p. 645.

⁴⁵ "...pri Une vode..." *Vramec* 1908. p. 52.

⁴⁶ "...gospoda hrvatska Turke pobiše na brodu zinskoga..." *Kukuljević* 1857. p. 371 and *Kukuljević* 1863. p. 321.

ing on the Una River were well-known to Tomašić, a chronicler from the mid-16th century. In his aforementioned Croatian chronicle, while recounting the battle, Tomašić explicitly mentions that the engagement occurred “near the Bagunti river, i.e. Una, on the grange where Novigrad is now situated”.⁴⁷

It is worth noting that at the beginning of the 16th century, Count Nicholas III of Zrin (Hungarian: Zrínyi III. Miklós; Croatian: Nikola III. Zrinski) most likely commissioned the construction of the Novi/Novigrad castle near the confluence of the Sana River. While it was initially referred to as “Brodski” (i.e. river ford) in a contract between him and Count John Karlović Kurjaković in 1509,⁴⁸ it was subsequently identified as “Novigrad” in 1524.⁴⁹ Milinović observed that earlier historians such as Ivan Kukuljević Sakcinski, Radoslav Lopašić, Emilij Laszowsky, and Đuro Szabo did not delve into the history of this new castle, which led to confusion.⁵⁰

The confusion about Novi, established at the beginning of the 16th century, is further compounded by the fact that Habsburg authorities erected a new bastion fortress in 1693, after ousting the Ottomans, a development documented by Count Luigi Ferdinando Marsigli (Marsili).⁵¹ Additionally, various cartographic depictions created during the late 17th and early 18th century by Marsigli’s Commission cartographers and other Austrian mapmakers indicate a bastion fortress on the left bank of the Una River, in the region of present-day Dvor na Una, denoting it as “New Novi” (*Novi novum, Nouveaux Novi*) (Fig. 3).⁵² They also depict a smaller fortification, likely a castle or tower, situated on the right bank of the Una River near the confluence of the Sana River (atop a hill above the current settlement of Prekosanje, a part of the town of Bosanski Novi), labeling it as “Old Novi” (*Novi vetus, Vieux Novi, Alt Novi*).⁵³

Milinović’s interpretation suggested that the bastion fort on the left bank, corresponding to modern-day Croatian side of the Una River, was constructed by Count Nicholas III of Zrin at the beginning of the 16th century (*Novus Novi*). In his view, the fortress on the right bank of the Una River (*Vetus Novi*) is the older medieval fortress of Novigrad/Novigradec (*Castrum Novum*), built by the Counts Babonići and first documented in sources in 1280.⁵⁴ Nevertheless, most historians concur that the sixteenth-century Novi castle was situated on the right bank, corresponding to today’s Bosnian side of the Una River near the Sana River’s confluence, as depicted in Marsigli’s maps (*Novi vetus*).⁵⁵ On the left bank, modern-day Croatian territory, there was

⁴⁷ “...ad flumen Bagunti, seu wna, in granga, ubi nunc dicitur Novigrad...” *Tomašić* 1863. p. 22.

⁴⁸ HDA-25 NRA, fasc. 457, no. 20.

⁴⁹ “...Newhuas siue Newgrad...” *Lopašić* 1884. pp. 2–4.

⁵⁰ *Milinović* 2007. pp. 197–198.

⁵¹ *Marsili* 1986. p. 97.

⁵² BUB-1044, fasc. 39, no. 10.

⁵³ To view clips of maps, refer to: *Milinović* 2007. pp. 202–208.

⁵⁴ *Ibid.* p. 201.

⁵⁵ See for example: *Maroević* 1991. p. 43; *Kruhek* 1997. p. 103; *Žmegač* 2000. p. 130; *Regan* 2007. p. 144.

Fig. 3: The Novi novum and Novi vetus in Marsigli's south-up map, 1699 (BUB-1044, fasc. 66, no. 102)

a bastion earthen fort (*Novi novum*), constructed in 1693 and demolished in 1703 before the Ottoman forces returned, thus adhering to the terms of the peace treaty in Srijemski Karlovci, which led to the Una River area falling under Ottoman control once again.⁵⁶

In any case, in the early 16th century, Nicholas III of Zrin erected a new castle named Novi to safeguard the Una River, near its confluence with the Sana River. This fortress was situated on the right bank of the Sana River in the vicinity of its confluence to Una River (there is a site called “Kula” – ‘tower’ – above Prekosanje, a part of present-day Bosanski Novi, just opposite the center of modern Novi Grad) and the river crossing close by. The location of the latter is depicted in a sketch created by cartographers in the service of Count Marsigli at the end of the 17th century (Fig. 4).⁵⁷ So, one can argue that the ford of the Zrinski on Una River was situated near the centre of present-day city of Novi Grad (Fig. 5). It is highly probable that the Ottomans attempted to cross the Una River near this location, and it is here that the Battle of the ford of the Zrinski unfolded on October 29 and 30, 1483.

⁵⁶ Žmegač 2000, p. 130. – To delve deeper into the historiographic debate regarding Novi castle's location, as well as its architectural characteristics and construction timeline, refer to: Kekez – Regan 2020, pp. 190–199.

⁵⁷ BUB-1044, fasc. 66, no. 102.

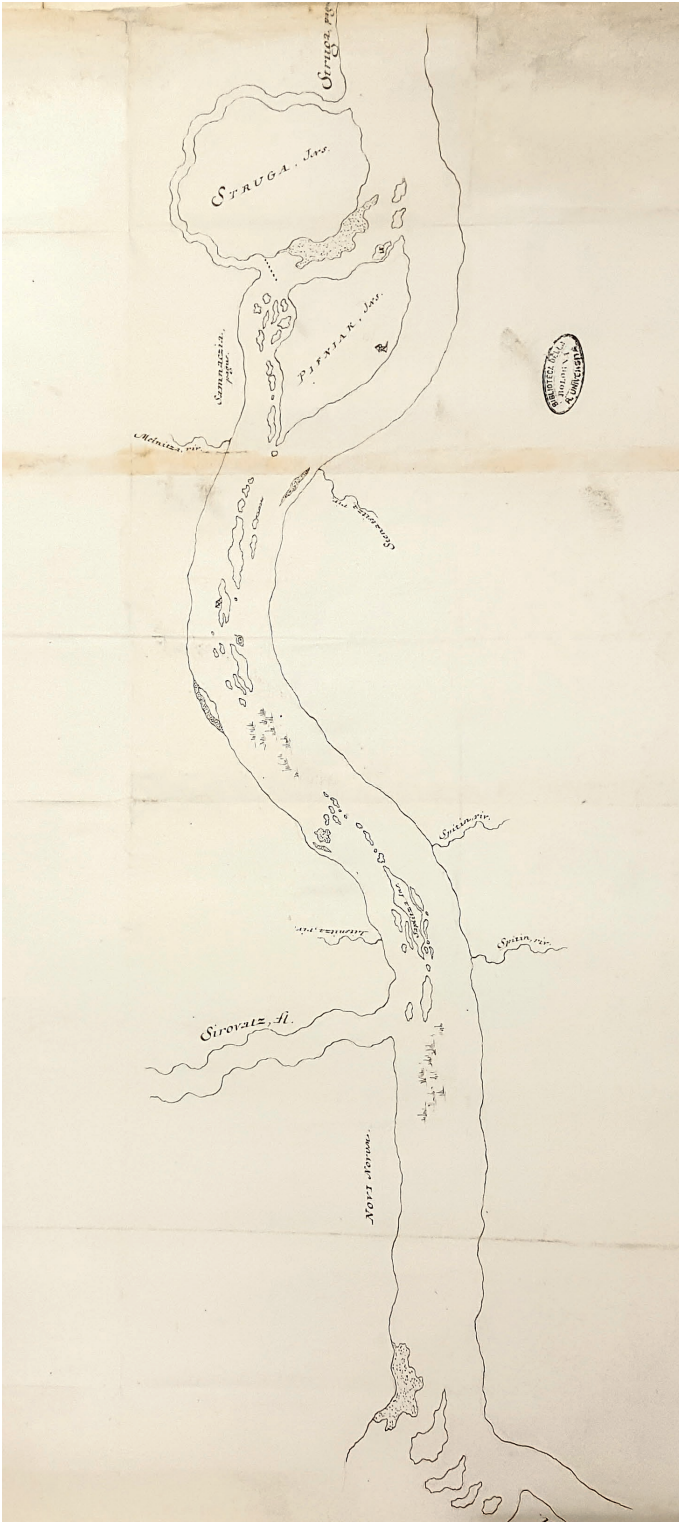

Fig. 4: The ford of the Zrinski as depicted on the left in a detail of Marsigli's cartographic sketch, 1699 (BUB-1044, fasc. 39, no. 10)

Participants, strength, and composition of the armies

According to the extant Christian sources, the Ottoman army consisted of contingents gathered from the regions within the Ottoman provinces of Moesia and Vrhbosna,⁵⁸ that is from the areas of present-day central Bosnia and Serbia. It is evident that the majority of these troops were Akincis units.⁵⁹ Furthermore, Tomašić mentioned that the principal Ottoman commander was Harsi-pasha, and he was accompanied by Serli Hasan.⁶⁰ Although King Matthias did not explicitly name these two Ottoman commanders in his letter, he did mention that both were captured after the battle.⁶¹ This contradicts the account in Tomašić's chronicle, which states that Serli Hasan managed to survive the battle by swimming across the Una River, thus escaping capture.⁶² This discrepancy in the surviving accounts can be interpreted in two ways: either the king was not well-informed and lacked detailed information, or, considering the propaganda purpose of the letter, he may have sought to emphasize the success of his Ban by claiming the capture of both Ottoman commanders.

In any case, it is plausible that one of the Ottoman commanders led troops from what is now central Serbia, while the other commanded forces from the region of central Bosnia. This speculation is based on several factors. First, considering that the primary commander of the Ottoman forces was Harsi-pasha, and the fact that the territory of present-day central Serbia had been under Ottoman rule for an extended period by the time of the battle, it is reasonable to assume that Harsi-pasha oversaw the troops from the present-day central Serbian region. Second, as Tomašić's account suggests, Serli Hasan managed to escape capture during the battle likely because of his familiarity with the terrain. This raises the possibility that Serli Hasan commanded the troops from central Bosnia, which could explain his knowledge of the area.

In his letter, King Matthias appropriately emphasized the formidable strength of the Ottoman army,⁶³ though he did not specify the exact number of their troops. Subsequent chroniclers, however, provided specific figures. It is essential to remember that these are narrative sources influenced by the author's (or the commissioner's) perspective and the context of writing, which can affect their reported numbers. Unrest, writing his chronicle in the early 16th century, stated that the Ottoman army consisted of 6,500

⁵⁸ "Nuntiabatur pridem Turcos valida potentia ex Missia et precipue ex Werboznnya congregatos..." *Fraknói* 1895. p. 267.

⁵⁹ For the role of the Akincis as a crucial component of the Ottoman army during the classic period of Ottoman history (1451–1606), refer to: *Fodor* 2010. pp. 275–304; *Ágoston* 2021. pp. 275–284; *Uyar – Erickson* 2009. pp. 58–61.

⁶⁰ "Anno domini 1483 Harsi basa, cum exercitu ualido exierunt [...] woyuoda Serli hasan..." *Tomašić* 1863. p. 22.

⁶¹ "...duces eorum duo capti..." *Fraknói* 1895. p. 268.

⁶² "...woyuoda Serli hasan cum suis sero flumen pertranist, et sic sanus evasit..." *Tomašić* 1863. p. 22.

⁶³ "...Turcos valida potentia..." *Fraknói* 1895. p. 267.

men,⁶⁴ a figure close to the one mentioned by King Matthias' chronicler. Bonfini recorded the Ottoman army as comprising 7,000 soldiers, with a significant emphasis on cavalry.⁶⁵ In contrast, Tomašić mentioned a figure of 15,000 Ottoman soldiers,⁶⁶ which significantly deviates from the earlier chroniclers' accounts. Yet, it is important to note that Tomašić wrote his work almost seven decades after the event, and that prompted him to exaggerate the number for the Ottoman army. The most likely scenario is that the Ottoman forces numbered around 6,000 to 7,000 soldiers, consistent with King Matthias' statement that 2,000 Ottomans were captured, including two commanders, representing only a fraction of their total strength.⁶⁷ King Matthias also noted that the majority of Ottoman soldiers were either killed in battle or drowned in the river.⁶⁸ Lastly, the mentioned strength of the Ottoman army that took part in the battle aligns with the typical size and composition of Ottoman forces that raided the regions of northern medieval Croatia and Slavonia during the late 15th and early 16th centuries.⁶⁹

Furthermore, the Ottoman army consisting of 6,000 to 7,000 soldiers, primarily cavalry as mentioned by Bonfini in his chronicle, is comparable in size to the Ottoman army led by Jacub-pasha in 1493. This is notable because ten years after the Battle of the ford of the Zrinski, in early September 1493, Jacub-pasha's Ottoman army dealt a severe defeat to the Christian, particularly Croatian forces in the Battle of Krbava Field.⁷⁰ While various narrative sources provide differing figures for the size of this Ottoman army, ranging from 3,000 to 11,000 cavalymen, after a comprehensive analysis of numerous sources, including those of Ottoman origin, Krešimir Kužić concluded that the number of Ottoman soldiers on Krbava Field was approximately 8,000.⁷¹

There are several other elements that make the Ottoman armies taking part in these two battles comparable as well. First, both armies were made up of forces gathered from the regions of modern-day central Bosnia and Serbia,⁷² and their primary objective was to plunder the Habsburg hereditary lands.⁷³ Furthermore, each separate contingent of the Ottoman army, assembled in a specific province of the Ottoman Empire, and engaging in the Battle of Krbava Field in 1493, was under the command of a single leader, with Hadum

⁶⁴ "...die man schatzet auff sechsthalbtausent..." *Grossmann* 1957. p. 141.

⁶⁵ "...cum septē Turcorum equitum milia..." *Bonfini* 1941. p. 645.

⁶⁶ "...XV milia Turca occiderunt..." *Tomašić* 1863. p. 22.

⁶⁷ "...Turcorum duo milia..." *Fraknoi* 1895. p. 268.

⁶⁸ "...reliqui partim trucidati, partim submersi, flumen tranare volentes..." *Ibid.* p. 268.

⁶⁹ See examples of Ottoman armies with reference to sources: *Kužić* 2021. pp. 13–39.

⁷⁰ On the battle on Krbava Field, refer to: *Šišić* 1893; *Kruhek* 1993. pp. 243–248; *Mijatović* 2005; *Kekez* 2009. pp. 65–101; *Kužić* 2014. pp. 11–63; *Miljan – Kekez* 2015. pp. 283–313; *Kekez* 2018. pp. 63–90; *Grgin* 2019. pp. 75–87; *Mašić – Kadrić* 2019. pp. 123–165.

⁷¹ *Kužić* 2014. pp. 28–30.

⁷² The Ottoman forces engaged in the Battle of Krbava Field were assembled from regions in central Bosnia, Serbia, and southern Rumelia. For further information, refer to: *Kekez* 2009. p. 83.

⁷³ Further elaboration on the Ottoman campaign leading up to the Battle of the ford of the Zrinski will be provided in the subsequent sections of this paper. For additional insight into the movements of the Ottoman forces prior to the Battle of Krbava Field, refer to: *Kruhek* 1993. pp. 249–252.

Jacob-pasha as the overall supreme commander.⁷⁴ In this battle, one wing of the Ottoman army was led by Ismail-bey, overseeing troops from Serbia in the Kruševac sandjak, while the other was under the leadership of Karilian-bey Muhamed, commanding warriors from southern Rumelia, corresponding to present-day North Macedonia, western Bulgaria and southern Serbia. The center of the Ottoman army, commanded by Jacob-pasha himself,⁷⁵ can be compared to the situation at the Battle of the ford of the Zrinski, where each of the two contingents was commanded by a single leader, as said, Serli Hasan overseeing the forces from Bosnia and Harsi-pasha, who also held the role of the overall commander of the Ottoman army. Lastly, in both cases, Christian forces confronted the returning Ottoman armies, and the Ottoman commanders in each instance sought to avoid conflict,⁷⁶ as they seemed content with the spoils they had acquired up to that point.

On the other hand, the supreme commander of the Christian army at the Battle of the ford of the Zrinski was Ban Matthias Geréb, and many other nobles from the regions of medieval Slavonia and Croatia fought alongside him. Although King Matthias only mentioned Ban Geréb in his letter,⁷⁷ which is understandable considering the propaganda purpose of his writing, the king indirectly emphasized the significance of the Ban and the royal army in the conflict, as well as their victory over the Ottomans. Other sources, however, mention additional dignitaries who engaged in the battle. For instance, Bonfini, in addition to Ban Geréb, mentioned that Despot Vuk Grgurević Branković and Count Bernard Frankapan also took part in the battle.⁷⁸ Vramec similarly mentioned these three as the primary commanders of the Christian army in his chronicle.⁷⁹ In contrast, Unrest provided an even more extensive list of commanders for the Christian forces. According to his account, in addition to Ban Geréb, Despot Vuk, and Count Bernard, one Count of Zrin (likely Peter II) and a Croat named Perušić⁸⁰ fought in the battle, alongside another Croat named Wolf.⁸¹ Unrest also noted that a royal captain was present at the battle, an assertion that Vjekoslav Klaić believed might have referred to

⁷⁴ "...Cadamus bassa tripartito exercitum diviserat ac primam partem Hismael beio, Servie saniaco, secundam Carvillie woywode commiserat..." *Tomašić* 1863. p. 23.

⁷⁵ "...tertiam sibi ipsi servat..." *Ibid.* p. 23.

⁷⁶ On the Ottoman attempts to evade a confrontation with the Christian army prior to the Battle of Krba-va Field, refer to: *Kekez* 2009. pp. 74–75.

⁷⁷ "...banus noster Croatie Mathias Gereb..." *Fraknoi* 1895. p. 267.

⁷⁸ "...Despote Lupo, Gere Matthia Bano, comite Berardino..." *Bonfini* 1941. p. 645. For information on Vuk Grgurević Branković and his family, and their interactions with the Hungarian-Croatian rulers, refer to: *Rački* 1865. pp. 476–488; *Mesić* 1869. pp. 24–32; *Jireček* 1923. pp. 201–203.

⁷⁹ "...Vuk despot, Bernardin Frankapan i Gereb ban..." *Vramec* 1908. p. 52.

⁸⁰ It is very likely referring to Gašpar (Gáspár) Perušić, who in 1493 was the Viceban of Croatia and Dalmatia. *Fodor* 2017. p. 96.

⁸¹ "...der dispott [...] was wann in Windischen lannden, graff Weredin, auff Teutsch genant Graff Bernhart, der ist Graff Steffanns Sun von Krabatten, Graff Rintschitzinn, auch graff zu Krabratzen, und des kunigs hawbtman ainer, genant Marmolasch, ain Krabat genant Parusitz, aber eyn herr von Krabaten genant Waldeck, und eyn Krabat genant Wolff..." *Grossmann* 1957. p. 141.

Balázs Magyar (Croatian: Blaž Mađar), captain of Senj.⁸² However, it is worth mentioning that in the years leading up to the Battle of the ford of the Zrinski, the captain of Senj was Maroje Žunjević.⁸³ Therefore, Unrest's statement about a royal captain (*kunigs Hawbtman*) might have referred to either Captain Žunjević or his unknown successor. On the other hand, it is possible that the assertion about the royal captain referred to Balázs Magyar, since he had ceased to be Ban of Dalmatia, Croatia, and Slavonia by August 13, 1483, based on a preserved document.⁸⁴ After relinquishing his position, he remained on the Kingdom's territory as a captain of the king's troops, likely a member of King Matthias Corvinus' "black army".⁸⁵ If that were the case, it would not rule out the possibility of assistance from the Senj Captaincy during the battle since, at that time, both Senj and its captaincy were under the authority of the Hungarian-Croatian ruler.

Moreover, according to Tomašić's writings, other members of the Frankapan noble family also participated in the battle. Specifically, he stated that alongside Ban Geréb and Despot Vuk, Count John Frankapan of Cetin and Count Michael Frankapan of Slunj were present in the battle.⁸⁶ It is logical to expect the mention of Counts Frankapan in Tomašić's works since he composed his writings in the mid-16th century under the influence and sponsorship of the contemporary Counts Frankapan.⁸⁷ Similarly, the anonymous author of the aforementioned note about the engagement in the Glagolitic breviary was aware that additional Croatian nobles fought in the battle alongside Ban Geréb and Despot Vuk, although he did not specify their names.⁸⁸

As for the size and composition of the Christian army, the available historical sources provide no specific details. However, it can be inferred that its size was approximately equal to that of the Ottoman army, considering that it emerged victorious from the battle. Furthermore, numerous Croatian dignitaries are mentioned as participants in the battle, suggesting that they might have brought their respective contingents or banners (*banderia*).⁸⁹ It is worth noting that during the Battle of Krbava Field, the Christian

⁸² Klaić 1904, pp. 135–137.

⁸³ On Maroje Žunjević, captain of Senj, refer to: *Krmpotić* 1975, pp. 305–314.

⁸⁴ MNL OL DL-DF 33897; *Klaužer* 2015, p. 42.

⁸⁵ See in more details: *Klaužer* 2013, pp. 201–202.

⁸⁶ "...banus Coruatie ac Volk Despotus, Joannes Cetini, Michael Zlunj comites de Frangepanibus..." *Tomašić* 1863, p. 22.

⁸⁷ Based on the available information, it appears that Friar John Tomašić hailed from the region of the former Modruš County. Additionally, he seemed to have some form of association with the Frankapan family, as evidenced by his chronicle, which unmistakably reflects his admiration for this prominent Croatian lineage. *Ibid.* p. 10.

⁸⁸ "...Matijaš ban gatski (kod Otočca) i Vuk despot i gospoda hrvatska..." *Kukuljević* 1863, p. 321

⁸⁹ The fundamental military unit in the late medieval Kingdom of Hungary-Croatia was the banner (*banderium*). These could be at the disposal of the king and queen, as well as church prelates (archbishops and bishops) and prominent figures in the crown lands, such as bans in the Croatian historical regions or Transylvanian dukes. Additionally, in accordance with their property census, nobles were granted the privilege to possess their own standards, while others joined the banners of individual counties. The royal banner typically consisted of around 1,000 horsemen, whereas the queen's banner comprised approximately 400. The size of banners belonging to individual grandees varied, ranging

army was relatively stronger in terms of numbers compared to the Ottoman forces.⁹⁰ Nevertheless, despite its numerical advantage, the Christian army had a smaller cavalry contingent, a critical factor in the outcome of that battle.⁹¹ The role of the Ban's banner appears pivotal in the Battle of the ford of the Zrinski, as evidenced by the participation of Ban Matthias Geréb, who commanded it. Additionally, Viceban Gašpar Perušić was involved in the battle. Alongside the Ban's banner, another military unit, under the command of an unnamed royal captain, took part in the battle. This unit might have included troops from the Senj captaincy, led by Senj Captain Maroje Žunjević or his unidentified successor. Alternatively, these troops might have been under the command of Balázs Magyar, the captain of the king's troops and presumably a known mercenary in Corvinus' "black army". Wolf, who played a significant role in the battle, likely belonged to this unit, as indicated by his designation – Croat named Wolf.⁹²

Furthermore, Croatian and Slavonian magnates joined the battle with their respective contingents. The banners of the Counts Frankapan, gathered from their estates in medieval Croatia near Modruš, Slunj, and Cetin respectively, participated in the battle. Among the Slavonian nobility, the Counts of Zrin engaged in the battle with their troops, most likely Count Peter II of Zrin. This was not surprising given that, at the outset of their campaign, the Ottoman army had moved through the lower Una River valley, which encompassed the vast estates of the Counts of Zrin, centered around Zrin itself. This area will be examined in greater detail later in this paper.

In any case, according to King Vladislas II Jagiełło's decree from 1492, issued almost a decade after the Battle of the ford of the Zrinski, it was customary for a noble to possess his own banner if he could assemble 400 heavy horsemen. Otherwise, he was required to join his troops with the county banners.⁹³ This has already been in practice at the time of the Battle of the ford of the Zrinski. If we assume that each of the individual nobles mentioned in historical sources as participants in the battle (Vuk Grgurević Branković, Peter II of Zrin, Bernard Frankapan of Modruš, John Frankapan of Cetin, Michael Frankapan of Slunj) led their respective banners, and considering that a lord's banners typically consisted of around 400 heavy horsemen, we can estimate the total number of horsemen in the Christian army. When you also factor in the Ban's ban-

from 50 to as many as 1,000 heavily armored horsemen, contingent on the economic resources of the respective grandee or their family. See in more details: *Karbić* 2019. p. 115.

⁹⁰ While there are several sources that provide accounts of the quantity and caliber of the Christian army engaged in the Battle of Krbava Field, some suggest figures as high as 20,000 soldiers. Nevertheless, upon an exhaustive examination of the available sources, Kužić's research has indicated that the Christian army likely comprised around 11,000 soldiers, with a predominant focus on infantry. *Kužić* 2014. pp. 30–33.

⁹¹ On the reconstruction of the Battle of Krbava Field and the crucial role played by cavalry in it, refer to: *Kekez* 2009. pp. 81–88.

⁹² "...eyn Krbat genant Wolff..." *Grossmann* 1957. p. 141.

⁹³ *Bak* 2019. p. 841.

ner and a contingent led by an unnamed royal captain, the combined force likely had around 2,500 horsemen.

Including the customary ratio of one horseman accompanied by three footmen,⁹⁴ this would bring the total number of soldiers in the Christian army to approximately 10,000. This would break down to about 2,500 horsemen and about 7,500 footmen. This army, in terms of size, would be comparable to the estimated 6,000 to 7,000 soldiers, primarily horsemen, in the Ottoman army. Despite their estimated greater numbers, the Christian army would have fewer horsemen, very much like the situation in the Battle of Krbava Field in 1493,⁹⁵ as well as in the Battle of Breadfield (Hungarian: Kenyérmezei csata) that occurred on October 13, 1479.⁹⁶ Victory for the Christian commanders could happen if they exploited strategic and tactical advantages offered by the terrain and avoided open-field conflict.

Preceding events and the course of the battle

As previously mentioned, the most comprehensive account of the events leading up to and during the battle can be found in a letter sent by King Matthias Corvinus to Pope Sixtus IV on November 6, 1483,⁹⁷ just a few days after the battle took place. Despite its bias and the ornate writing style employed, however, it remains the most detailed source for reconstructing both the events leading up to the battle and the battle itself.

In his letter, King Matthias initially reported that it involved a substantial Ottoman army primarily composed of troops assembled from the regions of present-day central Bosnia and Serbia.⁹⁸ He then went on to describe how this Ottoman force traversed through Croatia before laying waste to the lands under the jurisdiction of the Holy Roman Emperor,⁹⁹ namely Carniola and Styria. These details strongly suggest that this was a typical Ottoman raiding party rather than a military force with the intention of annexing new territories.

⁹⁴ *Bennet et alii* 2007. p. 12. – While heavy cavalry, characterized by armored knights, significantly gained importance in medieval warfare, with its zenith in the mid-14th century, it is worth noting that infantry constituted the predominant segment of armies during this period, typically in a ratio of 1:4. On the evolution of medieval cavalry, refer to: *ibid* pp. 66–129. In general, about warfare and the composition of the medieval army, refer to: *Housley* 1999. pp. 113–135.

⁹⁵ *Kužić* 2014. pp. 28–33.

⁹⁶ After thoroughly analyzing the available sources, Ferenc Szakály and Pál Fodor concluded that the Ottoman army at the Battle of Breadfield likely consisted of around 15,000 soldiers. However, they suggest that even this might be an overestimation. The bulk of the Ottoman forces probably comprised light cavalymen – including Akincis and other light auxiliary troops such as marauders and volunteers. *Szakály – Fodor* 1998. pp. 321–322.

⁹⁷ *Fraknoi* 1895. pp. 267–270.

⁹⁸ “Nuntiatur pridem Turcos valida potentia ex Missia et precipue ex Werboznnya congregatos...” *Ibid.* p. 267.

⁹⁹ “...in Croatiam, et deinde usque in terras ditoni serenissimi Romanorum imperatoris subiectas tetendisse...” *Ibid.* 1895. p. 267.

Furthermore, when we consider the king's statement that Ban Matthias Geréb mustered his forces upon learning of the Ottoman troops crossing the Una River, then the Sava River, heading towards the border of Carniola and Styria,¹⁰⁰ coupled with the earlier information about the Ottoman companies likely originating from the Vrhbosna region, it can be inferred that the Ottomans utilized the Sana River valley and the river ford near the confluence of the Sana and Una right from the outset of their campaign. Additionally, this same account highlights the fact that the Christian army only assembled after the Ottoman forces had already penetrated the medieval Slavonian territory. This once again underscores the common challenges associated with gathering information and mustering armies, primarily due to the absence of a standing army. As a consequence, the Christian forces during the latter half of the 15th century were often only able to intercept the marauding Ottomans upon their return. The Battle of Breadfield (1479)¹⁰¹ serves as a striking example of this practice, just like the Battle of Krbava Field (1493).¹⁰²

However, the subsequent remarks by King Matthias serve as a testament to Ban Geréb's military expertise and tactical acumen. Specifically, the king mentioned that Ban Geréb divided his army into three separate contingents.¹⁰³ The Ban dispatched one part to trail the Ottoman forces, tasked with gathering intelligence on their movements and launching occasional attacks to disrupt their column. Stephen Báthori (Hungarian: Báthori István), the commander of the Christian army in the Battle of Breadfield, employed a similar strategy. He monitored the attackers' movements from a distance and instructed the local peasants to retreat into the mountains and forests, blocking the roads and passages behind them.¹⁰⁴ In any case, the remainder of the Ban's army in 1483 was directed to the location through which the Ottomans had previously passed,¹⁰⁵ namely the ford on the River Una, as inferred from the king's letter.

From Ban Geréb's strategic maneuvers, it becomes evident that he foresaw two crucial factors. First, he correctly concluded that the Ottomans would likely attempt to retreat to Bosnia using the same route, specifically the Sana River valley. Secondly, the Ban anticipated that the Christian army's best chance of success in the impending battle would hinge on a strategically well-chosen battleground. Simultaneously, it was imperative to select a location for the skirmish that would negate the Ottomans' ability to

¹⁰⁰ "Nam cum ipsi hostes traiecto fluvio Wui et deinde Zawi in Carnioliam et Stiriam aliaque finitima loca Cesaree maiestatis penetrassent, banus noster Croatie Mathias Gereb contractis copiis statim ad locum accessit..." Ibid. p. 267.

¹⁰¹ Szakály – Fodor 1998. pp. 310–320.

¹⁰² Kužić 2014. pp. 21–22.

¹⁰³ "...divisisque trifariam quibusdam cohortibus, iussit, (ut) hostium vestigiis insisterent ac prope adquirent, ne solum, quo tenderent, observarent, sed et tentarent, si quos ex illis interciperent aut ferire possent..." *Fraknoi* 1895. pp. 267–268.

¹⁰⁴ Szakály – Fodor 1998. p. 324.

¹⁰⁵ "...ad locum accessit..." *Fraknoi* 1895. p. 267.

fully utilize their light cavalry. For instance, in 1491, Ban Ladislav of Egervár achieved a resounding victory over the Ottoman forces in the Vrpilje gorge at the entrance to the Krbava Field, an area where the Ottomans could not employ their light cavalry effectively.¹⁰⁶ Conversely, the decision to engage the Ottomans in an open field in the Battle of Krbava Field two years later became a pivotal tactical error, ultimately leading to Christian defeat.¹⁰⁷

Subsequently, it becomes evident that the Ottomans were content with the spoils they had acquired that year and sought to avoid direct conflict with Ban Geréb's army, much like their approach before the Battle of Krbava Field in 1493. On that occasion, the Ottomans had dispatched envoys to the Christian camp, making an offer to withdraw from Croatia through negotiations.¹⁰⁸ Chronicler Unrest documented similar talks, revealing that in 1483 the Ottomans proposed releasing prisoners and covering the cost of crossing the Una River, offering "one guilder for each saber" (soldier).¹⁰⁹ However, it is worth noting that King Matthias did not make any mention of these negotiations with the Ottomans in his letter. This omission can be understood in the light of his letter's pronounced propaganda objective. Including any reference to negotiations with the enemy would likely have had adverse implications for the promotion of the strength of the royal army in its conflicts with the Ottomans, who were perceived as adversaries of the Christian faith (*hostes fidei Christiane*). It would also have diminished the role of his champion – Ban Matthias Geréb.

Hence, King Matthias seemed to overlook this relatively common practice of pre-battle negotiations between conflicting parties, but we assume that he was aware of these negotiations. Instead, he reported that the Ottomans paused for a few days upon learning of the Ban's army and endeavored to discover an alternative crossing over the Una or to entice the Ban to abandon his encampment, after which they could seize the crossing.¹¹⁰ In essence, the king depicted a "game of nerves" in which, according to him, the Ottomans emerged victorious.

¹⁰⁶ On the Battle in the Vrpilje gorge, refer to: *Kruhek* 1991. pp. 246–248.

¹⁰⁷ *Kekez* 2009. p. 89.

¹⁰⁸ *Ibid.* pp. 75–76.

¹⁰⁹ "...sy wolten die gefangen all eldig lassen und von ainem sabel ain gulden geben haben..." *Grossmann* 1957. p. 141.

¹¹⁰ "Audito tamen bani nostri apparatu multiplici, huc atque illuc circumcursantes aliquot dies morati sunt, investigantes circumquaque, si quo modo vel latenti vestigio evadere possent, vel bano nostro a traiectu fluminis elongato transitum fluminis, per quem prius venerant, occupare..." *Fraknoi* 1895. p. 268.

To be specific, the king described how the Ottomans successfully lured the Ban away from his encampment, making him abandon his position and march his army towards the Ottomans with the intent of engaging them wherever they could be found.¹¹¹ This portrayal fits the image of Ban Geréb as a fearless and unwavering opponent of the Ottomans who embraced the challenge and proactively confronted the enemy, instead of describing him making a strategic maneuver or a move towards negotiations with the enemy before the actual battle took place.

In the subsequent part of the letter, King Matthias recounted that upon learning that the Ban had raised an army and departed from the river, the Ottomans hastened toward the ford of the Zrinski on the Una River.¹¹² It is highly probable that they accessed the ford by taking the road from Gvozdansko castle, which led to the Una River through the valley of the present-day Žirovac stream (Fig. 5). This route was chosen for its swiftness and efficient connectivity.¹¹³ As soon as they took control of the ford, they commenced the process of moving their forces across the river. The intriguing momentum is that, as per the king's account, the Ban launched an attack against the Ottomans while they were transferring a portion of their army across the river. Specifically, they were in the process of moving one warlord and fifty horsemen.¹¹⁴ It is highly probable that Croat Wolf played a pivotal role in this critical moment. According to Unrest's records, Ban Geréb had appointed Croat Wolf to oversee the ford across the Una River.¹¹⁵ It is likely that Wolf closely monitored the Ottomans' movements and their approach to the ford. While the sources do not specify the direction from which the Christian army arrived, it is plausible that they traveled upstream along the Una River, approaching from the direction of Zrin. This was the most important settlement in the region, strongly fortified, and served as the seat of the influential Counts of Zrin.¹¹⁶

The Ban's decision to launch an attack precisely when the Ottoman forces were occupied with crossing the river, particularly after the majority of their horsemen – the most formidable segment of the Ottoman army – had already traversed, strongly suggests that the Ban's earlier withdrawal from the river ford was a calculated maneuver aimed at luring the Ottomans into a trap to attack them while they would be busy with

¹¹¹ "Quod et fecerant; cum enim banus noster diuturna illorum expectatione defatigatus, moram enim de industria trahebant, copias suas movisset, recitoque traiectu statuisset illis ubicunque inventis occurrere..." *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹¹² "...illi audito bani nostri a flumine discessu festinantissime ad vadum contendunt..." Ibid. p. 268.

¹¹³ On the roads in the territory of the Zrin estate, refer to: *Kekez – Regan* 2020. pp. 39–44.

¹¹⁴ "...occupatoque tranistu iam unum ex dicibus cum quinquaginta eguitibus transmiserant, cum banus noster cum exercitu accurit, eosque a traiectu depulit..." *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹¹⁵ "...und eyn Krabat genant Wolff, der was lanng under den Turckhen gewesen..." *Grossmann* 1957. p. 141.

¹¹⁶ On Zrin castle and the appearance of the nearby urban settlement, refer to: *Kekez – Regan* 2020. pp. 85–144.

crossing the river. In any case, the engagement on the battlefield continued until nightfall on October 29, at which point the battle was halted.¹¹⁷

As night fell and it became unfeasible for them to continue their river crossing, the Ottomans retreated their forces to a nearby hill, establishing their camp in a strategic manner. They positioned the horsemen at the base of the hill while placing the prisoners at the summit.¹¹⁸ It is conceivable that this hill could have been the prominent Lebernica Hill, atop which a small bastion fort of the same name was to be constructed in 1788.¹¹⁹ Regardless, this account underscores the Ottomans' enduring belief in their potential victory and their prospects of crossing the Una River. Consequently, they refrained from executing the prisoners, a stark contrast to their actions before the Battle of Krbava Field ten years later.¹²⁰

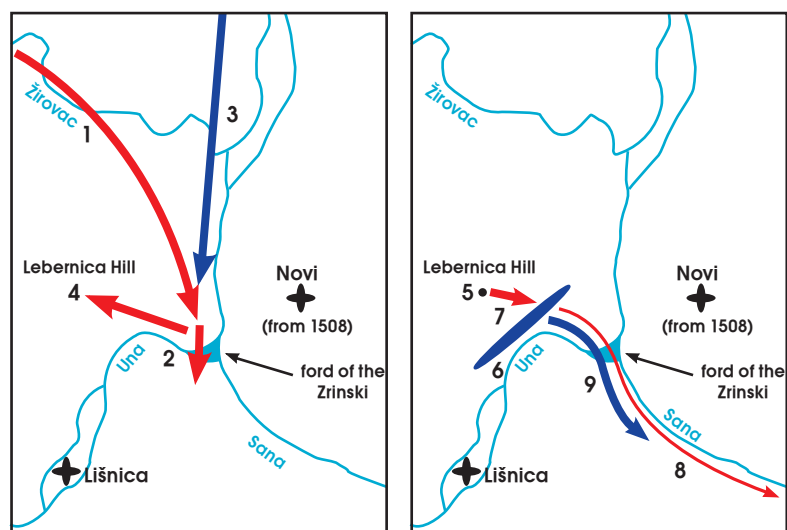

Fig. 5–6: Day 1 and 2 of the Battle of the ford of the Zrinski (Kristóf Csákvári)
 (Day 1: 1. Ottoman approach to the ford; 2. Ottomans crossing the river; 3. Christian army attacking from behind; 4. Ottoman retreat to Lebernica Hill; Day 2: 5. Ottoman camp at Lebernica Hill; 6. Christian position protecting the ford; 7. Ottoman attack; 8. Flight of a small group of Ottomans; 9. Christian pursuit)

The battle resumed at dawn the following day, but King Matthias provided significantly fewer details about the events of the second day (Fig. 6). He briefly mentioned: “a bloody and fierce battle raged, in which the merciful God granted victory to us and

¹¹⁷ “Prelium initium nox diremit, inclinata enim die pugnari ceperat; erat autem dies mensis Octobris vicesima nona...” *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹¹⁸ “Hostes non longe ad pedes cuiusdam montis, collactis in vertice captivis, in equis pernoctarunt...” *Ibid.* p. 268.

¹¹⁹ *Žmegač* 2000. p. 132.

¹²⁰ *Kekez* 2009. p. 82.

the Christian people”.¹²¹ It is conceivable that the Ottomans attempted to capitalize on their advantageous position on the dominant Lebernica Hill, launching an assault in an endeavor to break through to the Una River and make another attempt at crossing the shallow waters.

This interpretation can be inferred from the king’s description of “a bloody and fierce battle,”¹²² which suggests intense conflict following the Ottoman attack. Furthermore, the brevity of the king’s account in this case could indicate that the second day did not unfold entirely favorably for the Christian side. It appears that the Ottoman assault achieved some degree of success, as at least a portion of the Ottomans ultimately managed to cross the river. King Matthias himself reported that a smaller group of Ottomans fled, prompting a pursuit.¹²³ Among these fugitives was likely Serli Hasan, as previously noted by Tomašić, who mentioned that he evaded capture by swimming across the Una River.¹²⁴

In any case, the king unequivocally stated that, in the end, the entire Ottoman army was defeated. Two Ottoman commanders and 2,000 soldiers were taken captive, while the remainder either perished in the battle or drowned in the Una while attempting to cross the river.¹²⁵

Consequences of the battle

The most significant direct outcome of the Battle of the ford of the Zrinski was the liberation of a substantial number of prisoners, a fact corroborated by almost all historical sources. King Matthias, in his letter, highlighted that a total of 10,000 prisoners, predominantly women and children, were set free from Ottoman captivity.¹²⁶ This release of prisoners is also documented by Unrest,¹²⁷ with Vramec in his chronicle and Bonfini in his own work echoing the figure of 10,000 prisoners.¹²⁸

In contrast, Tomašić claimed an even higher number in his chronicle, asserting that as many as 25,000 male and female prisoners were rescued.¹²⁹ However, this figure is

¹²¹ “...et sequenti diluculo maximo impetu concursus est, pugnaque cruentissima atque asperrima comissa, in qua misericors Deus victoriam nobis et Christiano populo contulit...” *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹²² “...pugnaque cruentissima atque asperrima...” *Ibid.* p. 268.

¹²³ “...et eos qui aufugerunt, nostri sunt insecuti...” *Ibid.*

¹²⁴ “...woyuoda Serli hasan cum suis sero flumen pertranist, et sic sanus evasit...” *Tomašić* 1863. p. 22.

¹²⁵ “Illa enim omnis multitudo profligata est, duces eorum duo capti et Turcorum dua milla, reliqui partim triducati, partim submersi, flumen tranare volentes...” *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹²⁶ “...iussimus omnes illos captivos salvos remitti ad patrias suas, quorum numerus supra decem milia animarum erat; horum pauciores viri, maior numerus fuit mulierum et puerorum...” *Fraknoi* 1895. p. 268.

¹²⁷ “...all ledig und frey haymgen. Des sich pilleich die ganntze Krystenhayt freydt und Got dannckt, das Kristenlich pluet also geredt ist wordn und das huntisch pluet also gestrafft...” *Grossmann* 1957. pp. 140–141.

¹²⁸ “Deset jezer robja pelajući...” *Vramec* 1908. p. 52; “...decē milib. captiuone...” *Bonfini* 1941. p. 645.

¹²⁹ “...XXV mille utriusque sexus, captiuos liberarunt...” *Tomašić* 1863. p. 22.

undoubtedly an exaggeration, likely intended to underscore the magnitude of the victory. Tomašić himself tended to inflate numbers, as evident in his account of the strength of the Ottoman army mentioned previously.

Furthermore, while earlier Croatian historiography tended to (perhaps excessively) emphasize the significance of the victory over the Ottomans in this battle of 1483 as a primary factor motivating Sultan Bayazid II to agree to a truce with King Matthias Corvinus at the close of the same year,¹³⁰ recent research points to a more nuanced context. It suggests that King Matthias Corvinus pursued a truce with the Ottomans primarily due to his ongoing conflicts with Emperor Frederick III of the Habsburgs.¹³¹ Conversely, on the Ottoman side, internal political dynamics played a more pivotal role, particularly the power struggle between Sultan Bayazid II and his brother Çem, who received support in his claim to the throne from the Grand Vizier Karamani Mehmed-pasha. Consequently, Sultan Bayazid II sought to secure peace agreements with other entities, including the Knights Hospitaller in 1481 and the Republic of Venice in 1482 and 1485 respectively. These efforts were aimed at stabilizing external relations, allowing him to focus on the pressing domestic issue of his brother's challenge to the throne.¹³²

Conversely, a sequence of prior conflicts, particularly those occurring in the vicinity of the confluence of the Sana and Una rivers, and more significantly, the triumph in the Battle of the ford of the Zrinski, undeniably left a profound impact on the endeavors of the Counts of Zrin, the rulers of the region. These events spurred them to fortify and enhance the defense of their extensive and strategically vital Zrin estate. Consequently, it comes as no surprise that, during this period, the Counts of Zrin established as many as eleven bigger or smaller fortifications within their Zrin estate. Among these were the castles (*castra*) of Zrin and Pedalj, along with the smaller strongholds (*castella*) of Gvozdansko, Stupnica, Pastuša, Završki (Prekovrški), Semidrag, Dobra Njiva, Lišnica, Jamnica, and Podmilanski, all of which were documented in a 1488 record detailing the division of the Zrin estate between the Counts Peter II and Paul III of Zrin.¹³³

Furthermore, it is highly probable that the Counts of Zrin recognized the strategic significance of the crossing on the Una River near the Sana River's confluence, which prompted them to initiate the construction of the Novi fortress. This fortress was probably situated on the right bank of the Sana River, atop "Kula" hill, which is presumed to be located above present-day Prekosanje, a part of the town of Bosanski Novi at the junction of the two rivers (Fig. 7). This location offered excellent vantage point for

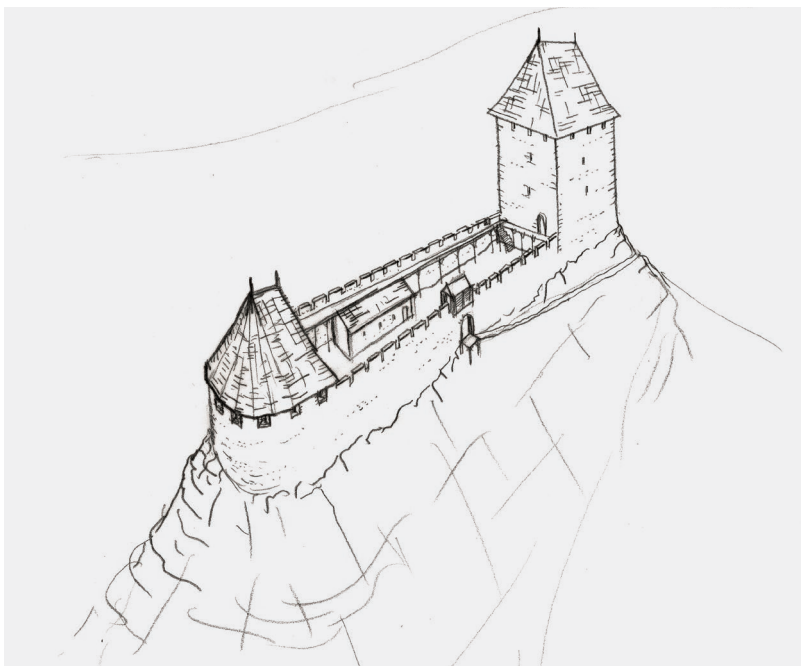
¹³⁰ See older syntheses of Croatian history, for example: *Smičiklas* 1882. p. 667 and *Klaić* 1904. p. 137; or more recent works, like: *Mažuran* 1998. p. 47 and *Šanjek* 2003. p. 356.

¹³¹ *Simon* 2009. pp. 107–114 and *Salihović* 2020. pp. 41–49.

¹³² *Faroghi – Fleet* 2013. pp. 26–27.

¹³³ "...castris zrin et pedal ac castellis gvozdanskij stupnitsij pastusij zaverskij zemidras dobranij les-nijsza jamnisza et podmilanskij..." HDA-25-NRA, fasc. 315, no. 56. – On the fortification system established for defense against the Ottomans within the Zrin estate at the end of the 15th century, refer to: *Kekez – Regan* 2020. pp. 223–229.

monitoring not only the ford of the Zrinski, i.e. the crossing over the Una River, but also the downstream area of the Una, extending from the confluence with the Sana to what is now Struga, a village situated on the left bank of Una River. In any case, as it was already said, the fortress of Novi was initially referred to as “Brodski” in a 1509 contract between Counts Nicholas III of Zrin and John Karlović Kurjaković.¹³⁴ By 1524, it was explicitly called “Novi.”¹³⁵ Most of the construction of this fort took place during the second decade of the 16th century, likely undertaken on their own initiative without the consent of the then King Louis II Jagiełło.¹³⁶

*Fig. 7: The possible outlook of Novi castle, early 16th century
(reconstruction by Dr. Krešimir Regan)*

Lastly, it is worth noting a significant shift that occurred at the outset of the last decade of the 15th century, following the conclusion of the armistice between the Ottoman Empire and the Hungarian-Croatian Kingdom. During the subsequent three decades, the majority of Ottoman forces, whose incursions targeted the Habsburg hereditary lands, particularly Carniola and Styria, increasingly refrained from utilizing the transportation routes through the Sana River valley and the ford of the Zrinski. Instead, they

¹³⁴ HDA-25 NRA, fasc. 457, no. 20.

¹³⁵ *Lopašić* 1884, pp. 2–4.

¹³⁶ *Kruhek* 1997, pp. 111–113.

predominantly opted for pathways through the karst valleys in the northern medieval Croatia of that era, including routes leading from Bosnia through regions like Lika, Krbava, and Modruš, towards Carniola, and onward to Styria.¹³⁷

This shift in Ottoman strategy could have been influenced by both their experience of defeat in the Battle of the ford of the Zrinski in 1483 and the aforementioned defensive efforts of the Counts of Zrin to fortify their Zrin estate. The situation began to alter at the outset of the third decade of the 16th century, notably with the fall of Knin, Drniš, and Skradin in 1522. It was at this point that the Sana and Una River valleys once again became primary theaters of war,¹³⁸ and the Ottomans resumed utilizing the transportation routes along these two rivers, extending towards central medieval Slavonia (present-day northwestern Croatia), and further on to Carniola and Styria.¹³⁹

Conclusion

Starting from the middle of the 15th century, the Sana River valley served as a vital thoroughfare for the Ottoman Empire in their military campaigns, both towards the Una River valley and further west, including medieval Slavonia and the Habsburg hereditary lands, particularly Carniola. However, King Matthias Corvinus's counter-offensive near the end of 1463, along with the recapture of Jajce, temporarily halted Ottoman incursions along the Sana River into the Una valley, diverting their focus towards northern medieval Croatia, particularly the Modruš and Krbava regions. Nonetheless, in the early 1470s, the Sana River valley regained its significance as an essential route for Ottoman military activities, emphasizing the importance of the fords along the Una River, among them the ford of the Zrinski.

The participation of Ban Matthias Geréb, a seasoned warrior experienced in battles with the Ottomans, who was willing to implement the idea of following Ottoman troops to exhaust them – a tactic utilized by Báthori before the Battle of Breadfield (1479) – as well as confronting them at the ford on the Una River, greatly contributed to the favorable outcome for the Christians in the Battle of the Ford of Zrinski. The advantageous location of the battle was likely stemmed by the Counts of Zrin, who had previously defeated the Ottomans most likely at the same site on two separate occasions. The selection of such a battlefield strategy for the forthcoming encounter effectively hindered the Ottoman cavalry's mobility and development, which had become a critical factor leading to the Christian defeat in the Battle of Krbava Field a decade later.

¹³⁷ Kekez 2019, pp. 348–349. – For examples of Ottoman raids in Carniola during the last decades of the 15th century with reference to sources, refer to: Jug 1943, pp. 30–40.

¹³⁸ Kekez 2019, pp. 349–351.

¹³⁹ For examples of Ottoman raids in Carniola in the 1520s and 1530s with reference to sources, refer to: Jug 1943, pp. 40–55.

Ban Geréb's tactical maneuvers both prior to and during the battle deserve special mention. Firstly, the strategic withdrawal of the Christian army from the Una River should be highlighted, a maneuver that enticed the Ottomans to attempt a river crossing. Secondly, Ban Geréb's tactical decision to engage the Ottomans after a significant portion of their cavalry had already traversed the river, with the remainder of their forces in the process of crossing, demonstrated his keen understanding of tactics. This maneuver positioned his army advantageously, effectively making up for the lack of sufficient cavalry.

In conclusion, it is worth noting that while older Croatian historiography may have placed excessive emphasis on the significance of the victory over the Ottomans at the ford of the Zrinski concerning subsequent negotiations and the peace treaty between King Matthias Corvinus and Sultan Bayazid II later that year, this victory indeed had several discernible consequences, whether direct or indirect. One of the most significant direct outcomes of the victory over the Ottomans was the release of a considerable number of prisoners. Meanwhile, the efforts of the Counts of Zrin to fortify and enhance the defense of their waste Zrin estate can be cited as an indirect consequence of this Christian triumph. By the end of that decade, the domain of the Counts of Zrin boasted no less than eleven significant or minor fortifications.

Moreover, the Battle of the ford of the Zrinski led to the construction of castle Novi on the right bank of the Sana River, near its confluence with the Una, in the early 16th century. This castle served the vital role of protecting and overseeing the local crossing of River Una. A noticeable trend emerged in the three decades after the battle, characterized by the greatest number of Ottoman incursions into the Habsburg hereditary lands, particularly Carniola and Styria. These incursions primarily avoided utilizing the traffic routes through the Sana River valley and the ford of the Zrinski. Instead, they favored the routes through the karst valleys of northern medieval Croatia, including Lika, Krbava, and the Modruš region, which led to Carniola and further into Styria.

In any case, it is essential to underscore that the Battle of the ford of the Zrinski stands as an important chapter in the military history of both Croatia and Hungary. It beckons further investigation, necessitating the pursuit of diverse historical sources that could provide additional insights. Moreover, it calls for an expanded contextualization of the battle within a broader political, geographical, and social framework.

ABBREVIATIONS

- BUB-1044 Biblioteca Universitaria di Bologna (University Library of Bologna), Bologna. Marsili fond (Manuscripts of Luigi Marsili).
- HDA-25 NRA Hrvatski državni arhiv (Croatian State Archive), Zagreb. Fond 25 – Ugarska dvorska komora, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva.
- MNL OL DL-DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (National Archives of the Hungarian State Archives), Budapest. Collectio Diplomatica Hungarica.

BIBLIOGRAPHY

- Ágoston* 2021. *Ágoston, Gábor*: The Last Muslim Conquest. The Ottoman Empire and its Wars in Europe. Princeton–Oxford, 2021.
- Amadio* 1930. *Amadio, Giulio*: La vita e l'opere di Antonio Bonfini, primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare. Montalto Marche, 1930.
- Bak* 2019. Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Ed. *János M. Bak*. Utah, 2019.
- Bennet et alii* 2007. Fighting Techniques of the Medieval World: Equipment, Combat Skills, and Tactics. Eds. *Matthew Bennet – Jim Branbury – Kelly Devries – Iain Dicke – Phyllis Jestice*. London, 2007.
- Bonfini* 1941. *Bonfini, Antonio*: Rerum Ungaricarum Decades in IV tomis. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.) Vol. XXII. Tom. IV. Pars II. Eds. *József Főgel – Béla Iványi – László Juhász*. Budapest, 1941.
- Buturac* 1984. *Buturac, Josip*: Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. *Starine JAZU*, 59 (1984) pp. 43–108.
- Engel* 2001. *Engel, Pál*: The Realm of St Stephen. London–New York, 2001.

- Faroghi – Fleet* 2013. *The Cambridge History of Turkey. The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603.* Eds. *Suraiya N. Faroghi – Kate Fleet.* Cambridge, 2013.
- Fodor* 2010. *Fodor, Pál: In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire.* Piscataway–Istanbul, 2010.
- Fodor* 2017. *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. k. Főpapok és bárók.* Szerk. *Fodor Pál.* Budapest, 2017.
- Fraknoi* 1895. *Mátyás Király Leleveli, vol. 2.* Budapest, 1895. Szerk. *Fraknoi Vilmos.* Reprint. Budapest, 2008.
- Grgin* 2002. *Grgin, Borislav: Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska.* Zagreb, 2002.
- Grgin* 2019. *Grgin, Borislav: Preceding the Triplex Confinium – The Battle of Krbava Field, September 9th, 1493.* In: *Zbornik Drage Roksanđića.* Ured. *Damir Agičić – Hrvoje Petrić – Filip Šimetin Šegvić.* Zagreb, 2019. pp. 75–87.
- Grossmann* 1957. *Unrest, Jakob: Österreichische Chronik.* Hrsg. *Karl Grossmann.* (Monumeta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus XI.) Weinarm, 1957.
- Goldstein* 2003. *Goldstein, Ivo: Hrvatska povijest.* Zagreb, 2003.
- Höfel – Reitze – Bohr* 1836. *Höfel, Blasius – Reitze, Alois – Bohr, Peter: Österreich's Ehrenspiegel.* Vol. 2. Wien, 1836.
- Horváth* 2013. *Horváth, Richárd: The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus's.* In: *Stjepan Tomašević (1461–1463) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu.* Ured. *Ante Birin.* Zagreb–Sarajevo, 2013. pp. 89–98.
- Housley* 1999. *Housley, Norman: European warfare c. 1200–1320.* In: *Medieval Warfare: A History.* Ed. *Maurice Keen.* Oxford–New York, 1999. pp. 113–135.
- Ibler* 2009. *Ibler, Mladen: Brevijar Borgiano Illirico 5-6. Senjski zbornik, 36.* (2009) No. 1. pp. 221–228.
- Jireček* 1923. *Jireček, Konstantin: Istorija Srba.* Vol. 2. Beograd, 1923.

- Jug* 1943. *Jug, Stanko*: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. *Glasnik Muzejskoga društva za Slovenijo*, 26. (1943) No. 1–4. pp. 1–61.
- Jurković* 2003. *Jurković, Ivan*: Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.). *Migracijske i etničke teme*, 19. (2003) No. 2–3. pp. 147–174.
- Karbić* 2019. Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku. Ured. *Marija Karbić*. Zagreb, 2019.
- Karbić – Miljan* 2012. *Karbić, Damir – Miljan, Suzana*: Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između staroga i novoga teritorijalnog identiteta. In: *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Ured. *Sándor Bene – Gábor Hausner – Zoran Ladić*. Zagreb, 2012. pp. 15–43.
- Kekez* 2009. *Kekez, Hrvoje*: Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: Je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja? *Modruški zbornik*, 3. (2009) pp. 65–101.
- Kekez* 2018. *Kekez, Hrvoje*: The Consequences of the Battle of Krbava (1493) as seen by its Contemporaries. *Review of Croatian History*, 14. (2018) No. 1. pp. 63–90.
- Kekez* 2019. *Kekez, Hrvoje*: Royal power and magnates on the borderlands of the kingdom: The counts of Blagaj and anti-Ottoman defence at the beginning of the 1520s. In: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*. Eds. *Suzana Miljan – Éva B. Halász – Alexandru Simon*. Cluj-Napoca–Zagreb–London, 2019. pp. 339–356.
- Kekez – Regan* 2020. *Kekez, Hrvoje – Regan, Krešimir*: Zrin – srednjovjekovno sjelo knezova Babonića i Zrinskih. Tvrđi grad, urbana aglomeracija i posjed. Zagreb, 2020.
- Kekez – Regan* 2022. *Kekez, Hrvoje – Regan, Krešimir*: Srednjovjekovna Dubica: Orisi grada na obalama rijeke Une. Zagreb, 2022.
- Klaić* 1904. *Klaić, Vjekoslav*: Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Sv. 2, dio 3. Zagreb, 1904.

- Klaužer* 2013. *Klaužer, Vedran: Croatian–Slovak Connections through the Activities of Blaise Magyar. An Example of Political and Family Connections between Slovak and Croatian Nobility. In: Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780). Eds. Martin Homza – Ján Lukačka – Neven Budak. Bratislava, 2013. pp. 197–206.*
- Klaužer* 2015. *Klaužer, Vedran: Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.–1563.) PhD thesis (unpublished). Zagreb, 2015.*
- Krmpotić* 1975. *Krmpotić, Branko: Maroje Žunjević – Veliki kapitan Senja (1476 – 1483). Senjski zbornik, 6. (1975) No. 1. pp. 305–314.*
- Kruhek* 1993. *Kruhek, Milan: Sraz kršćanstva i islama na Krbavskom polju 9. rujna 1493. Riječki teološki časopis, 1. (1993) No. 2. pp. 243–248.*
- Kruhek* 1997. *Kruhek, Milan: Stari feudalni gradovi Zrinskog Pounja. Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja, 2. (1997) pp. 105–119.*
- Kubinyi* 2008. *Kubinyi, András: Matthias Rex, Budapest, 2008.*
- Kukuljević* 1857. *Kukuljević Sakcinski, Ivan: Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i u Rim s osobitim obzirom na slavenšku književnost, umjetnost i starine. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, 4. (1857) pp. 305–394.*
- Kukuljević Sakcinski* 1863. *Listine hrvatske. Acta Croatica. Izdaje: Ivan Kukuljević Sakcinski. Zagreb, 1863.*
- Kukuljević Sakcinski* 1883. *Kukuljević Sakcinski, Ivan: Zrin grad i njegovi gospodari. Zagreb, 1883.*
- Kulcsár* 1973. *Kulcsár, Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973.*
- Kužić* 2014. *Kužić, Krešimir: Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. – strategija, taktika, psihologija. Historijski zbornik, 67. (2014) No. 1. pp. 11–63.*
- Kužić* 2021. *Kužić, Krešimir: Bitka kod Dubice 1513.: Analiza bojnog djelovanja banske vojske Kraljevstva Hrvatske (1507. – 1516.). In: Antemurale Christianitatis: Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Ured. Tomislav Matić – Stipica Grgić. Sisak, 2021. pp. 13–68.*

- Lopašić* 1884. *Spomenici Hrvatske krajine*. Vol. 1. Ured. *Radoslav Lopašić*. Zagreb, 1884.
- Lukinović* 1992. *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*. Povijesni spomenici zagrebačke biskupije. Vol. 5. Ured. *Andrija Lukinović*. Zagreb, 1992.
- Maroević* 1991. *Maroević, Ivo*: Prostorni razvitak Dvora. In: Dvor na Uni. Od prijeslavenskog doba do naših dana. Zbornik naučnih i publicističkih radova. Dvor na Uni, 1991. pp. 42–55.
- Marsili* 1986. *Marsili, Luigi Ferdinando*: Relazioni dei confini della Croazia e della Transivania a sua maestà cessarea (1699–1701). Modena, 1986.
- Mažuran* 1998. *Mažuran, Ive*: Hrvati i Osmansko Carstvo. Zagreb, 1998.
- Mašić – Kadrić* 2019. *Mašić, Madžida – Kadrić, Adnan*: “Sve što je u kozmosu, nalazi se i u duši”: O Jakub-paši Bošnjaku i sukobima na prostoru između bosanskog sandžaka i krbavsko-modruške župe 1493. u Bahšijevoj poetiziranoj hronici. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 68. (2019) pp. 123–165.
- Mesić* 1869. *Mesić, Matija*: Pleme Berislavića. *Rad JAZU*, 8. (1869) pp. 24–32.
- Mijatović* 2005. *Mijatović, Anđelko*: Bitka na Krbavskom polju 1493. godine. Zagreb, 2005.
- Milinović* 2007. *Milinović, Ante*: Novi prinosi poznavanju graditeljske baštine knezova Zrinskih u Pounju. In: Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.–9. studenog 2004. Eds. *Zoran Ladić – Đuro Vidmarović*. Zagreb, 2007. pp. 197–198.
- Miljan – Kekez* 2015. *Miljan, Suzana – Kekez, Hrvoje*: The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats. *Hungarian Historical Review*, 4. (2015) No. 2. pp. 283–313.
- Nagy – Nyáry* 1877. Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából. 2. k. Szerk. *Nagy Iván – Nyáry Albert*. (Monumenta Hungariae Historica.) Budapest, 1877.
- Pálosfalvi* 2018. *Pálosfalvi, Tamás*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden–Boston, 2018.

- Rački* 1865. *Rački, Franjo*: Odnosaj srbskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1503. *Književnik: Časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*, 2. (1865) No. 4. pp. 476–488.
- Regan* 2007. *Regan, Krešimir*: Plemički gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski. In: *Povijest obitelji Zrinski*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.–9. studenog 2004. Eds. *Zoran Ladić – Đuro Vidmarović*. Zagreb, 2007. pp. 137–193.
- Salihović* 2019. *Salihović, Davor*: The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian–Ottoman Frontier. *History in Flux*, 1. (2019) No. 1. pp. 93–120.
- Salihović* 2020. *Salihović, Davor*: Definition, Extent, and Administration of the Hungarian Frontier toward the Ottoman Empire in the Reign of King Matthias Corvinus, 1458–1490. PhD thesis. Cambridge, University of Cambridge, Magdalene College, 2020.
- Szakály – Fodor* 1998. *Szakály Ferenc – Fodor Pál*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 2. sz. 309–350. o.
- Simon* 2009. *Simon, Alexandru*: Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus in the Context of the Hunyadi–Habsburg Conflict (1482–1484). *Revista Arhivelor*, 86. (2009) pp. 107–114.
- Smičiklas* 1882. *Smičiklas, Tade*: Poviest Hrvatska. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio prvi. Zagreb, 1882.
- Smičiklas* 1913. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Vol. XI. Red. *Tade Smičiklas*. Zagreb, 1913.
- Schafarik* 1860–1862. *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*. Vol. 1–2. Coll. et transcr. *Joannes Schafarik*. Belgrad, 1860–1862.
- Šanjek* 2003. *Povijest Hrvata*. Prva knjiga. Srednji vijek. Ured. *Franjo Šanjek*. Zagreb, 2023.
- Šišić* 1893. *Šišić, Ferdo*: Bitka na Krbavskom polju (11. rujna 1493.). U spomen četrstogodišnjice toga događaja. Istorijska rasprava. Zagreb, 1893.

- Šišić 1902. *Šišić, Ferdo*: Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.–1416.). Zagreb, 1902.
- Šišić 1916. *Šišić, Ferdo*: Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih vremena do godine 1873. Zagreb, 1916.
- Thallóczy – Barabás* 1897. A Blagay-család oklevéltára. • Codex diplomaticus comitum de Blagay. Szerk. *Thallóczy Lajos – Barabás Samu*. Budapest, 1897.
- Thallóczy* 1916. *Thallóczy, Lajos*: Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca, 1450–1527. Zagreb, 1916.
- Tomašić* 1863. *Tomašić, Ivan*: Chronicon breve Regni Croatiae. In: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 9. Ured. *Ivan Kukuljević Sakcinski*. Zagreb, 1868. pp. 1–34.
- Uyar – Erickson* 2009. *Uyar, Mesut – Erickson, Edward J.*: A Military History of the Ottomans. From Osman to Atatürk. Santa Barbara–Denver–Oxford, 2009.
- Vramec* 1908. *Vramec, Antun*: Kronika. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Scriptorum 5.) Zagabriae, 1908.
- Žmegač 2000. *Žmegač, Andrej*: Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća. Zagreb, 2000.

Hrvoje Kekez

„...PUGNAQUE CRUENTISSIMA ATQUE ASPERRIMA...”

AZ UNA FOLYÓ ZRINSKI-GÁZLÓJÁNÁL 1483-BAN LEZAJLOTT CSATA

Kontextus, topográfia, a csata lefolyása és következményei

(*Rezümé*)

Bosznia 1463-as oszmán meghódítását, majd Mátyás magyar–horvát király ugyanezen év késő őszén indított ellentámadását követően, amelynek köszönhetően létrejött a későbbiekben a Jajcai bántóságot alkotó ütköző zóna, átmenetileg megtorpantak az oszmán betörések a Szana folyó völgyén át és az Una folyó mentén nyugat felé. Az 1480-as évek elején azonban az oszmánok újra gyakrabban indítottak portyákat ebben a térségben. Ez arra készítette a Zrínyi grófokat, hogy felkészüljenek az oszmán erőkkel való összecsapásra az Una folyó gázlójánál, a Szana folyó torkolata közelében. E korszakból számos csatát feljegyeztek ezeken a létfontosságú átkelőhelyeken, amelyek közül a leghíresebb az 1483. október 29-én és 30-án lezajlott összecsapás, ahol Vingárti Geréb Mátyás bán győzedelmeskedett egy jelentős oszmán sereg felett, tekintélyes mennyiségű zsákmányt szerezve és sok foglyot kiszabadítva. A jelen közlemény egy sor kérdésre próbál választ adni a tágabb kontextus feltárása, valamint a rendelkezésre

álló írott források aprólékos vizsgálata és a terep elemzése révén. Igyekszik megvilágítani, miért kezdték el az oszmánok a Szana folyó völgyét és az Una átkelőit használni az 1480-as évek elején nyugat felé irányuló betöréseik során. Emellett feltárja az Una folyón a mai Dvor közelében található gázlók geostratégiai jelentőségét is az adott korszakban, valamint részletesen bemutatja a „Zrinski-gázlónál”, azaz a Zrínyiek gázlójánál lezajlott 1483-as csata menetét és következményeit.

Hrvoje Kekez

“...PUGNAQUE CRUENTISSIMA ATQUE ASPERRIMA...”

THE BATTLE OF THE FORD OF THE ZRINSKI ON THE RIVER UNA IN 1483

Context, topography, course, and consequences of the battle

(Summary)

Following the Ottoman conquest of Bosnia in 1463 and the subsequent counteraction of the Hungarian-Croatian King Matthias Corvinus in late autumn of the same year, which resulted in the creation of a defensive zone evolving into the well-defined Banate of Jajce, there was a temporary lull in Ottoman incursions through the Sana River valley and further west along the Una River. Nevertheless, at the outset of the 1480s, the Ottoman encroachments into this region intensified. This led the Counts of Zrin to take measures to confront the Ottoman forces precisely at the Una River fords near its confluence with the Sana River. Numerous battles in that era are documented on these vital crossings, with the most renowned being the clash on October 29 and 30, 1483, where Ban Matthias Vingárti Geréb triumphed over a substantial Ottoman army, capturing a significant amount of plunder and releasing a great number of prisoners. This paper endeavours to address a range of inquiries through extensive contextualization and a meticulous examination of available written sources and terrain analysis. It seeks to elucidate why the Ottomans commenced using the Sana River valley and the Una River crossings during their incursions further west in the early 1480s. It also explores the geostrategic significance of the fords on the Una River near today's Dvor during that era. Furthermore, it delves into the course of events and the repercussions of the 1483 Battle of the Ford of the Zrinski.

Hrvoje Kekez

“...PUGNAQUE CRUENTISSIMA ATQUE ASPERRIMA...”

DIE SCHLACHT BEI DER ZRINSKI-FURT DES FLUSSES UNA IM JAHR 1483

Kontext, Topografie und der Verlauf sowie die Folgen der Schlacht

(Resümee)

Nach der Eroberung Bosniens durch die Osmanen im Jahr 1463 und dem Gegenangriff von König Matthias von Ungarn und Kroatien im Spätherbst desselben Jahres, durch den die Pufferzone entstand, die später das Banat Jajca bilden sollte, stoppten die osmanischen Einfälle durch das Tal des Sana-Flusses und entlang des Flusses Una im Westen vorübergehend. Zu Beginn der 1480er Jahre nahmen die Osmanen jedoch ihre Raubzüge in dieser Region wieder häufiger auf. Dies veranlasste die Grafen von Zrínyi, sich auf einen Zusammenstoß mit den osmanischen Truppen an den Furten des Una-Flusses, in der Nähe der Mündung des Sana-Flusses

vorzubereiten. Aus dieser Zeit sind zahlreiche Schlachten an diesen wichtigen Grenzübergängen überliefert, von denen die berühmteste das Gefecht vom 29. und 30. Oktober 1483 ist, bei dem Banus Mátyás Vingárti Geréb ein großes osmanisches Heer besiegte, beträchtliche Beute machte und viele Gefangene befreite. In der vorliegenden Mitteilung wird versucht, durch die Aufdeckung des weiteren Kontexts, durch eine sorgfältige Untersuchung der verfügbaren schriftlichen Quellen und durch eine Analyse des Geländes eine Reihe von Fragen zu beantworten: So soll geklärt werden, warum die Osmanen in den frühen 1480er Jahren begannen, das Sana-Tal und die Una-Übergänge für ihre Vorstöße nach Westen zu nutzen. Außerdem wird die geostrategische Bedeutung der Una-Furt in der Nähe des heutigen Dvor in dieser Zeit untersucht und der Verlauf und die Folgen der Schlacht von 1483 an der „Zrinski-Furt“, der Furt der Familie Zrínyi, beschrieben.

Hrvoje Kekez

« ...PUGNAQUE CRUENTISSIMA ATQUE ASPERRIMA... »
LA BATAILLE DU GUÉ DE ZRINSKI SUR LA RIVIÈRE UNA EN 1483
Contexte, topographie, déroulement et conséquences de la bataille

(Résumé)

À l'issue de la conquête ottomane de la Bosnie en 1463 et de la contre-offensive du roi Mathias de Hongrie et de Croatie à la fin de l'automne de la même année, une zone tampon à l'origine du futur Banat de Jajce fut créée et les incursions ottomanes dans la vallée de la rivière Sana et le long de la rivière Una vers l'ouest furent temporairement interrompues. Néanmoins, les Ottomans ont recommencé leurs raids dans cette région dès le début des années 1480. Cela a incité les comtes Zrínyi à se préparer à affronter les forces ottomanes aux gués de l'Una, près de l'embouchure de la Sana. Plusieurs batailles de cette période ont été enregistrées à ces points de passage vitaux, la plus célèbre étant celle des 29 et 30 octobre 1483. Le ban Mathias Geréb de Vingárt a remporté cette bataille face à une grande armée ottomane, faisant de nombreuses prises de guerre et libérant beaucoup de prisonniers. La présente publication tente de répondre à un certain nombre de questions en explorant le contexte plus large et en procédant à un examen méticuleux des sources écrites disponibles et à une analyse du terrain. Elle cherche à faire la lumière sur les raisons pour lesquelles les Ottomans ont commencé à utiliser la vallée de la rivière Sana et les points de passage de l'Una lors de leurs incursions vers l'ouest au début des années 1480. Elle présente également l'importance géostratégique des gués de l'Una près de l'actuel Dvor à cette époque et détaille le déroulement et les conséquences de la bataille de 1483 du « gué de Zrinski », soit le gué des Zrínyi.

Хрвое Кекез

«...PUGNAQUE CRUENTISSIMA ATQUE ASPERRIMA...»
БИТВА ПРИ ЗРИНСКОМ БРОДЕ У РЕКИ УНА В 1483-ЕМ ГОДУ
Контекст, топографија, ход боя и последица битве

(Резюме)

После османского завоевания Боснии в 1463-ем году и затем контратаки венгерско-хорватского короля Матьяша поздней осенью того же года, благодаря которым позднее была создана зона столкновения Яецкой бановины, османские вторжения через долину реки Сана и вдоль реки Уна на западе временно остановились. Однако в начале 1480-их годов османы вновь совершали более частые набеги в этом регионе. Это побудило графов Зриньи подготовиться к столкновению с османскими войсками у бродов реки Уна, недалеко от устья реки Сана. Из этого периода времени на этих жизненно важных переправах зафиксировано множество сражений, среди которых самым известным было столкновение, произошедшее 29-ого и 30-ого октября 1483-ого года, в котором Матьяш Бан Герерб Вингартти победил значительную османскую армию, захватив значительное количество трофеев и освободив многих заключенных. В этой публикации делается попытка ответить на ряд вопросов путем изучения более широкого контекста, а также путем тщательного изучения доступных письменных источников и анализа местности. Он пытается пролить свет на то, почему османы начали использовать долину реки Сана и переправы через реку Уна во время своих вторжений на запад в начале 1480-их годов. При этом, раскрывает также геостратегическое значение бродов на реке Уна вблизи сегодняшнего Двора в данную эпоху, а также подробно представляет ход и последица сражения 1483-его года, произошедшего у «Зринского брода», т.е. брод зринианцев.

A TENGERSZOROSOK VÉDŐBÁSTYÁI

Kora újkori francia katonák, diplomaták és utazók a Boszporusz és a Dardanellák erődítményeiről

Az időm egy részét a tengerészekkel töltöm, főleg azokkal, akik korábban Levantén szolgáltak [...] Olyan könnyedén beszélgetek velük a tengerészetről, hogy már-már engem is matrónának tekintenek, és megbíznak bennem. Az egyik estét a NEPTUN hajó egy tisztjével töltöttem. A beszélgetésünk több témát is érintett, köztük a Hellespontost őrző Dardanellák helyzetét is megbeszéltük. Ennek tanulsága szerint a keresztény uralkodókból csak a bátorság hiányzik, vagy eddig megbocsáthatatlanul hanyagok voltak, amiért nem próbálták meg áttörni a Márvány-tenger csatornáján, és nem vették blokádnak alá, vagy nem gyűjtötták fel a császári várost, és vele együtt a szerájt, ahol az egész világ sorsa felett döntenek.¹

A Giovanni Paolo Marana² népszerű levélregényéből származó fenti idézet – amely később nagy hatással volt Montesquieu *Perzsa levelek*³ című művére is – jól mutatja a Földközi-tenger irányából az oszmán főváros felé vezető tengersizos korabeli katonai jelentőségéről a 17. század végi nyugati közvéleményben elterjedt leegyszerűsítő véleményt, amely szerint egy gyors tengeri hadművelettel döntő csapást lehetne mérni Isztambulra. A Márvány-tengert a Földközi-tengerrel és a Fekete-tengerrel összekötő tengersizosok (a Boszporusz és a Dardanellák) történelmileg fontos földrajzi és stratégiai egységet képviseltek, amelynek jelentőségét már az ókortól kezdve felismerték, mivel a birodalmak központjának számító terület élelmezése, kereskedelmi útvonalai és védelme szempontjából azok ellenőrzése elengedhetetlen volt. A két tenger közötti összeköttetést biztosító szorosok mindig is stratégiai jelentőséggel bírtak, mivel a jelentősebb tengeri haderők számára túlságosan szűk méretük miatt nagyon nehezen átjárható és viszonylag jól védhető területnek számítottak.⁴

¹ „Je passe une partie de mon tems avec les gens de Marine, sur-tout avec ceux qui ont été en Levant [...] Je leur parle Marine avec tant de facilité, qu'ils me prennent sans peine pour un Matelot; aussi n'ont-ils point de reserve avec moi. Je me suis trouvé ce soir avec quelques-uns de ces Officiers de Neptune. La conversation a roulé sur plusieurs choses, & entr'autres sur les Dardanelles qui gardent l'Hellespont. Ils ont accusé les Princes Chrétiens de peu de courage, ou d'une negligence impardonnable, de n'avoir pas tenté de forcer ce passage par le canal de la Propontide, de n'avoir pas bloqué par Mer la Ville Impériale, & ne l'avoir pas brûlée, & sur-tout le Sérail qui prononce à toute la terre des Arrêts de vie & de mort.” Marana 1710. 139. o. (Ford. Tóth Ferenc.)

² Marana, Giovanni Paolo (1642–1693), genovai származású politikai publicista és szépíró.

³ Montesquieu, Charles-Louis: Les Lettres persanes. Paris, 1721.

⁴ Coutau-Bégarie 1993. 39. o.

A történelmi emlékezet számára a tengerszoros fontossága már a trójai háborúban megmutatkozott, később pedig I. Xerxész perzsa uralkodó legendás Kr. e. 481. évi hadjárata elején a vihar által elpusztított hajóhídjának kudarca óta a Dardanellák tengerszorososa a megzabolázhatatlan természeti erők egyik toposzává vált. Már a bizánci idők óta rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak a főváros biztonságát szavatoló tengerszorosok erődítményekkel való megerősítésének, és az európai, illetve az ázsiai oldalon megjelenő védművek hamarosan a Kelet-római Birodalomra törő hadseregek és a védők ütközőzónájának kiemelt fontosságú pontjaivá váltak. A világtörténelem tengerszorosokhoz kapcsolódó legjelentősebb ütközetére, a Gallipoli⁵ körül zajló véres harcokra 1915-ben került sor, de a stratégiai fontosságú hely erődítési kérdései a kora újkorban is megmozgatták a hadmérnökök fantáziáját. E tanulmányban a francia katonatisztek, diplomaták és különféle utazók által hátrahagyott 17–18. századi forrásokra, útleírásokra és visszaemlékezésekre hivatkozva szeretném bemutatni a tengerszorosok védelmi kérdéseivel kapcsolatos korabeli franciaországi elképzeléseket. Újabb kutatásaim alapján számos magyar vonatkozású információt is közlök, amelyekre eddig kevésbé figyelt fel a hazai történelmi kutatás.⁶

Mint ismeretes, a Francia Királyság ebben az időszakban kettős módon viszonyult az Oszmán Birodalomhoz. A Habsburg Monarchiával való versengésben I. Ferenc király Nagy Szulejmán szultánnal kötött alkalmi szövetségét (1536) később több francia uralkodó is megújította és kihasználta. E „természetellenes” szövetség emlékét a francia uralkodók időnként kései keresztshadjáratok és a Keleti Frank Birodalom feltámasztásának terveivel igyekeztek ellensúlyozni.⁷ Az Oszmán Birodalom kora újkori fénykorában Isztambul, az oszmán főváros a muzulmán uralom alatt álló Mediterráneum legfontosabb politikai és diplomáciai központjává vált.⁸ A közel-keleti városokban letelepedett francia kereskedelmi kolóniák érdekeinek védelmében a kora újkorban konzulokat neveztek ki. Az első ismert francia konzul 1528-ban Alexandriában szolgált. A szultán által kiadott szerződések – az úgynevezett „kapitulációk” – az oszmán uralkodó által kinyilvánított egyoldalú dokumentumok voltak, amelyek egészen a karlócai békéig (1699) gyakorlatilag változatlan stílusban készültek.⁹ A Francia Királyság az Oszmán Birodalommal kialakított különleges helyzetéhez igazodva a kereskedelmi és vallási ügyekben számos előnyt élvezett, ugyanakkor a francia diplomatákat az oszmán hatóságok még sokáig bizalmatlanul fogadták, egyfajta „tisztessegek kémeknek”¹⁰ tekintették.

A vizsgált időszak abból a szempontból is érdekes, hogy ekkor zajlott a nyugat-európai nagy hadügyi átalakulás korszaka, amelyet az angolszász történészek – első-

⁵ Ma Gelibolu (Törökország).

⁶ E témáról korábban lásd Tóth 2022.

⁷ Veinstein 2008., lásd erről újabban Figeac 2022. 24–26. o.

⁸ Marokkót kivéve, amely független maradt.

⁹ Bérenger 2010.

¹⁰ Franciául: „honnête espion”.

sorban Michael Roberts, Geoffrey Parker és Jeremy Black – a „hadügyi forradalom” (*military revolution*) elnevezéssel illettek.¹¹ E komplex reformfolyamat következtében jelentősen átalakult a nyugati tüzérség technikája és az erődépítés rendszere. Az itáliai eredetű korszerű erődítmények újabb rendszerei és az ehhez kapcsolódó hadmérnöki képzések – elsősorban a holland Menno Coëhoorn és a francia Sébastien Le Prestre de Vauban munkásságának¹² köszönhetően – a 17. század végére gyorsan elterjedtek a kontinensen. Az oszmán hadügyek egyik nagy hiányossága ebben az időszakban abban mutatkozott meg leginkább, hogy a birodalom stratégiai fontosságú helyszínein – mint például a fővárost védő tengerszorosok legfontosabb pontjain – álló erődítmények korszerűsítését elhanyagolták. A kora újkori nyugat-európai haditengerészeti fejlesztések és a megszorodó velencei–oszmán konfliktusok következtében az Oszmán Birodalom központi területeinek védelmi hiányosságai egyre szembetűnőbbé váltak. Amint Hervé Coutau-Bégarie egyik stratégiai tanulmányában rámutatott, a Földközi-tenger keleti medencéjében egyfajta geopolitikai határvonal alakult ki a keresztény és muszlim világ között, amely mentén a tengereket az előbbieket, a szárazföldi területeket pedig az utóbbiak uralták.¹³ Az oszmán hódoltság alatt álló területeken az erődítéstechnika nem, vagy csak hosszú lemaradással követte a nyugati fejlesztések trendjét, és még a régi, szimbolikus jelentőségű védművek – mint például az oszmán főváros bizánci városfalai – is elhanyagolt állapotba kerültek. A Márvány-tenger keleti és nyugati tengerszorosainak védelme így még hangsúlyosabbá vált a 16–17. század folyamán.

Az oszmán főváros számára a tenger felőli támadásokkal szemben a Fekete-tengerrel és az Égei-tengerrel határos tengerszorosok nagyon sokáig elégséges természetes védelmet nyújtottak. A Dardanellák tengerszorososa egy nagyon szűk, erődítményekkel megerősített csatornát alkotott, amely hasonló veszélyt jelentett egy hajóhad számára, mint a szárazföldi hadseregeknek egy hegyvidéki hágón, vagy egy szűk szoroson való áthaladás. Mindkét esetben a védők egyértelmű előnyt élveztek a támadó haderővel szemben. A görögül Hellészpontosznak, törökül pedig Çanakalénak nevezett Dardanellák kb. 60 kilométer hosszú és átlagosan 3 kilométer széles csatornát alkot. A középkorban a tengerszoros legfontosabb erődje a nyugati felében található Gallipoliban helyezkedett el. Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után a Dardanellák geostratégiai helyzete jelentősen megváltozott, mivel oszmán hódítók elsősorban a nyugat felől várható keresztény hadjáratoktól tartva erődítették meg a szoros bejáratát. II. (Hódító) Mehmed szultán (1441–1446, 1451–1481) a tengerszoros két legközelebbi pontján új erődítményeket emeltetett:

¹¹ Lásd erről bővebben Parker 2016. Az elmélet ellentmondásaira vonatkozólag lásd újabban B. Szabó 2022.

¹² Vauban és a korabeli hadmérnökök munkásságáról és hatásukról lásd újabban Perréon 2017.

¹³ Coutau-Bégarie 1993. 10. o. – Az oszmánok az erődépítészetben még a 15. század második felében lépést tartottak az európai fejlődéssel. Buzás 2019. 238–239. o.

az európai partvonalon a Kilid'ül-Bahir erődöt, az ázsiai pedig a Çanakkalesi erődöt. Mindkettőnek a jelentősége főleg a kandiai háború (1645–1669) során növekedett meg az oszmánok és a velenceiek között zajló tengeri hadműveletek következtében. E háború során az oszmán flotta két tengeri ütközetben – 1650-ben és 1654-ben – is vereséget szenvedett. Az Oszmán Birodalom történetében először fordult elő, hogy a fővárost, Isztambult a Dardanellákon keresztül ellenséges haderő tengeri invázióval fenyegette.

A 17. század második felében a Köprülü nagyvezírek kormányzata idején jelentős változások következtek be az oszmán hadügyekben. Köprülü Mehmed nagyvezír hivatali idején (1656–1661) sikerült véget vetni az időről időre megújuló janicsárlázadásoknak, és az oszmán haderő átfogó reformja keretében – a velencei flottát legyőzve – a fővárost fenyegető támadásokat is sikerült elhárítani. Köprülü Mehmed visszafoglalta az elveszített közeli szigeteket, és nemcsak megerősítette a Dardanellák régebbi erődjét, hanem még két újabb erődítménnyel is bővült a tengerszoros védelmi vonala: az európai partvonalon ekkor emelték a Sedd'ül-Bahir erődöt és a vele szembeni anatóliai parton a Kumkale erődöt.¹⁴

1. kép: A Dardanellák tengerszorosának látképe.
Rajzolta Jan Peeters, metszette Gaspar Bouttats, 1672.¹⁵ (Magántulajdon)

XIV. Lajos francia király uralkodásának legelején még nagyon Jules Mazarin (1602–1661) bíboros szellemi hatása alatt állt, aki lelkesen támogatta az oszmánellenes háborúkat. Számos francia önkéntes harcolt a kandiai háborúban küzdő keresztény csapatok soraiban, és a fiatal francia király 1664-ben egy hatezer fős segélyhaderőt is

¹⁴ Setton 1991. 181–182. o. és Mantran 1989. 228–243. o.

¹⁵ Het ghesicht van den Hellespont en van de propontide (1672).

küldött Magyarországra, amely a szentgotthárdi csatában is fontos szerepet játszott.¹⁶ Az oszmánellenes európai szövetségi tervek és a keresztesháborúk kései eszméje ekkor még fontos szerepet játszottak az ifjú XIV. Lajos európai nagyhatalmi törekvéseiben is. Bécs második sikertelen török ostroma (1683) után, és az azt követő keresztény sikerek következtében megszorodtak az Oszmán Birodalom megdöntésére irányuló titkos tervek. Ez idő tájt több különös, oszmán területek meghódítására vonatkozó katonai terv is született a francia kormányzat köreiben. Sully,¹⁷ Savary de Brèves,¹⁸ a „szürke eminenciás” József atya,¹⁹ Charles de Nevers herceg,²⁰ a tudós filozófus Leibniz²¹ és még sokan mások dédelgettek az Oszmán Birodalom felosztására vonatkozó haditerveket.²² A 17. század végére, a katonai kémtevékenység felerősödésével gazdag, a tengerszorosok erődítményeire vonatkozó dokumentáció született, amelynek nemcsak katonai és politikai jelentősége, hanem gyakran magasfokú művészeti értéke is volt. A francia király tehetséges hadmérnököket és térképészeket küldött az oszmán fővárost védő stratégiai fontosságú erődítmények felderítésére. Az ő jelentéseik, térképeik és rajzaik jelentős része fennmaradt a francia levéltárak és könyvtárak gyűjteményeiben. Ezek közül talán az egyik legérdekesebb az Étienne Gravier d’Ortières által vezetett titkos küldetés iratanyaga.²³

XIV. Lajos 1685-ben küldte Pierre Girardin²⁴ nagykövet kíséretében Étienne Gravier d’Ortières²⁵ haditengerészeti főellenőrt Isztambulba, azzal a titkos megbízással, hogy mérje fel a Dardanellák és az oszmán főváros erődítményeinek katonai értékét egy esetleges hadjárat előkészítése érdekében. Girardin és Gravier d’Ortières 1686 januárjában érkeztek Isztambulba. A titkos küldetés leplezésére Gravier d’Ortières-t a francia kormányzat megbízta a levantei francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrzésével, amely lehetőséget biztosított számára a legfontosabb közel-keleti városok, kikötők, szigetek és erődítmények, köztük a Dardanellák erődjének megtekintésére is. A francia haditengerészeti főellenőr kíséretében több jól képzett hadmérnök is részt vett a tengerszoros kikötőinek, illetve kikötésre alkalmas partvonalainak felmérésében

¹⁶ Az 1664. évi magyarországi hadjárat francia résztvevőiről lásd Tóth 2007. és Tóth – Zágórhidi 2017., legújabban pedig Michels 2021. Vö. Perjés 1981.

¹⁷ Béthune, Maximilien de, Sully hercege (1560–1641), francia államférfi, hadvezér és politikus.

¹⁸ Savary de Brèves, François (1560–1628), francia diplomata és orientalista.

¹⁹ Leclerc du Tremblay de Maffliers, François (1577–1638), szerzetesi nevén József atya, francia nemes és Richelieu bíboros bizalmas munkatársa.

²⁰ Gonzaga, Carlo (1580–1637), Mantova, Montferrat, Nevers és Rethel hercege.

²¹ Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716), német jogász, diplomata, történész, matematikus, fizikus és filozófus.

²² Bilici 2004. 60–89. o. Lásd erről magyarul Bóka Éva munkáit: Bóka 1983. 99–101. o. és Uő 2004. 69–70. o.

²³ E küldetés forrásainak teljes körű feldolgozása jelenleg zajlik a párizsi Archives Nationales munkatársai részvételével. A forráskiadás remélhetően hamarosan napvilágot lát majd.

²⁴ Girardin, Pierre de (?–1689), konstantinápolyi francia nagykövet 1685 és 1689 között. Duparc 1969. 99–100. o. Girardin nagykövet tevékenységéről újabban lásd Kerekes 2007.

²⁵ Gravier, Étienne, Ortières márkija (?–?), francia hivatalnok, főellenőr és titkos ágens.

és az erődítmények rajzainak elkészítésében. A haditengerészeti minisztérium szolgálatában tevékenykedő bizonyos Plantier nevű hadmérnök különösen magas színvonalú, művészi igényű ábrázolásokat készített. A tengerszoros katonai felmérése 1686 augusztusáig tartott, majd azt követően egy részletes térképekből, feljegyzésekből és katonai felderítések rajzaiból álló dokumentációt bocsátottak a francia kormányzat rendelkezésére, amely alkalmas lehetett egy katonai expedíció előkészítésére.²⁶

Faruk Bilici történész szerint a művészi igényű térképeket és rajzokat díszítő szimbolikus ábrázolások jól sejtették a titkos küldetés valódi katonai és politikai céljait. A Dardanellák tengerszorosát díszítő allegorikus képen például jól láthatóak XIV. Lajos globális hatalmi ambíciói: a legkeresztényebb királyt szimbolizáló Napkorong alatt leláncolt oszmán rabszolgák jelzik, hogy milyen jövőbeli szerepet szántak az új francia világalraelmi rendszerben az Oszmán Birodalomnak.²⁷ A legtöbb dokumentum a tengerszoros erődjeire és azok katonai értékére vonatkozó információkat tartalmaz. A katonai felderítés legfontosabb megállapítása szerint a Dardanellákon sikeresen átjutó hajóhad számára nagyon könnyű feladat lehetett a viszonylag gyenge védművekkel rendelkező oszmán főváros meghódítása. XIV. Lajos grandiózus terve végül papíron maradt, mivel a Francia Királyság 17. századi európai háborúi miatt politikailag és katonailag is lehetetlen volt egy ilyen kockázatos vállalkozásba bonyolódnia.²⁸ Gravier d’Ortières küldetésével egy időben – 1685 és 1686 fordulóján – egy másik titkos felderítő küldetésre is sor került, amelyben a Combes testvérek a görög szigetvilág és a Márvány-tenger katonai támaszpontjait vették számba.²⁹ 1686 áprilisában ők is felmérték a Dardanellák erődjeit, és jelentésükben latolgatták egy esetleges katonai intervenció lehetőségét is.³⁰ Benjamin de Combes egyik Dardanellák tengerszorosát ábrázoló rajzát a Francia Nemzeti Könyvtár térképtárában őrzik (2. kép).

A Gravier d’Ortières küldetését követő újabb missziók is a legnagyobb titokban tanulmányozták a tengerszorosokat védő oszmán védműveket. A tengeri úton érkező diplomaták általában először a Dardanellák erődjénél talákoztak személyesen az oszmán hatóságokkal. Udvariassági látogatásaik alkalmával nem mulasztották el, hogy hadmérnökeikkel gyors felméréseket végezzenek az erődöknél. 1700 januárjában egy ilyen esetről számolt be a királynak írt levelében Ferriol márki³¹ konstantinápolyi francia kö-

²⁶ A titkos katonai felmérés iratai a Service Historique de la Défense (Vincennes) levéltárban találhatóak. Vö. Bilici 2004. 145–147. o.

²⁷ Mansel 2019. 299–300. o.

²⁸ Bilici 2004. 327–329. o.

²⁹ Apostolou 2009.

³⁰ Memoire concernant le detroit de l’Elespont ou des Dardanelles. De ses quatre chasteaux, de leurs mouillages, les moyens de les passer. De la ville et villages du detroit de Gallipoly ; des villes, bourgs et isles de la Propontide ou mer de Marmara ; de la ville, port environs de Constantinople, jusques à l’entrée de la mer Noire ; de partie des isles de l’Archipel ; de la ville de Smirne en Azie et de celle de Salonich en Europe. Bibliothèque nationale de France (a továbbiakban: BnF), Ms. fr. 5580.

³¹ Ferriol, Charles de, márki (1652–1718), katonatiszt, diplomata. Jacques de Ferriol metzi parlamenti tanácsos fiaként 1668-ban lépett katonai szolgálatba a királyi muskétások elit egységében. Részt

2. kép: Benjamin de Combes rajza a Dardanellákról, 1686.
(BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 3 P 1/1 D)³²

vet is, aki Verguin nevű hadmérnöke segítségével az erődök belsejéről is felméréseket végezve, még a tüzérség állapotát is leírva küldött rajzokat tartalmazó jelentést Louis Phéliepeaux de Pontchartrain³³ haditengerészeti miniszternek.³⁴

A katonai felméréseket egyéb fedőtevékenységgel, mint tanulmányúttal, régiségkutatással vagy egyéb tudományos munkával igyekeztek leplezni. Ilyen volt például Joseph Pitton de Tournefort³⁵ (1656–1708) francia botanikus küldetése is, aki miután végigjárta a görög szigeteket, 1700 és 1702 között az oszmán fővároson keresztül eljutott egészen a Fekete-tengerig. A híres tudós XIV. Lajos felkérésére a párizsi királyi fűvészkert (Jardin Royal des

vett a kandiai háborúban, ahol lovassági tisztként többször is megsebesült. 1675-ben Magyarországra került, ahol egy dragonyosezred parancsnokaként szolgált. Valószínűleg az itteni tapasztalatai miatt került sor későbbi konstantinápolyi diplomáciai küldetéseire. 1699-től 1711-ig nagykövetként szolgált, majd hazatért Franciaországba. Duparc 1969. 149–150. o.

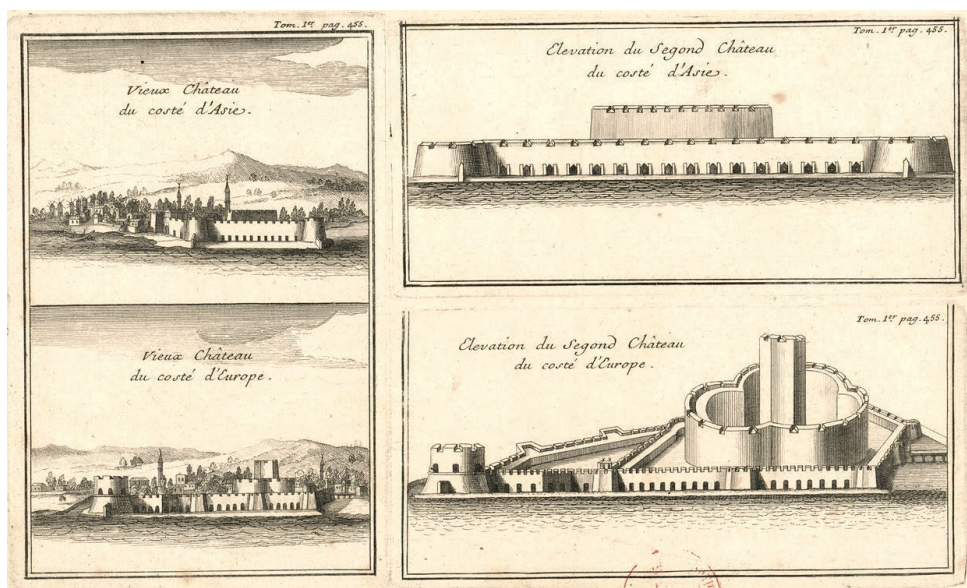
³² BnF, Cartes et Plans: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531007078.r=Dardanelles?rk=236052:4> (A letöltés időpontja: 2023. november 23.)

³³ Ponchartrain, Louis Phéliepeaux de (1643–1727), Maurepas és Pontchartrain grófja, francia államférfi.

³⁴ Részlet Ferriol XIV. Lajosnak küldött leveléből (Konstantinápoly, 1700. január 2.): „Les chateaux des Dardanelles ont rendu le salut aux vaisseaux de Sa Majesté coup pour coup, et m'ont ensuie salüé de sept coups de canon de 12 livres de bale, les boulets traversoient le canal, et passoiént beaucoup au-delà. L'ingenieur Verguin a visité les chateaux, et les batteries, ayant pris les dimensions des plus gros canons. Il envoie toutes ses observations a M. le Comte de Pontchartrain.” Universiteitsbibliothek Gent, Hs 158. Recueil des lettres adressées pendant le courant des années 1699 et 1700, par l'ambassadeur de France à Constantinople au roi Louis XIV, au prince de Monaco, au comte de Pontchartrain, au commerce de Marseilles, au marquis de Torcy, au cardinal de Bouillon et au marquis de Villars. fol.

³⁵ Tournefort, Joseph Pitton de (1656–1708), francia botanikus és utazó.

Plantes) számára gyűjtött egzotikus növényeket, de egy titkos misszió keretében az Isztambul környékén található erődök felmérése is a feladatai közé tartozott. Tournefort és a kíséretében vele utazó Claude Aubriet³⁶ festő 1700 tavaszán kezdték meg földközi-tengeri kutatásukat, amely során a görög szigetvilág harmincnycolc szigetére jutottak el, ahonnan Anatóliába, Örményországba és Grúziába vezetett az útjuk. Tournefort végül 1702 júniusában tért vissza Franciaországba. Útleírásában nagyon lehangoló képet festett a Gallipolinál található erődítményekről, amelyek véleménye szerint nem lettek volna képesek feltartóztatni egy ellenséges hajóhadat: „Ugyanakkor, ha egy hadsereg át akarna törni ezen az átjárón, akkor nem sokat kockáztatna, mivel ezek az erődök egymástól igen távol, több mint 4 mérföldnyire helyezkednek el: a török tüzéség, bármilyen óriásinak is tűnhet, nem tudna kárt tenni a hadihajókban, amelyek jó széllel sorban áthaladnának a szoroson. Az ágyúk lövései olyan szélesek, mint egy kocsikapu, a legnagyobb ágyúknak, amelyeknél nagyobbakat még életemben nem láttam, pedig egyáltalán nincsen semmilyen ágyútalpa, vagy egyéb rögzítése, így legfeljebb egy lövésre lennének képesek. S vajon ki lenne az a bátor férfi, aki meg merné tölteni ezeket a hadihajókkal szemben, amelyek ágyútüze azonnal ledöntené az erőd meredek falait, amelyek maguk alá temetnék az ágyúkat a tüzeikkel együtt? Hat bombával el lehetne pusztítani ezeket az erődítményeket.”³⁷ (3. kép.)

3. kép: A Dardanellák európai és ázsiai erődítményeinek látképei Tournefort munkájában (BnF, Cartes et Plans, GE DD-2987 /5979/)³⁸

³⁶ Aubriet, Claude (1665 v. 1651–1742), francia festő és illusztrátor.

³⁷ Tournefort 1717. 454–455. o. (Ford. Tóth Ferenc.)

³⁸ BnF, Cartes et Plans: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59642289.r=Dardanelles%20Tournefort?rk=42918;4> (A letöltés időpontja: 2023. november 23.)

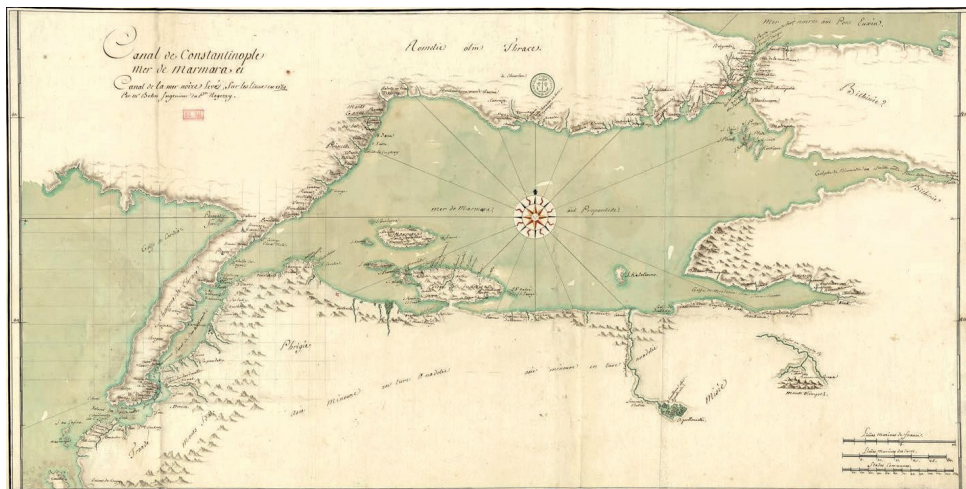
A 18. század elején a térképészet fejlődésének köszönhetően egyre több és egyre pontosabb katonai térkép készült a tengerszorosok területéről. Mivel az oszmán hatóságok bizalmatlanok voltak a nyugat-európai diplomatákkal és katonatisztekkel szemben, ezért csak titokban vagy oszmán szövetségesek szolgálatába állva tudtak felméréseket végezni. Nem véletlen, hogy az első megbízható minőségű térképeket a száműzött erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc szolgálatában álló hadmérnökök készítették. Két nagyon hasonló nevű nyugati hadmérnök is tevékenykedett a bujdosó fejedelem szolgálatában: az egyikük a francia Bernard de Bon³⁹, a másik pedig a dán Poul Bohn⁴⁰ voltak. Az első személy szoros kapcsolatban állt a renegát Claude-Alexandre de Bonnevalal és a konstantinápolyi francia nagykövettel, Villeneuve márkival. Utóbbi 1734. március 12-ei levelében megemlítette, hogy a Rákóczit szolgáló Bon hadmérnök az oszmán főváros környékének feltérképezésén dolgozik, de egyéb részletet nem tudunk a tevékenységéről.⁴¹ A másik hadmérnök, Poul Bohn, egy korábban orosz szolgálatban álló dán katonatiszt volt, aki az oszmán fogságból való szabadulás reményében csatlakozott Rákóczi kíséretéhez, majd később császári szolgálatba állt. A Fényes Porta egykori szövetséges és a védnöksége alatt álló száműzött uralkodó szolgálatában tevékenykedő mérnökök nagy valószínűséggel szabadon dolgozhattak az Oszmán Birodalom e fontos területeinek feltérképezésén, az elkészült térképeket pedig titokban eljuttathatták Franciaországba, ahol ezeket később ki is nyomtatták. A Bibliothèque nationale de France térképtárában található térképeken a szerzőséget a dán Poul Bohnnak tulajdonítják. Ezt egyébként Bohnnak egy eddig ismeretlen dán királyi udvari személyiséghez 1731. május 18-án írt levele is megerősíti, amelyben felajánlva szolgálatát a dán uralkodónak, beszámolt akkori tevékenységéről, egyebek mellett az Oszmán Birodalom helyzetéről, történetéről és a tengerszorosokról készülő munkáiról.⁴²

³⁹ Bon, Bernard de (1687 k.–1747 k.), 1707-től hadmérnök, majd a normandiai gyalogezredben szolgált. 1713-ban szerelt le, amikor II. Rákóczi Ferenc fejedelem szolgálatába állt, aki több diplomáciai küldetéssel is megbízta. *Blanchard* 1981. 79. o.

⁴⁰ Bohn, Poul (1697–1759), dán katonatiszt és hadmérnök, élete végén császári tábornok. Életrajzához lásd *Bricka* 1888. 469–470. o.

⁴¹ Villeneuve gróf levele Germain Louis Chauvelin államtitkárnak. Konstantinápoly, 1734. március 12. BnF, Ms. Fr. 7180. Ambassade à Constantinople de M. le marquis de Villeneuve - Lettres de Villeneuve à Monseigneur le garde des Sceaux (déc. 1734–1735), fol. 60–61.

⁴² „Un sejours de 8 ans dans ce pais ci et plus qu'aucune autre chose, les habitudes que je me suis faite à la Porté Ottomane à l'occasion des affaires du Prince Ragoezi que j'ai l'honneur de servir en qualité de Lieutenant Colonel et Gentilhomme de Commandemens, m'ont mis entierement au fait des coutumes et de la politique des Turcs. Pour rendre mon sejour dans un pais barbare plus agreable et peut etre même utile au public, j'ai encore composé un Etat de l'Empire Turc, et je travaille actuellement à mes heures de loisir à une histoire de cet Empire, et à une description de la Propontide et des deux Détroits qui la joignent a la mer noire et l'Archeipel, dans la quelle je fais pour ainsi dire rev(i)re les anciennes villes qui se trouvoient à l'entour de ses bords ensevelies depuis plusieurs siecles sous leurs tristes ruines.” Poul Bohn levele egy ismeretlen személynek. Pera, 1731. május 18. Royal Danish Library (Koppenhága), NKS 340 folio. Relations des Turcs du Général Bohn (1731–1733), számozatlan eredeti kézirat.

4. kép: Poul Bohn: A Márvány-tenger térképe, 1731.
(BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 2 P 9/1)⁴³

Bohntól az első ismert kéziratós térkép a Márvány-tengert ábrázolja a tengerszorosokkal együtt.⁴⁴ A kéziratós térkép sikerét jól jelzi, hogy arról 1731-ben egy szépen kidolgozott színezett változat is készült (4. kép). Létezik egy 1732-re datált, hasonlóan a Márvány-tengert és a tengerszorosokat ábrázoló térkép is, amelyet a könyvtári katalógus szintén Poul Bohn keze munkájának tulajdonít.⁴⁵ Egy másik, 1735-ből származó, Konstantinápoly környékét, a Boszporuszt és a Fekete-tenger partvidékét ábrázoló részletesebb térképet szintén Rákóczi hadmérnöke, „P. D. Bohn” szignálta (5. kép). Magyar szempontból nagyon fontos megjegyezni, hogy minden térképen Rákóczi fejedelem hadmérnökeként jelölték meg a térképíró titulását.

A francia nyelvű térképeket bizonyíthatóan felhasználták másol is, például angol verzióit még a 18. század második felében is kiadták.⁴⁶ Nagy valószínűséggel az oszmánok is a Bohn-féle térképekből kiindulva tanulmányozták saját fővárosuk védelmének lehetőségeit, hiszen azt jól tudjuk, hogy a magyar származású renegát, Ibrahim Mütefferika nyomdájában szintén napvilágot látott ebben az időszakban egy Márvány-ten-

⁴³ Canal de Constantinople de mer de Marmara et canal de la mer noire par Mr. Bohn ingenieur du Prince Ragozzi. BnF, Cartes et Plans: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100640d> (A letöltés időpontja: 2023. november 23.)

⁴⁴ Canal de Constantinople de mer de Marmara et canal de la mer noire par Mr. Bohn ingenieur du Prince Ragozzi. BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 2 P 9.

⁴⁵ Carte de la mer Marmora et Propontide. BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 2 P 10.

⁴⁶ A Map of the Propontis or Sea of Marmora... done from a draught made upon the spot by P. D. Bohn (P. Andrews) BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 2 P 13/1. Ezt a térképet 1770-ben nyomtatták, nagy valószínűséggel az orosz–török háború eseményeinek követése céljából. Lásd erről bővebben Tóth 2008. 1786-ben egy újabb változata is megjelent nyomtatásban: The Sea of Marmara or Propontis with the straits of Constantinople and of Galipoli (W. Faden) BnF, Cartes et Plans, GE SH 18 PF 98 DIV 2 P 26.

5. kép: Poul Bohn: A Boszporusz térképe, 1735. (BnF, Cartes et Plans, GE C-10441)⁴⁷

gert ábrázoló térkép.⁴⁸ Ibrahim Müteferrika egyébként Rákóczi fejedelem hivatalos tolmácsa és portai ügyvivője volt, de katonai és politikai kérdésekben szorosan együttműködött a francia Claude-Alexandre de Bonneval⁴⁹ és egy másik magyar ágenssel, a francia szolgálatban tevékenykedő Tóth (franciásan Tott) Andrással is.⁵⁰ A francia királyi titkos diplomácia később, 1755-ben Isztambulba küldte Tóth András ifjabb fiát,

⁴⁷ Carte du Bosphore Canal de la Mer Noire. BnF, Cartes et Plans: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531003961.r=Poul%20Bohn?rk=21459;2> (A letöltés időpontja: 2023. november 23.)

⁴⁸ Ibrahim Müteferrika három térképet is kiadott: egy Iránt ábrázolót (1729–1730 k.), egyet a Márvány-tengerről (1719–1720 k.) és egy harmadikat a Fekete-tengerről (1724–1725 k.). Ibrahim Müteferrika katonai és politikai tevékenységéről lásd Tóth 2012. 283–295. o.

⁴⁹ Bonneval, Claude Alexandre de (1675–1747), előbb francia, majd császári katonatiszt, később pedig renegátként az oszmán hadsereg katonai reformjainak irányítója.

⁵⁰ Lásd erről Tóth 2011. 1183–1214. o.

François-t is keleti nyelvismeretének tökéletesítése és az oszmán politikai és társadalmi viszonyok tanulmányozása céljából. A fiatalember 1755 augusztusában részletes dolgozatban (*Mémoire sur la Turquie*) számolt be az oszmán fővárosban folytatott megfigyeléseinek eredményeiről, amelyben megemlékezett a Dardanellák felmérésében végzett munkájáról is.⁵¹ A történelem furcsa és kiszámíthatatlan szeszélye folytán később ő is fontos szerepet játszott a tengerszorosok felmérésében és az ottani újabb erődítmények építésében.⁵²

A tengeri és óceáni kutatások fejlődésének köszönhetően számos újabb térkép született e területekről, amelyek gyakran nemcsak a tengerszorosok partvonalát ábrázolták, hanem jelezték a tengeri áramlások irányait is. Az 1736 és 1739 között zajló újabb osztrák–orosz–török háború idején a földrajztudósok számára ismét fontossá vált az Oszmán Birodalom stratégiai fontosságú területeinek ismerete. A Krím-félszigeten, a Fekete-tengeren és a Balkánon zajló hadműveletek ismét felhívták a figyelmet az oszmán fővárost védő erődök elhanyagolt állapotára, de végül az oszmán katonai győzelmeknek köszönhetően e kérdések lekerültek a napirendről. A 18. század közepén egy neves francia földrajztudós és kartográfus, Jean-Baptiste Bourguignon d’Anville (1697–1782) értekezett e témáról a francia Királyi Akadémia évkönyvében. Munkájában a tudós igyekezett kijavítani a korábbi térképek arányainak anomáliáit, és pontosította a tengerszoros partvidékén található erődítmények helyzetét (6. kép).⁵³

A következő évtizedekben, főleg az 1770-es évek háborús eseményeinek hatására a téma ismét előtérbe került, és a tengerszorosok erődítményei is jelentős átalakuláson mentek át. Ebben nagy szerepet játszott a magyar származású katonatiszt és diplomata, François Baron de Tott báró,⁵⁴ akinek – mint korábban szóltunk róla – már az apja is tanulmányozta e terület megerősítésének lehetőségeit. 1767-ben krími francia konzulként részt vett az újabb orosz–török háborút (1768–1774) megelőző diplomáciai csatározásokban. Krími küldetése után 1770-ben visszavonult Konstantinápolyba, ahol az oszmán kormányzat felkérésére részt vett a Dardanellák védelmében.⁵⁵

A tengerszoros védelmének kérdései az oszmán fél számára katasztrofális vereséggel végződő, és az orosz–török háború menetében fordulópontot jelentő csesmei tengeri ütközet (1770. július 5.) után kerültek ismét napirendre. Az oszmán hajóhad pusztulásával az egész birodalom léte forgott kockán, mivel a Dardanellákon esetlegesen áttörő orosz hajóhad egyenesen az oszmán fővárost támadhatta volna meg. A kritikus helyzetben a konstantinápolyi francia követ, François Guignard, Saint-Priest grófja (1735–1821) javaslatára 1770 júliusában a Porta Tott bárót küldte a Dardanellákhoz, hogy igyekezzen

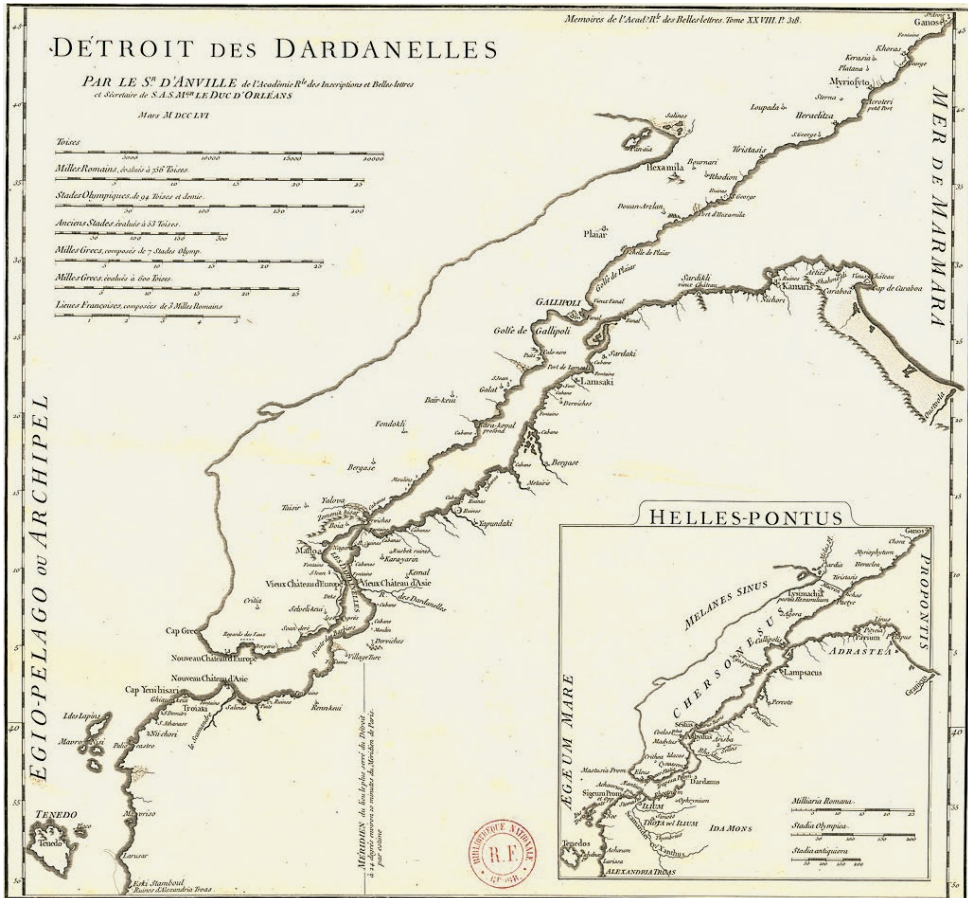
⁵¹ *Mémoire sur la Turquie envoyé à M. Tercier par M. de Totte le fils*. Archives Diplomatiques (La Courneuve), Correspondance politique Turquie, vol. 133. 1757 (P/512) fol. 283.

⁵² Lásd erről: *Palóczy* 1916., újabban pedig *Tóth* 2015.

⁵³ *Bourguignon d’Anville 1757*.

⁵⁴ Életéről lásd újabban: *Tóth* 2015.

⁵⁵ *Tóth* 2008.

6. kép: Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville: A Dardanellák térképe, 1756
(BnF, Cartes et Plans, GE DD-2987 /5971/)⁵⁶

megakadályozni Orlov gróf győztes flottájának behatolását. Tott báró szinte az utolsó pillanatban érkezett a Dardanellákhoz, és – a gyors helyzetfelmérés után – visszaemlékezéseiben a következő lesújtó képet festette az ottani erődítmények állapotáról:

„Az ázsiai és európai oldalon épült erődök tűzérsege tiszteletet parancsoló volt az ágyúk torkolatának méretét illetően, de rögtön kiderült, mennyire nem kell tartani tőle, mielőst kilőtte az első sorozatot, a követők újratöltése ugyanis rendkívül lassú volt. Az ágyúk tűzvonalja a Dardanelláknál kereszteződött, de a torkolati erődök ütegeinek hordtávolsága is éppen csak átfogta a szorost. Ez a tűzérsege csupa bronzágyúból állt, melyek csőcsapok és talpak nélkül, a forgókorongokon csupán holmi kivájt fadarabokra helyezve pihentek, és a visszarügást az ágyúk mögé hordott kötőbölk akadályozták

⁵⁶ Détroit des Dardanelles. BnF, Cartes et Plans: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59642200.r=Dardanelles%20Anville?rk=21459;2> (A letöltés időpontja: 2023. december 10.)

meg. Számtalan egyéb löszerszám hevert még a homokban, s azok is inkább hasonlítottak egy ostrom után ottmaradó roncsokra, mint a vár védelmére hivatott fegyverekre. Ilyen volt hát a Dardanellák állapota, amikor odaérkeztem, és az orosz flotta – mely két fregattból, valamint hét sorhajóból állt, s ez utóbbiak közül kettő háromsoros üteggel rendelkezett – csak arra várt, hogy kihasználhassa a jó szelet, és behajózzon a torkolatba, hogy sikerre vigye a hadjáratot, mely siker Elphinstone admirálisnak⁵⁷ eltökélt szándéka volt, és ez ellen a törökök semmit sem tettek.”⁵⁸

Az orosz flotta végül csak egyszer próbált meg áttörni az oszmán erődök védelmi vonalán, ami viszonylag könnyű feladat lett volna, de Tott báró ügyes taktikával, vörösré zíttott ágyúgolyók kilövésével térítette el a Balti-tengertől a Földközi-tengerig több hónapos hajóút után megjelenő orosz hadihajókat a Dardanelláktól. Az orosz támadást követő erődítési munkálatok még két hónapig tartottak.⁵⁹ Eközben a báró részletesen felmérte a tengerszoros kínálta erődítési lehetőségeket, aminek eredményét röviden így foglalta össze visszaemlékezéseiben:

„A Dardanellák csatornája, mely ötven mérföldre található Konstantinápolytól nyugati irányban a Szigetek és a kis Márvány-tenger között, a trójai partoktól egészen Gallipoliig húzódik szemben Lampszakkal⁶⁰. Ezen a mintegy tizenkét mérföld hosszú tengerszakaszon, melynek szélessége változó, az Európát Ázsiától elválasztó csatorna különböző pontokon akár három-négyszáz rőfnyire összeszőkül. Így például a Szigetek felé eső torkolattól három mérföldre található szűkületnél (ez a legszorosabb pontja a csatornának) épült az a két vár, melyeket Dardanelláknak neveznek. Itt az ágyúgolyók könnyedén elérnek az egyik partról a másikra. Ez az állás volt hosszú ideig az egyetlen védelme Konstantinápolynak. A törökök később, mikor a helyzet aggasztani kezdte őket, bár nem lettek sokkal hozzáértőbbek, építettek még két várat a torkolatnál, ahol a távolság megközelítőleg ezeröttszáz rőf lehet, és ezért az ágyúzás kimenetele bizonytalan, a védelem pedig korántsem megnyugtató.”⁶¹

Ezt követően kidolgozta a Dardanellák részletes erődítési tervét, amelyhez egy saját készítésű térképet is mellékel (7. kép).

⁵⁷ Elphinstone, George Keith (1746–1823), brit admirális. Részt vett az észak-amerikai francia–brit háborúban, a franciák elleni szövetségben a forradalom és a császárság idején, a holland gyarmatok elfoglalásában Indiában és Fokvárosnál (1795–1797), valamint az egyiptomi angol győzelemben.

⁵⁸ Tott 2008. 204. o.

⁵⁹ Lásd erről újabban: *Olivier-Jégat* 2020. 239. o.

⁶⁰ Ma Lápszeki (Törökország).

⁶¹ Tott 2008. 204. o.

7. kép: François de Tott: A Dardanellák-tengerszoros erősítési terve, 1770⁶²
(Archives Diplomatiques /La Courneuve/, Correspondance politique Turquie 154 /P/523/ Correspondance du chevalier de Saint-Priest 1770 /mai, juin, juillet/ fol. 236. Fotó: Tóth Ferenc)

Az orosz flotta támadásától a Fekete-tenger irányából a Boszporusz tengerszoroson is tartani lehetett, így a háború következő éveiben e terület megerősítése is szükségsszerűvé vált. E feladat végrehajtására ismét Tott bárót szemelték ki, aki azzal kezdte a munkát, hogy felmérésekkel és próbálövéssekkel kijelölte az új erődítmények építésére alkalmas helyszíneket. Miután felvázolta az erődök alaprajzát, 1773. február 16-án elkezdődtek a munkálatok, amelyek egészen 1776-ig, a báró Franciaországba való hazatéréséig tartottak.⁶³ Ezt követően Tott bárót újabb tervekkel bízták meg, amelyek között szerepelt az Oszmán Birodalom

8. kép: A Tott báró által épített erődítmények mai állapota a Dardanellák európai oldalán
(Fotó: Tóth Ferenc)

⁶² Plan du Projet de défense du Detroit des Dardanelles.

⁶³ Lásd erről újabban *Bostan* 2020. 39–71. o.

esetleges felosztása esetén egyes részeinek elfoglalása Franciaország számára. Az utolsó keleti küldetése (1777–78) alkalmával – hasonlóan Étienne Gravier d’Ortières majd egy évszázaddal korábbi missziójához – a francia kormányzat megbízta a földközi-tengeri francia diplomáciai és kereskedelmi képviseltek ellenőrzésével, amelyek leple alatt titkos katonai felméréseket is végzett Egyiptom meghódításának előkészítésére.⁶⁴

9. kép: François de Tott rajza alapján készült nyomat a Boszporusz mentén épített új erődökről⁶⁵
(Fotó: Tóth Ferenc)

10. kép: A Tott báró által épített erődítmény mai állapota a Boszporusz európai oldalán
(Fotó: Tóth Ferenc)

⁶⁴ Lásd erről részletesebben Tóth 2013.

⁶⁵ Vue des deux nouvelles forteresses construites par le B. de Tott. In: Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Maastricht, 1784–1785.

Tott báró nagyon jó katonai megfigyelő és kiváló rajzoló volt, aki több, katonai elemzésekhez is hasznos térképet és látképet készített az útja során, amelyek egy részét a visszaemlékezéseinek díszes kiadásában közre is adta.⁶⁶ Többek között megörökítette a Boszporuszon épített saját tervezésű erődjeit. Egy holland festőnek, Antoine van der Steen-nek köszönhetően fennmaradt egy látkép a Dardanellákon épített erődjeiről, amelyet ma a Rijksmuseumban őriznek. E kép alig leplezett iróniával mutatja be a francia hadmérnökök oszmán főváros védelmében tett erőfeszítésének egyik legnyilvánvalóbb bizonyítékát.⁶⁷

Tíz évvel Tott báró tevékenysége után, Marie-Gabriel Choiseul-Gouffier gróf⁶⁸ konstantinápolyi francia követsége idején, a francia kormányzat André-Joseph Lafitte-Clavé⁶⁹ vezetésével egy újabb katonai missziót küldött az oszmán fővárosba, amelynek fő célja a tengerszorosok erődítményeinek felmérése és korszerűsítése volt. Tíz évvel az előző orosz–török háború és egy évvel a Krím-félsziget első orosz annexiója után a terület geopolitikai jelentősége nagyon sokat változott. II. Katalin cárnő „görög tervének” megfelelően már titkos tárgyalásokat folytatott II. Józseffel az Oszmán Birodalom területének felosztásáról, és komolyan készült Konstantinápoly elfoglalására is. A tervezett orosz tengeri és szárazföldi invázióhoz a Krím-félsziget kiváló felvonulási területet és hadi bázist biztosított, és a Fekete-tenger ekkor már nem oszmán belső tengernek, hanem komoly ütközőzónának számított.⁷⁰ Így nem véletlenül foglalkozott olyan behatóan a francia katonai küldöttség a tengerszorosok erődítményeivel és azok korszerűsítési kérdéseivel. Lafitte-Clavé 1784. évi jelentésében részletesen bemutatta az erődítményeket és azok lehangoló állapotát. Az erődökben található fegyverzet elavult és elhanyagolt volt. A francia hadmérnök minden elismerése mellett a Tott báró által épített újabb erődök hiányosságaira – pl. elhelyezkedésük hátrányaira, a zárt térben működő tüzérség füstjének elvezetési nehézségeire stb. – is felhívta a figyelmet. A stratégiailag kiemelt jelentőségű boszporuszi erődökkel kapcsolatban különösen sok megjegyzést tett. Ezek alapján kiderül, hogy az új erődök alkalmasak voltak tengeri támadások elhárítására, de a partra szálló szárazföldi csapatok számára valószínűleg nem jelentettek volna komoly akadályt, mivel azok vízzel és élelemmel való ellátását könnyen megakaszthatták volna. Korszerűsítésük szempontjából Lafitte-Clavé első-sorban élelmiszerraktárakat, kenyérsütődét és vízgyűjtő ciszternák építését javasolta.⁷¹

⁶⁶ Csendes László egy, a Hadtörténeti Levéltár térképtárában lévő 1788-as, Dardanellákat ábrázoló térképet is neki tulajdonított. *Csendes* 1980. 79. o.

⁶⁷ Rijksmuseum, SK-A-2053. <https://useum.org/artwork/View-of-the-Dardanelles-Antoine-van-der-Steen-1770> (A letöltés időpontja: 2023. augusztus 10.)

⁶⁸ Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Florent-Auguste de (1752–1817), francia arisztokrata és diplomata. 1784 és 1791 között konstantinápolyi francia nagykövet volt. *Duparc* 1969. 467–468. o.

⁶⁹ Lafitte-Clavé, André-Joseph (1740–1794), francia hadmérnök és főtiszt.

⁷⁰ *Mansel* 1995. 204–205. o.

⁷¹ *Tóth* 2015. 151–158. o. és *Bostan* 2020. 112–136. o.

A francia külpolitika tengerszorosok iránti érdeklődése a 19. század elején sem lanyhult, és újabb titkos küldetések és jelentések születtek e kérdésben, de a katonai útleírásokban is gyakran előkerül a téma. Félix de Beaujour⁷²-nak, a levantei francia kirendeltségek főellenőrének 1829-ben megjelent *Voyage militaire dans l'empire othoman* című munkája jó példa erre. Beaujour tapasztalt diplomata és katonatiszt volt, aki betutázta az Oszmán Birodalom területének jelentős részét, és felhívta a figyelmet a tengerszorosok védelmi rendszerének hiányosságaira. Útleírásában részletesen beszámolt a közel-keleti francia kirendeltségek főellenőreként elődjének tekintett Tott báró munkásságáról, és rámutatott az általa épített erődök fontosságára.⁷³

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az áttekintett időszakban fontos változások zajlottak le az oszmán főváros tengeri védelmét garantáló tengerszorosok erődítményeinek francia szempontból való értékelésében. A 17. század második felében a viszonylag jónak mondható oszmán–francia kapcsolatok ellenére XIV. Lajos uralkodása során előfordult még, hogy a Napkirály csapatokat küldött oszmánellenes keresztény hadjáratok megsegítésére, sőt titkos katonai terveket szőtt az Oszmán Birodalom központi területein való intervenció előkészítése céljából. Alig száz év múlva a francia külpolitika szempontjai jelentős mértékben megváltoztak, és a „keleti kérdés” felszínre kerülésével a tengerszorosok védelmi kérdései az európai nagyhatalmi egyensúlypolitika fontos elemeivé váltak. Franciaország egyre inkább abban vált érdekeltté, hogy megmentse a később „Európa beteg emberének” nevezett Oszmán Birodalmat, és ebben a kérdésben a tengerszorosokon felépített modern erődítmények fontos szerepet játszottak. A kereszties háborúk eszméjét felváltó nagyhatalmi egyensúlypolitika jegyében a Boszporuszon és a Dardanellákon álló erődítmények az európai rend és biztonság jelképeivé váltak. A francia hadmérnökök, diplomaták és utazók véleményeinek változásai alapján követhető, hogy a megerősített tengerszorosok hogyan váltak a keleti despotizmus védőbástyáiból az európai békét és egyensúlyt garantáló nemzetközi tényezőkké. A közelmúlt eseményei rámutattak arra, hogy a téma napjainkban sem veszítette el aktualitását, hiszen az orosz–ukrán háború kirobbanásának egyik első következménye az volt, hogy Törökország 2022. február 26-án lezárta az orosz hadihajók előtt a Boszporuszt és a Dardanellákat.

⁷² Beaujour, Louis-Félix-Auguste de (1765–1836), francia diplomata és történész.

⁷³ „Le fort Tott, construit au-dessus du cap Éléonte sur la côte d'Europe, pour lier la première position à la seconde, est une batterie détachée de treize embrasures, rentranchée à sa gorge et flanquée de tourelles. Ce fort est bien entendu assis sur un pic élevé, en face de l'embouchure du canal et à l'opposite du cap Rhétée, il n'est point dominé, et tous les vaisseaux qui entrent sont obligés de lui présenter la proue : il est par son élévation à l'abri de leur feu qui pourrait à peine en écrêter les merlons. L'ouvrage de Tott est très bien tracé, et les Turks ont mal fait de le laisser dégrader.” *Beaujour* 1829. 490. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Apostolou* 2009. *Apostolou, Irini*: L'orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle. Une iconographie de l'Orient méditerranéen. Paris, 2009.
- B. Szabó* 2022. *B. Szabó János*: Az elhanyagolt kezdetek. Az európai tendenciák vizsgálatának szükségszerűsége a „hadügyi forradalom” teória kezdeti időszakában. In: Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János*. 2., bőv. kiad. Budapest, 2022. 15–27. o.
- Beaujour* 1829. *Beaujour, Félix de*: Voyage militaire dans l'empire ottoman, ou description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec cinq cartes géographiques. Vol. II. Paris, 1829.
- Bérenger* 2010. La paix de Karlowitz 26 janvier 1699. Les relations entre l'Europe centrale de l'Empire Ottoman. Ed. *Jean Bérenger*. Paris, 2010.
- Bilici* 2004. *Bilici, Faruk*: XIV. Louis ve Istanbul'u fetih tasarisi • Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul. Ankara, 2004.
- Blanchard* 1981. *Blanchard, Anne*: Dictionnaire des ingénieurs militaires, 1691–1791. Montpellier, 1981.
- Bóka* 1983. *Bóka Éva*: Európa és a törökök. (Válogatás a török birodalom megdöntésére született 16–17. sz.-i tervekből). *Világtörténet, Új folyam* (1983) 2. sz., 83–104. o.
- Bóka* 2004. *Bóka Éva*: Európa és az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században. Budapest, 2004.
- Bostan* 2020. *Bostan, Hümeýra*: Defending the ottoman capital against the Russian threat: late eighteenth century fortifications of Istanbul. PhD dissertation. Université Paris – Sehir Üniversitesi, 2020.
- Bourguignon d'Anville* 1757. *Bourguignon d'Anville, Jean-Baptiste*: Analyse de la carte intitulée Les côtes de la Grèce et l'Archipel. Paris, 1757.
- Bricka* 1888. Dansk biografisk Lexikon. Ed. *Karl Frederik Bricka*. Vol II. Kjøbenhavn, 1888.
- Buzás* 2019. *Buzás Gergely*: A késő középkori európai erődépítészet és Magyarország (1450–1526). In: Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János*. Budapest, 2019. 233–253. o.

- Coutau-Bégarie* 1993. *Coutau-Bégarie, Hervé*: Géostratégie de l’océan Indien. Paris, 1993.
- Csendes* 1980. *Csendes László*: Térképhistória. Budapest, 1980.
- Duparc* 1969. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu’à la Révolution française. Tome XXIV. Turquie. Ed. *Pierre Duparc*. Paris, 1969.
- Figeac* 2022. *Figeac, Jean-François*: La France et l’Orient. De Louis XV à Emmanuel Macron. Paris, 2022.
- Kerekes* 2007. Mémoires sur l’Empire ottoman par Pierre de Girardin ambassadeur français à Constantinople 1685–1689. Ed. *Dóra Kerekes*. Paris–Budapest–Szeged, 2007.
- Mansel* 1995. *Mansel, Philip*: Constantinople. City of the World’s Desire, 1453–1924. London, 1995.
- Mansel* 2019. *Mansel, Philip*: King of the World. The Life of Louis XIV. London, 2019.
- Mantran* 1989. Histoire de l’Empire ottoman. Ed. *Robert Mantran*. Paris, 1989.
- Marana* 1710. *Marana, Giovanni Paolo*: L’Espion dans les cours des princes chrétiens, ou Lettres et mémoires d’un envoyé secret de la Porte dans les cours de l’Europe. Vol. II. Cologne, 1710.
- Michels* 2021. *Michels, Georg B.*: The Habsburg Empire under Siege. Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76). Montreal & Kingston–London–Chicago, 2021.
- Olivier-Jegat* 2020. *Olivier-Jegat, Edern*: Océans et marine française en paix, missions et stations navales (1763–1792). PhD dissertation. Université de Bretagne Sud, 2020.
- Palóczy* 1916. *Palóczy Edgár*: Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője (1733–1793). Budapest, 1916.
- Parker* 2016. *Parker, Geoffrey*: The military revolution: Military innovation and the rise of the West, 1500–1800. Cambridge, 2016.
- Perjés* 1981. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. *Kuntár Lajos – Szabó László*. Szombathely, 1981. 117–174. o.

- Perréon* 2017. *Perréon, Stéphane*: Vauban, l'arpenteur du pré carré. Paris, 2017.
- Setton* 1991. *Setton, Kenneth*: Venice, Austria and the Turks in the 17th Century. Philadelphia, 1991.
- Tóth* 2007. *Tóth, Ferenc*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Panazol, 2007.
- Tóth* 2008. *Tóth, Ferenc*: La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott. Paris, 2008.
- Tóth* 2011. *Tóth Ferenc*: Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz–osztrák–török háború korában (1736–1739). *Századok*, 145. (2011) 5. sz. 1183–1214. o.
- Tóth* 2012. *Tóth, Ferenc*: Ibrahim Mütefferika, un diplomate ottoman. *Revue d'histoire diplomatique*, 126. (2012) 3. sz. 283–295. o.
- Tóth* 2013. *Tóth Ferenc*: Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén. *Aetas*, 28. (2013) 1. sz. 31–60. o.
- Tóth* 2015. *Tóth Ferenc*: Egy magyar származású francia diplomata életpályája: François de Tott báró (1733–1793). Budapest, 2015.
- Tóth* 2022. *Tóth, Ferenc*: The Bastions of the Ottoman Capital. The Fortresses of the Dardanelles and the Bosphorus seen by French Military Engineers, Diplomats and Travellers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: *Images in the Borderlands. The Mediterranean between Christian and Muslim Worlds in the Early Modern Period*. Ed. *Giuseppe Capriotti – Ivana Čapeta Rakić*. Turnhout, 2022. 61–74. o.
- Tóth – Zágórhidi* 2017. A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. • La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne. Szerk. *Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs*. Budapest, 2017.
- Tott* 2008. *Tott, François de*: Emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Szerk. *Tóth Ferenc*. Szombathely, 2008.
- Tournefort* 1717. *Tournefort, Joseph Pitton de*: Relation d'un voyage du Levant. Paris, 1717.

Ferenc Tóth

THE RAMPARTS OF THE STRAITS

Early modern French soldiers, diplomats, and travellers on the fortifications of the Bosphorus and the Dardanelles

(Summary)

The study presents the fortifications of the strategic straits of the Bosphorus and the Dardanelles near the Ottoman capital, as described by French soldiers, diplomats and travellers.

The Kingdom of France, which had special relations with the Ottoman Empire, had maintained a diplomatic mission in Istanbul since the mid-16th century and established several consulates in the eastern Mediterranean. This special relationship, often referred to as friendly, provided significant advantages for French foreign policy, especially in diplomatic, religious and trade matters. Yet French envoys were only allowed access to military matters in a round-about way. Of course, Ottoman authorities must have had good reason for this, since as early as 1686 plans had emerged in the French naval ministry to prepare a naval campaign against Istanbul. The delegation led by Étienne Gravier d'Ortières enriched the French government's collection on the Ottoman fortifications in the Dardanelles and the Bosphorus with descriptions and drawings of unparalleled value. However, accurate maps of coastlines and sea currents were yet to be produced.

Based on an interesting set of Hungarian-related data, the first reliable military maps were made by a Danish military engineer, Poul Bohn, who served under Ferenc Rákóczi II. Before long, these maps reached the court of Versailles via the French embassy. The importance of the straits was enhanced again in the second half of the 18th century, when the Ottoman failures during the Russo-Turkish War (1768–1774) threatened the capital itself. Work on the fortification of the straits was led by a French military officer of Hungarian origin, François de Tott, in the early 1770s, and ten years later another French military delegation was set up to deal with the issue. Later, with the emergence of the “Eastern Issue”, the defence of the straits became an important element of the European balance-of-power policy.

Ferenc Tóth

DIE BASTIONEN DER MEERENGEN

Französische Soldaten, Diplomaten und Reisende der frühen Neuzeit über die Festungen am Bosphorus und an den Dardanellen

(Resümee)

In der Studie werden die Befestigungen an den strategischen Meerengen Bosphorus und Dardanellen in der Nähe der osmanischen Hauptstadt vorgestellt, wie sie von französischen Soldaten, Diplomaten und Reisenden beschrieben wurden.

Das Königreich Frankreich, das besondere Beziehungen zum Osmanischen Reich pflegte, unterhielt seit Mitte des 16. Jahrhunderts eine diplomatische Vertretung in Istanbul und richtete mehrere Konsulate im östlichen Mittelmeerraum ein. Diese besonderen Beziehungen, die oft als „freundschaftlich“ bezeichnet werden, waren ein großer Vorteil für die französische Außenpolitik, insbesondere in diplomatischen, religiösen und kommerziellen Angelegenheiten. In militärische Angelegenheiten konnten die französischen Gesandten jedoch nur auf Umwegen

Einblick erhalten. Die osmanischen Behörden hatten natürlich guten Grund dazu, denn bereits 1686 tauchten im französischen Marineministerium Pläne zur Vorbereitung eines Seefeldzugs gegen Istanbul auf. Die von Étienne Gravier d'Ortières geleitete Delegation bereicherte die Sammlung der französischen Regierung über die osmanischen Festungen in den Dardanellen und am Bosphorus mit Beschreibungen und Zeichnungen von unvergleichlichem Wert. Genaue Karten der Küstenlinien und Meeresströmungen mussten jedoch noch erstellt werden.

Einem interessanten Datensatz mit ungarischem Bezug zufolge wurden die ersten brauchbaren Militärkarten von einem dänischen Militäringenieur, Poul Bohn, angefertigt, der unter Ferenc II. Rákóczi diente. Über die französische Botschaft gelangten die Karten bald an den Hof von Versailles. Die Bedeutung der Meerengen gewann in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts erneut an Bedeutung, als die osmanischen Niederlagen im Russisch-Türkischen Krieg (1768–1774) die Hauptstadt selbst bedrohten. Die Arbeiten zur Befestigung der Meerengen wurden Anfang der 1770er Jahre von einem französischen Offizier ungarischer Herkunft, François de Tott, geleitet, und zehn Jahre später wurde eine weitere französische Militärdelegation vor Ort entsandt. Später wurde die Verteidigung der Meerengen zu einem wichtigen Element der Gleichgewichtspolitik der europäischen Großmächte, als die „Ostfrage“ aufkam.

Ferenc Tóth

LES REMPARTS DES DÉTROITS

Soldats, diplomates et voyageurs français de l'époque moderne antérieure sur les fortifications du Bosphore et des Dardanelles

(Résumé)

L'étude présente les fortifications du Bosphore et des Dardanelles, détroits stratégiques près de la capitale ottomane, sur la base de descriptions faites par des soldats, des diplomates et des voyageurs français.

Le Royaume de France, qui entretenait des relations privilégiées avec l'Empire ottoman, disposait d'une représentation diplomatique à Istanbul dès le milieu du 16e siècle et a également établi plusieurs consulats en Méditerranée orientale. Cette relation privilégiée, souvent qualifiée d'« amicale », constituait un atout majeur pour la politique étrangère française, notamment en matière diplomatique, religieuse et commerciale. Néanmoins, les envoyés français ne pouvaient s'informer sur les questions militaires que par des voies détournées. Évidemment, les autorités ottomanes avaient leurs raisons, car dès 1686, le ministère français de la Marine avait envisagé de préparer une campagne navale contre Istanbul. La délégation conduite par Étienne Gravier d'Ortières a enrichi la collection de l'administration française sur les forteresses ottomanes des Dardanelles et du Bosphore de descriptions et de dessins d'une valeur inégalée. Toutefois, les cartes précises des côtes et des courants marins se faisaient encore attendre.

Un ensemble intéressant de données ayant trait à la Hongrie révèle que les premières cartes militaires valables ont été élaborées par un officier du génie danois, Poul Bohn, qui servait sous François II Rákóczi. Ces cartes sont rapidement parvenues à la Cour de Versailles par l'intermédiaire de l'ambassade de France. L'importance des détroits a été réévaluée dans la seconde moitié du 18e siècle, lorsque les défaites ottomanes lors de la guerre russo-turque (1768–1774) ont menacé même la capitale. Au début des années 1770, les travaux de fortification des détroits furent dirigés par un officier français d'origine hongroise, François de Tott. Dix ans plus tard, une autre délégation militaire française s'est penchée sur ce sujet. Ensuite, avec l'émergence

de la « question orientale », la défense des détroits est devenue un élément important de la politique d'équilibre des grandes puissances européennes.

Ференц Тот

БАСТИОНЫ ОПЛОТЫ МОРСКИХ ПРОЛИВОВ
Французские солдаты, дипломаты и путешественники раннего
Нового времени об укреплениях Босфора и Дарданелл

(Резюме)

В настоящем исследовании представлены укрепления стратегически важных проливов вблизи османской столицы, бастионы Босфора и Дарданелл, основанные на описаниях французских солдат, дипломатов и путешественников, занятых на этих укреплениях.

Королевство Франции, поддерживающее особые отношения с Османской империей, уже с середины XVI-ого века имеет дипломатическое представительство в Стамбуле, а также основало многочисленные консульства в восточном бассейне Средиземного моря. Это особое отношение, часто называемое дружественным, в первую очередь предоставило значительные льготы французской внешней политике в дипломатических, религиозных и коммерческих вопросах. Однако французские делегаты могли получить представление о военных вопросах только косвенными путями. Разумеется, у османских властей были для этого веские причины, так как уже в 1686-ом году во французском военно-морском министерстве появились планы, ставившие целью подготовить военно-морской поход против Стамбула. Делегация, возглавляемая Этьеном Гравье д'Ортьером, обогатила коллекцию французского правительства описаниями и рисунками необычайной ценности османских крепостей, расположенных на Дарданеллах и Босфоре. В то же время еще предстояло ожидать составления точных карт, с указанием береговых линий и морских течений.

На основе множества данных, интересных в венгерском направлении, первые хорошо используемые военные карты составил некий Пол Бон, датский военный инженер, находящийся на службе у II-ого Ференца Ракоци. Эти карты посредством французского представительства попали в Версальский двор. Значимость морских проливов вновь возрасла во второй половине XVIII-ого века, тогда, когда вследствие поражения Османской империи в русско-турецкой войне (1768–1774) сама столица также оказалась под опасной угрозой. Работы по укреплению морских проливов проводились под руководством французского военного офицера венгерского происхождения Франсуа де Тотта в начале 1770-ых годов, а затем десять лет спустя этим вопросом занялась другая французская военная делегация. Позже вопросы обороны морских проливов стали важными элементами политики баланса европейских великих держав с возникновением «восточного вопроса».

FEJEZETEK AZ ÚJHÁZI-VADÁSZCSAPAT TÖRTÉNETÉBŐL

1848. szeptember végén Újházi László, a magyar reformnemzedék neves alakja, Sáros megye főispánja, egy önkéntes vadászcsapat alakítására szólította fel a felvidéki megyék lakosságát. A kezdetben két, majd három, végül négy századból álló, a későbbiek folyamán rendes zászlóaljja átalakuló alakulat fontos szerepet játszott 1849. április végén Esztergom és környékének felszabadításában. Tanulmányunkban a zászlóalj történetét kívánjuk felvázolni, külön kitérve esztergomi szerepükre.

Újházi 1795-ben született Sáros megyei középbirtokos nemesi család sarjaként. Alap- és középfokú tanulmányait Eperjesen végezte, bölcséletet Debrecenben, jogot Sárospatakon tanult. Házasságkötése után birtokaira költözött, bekapcsolódott a politikai közéletbe. 1837-ben a megyegyűlésen beszédet mondott a hűtlenség miatt bebörtönzött Lovassy László¹ és társai mellett, emiatt felségárulási perbe fogták, mely alól csak 1840-ben kapott felmentést a nádor, Habsburg József főherceg közbenjárása révén.

1848. április 21-én Sáros vármegye főispánja lett, egyúttal az országgyűlés felsőtáblájának tagja is, de a megyei konzervatív többség ellenszenvé miatt kevés időt töltött helyben. Inkább a népképviselői országgyűlésben politizált, ahol a főrendiház 1848. július 6-án az ő indítványára nevezte el magát felsőháznak. 1848. szeptember 28-ától Pozsony megye és város kormánybiztosa volt. A törvényhatóság ellenséges megszállása után a Görgei Artúr vezette feldunai hadsereggel vonult vissza a fővárosokig. 1849. május 21-étől a komáromi erőd, a város és a megye kormánybiztosa, a vár feladása után amnesztiában részesült.

1849 októberében útra kelt feleségével, öt gyermekével és több honvédtisztal együtt, Hamburgba, majd Anglián keresztül Amerikába mentek. Az Egyesült Államokba érkező Kossuthot ő is fogadta, és útjaira is elkísérte. Rövidesen letelepedett Iowa és Missouri államok határán, ahol megalapította az Új-Buda nevű települést. Tevékeny tagja volt az emigrációs mozgalomnak. 1862 januárjában visszatért Európába, majd a Magyarország felszabadítására irányuló tervek megghiúsulása után ismét az Egyesült Államokba utazott; az 1867-es kiegyezést Kossuthal egyetértésben ellenezte. 1870-ben a Texas állambeli San Antonióban hunyt el. Itt temették el, hamvait 1878-ban hozták haza a budaméri családi sírboltba.²

¹ Lovassy László (1815–1892), jogász, az országgyűlési ifjúság egyik vezetője.

² L. Gál 1971. és Urbán 2009. 143–150. o.

Az alakulat helye az 1848–49-es honvédsereg szervezetében

A császári-királyi hadszervezetben a vadászok a speciális gyalogsági alakulatok közé tartoztak. Rendeltetésük a felderítés, az előőrsi szolgálat és a felfejlődő ellenséges gyalogság zavarása volt. A parancsnokok elsősorban hegyi és erdei harcokban vetették be őket, mivel itt a kiképzésükből adódóan hatékonyan tudtak tevékenykedni. A vadászok elöltöltő, huzagolt puskákat használtak, amelyeknek a töltése nehézkes volt, viszont pontos, célzott lövések leadására is alkalmasak voltak. A vadászcsapatok közé tartozott a 4, egyenként hatszázados tiroli vadászzászlóalj, amely egy ezredet alkotott (Császár-vadászok). Ezenkívül létezett még 12, szintén hat-hat századból álló táborig vadászzászlóalj (*Feldjäger-Bataillon*). A háború alatt minden zászlóalj kiállított egy tartalékszázadot. 1849 februárjában a meglévő zászlóaljakból, illetve újabb századok felállításával 10 további zászlóaljat szerveztek, így azok száma 22-re nőtt. A 23. vadászzászlóaljat az erdélyi Szász Nemzeti Egyetem által 1848-ban felajánlott erdélyi önkéntesekből, a 24.-et a bécsi önkéntesekből, míg a 25.-et szintén a már meglévő zászlóaljakból állították fel. A tiroli zászlóalj századainak létszáma 185, a táborig vadászoké 246 fő volt.³

1848 augusztusától egy új alakulatforma jelent meg Magyarországon: a szabad- és vadászcsapat. Az önkéntes, más néven szabadcsapatok létrehozásának voltak katonai, közjogi és napi politikai indítékai egyaránt. A horvát és szerb veszély miatt a kormánynak egyre inkább szüksége volt a gyorsan mozgósítható és bevethető alakulatokra. A szabadcsapatok közjogi szempontból a magyar kormány illetékességi körébe tartoztak, nem igényeltek uralkodói jóváhagyást. Az ilyen típusú alakulatok létrehozásának általában két jellemzője volt: az egyik az önkéntesség, a másik pedig az, hogy szervezésük egyéni és eseti megbízáson alapult.

1848 augusztusában elsőként egy lengyel nemes, Mieczyslaw Woroniecki⁴ kezdett szervezni egy vadászcsapatot, amely rövidesen a délvidéki hadszíntérre került.

1848. október végén a sajtóban „Tyrolnak lelkes fiai” felhívást intéztek a hazánkban tartózkodó honfitársaikhoz egy vadászcsapat alakítására és az abba való belépésre. A fővárosok lakosságát kérték, hogy nélkülözhető vontcsövű fegyvereiket vagy rövid csövű vadászfegyvereiket készpénzfizetés ellenében adják át, mivel ők harcolni akarnak a „népszabadságért”. A „tiroli” vadászcsapat szervezője és parancsnoka Vitalis Söll⁵ százados lett. Mintegy 150–200 fős alakulata, amely az önállóságát mindvégig megőrizte, kiválóan megállta a helyét a harctéren.⁶

³ Hermann 2001a. 35. o.

⁴ Mieczyslaw Woroniecki (1825–1849), kilépett császári-királyi hadnagy, honvéd alezredes, vértanú. A honvédtiszti életrajzokra részletesebben lásd Bona 2018.

⁵ Vitalis Söll (1825–1849), császári-királyi hadnagyként szolgált egy önkéntes alakulat soraiban az észak-itáliai harcokban, majd 1848 szeptemberében hazatért Magyarországra. Később honvéd őrnagy, a tiroli vadászok parancsnoka, vértanú.

⁶ Hermann 2023b.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány még novemberben elfogadta Ormai Norbert⁷ őrnagy javaslatát egy honvéd vadászrezd felállítására, egyben őt bízták meg 1848. december 22-én ennek a megszervezésével. A pozitív döntésről Ormai feltehetőleg már korábban értesült, mert 1848. december 20-án közétett egy német nyelvű felhívást egy „tiroli” vadászrezd alapítására. Az első mellé Ormai rövidesen még két teljes (a 2. és 3.) és egy fél (a 4.) ezredet szervezett. Az utóbbiak állományát elsősorban a főleg Erdélyben létrejött négyhónapos vadászcsapatok integrálásával nyerte.⁸

Emellett több önkéntes vadászalakulat jött létre, ezek egy része az önállóságát a szabadságharc végéig megőrizte.⁹ Ezek közé tartozott az itt bemutatásra kerülő Újházi-csapat is.

Az Újházi-vadászcsapat szervezése 1848 őszén

Újházi László szeptember 19-én kereste fel Budapesten Batthyány Lajos gróf miniszterelnököt a vadászcsapat alapításának tervével. Elmondása szerint a kormányfőtől a szóbeli beleegyezést megkapta, azonban a tervezetét utólag be kellett nyújtania írásban is. A jóváhagyás leglényegesebb feltétele az volt, hogy az alakulat saját költségből, önkéntesek beállításával jöjjön létre. Újházi a feleségének küldött levelében kifejtette, hogy így nehéz lesz a dolga, de bízott a polgárok hazafiságában.¹⁰ A miniszterelnök szeptember 20-án írt levelében Újházi a toborzási engedély megadását Pest város határain kívülre kérte.¹¹ Batthyány később a hűtlenségi perében úgy nyilatkozott, hogy a szervezést kelleetlenül hagyta jóvá.¹²

Újházi felhívása a tárgyban 1848. szeptember 21-én jelent meg a kormány hivatalos lapjában. A csapat létrehozásának szükségességét az alábbiakkal indokolta:

„Félre most a meddő szóval, előre a férfias tettel! A barbarizmus a camarillának árulási zászlója alatt a polgárisodás [értsd: polgárság] ellen újabban véres harcot indít. Ez a mívelt Európa közös felkiáltása. A polgárisodás valamint zsarnokilag uralni nem akar, úgy az önkénytes uralmat el nem tűrheti, el nem fogadhatja többé! A polgárisodás magyar

⁷ Ormai (Auffenberg) Norbert (1813–1849), volt császári-királyi hadnagy, 1848–49-ben a honvéd vadászrezdek szervezője, főfelügyelője és parancsnoka. Az első aradi vértanú.

⁸ *Süli* 2016. 34. o.

⁹ Ezek közül kiemelkedik a Festetich Oszkár gróf, őrnagy szervezte két század, illetve a Baudisz Izidor őrnagy által vezetett 1. vadászszázalaj. Emellett a felső-magyarországi védsereg alárendeltségében lévő, Cornidesz Lajos őrnagy által felállított és irányított Szepes megyei vadászcsapat volt még jelentősebb önkéntes vadászalakulat.

¹⁰ Újházi László levele feleségéhez. Pest, 1848. szeptember 20. MNL OL P 1539 2. d. sz. n. és *Urbán* 1999. II. k. 1491. o.

¹¹ Ennek ellenére a fővárosban is folyt a későbbiekben toborzás. *Urbán* 2009. 143. o.

¹² A miniszterelnök megjegyzése a kérelemhez az alábbi volt: „A bent írt kérelemhez jóváhagyásomat adom, azon feltétel alatt: hogy az alakítandó csapat az álladalom segélyezésére most ne számíton, s a toborzás Pestváros határain kívül történjék. Pest, Szeptember 20-án 1848. Batthyány Lajos.” *Urbán* 2009. 143. o.

honunkban is nem erőszakkal, hanem az örök jog, és ész hatalmánál fogva vitta ki a márciusi alkotmányt; oly végből, hogy annak minden további természetes következményeit a következő törvényhozások életbe vigyék át. De a barbarismus nem csak gátolja ezen alkotmányos kifejtésünket, hanem árulás előkészítette durva erőszak által akarja tőlünk elrabolni azt, mi az ész diadala volt. Vérrel fertőztetett lépésekkel nyilvános háborút indított ellenünk a király bitorlott nevében az árulás, és mi a védelem terén találkozunk. Az önvédelem a legszentségesebb tér. Ez az Isten és természet legelső törvénye. Az ész hatalma azonban csak ott elegendő, hol szellemi fegyverrel lehet vívni. A durva erőszak ellenében az ész hatalmát is elszánt, és rettenthetlen karokkal gyámolítani kell. Bizonyítsa be a polgárisodás, hogy azon része, mely lélekkel nem szolgálhat a közügynek, azt bátor karjaival is fen[n] tartani kész. Működik a haza nevében az ész tehetségével, felelős kormányunk és a hongyülés. Mi, kik ezt nem tehetjük, vagy itt szükségesek nem vagyunk, és a polgárisodáshoz tartozunk, legyünk elszánt végrehajtói a határozatoknak.”¹³

A felhívás szerint, amint megvolt a 150 fős létszám, a csapatot megalakultnak kellett tekinteni. A belépők kötelezték magukat a „győzelemig” szolgálni, illetve a felszerelésüket saját költségen biztosították. A toborzást nyolc megyében tervezték, és az alábbi személyeket jelölték ki felelősnek:

Nógrád: Sréter Hórác;
 Gömör: Fáy Gusztáv, Draskóczy László;
 Szepes: Máriássy Eduárd, Görgey Guido;
 Sáros: Bánó József, Pulszky Sándor;
 Zemplén: Bujanovits Rudolf, Nyevitkey Kristóf;
 Abaúj: Jakabfalvi András, Hatházy nemzetőr százados;
 Ung: Bernáth Zsigmond;
 Borsod: Miskolczi Péter.

Újházi így folytatta felhívását:

„Az ország többi hatóságaiban, hol éppen ösmerősekhez nem folyamodhatok, nem kételem: hazafiúi érzelmű egyének fognak találkozni, kik vállalatomat gyámolítva segéd nélkül önként ajánlkozandának, ez önkéntes tagok felhívására és besorozására. Szíveskedjenek ezek e részbeni készségük iránt engem Pestre Üllői úton 814. szám alatt azonnal tudósítani.”¹⁴

Egyben azt is kérte, hogy akinek van egy- vagy kétcsovű vadászpuskája, azt hozza magával.

1848. szeptember 28-án Kossuth Újházit Pozsony megye és Pozsony szabad királyi város teljhatalmú királyi biztosának nevezte ki. Megnövekedett feladatai miatt Újházi

¹³ *Közlöny*, 1848. szeptember 24. (107. sz.) 547. o. Közli: *Pap* 1868–1869. II. k. 24–26. o.

¹⁴ Uo.

már képtelen volt a csapatszervezés mindennapi teendőivel foglalkozni, így a kinevezést megelőző napokban az alábbi sajtóközleményt bocsájtotta ki:

„Pest, sept. 25. Örömmel tudatom a közönséggel, hogy az általam alakítandó szabad vadász csapatba Szontagh Gusztáv¹⁵ nyugalmazott kapitány beállani kész. Nem szükség magyaráznom, mily előnyt nyer e csapat kitűnő, valamint a stratégiában, úgy minden egyéb tudományokban kimivelt, és már a volt francia háborúban vitézül állott hazafinak egyénisége által. Újházy László, a szabad vadász-csapat alakítója.”¹⁶

Szontagh rövidesen a következő közleményt jelentette meg a sajtóban:

„Tudósítás. Újházi László főispán úr, a tót lázadók ellen Nyitra, Trencsin és Pozsony megyékbe mint királyi biztos kiküldetvén, Pestről távollétében s addig míg vissza kerülend, engem bízott meg alakulásban levő »szabadcsapata« ügyeinek vezetésével. Kik tehát e buzgó hazafiúi vállalatra elhatározták magokat, méltóztassanak ez iránt velem írásban vagy szóval értekezni. Lakásom Pesten, Nagyhíd utca Fáy ház. Szontagh Gusztáv, kapitány.”¹⁷

A vadászcsapat eszméje a Felvidéken népszerűvé vált. Újházi Lászlóné az 1848. szeptember 28-án, Budamérről kelt levelében arról tájékoztatta férjét, hogy az alakulatba Zemplénből sokan kívánnak belépni.¹⁸

A fővárosban állomásozó vadász újoncok feltehetően sok problémát okoztak, így Újházi október első felében a sajtó útján arra szólította fel őket, hogy azonnal válasszák meg tisztjeiket és altisztjeiket, egy hadnagyot, két fővadászt (ör mestert), két alvadászt (tizedest). A közlemény tudatta, hogy ezután Szontagh kapitány vezetésével az állam költségén gőzhajóval a köpcsényi táborba fogják őket szállítani (amely a Josip Jelačić báró, császári-királyi altábornagy vezetésével Bécs felé visszavonuló horvát sereg ellenében működött). Az elvonulás után Pestre beérkező önkénteseknek is ide kellett vonulniuk. Újházi ezzel zárta figyelmeztetését:

„Kevés, 2-3 napok határozandanak az osztrák földrei átkelés iránt. Tehát félre minden késedelemmel, hogy midőn e parancsszó: indulj! a lángoló keblek előtt ki lesz mondván, mi is indulhassunk a győzelem elébe, s azon adó lerovásában hátra ne maradjunk, mellyel a némethoni testvéreinknek tartozunk, s mely nélkül nemzeti becsületünk elenyészne.”¹⁹

¹⁵ Iglói Szontagh Gusztáv Adolf (Csetnek, 1793. április 9. – Pest, 1858. június 7.), katonatiszt, növénytermesztő, filozófus, esztéta, kritikus, császári-királyi kapitány, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

¹⁶ Urbán 2009. 144–145. o. és *Kossuth Hirlapja*, 1848. szeptember 26. (75. sz.) 343. o.

¹⁷ *Kossuth Hirlapja*, 1848. szeptember 30. (79. sz.) 359. o.

¹⁸ *L. Gál* 1971. 37. o.

¹⁹ *Kossuth Hirlapja*, 1848. október 18. (94. sz.) 424. o.

1848. október 25-én Újházi az alábbi felszólítást tette közzé:

„Súlyosbodván óránként a hazának állapota, az nagyobb s több áldozatokat is tenni kénytelen. Kiterjesztette tehát gondoskodását és segélyét minden, bármi önkényes csapatokra is. Minélfogva e vadászcsapatbeliek is ezennel biztosítva legyenek, hogy a táborozási minden élelmi kellékekkel s fizetéssel is a közállodalom részéről el lesznek látva, s azon kívül, a mint már előbb is ki volt hirdetve, Pestről Pozsonyig gőzösön fel fognak szállíttatni közállodalmi költségen, Pozsonyból pedig, hogy a táborba jussanak, fuvarokat fognak kapni. Így az illető önkényeseknek csak fegyveres felszerelésekről és öltönyökről kell gondoskodniok.”²⁰

A vadászalakulat pontos létszámáról, felszereltségéről adatokkal nem rendelkezünk. Pauer János pozsonyi nemzetőr százados későbbi vallomása szerint a csapat részt vett a schwechati csatában. A vereség után csak 230 vadász tért vissza Magyarországra, a többi az ütközet után „szétszaladt”.²¹

1848 decemberében kezdődött meg az alakulat újjászervezése. Legalábbis erre utalnak Kossuth Lajosnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének Görgei Artúr vezérőrnagyhoz december 11-én írt sorai, melyekben az Újházi vadászcsapatába beállni kívánó zempléni ifjak ügyében intézkedett:

„Végre tudósít[fatik ön, hogy a Zemplén megyéből Újházi kormánybiztos által felhívott magyar vadászcsapatbeli ifjakra nézve Újházi kor[mány]biztos kötelezvénye iránt azon megjegyzés fordul elő, hogy a fennforgó költségeket a kormány elfogadja, egyébiránt nagyon óhajtja a vadászcsapatok alakítását, úgyhogy a vadászcsapatok is tökéletesen egyenlő kötelezettségű kiegészítő részei legyenek a magyar hadseregnek. A kormány megvárja a zempléniek hazafiságától, hogy szolgálatukat a hazának ezen alapon is felajánlandják.”²²

*A vadászcsapat harcai a tavaszi hadjárat kezdetéig
(1849. január–április)*

1848 őszén a nyugati határszél védelmét a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette, kb. 28 000 fős feldunai hadsereg látta el. Az utóbbi a Nádas-szorostól a Fertőig sorakozott fel. A bécsi forradalom november eleji leverése és a december 2-ai trónváltás után elhárult az akadály a császári-királyi főerők koncentrált támadása elől. Az Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alatt álló 55 000 fős ellenséges haderő minden tekintetben felülmulta a honvédsereget. A hadműveletek december 14-én kezdődtek.

²⁰ Kossuth Hirlapja, 1848. október 31. (105. sz.) 470. o.

²¹ HL IV.3. Aradi hadbírótság. 113/9. és 2/338. 44–45. f.

²² Kossuth Lajos levele Görgei Artúrhoz. Budapest, 1848. december 11. Hermann 2001b. 175–176. o.

A császári-királyi főszereg decemberi támadásáig az alakulat a feldunai hadsereg alárendeltségében volt, a Guyon Richárd²³ ezredes vezette hadosztály állományához tartozott. Az 1848. december 29-én kelt hadrend szerint létszámuk 80 fő, parancsnokuk pedig Pauer János százados volt.²⁴

A feldunai hadsereg kisebb harcok után megkezdte a visszavonulást. December 27-én kiürítették Győrt, majd a főváros felé vonultak. A 1849. január 2-án, Pesten tartott haditanács után a főváros kiürítéséről döntöttek, ahova a császári-királyi csapatok három nap múlva be is vonultak. A döntés értelmében a feldunai hadsereg északra, a bányavárosok irányába vonult. A hadsereg déli oszlopa, amely Guyon Richárd és Piller János²⁵ ezredesek hadosztályaiból állt, január végén érte el a Szepességét. Guyon hadosztálya február 2-án Iglón szállt meg, ahol a lőcsei császári-királyi helyőrség megtámadta őket, de a támadást a honvédek visszaverték. Tirts Rezső²⁶, a szepesi németekből kiállított vadászcsapat későbbi tisztje ekkor találkozott először az Újházi-vadászokkal, amiről így emlékezett meg:

„A tiszteknek nagyobb része úgy, mint egyéb elite-csapatok, a házakban kerestek menedéket. Nálunk Zsiga bátyám házában az első emeleten három törzstiszt éjjelezett, a földszinti két szobában pedig vagy nyolcvan Újházi vadász helyezkedett el úgy, hogy a szobák padlóján egyik a másikon feküdt, és ha valamelyikük be, vagy ki akart menni, néhány lábon, kézen, sőt fejen taposott, de a szegény fiúk oly bágyadtak voltak, hogy erre fel sem ébredtek.

Ez az Újházi vadászcsapat mind önkéntesen beállt intelligens fiúkból állt. Egyik káplárjuk sokat beszélt nekem a téli hadjáratuk rémítő fáradalmazásairól, de azért ők szívesen nélkülöznek, túrnek, szenvednek a hazáért, és a hazafias kötelességtudat erőt ad nekik mindent elviselni és ők a legnagyobb sanyargatások közt megtartják jó kedvüket.”²⁷

A Lőcsére érkező Görgei ügy döntött, hogy a Branyiszközi-hágón áttörve vonul Kassára. Az áttörés végrehajtásával Guyont és hadosztályát bízta meg.²⁸ Mikszáth Kálmán a branyiszközi ütközetről szóló cikkében így írt Görgei döntéséről:

„A nagy hadvezéreknek és fejedelmeknek egyben-másban rendszerint van valami eredeti észjárásuk, mint a hogy nem lehet nagy író, aki nem eredeti módon fogja fel a dolgokat. Mátyás király, Galeotti szerint, roppant megbecsülte az olyan külsejű embereit, akiknek az arcuk kifejezéstelen volt, ha különben eszeseknek tudta őket. A butaságot kifejező arcokat pedig valóságos kincsnek tartotta. S ellenkezőleg a többi fejedelmekkel,

²³ Guyon Richárd (1813–1856), honvéd ezredes, majd vezérőrnagy.

²⁴ MNL OL H 2 536. Vö. MNL OL R 306 20. cs. 1849. N.182. 1849. január 2–3. (Hermann Róbert szíves közlése.)

²⁵ Piller János (1808–1879), volt császári-királyi százados, majd honvéd ezredes.

²⁶ Tirts Rezső (1831–1914), honvédtiszt.

²⁷ Tirts 1903. 16–17. o.

²⁸ Hermann 2001a. 180–185., 200–207. o.

kik a legmutatósbabb fiziognomiákra²⁹ bízzák képük viselését a küludvaroknál, Mátyás a diplomáciában az együgyű külsejű embereit használta, őket küldvén el követeknek, abban a hitben lévén, hogy az ilyenek előtt gyanútlanabban nyílnak meg az udvari elmék titkos fiókjai, amiben nem is csalódott.

Még ennél is erősebb pszichológiai alapra volt építve Görgei Artúrnak egy jellemző szokása, hogy ha merész hadi tényt akart keresztül vitetni, azt rendszeren nem a friss babérral övezett tisztjeire vagy alvezéreire bízta, hanem a megvertekre, olyanokra, akik előzőleg valami kudarcot vallottak, gondolván, hogy ezekben legélénkebben lobog a vágy valami nagy dologgal kiköszörülni a szenvedett csorbát, amiben Görgei se csalódott.

Ezúttal Guyonra esett választása, aki csak nemrégén vereséget szenvedett Iglónál és Szézláknán s tisztjei lázasan türelmetlenkedtek, hogy egy kis »virtust« mutathassanak.”³⁰

Guyon rendelkezett már adatokkal a Szepességben állomásozó ellenséges erők helyzetéről. Ugyanis Cornides Lajos³¹ bányamérnök, Gölnicbánya zipszer, vagyis szepességi német (szász) származású polgármestere már január 27-én meglátogatta őt Koháryházánál. Iglóról a veszélyes utat mínusz 20–25 fokos hidegben megtéve jelentést vitt neki a Szepességben lévő ellenséges csapatok számáról és elhelyezkedéséről.³²

A terepviszonyok nem igazán kedveztek Guyon vállalkozásának, mivel a hágó 13 kanyarulata kiválóan alkalmas volt a védekezésre. Ráadásul a Franz Deym³³ vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló ellenséges dandár létszáma ugyan megegyezett Guyonéval, de harcértékét tekintve felülmúlta azt.

Guyon meg szemlélte a hágót, és angolul annyit mondott: „Az ördög vigyen el, ha át nem megyek rajta!” Deym igyekezett az összes mellékutat megszállni és biztosítani, ami természetesen nem lehetett teljes, emiatt azonban a szoros védelmére kevés alakulata maradt.³⁴

Guyon még az ütközet megkezdése előtt egy elterelő műveletről döntött. Erre a fentebb már idézett Tirts Rezső a következőképpen emlékezett:

„De átlátván, hogy ez vajmi nehéz feladat lesz, főleg az átvezető szoros megrohanása csak roppant emberáldozattal bevehetőnek látszott, Guyon, az ottani postamester által ajánlott biztos ember vezetése alatt az Újházi-vadászokat az összes huszár trombitásokkal együtt küldte Polyanóc felé, honnan oly meredekségen, melyen nyáron is alig lehet felmászni, a vadászok embererő fölötti küszködések és erőlködések között négykézláb másztak fel az ördöglyuki fenlapályra, honnan az osztrákok bevehetetlennek látszó végső védállását oldalt meg lehetett támadni.”³⁵

²⁹ Az arc formája és kifejezése, tehát az arcvonások és arcjáték, amely az emberi lélek, benső természet tükré.

³⁰ Görgey 2004. és Mikszáth 1908. 454. o.

³¹ Cornides Lajos (1811–1883), bányamérnök, polgármester, honvéd őrnagy.

³² HL Personalia. Cornides Lajos. *Roxer Vilmos* visszaemlékezése. 2. o. Cornidesre lásd *Bona* 2000. 278. o.

³³ Franz Deym von Stritež gróf (1805–1872) császári-királyi vezérőrnagy, majd altábornagy.

³⁴ Hermann 2001a. 207–209. o.

³⁵ Tirts 1903. 19. o.

A fő támadást a 33. honvédszászlóalj rohama indította meg. Guyon állítólag az alábbi szavakkal buzdította a honvédeket: „Ha előre mentek, dupla zsoldot kaptok, ha hátráltok, kartáccsal belétek lövetek.”³⁶ Az első roham kudarcra után Guyon maga állt a katonái élére, ebben támogatta őt Erdősi Imre piarista szerzetes, aki keresztel a kezében buzdította a főként szlovák származású honvédeket.

A siker kiaknázásában fontos szerepet játszott a fentebb már említett taktikai zavarkelés. Üchtritz Emil³⁷ báró, a hadtest dandárparancsnoka maga mellé vett 3 ezredtrombitást, egy század tiroli és két század Újházi-vadászt³⁸ meg egy utászosztályt, akik kerülő úton, állandóan a vadászindulót játszva azt a benyomást keltették Deymben, hogy egy nagyobb vadászalakat akarja őt bekeríteni.³⁹ Tirts így elevenítette fel a történeteket:

„De most egyszerre erős puskaropogás hallatszott az ördöglyuki fenlapályról. Ez volt az Újházi-vadászok oldaltámadása, melyhez hat huszár trombitás fújta a vadászriadót. Jól célzott lövései egymás után leterítették a dombon álló tüzekeket. Ekkor a Piller dandára⁴⁰ is Szepesvávaljáról sebes léptekkel érkezett meg a csatatérre és az összes dobok erős pergése mellett sietett a hegyen fel. Mind ez lelkesítőleg hatott a honvédekre, levérőleg az osztrákokra, kiknek sorai ingadozni kezdtek. Erre a honvédek diadallármával szuronyt szegezve rohantak ki az erdőből, »előre! előre!« kiáltott ezer és ezer torok úgy, hogy ez egész Korotnokig hallatszott. Az osztrákokat elfogta a pánik, sorai felbomlottak, ágyúk, lovak, emberek, rendetlen vad futásnak eredt az összes osztrák had a túlsó lejtőn le, és délután 4 órakor a Branyiszki szoros legtetőjén, a chvala bohu⁴¹ korcsma melletti kis dombon az Újházi-vadászok által feltűzött magyar zászló hirdette a legszebb magyar győzelmek egyikét.”⁴²

Deym császári-királyi parancsnok így értékelte a fenti hadmozdulatot:

„Bonyolult helyzetemet megértve és egyúttal észrevéve, hogy egy másik, éppen olyan erős csapattest nyomul előre a szepesvávaljai úton a szoros felé, mint az első, és mivel beláttam annak lehetetlenségét, hogy azt még tovább megvédjem ilyen túlerővel szemben, elhatároztam a visszavonulás megkezdését, amit a Kluknó-szorosból Krompach felé előnyomult 3 otocsácsi századdal azzal az utasítással közöltem, hogy Eperjes felé vonuljon vissza.”⁴³

³⁶ Eredetileg németül hangzott el: „Vorwärts dupla Lönung, rückwärts kartács schiessen.”

³⁷ Emil Üchtritz báró (1808–1886), volt császári-királyi százados, honvéd ezredes.

³⁸ Az alakulat ekkor még egy századból állt.

³⁹ Hermann 2001a. 209–210. o.; Üchtritz Emil levele Pompéry Jánoshoz. 1849. február 24. *V. Waldapfel* 1950–1964. III. k. 135–137. o.; Újabb adalékok a branyiszki csatához. *Vasárnapi Ujság*, 1880. március 31. (12. sz.) 185–186. o.; *Vahot* 1861. 101–103. o.

⁴⁰ Téves közlés: Piller János dandárja nemigen érkezhetett meg a csatatérre, mert Piller János ezredes ekkor hadosztályparancsnok volt; a másik dandár parancsnoka ekkor Szodtfríedtf Ferdinánd/Nándor őrnagy volt. (Hermann Róbert szíves közlése.)

⁴¹ Chvalabohu! (szlovák) jelentése 'Hála Istennek!'

⁴² *Tirts* 1903. 21. o.

⁴³ Franz Deym vezérőrnagy jelentése a branyiszki ütközetről. Csecse, 1849. február 10. HL 1848–49. 13/153. Közli: *Farkas – Bóhm – Csikány* 1998. A branyiszki ütközetre lásd még HL TGy 2650.

A feldunai hadsereg 1849. február 18-án, Kassán kelt hadrendjében az alakulat 1 századdal, 76 fővel szerepel Újházi Tivadar hadnagy parancsnoksága alatt, Guyon ezredes hadosztályában, a Szodtfried Ferdinánd alezredes parancsnoksága alatt lévő 8. dandárhoz beosztva.⁴⁴

Feltehetőleg ebből az időszakból származik Izsó Miklósnak, a későbbi híres szobrászművésznek azon kimutatása, amelyet még az Újházi-csapat első, számnélküli századának fővadászaként készített.⁴⁵ E szerint a 24 fős szakaszának az alábbi anyagokra volt szüksége (db):

Csizma – 4; Nadrág – 6; Atilla – 3; Kalap – 6; Nyakravaló – 9; Fegyver – 10; Fegyverszíj – 10; Töltővas – 10; Szurony – 10; Szuronyiszíj – 2; Borjú – 7; Köpeny – 7; Ing – 9; Lőkupak – 10; Kulacs – 2; Nadrágszíj – 1; Kapszlitartó – 10

A vadászoknak tehát lökupasok fegyvereik voltak, feltehetőleg vágószuronyos. A 24 fős szakasz 10 darabos puskahiánya mindenestre komoly felszerelési nehézséget sejtet.

Az alakulat további helyzetéről szintén Izsó Miklós révén nyerhetünk képet, aki rögzítette századának főbb állomáshelyeit és harcait. Ezt a következő táblázat mutatja.⁴⁶

Állomáshely	Harci tevékenység
Sajószentpéter	–
Miskolc	–
Ládháza	–
Mezőkövesd	–
Maklár	1849. február 26–27. Kápolnai csata*
Mezőkövesd	–
Négyes	–
Poroszló	–
Tiszafüred	1849. március 16–17. Sikertelen támadás*
Tiszacsege	–
Polgár	–
Tiszaszentmihály	–
Rakamaz	–

(Berzeviczy Egyed beszámolója szerint a taktikai zavarkeltést egy „lelkes” asszony vezette. HL *Berzeviczy*); *Márkus* 1955. 72–85. o.; *Berkó István et al.* 1925. 68. sz. melléklet, I–V. o.

⁴⁴ HL 1848–49. 14/72.

⁴⁵ MNL OL R 277 Izsó-féle kimutatás.

⁴⁶ MNL OL R 277 Izsó 1849. A *-gal jelölt megjegyzések téves adatok, mert az alakulat nem vett részt a megjelölt összecsapásban.

Állomáshely	Harci tevékenység
Zsombor	–
Kál	–
Miskolc	–
Emőd	–
Szihalom	–
Erdőtelek	–
Kompolt	–
[Heves]Ugra	–
Gyöngyös	–
Csány	–
Hatvan	Ütközet, 1849. április 2.
Bag	–
Gödöllő	1849. április 6. Harcok az isaszegi csatában*
Fót	–
Vác	1849. április 10. Ütközet*
Rétság	–
Ipolyság	–
Mogyoród	–
Balassagyarmat	–
Zsember	–
Léva	–
Nagysalló	1849. április 19. Ütközet
Perbete	–
Komárom	–

A fenti útvonal alapján az Újházi-vadászok ott voltak a VII. (volt feldunai) hadtest szinte minden ütközetében. Ebből az időszakból származik a VII. hadtest újabb létszámkimutatása (Miskolc, 1849. március 18.). Az alakulat ekkor már 158 fős volt, két századra tagolva, továbbra is Újházi Tivadar főhadnagy parancsnoksága alatt. A hadtesten belül pedig Gáspár András ezredes hadosztályához, Pethő Vilmos őrnagy dandárjához tartozott.⁴⁷ A tavaszi hadjárat során harcoltak a győzelmes hatvani⁴⁸ és nagysallói ütközetben.

⁴⁷ HL 1848–49. 17/455.

⁴⁸ Az isaszegi csata után Gáspár András vezérőrnagy az Újházi-vadászokat Kerepesre rendelte. Gödöllő, 1849. április 7. *Hermann* 2005. 106. o.

A váci ütközet után történt az az eset, amelyről Kompólyt Ágoston őrnagy, osztályparancsnok április 14-én, Vácról kelt levelében jelentett. E szerint Nógrádi Antal vadász, aki reggel a székesegyház előtt volt, beszélgetésbe keveredett három egyénnel. Az utóbbiak arról faggatták, hogy merre van a magyar főserég, miért lett elhelyezve a tartalék lőszer a város főterén, és merre indítják azt, Damjanich III. hadteste merre van, illetve József Bem altábornagy kivonult-e a magyar csapatokkal Erdélyből. A közvadász a kérdésekre nem válaszolt, hanem jelentést tett neki, ő pedig a három személyt elfogatta, és biztos őrizet alatt a hadsereg hadbírószákhoz küldte őket mint kémgyanús egyéneket. Sejtését az is alátámasztotta, hogy a nevezett három személy szekerei indulásra készen, a város határában voltak.⁴⁹

Ezt követően – amint Izsó Miklós feljegyzése is mutatja – Rétságra kerültek. A parancsnokok továbbra is Újházi hadnagy volt, a két század létszáma azonban 192 főre nőtt⁵⁰, de az alakulattól két katonaintézeti növendéket a főhadiszálláson lévő taracküteghez helyeztek át.⁵¹

*Az alakulat szerepe Esztergom visszafoglalásában
(1849. április vége)*

A tavaszi hadjárat végeztével Görgei Artúr vezérőrnagy, fővezér 1849. április 25-én az alábbi jelentést küldte Kossuth Lajoshoz:

„Esztergom a kezünkben van. A városban volt Colloredo⁵² dandárja a híd hajóit megfúrás által hasznavehetetlenné tevén, Tata felé vivő úton visszavonult. Ez alkalommal ismét több fogoly és málha birtokába jutottunk. A Párkányban állott VII-ik hadtestbeli Újházi-vadászok a Dunán átkelvé, Esztergomban roppant örömrivalgások közt fogadtattak és a nemzeti lobogók mindenütt kitűzettek.”⁵³

Az ügy előzményeként Ludwig Welden⁵⁴ tábornagynak, császári-királyi főparancsnoknak az április 20-áról kelt jelentését kell ismernünk. E szerint az április 10-ei váci, majd különösen a 19-ei nagysallói vereségek után Esztergom a budai várral való kapcsolattartás miatt stratégiaileg felértékelődött. Utasítása szerint: „Esztergom minden áron megtartandó volt, mert onnan Buda hátulról megtámadható.”⁵⁵

⁴⁹ HL 1848–49. 21/475.

⁵⁰ A VII. hadtest hadrendje. Rétság, 1849. április 14. HL 1848–49. 21/474. Közli: *Hermann* 2005. 133. o. Vö. HL 1848–49. 51/2. Közli: *Hermann* 2005. 161. o.

⁵¹ Gáspár András vezérőrnagy napiparancsa. Magyarád, 1849. április 16. Közli: *Hermann* 2005. 140. o.

⁵² A Franz Colloredo-Mansfeld herceg parancsnoksága alatt álló császári-királyi dandár.

⁵³ HL 1848–49. 24/48. Közli: *Hermann* 2001b. 323. o.; Valamint Debrecenyi Dániel hadnagy jelentése Kompólyt őrnagyhoz. Esztergom, 1849. április 24. MNL OL H 115 1. d. 121/g/849.

⁵⁴ Ludwig von Welden báró (1780–1853), császári-királyi tábornagynak.

⁵⁵ *Alföldi Hírlap*, 1849. 1849. május 3. (43. sz.) 136. o.

Esztergom fontosságával azonban a magyar hadvezetés is tisztában volt, így mindeképpen törekedtek a település elfoglalására, ami, mint fentebb utaltunk rá, sikeres volt. A történekekről Kompóly Ágoston őrnagynak az 1849. április 25-én, Kőbölkútról Gáspár András vezérőrnagyhoz írt jelentéséből értesülünk.

Ekkor még Párkánynál volt egy magyar különítmény, amelyet Gáspár április 23-án északra, Kőbölkútra visszarendelt, ahonnan Párkány felé járőröket és előőröket kellett kiállítania. Az elvonuláshoz 20 kocsit biztosított, amelyről Kompóly őrnagy feladata volt gondoskodni.⁵⁶

Gáspár április 24-én reggel 9 órakor érkezett Perbetére, egyúttal tájékoztatta a fővezérseget, hogy Kőbölkutat megszállva tartja és Párkányba néhány vadászt küldött.⁵⁷

Kompóly április 25-én jelentette Gáspárnak, hogy az új állomáshelyét az alakulával elfoglalta. A fegyverzet és málha elszállítása ügyében egyeztetett a helyi bíróval, akitől csónakokat és kompot igényelt. Az utóbbi megígérte, hogy éjfélig mindent előteremt, de ő az ígért eszközöket nem kapta meg, ennek hiányában nem tudtak átkelni a Dunán, ráadásul az esztergomi bírónak, aki a raktárak kulcsait átadhatná, szintén nyoma veszett, ő pedig az ellenség közelsége miatt nem léphetett fel erőszakosan.

Kompóly Péteri Jakab főhadnagyot 40 vadással Esztergomba küldte, és megbízta az ellenséges javak elhozásával. Emellett utasította Péterit, hogy a tehetősebb polgárokat használja fel vezetőként, visszautasítás esetén pedig fenyegetse meg őket a közelben állomásozó 3000 fős magyar haderővel. A zászlóaljparancsnok szerint az esztergomi malmoknál 92 mérő búzát és más jelentős készleteket halmoztak fel az ellenség számára. Ezen felül sok olasz származású katona a fegyverét magánházaknál hagyta hátra, amelyet később meg akart szerezni.

Piszkénél egy vadász járőr átment a Dunán, és hozott egy ellenséges foglyot, noha a vértések üldözték. Erről az akcióról még az alábbiakban lesz szó.

Kompóly egy szabót kísérettel átküldött Esztergomba. Értesülései szerint az ellenség Pestről Dorog irányába vonult vissza. Ez az irány számára gyanús volt, ezért egy járőrrel felderítette az útvonalat, és a sejtése beigazolódtott: Komárom felé vonult mintegy félszázad dzsidás, ugyanennyi dragonyos, két zászlóalj vadász (a 2. és a 6.), egy zászlóalj sorgyalogság, két hat- és egy tizenkétfontos ágyúüteg, valamint két tizen-nyolcfontos ágyú.

Esztergomban 71 beteg ellenséges katona maradt hátra a ferences kolostorban. A hajóhidat az osztrákok részben felgyújtották, illetve a hajókat megromgálták.

Kompóly kifejtette, hogy mindent elkövet a készletek Esztergomból való kihozatala érdekében, de csak két kis molnárhajóval rendelkezik, így egyszerre csak néhány mázsát tud szállítani. Az előőrsi vonal megszállására az esztergomi lovas és gyalogos

⁵⁶ Gáspár András vezérőrnagy diszpozíciója április 24-ére. Bátorkeszi, 1849. április 23. Közli: Hermann 2005. 166. o.

⁵⁷ Hermann 2005. 167. o.

nemzetőrséget küldte ki, mivel ő nem tudott átkelni. Az utóbbiak örömmel vállalkoztak a feladat végrehajtására.⁵⁸

Végül közölte, hogy egy párkányi polgár 10 hordó bort ajánlott fel az alakulat számára, amit ő iccénként osztott ki.⁵⁹

Kompóly a fenti jelentésben utalt arra, hogy az egyik vadász járőre felderítést végzett. Az utóbbi Izsó Miklós őrmester⁶⁰ volt. Az ő visszaemlékezése szerint április 20-a után zászlóalja Nagysallóról Esztergom felé vonult, s amint Nánához értek, parancsnoka, Fazekas László százados kémszemlére küldte Esztergom felé. Egy levelet kellett elvinnie; először Szentgyörgymező felé, az ott lévő két vízimalomhoz ment. Ide a nádason keresztül vezetett az út, ezért Izsó kénytelen volt csónakba ülni. A parton egy ötfős ellenséges őrségre lett figyelmes, így az egyik malomhoz evezett, hogy elkerülje őket. Itt beszédbe elegyedett a molnárral és két segédjével, majd molnárnak öltözött, és két zsák lisztet tett a csónakjába. Ezután egy helyi földbirtokos asszonyhoz mentek, ahol Izsó átadta századosa levelét. Ő kapott egy másik levelet, amely az Esztergom környéki ellenséges haderő helyzetét tartalmazta.

Amikor Izsó visszatért a malomba, a molnár megvendégelte őt. Kanásznak öltözve kerülő úton jutott vissza a századához, amire azért volt szükség, mert a környék tele volt ellenséges katonasággal, elsősorban lovassággal. Visszatérése után elismerést kapott.⁶¹

A VII. hadtest új parancsnoka, Poeltenberg Ernő ezredes április 26-án az alábbi utasítást adta ki az alakulat számára:

„A fenti hadtest ma Komáromba vonul, és ezért Ön azt a megbízást kapja, hogy a különítményével további parancsig maradjon állva Kőbölkúton és Esztergomban, és minden jelentését küldje Komáromba.

Egy nagyobb egységet helyezhet el Esztergomban és törekedjen megkapni minden hajót és tutajt Esztergom környékén, és ezeket vigye is oda, ha szükséges, építsen egy hidat, vagy a csapatokat szállíthassa át.

Csapataink Komáromnál átkeltek a Dunán és a sáncok nagyobb része már a kezünkben van.

⁵⁸ Az esztergomi nemzetőrség 1848. március 18-án alakult meg, 1069 fős létszámmal, 302 szuronyos és 140 vadászpuskával. Parancsnokuk Besze János őrnagy volt, aki 1848 szeptemberében két századdal Komáromba vonult az erőd biztosítására. *Süli* 2023. 821–842. o.

⁵⁹ Kompóly Ágoston őrnagy levele Gáspár András vezérőrnagyhoz. Kőbölkút, 1849. április 25. MNL OL H 115 l. d. Gáspár a jelentést még aznap továbbította a hadsereg főparancsnoksághoz. *Hermann* 2005. 169. o.

⁶⁰ Izsó Miklós (1831–1875) 1848. június 3-án fejezte be gimnáziumi tanulmányait, majd ősszel beállt Újházi László vadászcsapatába. Legmagasabb rendfokozata őrmester volt. Családi emlékezet szerint az április 10-ei váci ütközetben megsebesült, ami téves adat, mert az alakulat nem volt ott. (Hermann Róbert szíves közlése.) Ugyanakkor Izsó sebesülését nem lehet kizárni, ugyanis aznap a VII. hadtest is részt vett a Pest elleni erőszakos felderítésben, ahogy az Gáspár jelentéséből kiderül. *Hermann* 2005. 121. o.

⁶¹ MNL OL R 277 *Izsó* 1874. 1–10. o.

Az esztergomi különítmény legyen nagyon figyelmes, nehogy meglepjék; ezért az elővédet nagyon is használni kell.”⁶²

Április 28-án Poeltenberg az alakulatot a Komárom melletti ószőnyi táborba rendelte. Kompóly őrnagyot arra utasította, hogy jelentkezzen Görgei vezérőrnagynál, illetve nála. Egyben intézkedett az újoncok felszereléséről.⁶³ Emellett beosztotta az Újházi-vadászokat Waldberg Károly őrnagy dandárjába.⁶⁴

Kompóly május 5-én már Győről intézte újabb levelét Poeltenberg vezérőrnagyhoz. A „számnélküli magyar vadászzászlóalj” ekkor a hadtest 2. dandárjához tartozott. Eddig egy osztályból (két század) álltak, de a jelentkező esztergomi újoncokból egy 3. század is alakult.

Horváth Géza⁶⁵ volt honvédhadnagy erről így emlékezett:

„Másik fivéremet Imrének hívták, ki az 1849-ik évben az esztergomi gimnáziumba járt, és 13 éves korában beállt, akkor alakított Újházi vadászok közé, azonban ebben Kakas⁶⁶ városi kapitány, kinél kosztban volt, megakadályozta, és ezen lépés iránt a Tinnyén lakó szülőimet küldönc által értesítette. Atyám nyomban Esztergomba hajtatott, és a tényleges szolgálatba lépést ezen nyilatkozattal hiúsította meg; hogy »két fiam már a múlt év óta harcol az ellenséggel« és kérte, hogy »ezt mint legfiatalabbat hagyják meg a családjának« s ez neki sikerült is, ámde 1858. febr. 18-án 24 éves korában nőtlenül elhalt.”⁶⁷

Kompóly kérte Poeltenbergtől, „hogy ezen félig már alakult zászlóaljat a honvéd magyar vadászzászlóaljak sorába felvenni és az illető számmal megjegyeztetni méltóztasék”. Egyben felterjesztette előléptetési és áthelyezési javaslatát, melyben hét személyre tett javaslatot az alábbiak szerint:⁶⁸

⁶² Poeltenberg utasítása Kompóly Ágoston őrnagynak Kőbölkúton. Perbete, 1849. április 26. MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 517. Közli: *Hermann* 2023a. 216. o.

⁶³ Poeltenberg utasítása Kompóly Ágoston őrnagynak Kőbölkúton. Komárom, 1849. április 28. MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 520. Közli: *Hermann* 2023. 218. o.

⁶⁴ Poeltenberg április 29-ére szóló diszpozíciója. Komárom 1849. április 28. MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 521. Közli: *Hermann* 2023. 219. o.

⁶⁵ Horváth Géza (1833–1904), a 34. honvédzászlóalj hadnagya.

⁶⁶ Kakas Ferenc nemzetőr százados.

⁶⁷ *Horváth* 2018. 18. o.

⁶⁸ MNL OL H 115 2. d. 165/G/1849.

Hadnagyból főhadnaggyá:

Név	Megye	Város	Születési év	Családi állapot
Sárnpék József	Veszprém	Veszprém	1825	Nőtlen
Papfi (Popovics) Vazul	Arad	Lippa	1827	Nőtlen
Debreceni Dániel	Borsod	Miskolc	1822	Nőtlen

Fővadászból hadnaggyá:

Név	Megye	Város	Születési év	Családi állapot
Sztehlo Ágoston	Bács	Petrovátz	1825	Nőtlen
Mákos Rudolf	Zemplén	Tállya	1824	Nőtlen
Réfi Andor	Vas	Csénye	1827	Nőtlen
Gönczi Andor	Zemplén	Tállya	1821	Nőtlen

Szolgálati leírás:

Név	Szolgálati leírás	Ki helyett ajánltatik
Sarnpék József	1848. 07. 13. önkéntes, 1849. 01. 16. hadnagy.	2. század üres főhadnagyi állásokra.
Papfi (Popovics) Vazul	1848. 09. 15. önkéntes, 1849. 04. 17. hadnagy.	2. század üres főhadnagyi állásokra.
Debreceni Dániel	1848. 11. 17. önkéntes, 1849. 04. 17. hadnagy.	3. század üres főhadnagyi helyre.
Sztehlo Ágoston	1848. 11. 17. önkéntes.	A 3. századhoz.
Mákos Rudolf	1848. 11. 17. önkéntes.	A 3. századhoz.
Réfi Andor	1848. 11. 17. önkéntes.	A 3. századhoz.
Gönczi Andor	1848. 11. 17. önkéntes.	A 3. századhoz.

A 3. századba való beállítására az esztergomi származású Szilárd János fővadász így emlékezett:

„Vörösmartynk⁶⁹ mottóul használt szavai mindig mintegy feddőleg dörögtek füleim körül, midőn meggondolám, hogy már egy éve, mióta foly hazámban a szabadságháború és én tétlenül pazarlom az időt, midőn önjavamért ezrek és ezrek vérzenek! Elhatározám magamban honvéddé lenni és lettem május 13-án. A 17ik honvédszászlóaljnál levén, Buda vára ostromát tökéletesen láttam és díszokmánnyal terhelve jöttem haza bizonyos okok miatt. Ezután a vadászcsapathoz menék. Május 26-án könnyek közt távozám el

⁶⁹ Vörösmarty Mihály (1800–1855), író és költő.

Esztergomból. Oh, be jól esett a lelkesedés dolgában oly igen sóvár keblű hölgyektől a hazaszeretet és lelkesedés szavait valahára hallhatni. A sok koszorúk és szerencsekívánatok után eltávozám, Győrbe utazánk. Május 30-án neveztettem ki alvadásznak.”⁷⁰

Május 7-én Poeltenberg kérte a hadügyminisztériumtól, hogy „méltóztassék a szám nélküli magyar vadász zászlóaljt a honvédszászlóaljak közé felvenni, – s azt folyószámmal ellátni”.⁷¹

Május 9-én a VII. hadtest parancsnoka az alábbi szavakkal róttá meg az alakulatot:

„A Sövényházra kijelölt önkéntes vadászok annak ellenére parancs nélkül bevonultak onnan, hogy tudták, miszerint az ellenség a folyó másik oldalán hídépítéshez fát halmoz fel; ezért elrendeltetik, hogy ezt az őrhelyet ismét önkéntes vadászok szállják meg, és csak akkor vonuljanak be, ha az őrhelyről túlerővel elűzik őket, vagy Abda felől erős ágyútűz hallható.”⁷²

Május 14-én Poeltenberg az Újházi-vadászokból és 4 ágyúból álló őrséget rendelt az abdai híd védelmére.⁷³

Május 19-én az alakulat a Waldberg-hadosztály Clementisz-dandárjában szolgált, 284 fővel.⁷⁴

*A zászlóalj harcai a függetlenségi háborúban
(1849. május–augusztus)*

Komárom felmentése után a Poeltenberg vezette VII. hadtest Győr és környékére vonult. Az Újházi-vadászok útvonala – Izsó Miklós szerint – Ménfőcsanak–Koroncó–Rábaszentmihály–Kisbabet–Győr volt.⁷⁵

A magyar főserég hadműveleteit a Görgei Artúr által május végén létrehozott Központi Hadműveleti Iroda koordinálta, a Rába-vonalon felsorakozott magyar csapatok felett Klapka György vezérőrnagy diszponált. A kettős irányítás sok esetben egymásnak ellentmondó intézkedéseket szült.⁷⁶ Pedig az együttműködésre szükség lett volna, hiszen I. Ferenc József osztrák császár segítségkérése következtében mintegy 200 000-es orosz haderő tört be Magyarországra. Emellett a császári-királyi csapatok élére is új, energikus parancsnok került Julius von Haynau báró, tábornagy személyében.

⁷⁰ Szilárd 2017. 126. o.

⁷¹ MNL OL H 115 2. d. sz. n. Közli: Hermann 2023. 238. o.

⁷² MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 537. Közli: Hermann 2023. 241–242. o.

⁷³ MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 546. Győr, 1849. május 16. Közli: Hermann 2023. 256. o.

⁷⁴ MNL OL P 295 b/47. fasc. A VII. hadtest haderendjének német nyelvű, csonka tisztázata. Közli: Hermann 2023. 264–268. o.

⁷⁵ MNL OL R 277 Izsó 1849.

⁷⁶ Hermann 2001a. 322. o.

Poeltenberg vezérőrnagy június 9-én kelt diszpozíciója szerint a következő napon tartandó díszszemlén az Újházi-vadászokat az első arcvonalba osztotta be.⁷⁷

Június 14-én az alakulat létszáma 290 fő volt,⁷⁸ míg a június 15-én kelt kimutatás szerint 370 fő, ebből 340-nek volt csak lőfegyvere.⁷⁹

A Rába-vonalon lévő magyar csapatok kezdetben sikereket könyvelhettek el. A Poeltenberg segítségére küldött Kmety-hadosztály június 13-án Csornánál jelentős győzelmet aratott a Franz Wyss tábornok vezette ellenséges féldandár fölött.

Ezzel egyidejűleg a VII. hadtest két különítménye is sikeres harcokat vívott Öttenyennél, Enesénél és Kónynál.⁸⁰

A hadtest elsődleges feladata június közepétől az volt, hogy megakadályozza, hogy az ellenség erősítéseket küldjön a Csallóközben harcoló csapatai számára. Bár Poeltenberg június 20-án Moson és Hédervár felé sikeres erőszakos felderítéseket hajtott végre, az ellenséges támadást a magyar csapatoknak így sem sikerült megállítaniuk.⁸¹

A Győr környékén állomásozó vadászászlóalj – amely ekkor már három századból állt és 290 fős volt⁸² – állandó készenlétben állt, és folyamatosan előőrsi szolgálatot adott. Erről Szilárd János így emlékezett:

„Anyám eltávozása után mindig táborban valánk, mert a közeledő ellenség roppant ereje nem engedett bennünket nyugodni. [...] június 26-án egy Lesvártól balra eső faluba rendelték bennünket előőrségre. Egy fél századot csatárláncban állított ki a századparancsnok, s ez így volt egész éjen át. Másnap 9 óra felé fölváltottak bennünket, miután egész éjen át áztunk és én a csizmám sarkát, mely vala vörös, amint az Isten megteremté, egészen félre hágtam. Fölváltás után a sáncokba menénk, de zászlóaljunkat már nem leltük ott, tehát be a városba. Alig haladunk 3 száz lépésnyire, alarmot hallunk s zászlóaljunkat látjuk kimasírozni. Mi tehát hozzájuk csatlakozunk, és a kapott parancs után be a városba az ágyúk terére. Onnét a bástyák tetejére csatárláncba állítottak bennünket egy üteg gyalog ágyúval. Midőn a bástyák tetejéről a gyönyörű vidékre tekinték, érzém a közeledő zivatart, s lelkem fellángolt azon eszmére, az osztrák zsoldosokkal viadalra szállhatni. [...]

Esteledni kezdett, midőn hajnal hasadtával a pinnyédi erdőbe parancsoltattunk.”⁸³

Poeltenberg szándéka az volt, hogy addig tartja Győrt, míg az erősítés meg nem érkezik. Időközben azonban a Kmety-hadosztályt elvezényelték, így az ellenség ötszörös túlerőbe került. Június 26-ától a VII. hadtest szívósan védte a Rába parti várost, 28-ára azonban a helyzet reménytelené vált. Ekkor maga Görgei is idesietett, és erősítéseket

⁷⁷ MNL OL P 295 Hadparancs-jkv. No. 570. Közli: *Hermann* 2023. 299–300. o.

⁷⁸ HL 1848–49. 32/585.

⁷⁹ MNL OL H 75 1849:21881. Közli: *Hermann* 2023. 316–317. o.

⁸⁰ *Hermann* 2001a. 323–325. o.

⁸¹ *Hermann* 2001a. 327. o.

⁸² A VII. hadtest létszámkimutatása. Budapest, 1849. június 21. HL 1848–49. 34/74.

⁸³ *Szilárd* 2017. 125. o.

rendelt a védelemhez. Ez azonban elégtelennek bizonyult, így a magyar csapatok kénytelenek voltak a várost kiüríteni és visszavonulni.⁸⁴

A június 28-ai harcokban maga Izsó Miklós is megsebesült.⁸⁵ Részletes leírást azonban csak Szilárd János visszaemlékezéséből nyerhetünk:

„Korán reggel a városban köröszttül, melyben még minden nyugovék, a pinnyédi erdőbe siettünk. Vadászaink, a 3. és 2. század itt már vígan voltak. 11 óra felé kimegyek az erdő végébe, látom a huszárokat ide s tova nyargalózni és lövöldözni. Patroltűz⁸⁶ vala ez, mely után nemsokára megdördültek Abda temploma előtt az ellenséges ágyúk sáncainkra. Az első ágyúlövés volt ez, mely egész valómat megrendíté. A csornai, abádai [abdai], némai⁸⁷ ágyúdörgéseket hallám, de nem gyakoroltak lelkületemre oly hatást, mint ezen dörgés. A közeledő fürgeteg dúlásait előre láttam. Öt oldalról köröszttűzbe vették sáncainkat. Miellenünk, kik Győrnek jobbról eső pinnyédi erdőben voltunk csatárláncba, 3 zászlóalj vadász és egy divisio⁸⁸ dragonyos egy üteg rakétával küldetett. Föltartani az ellenséget lehetetlen volt, mert ágyúnk csak a városba vezető út végén volt. Mi tehát hátráltunk a városba, egy ½ századot az út közepén csatárokul hátrahagyván. Ezek is visszaverettek egy zászlóalj dechargja⁸⁹ által. A futásban lévőket rakétákkal kergették meg. Dördült ekkor a mi ágyúnk is az útról, s a szerencsés lövés egy egész vadászzászlóaljat széthányt. Így midőn túl valánk a hídon, frontban állottunk a sóház előtt, midőn a sáncainkból hátráló seregeinket gyors lépésekben látjuk a Rábca hídján köröszttül menni. A köröszttűzet már nem bírták kiállani és szinte hátráltak. Hátra volt még ekkor Kossuth alezredes⁹⁰ dandárja. Mi tehát a házak ablakaiból tovább ½ óránál szüntelenül tüzeltünk az ellenséges vadászokra, hogy a híd meg ne csináltassék és Kossuth brigádja veszély nélkül vonulhasson köröszttül. Ez alkalommal esett el a 12ik ellenséges vadászzászlóalj őrnagya 4 lövésre, melyek egyszerre történtek általam, Szép Dani, Feigler Mikó és Szúnyog által. Miután Kossuth brigádja tökéletesen köröszttül vonult, mi is elmenénk zászlóaljunkhoz, mely már a város végén volt, hogy az ütegek ismét fölállítottak. Néhány lövés után Gönyű felé hátráltunk.”⁹¹

Az ütközetben az alakulat 8 halottat veszített, öten megsebesültek, és 15 fő eltűnt.⁹²

Győr feladása után a VII. hadtest a komáromi összpontosítás helyszínére vonult. A magyar haditerv szerint az I., II., III., VII. és VIII. hadtestekből álló összpontosítással döntő csapást kívántak mérni az osztrák főerőkre. A Komárom és Ács között július 2-án folyó harcokból az alakulat is tevékenyen kivette a részét. A magyar csapatok csak

⁸⁴ Erről bővebben: *Hermann* 2001a. 339–345. o.

⁸⁵ MNL OL R 277 *Izsó* 1849.

⁸⁶ Járór tüzelése.

⁸⁷ Kolozsnéma.

⁸⁸ Osztály, két század.

⁸⁹ Helyesen: decharge, azaz sortűz.

⁹⁰ Kossuth Sándor (1816–1855), honvéd alezredes, hadosztályparancsnok.

⁹¹ *Szilárd* 2017. 125–127. o.

⁹² HL 1848–49. 35/193. Közli: *Hermann* 2023. 345–346. o.

súlyos harcok árán tudták megtartani az osztrák–orosz túlerővel szemben a védvonalat. A csatát záró lovasrohamban a magyar fővezér, Görgei Artúr is súlyosan megsebesült.⁹³

A harcokról Szilárd János így emlékezett:

„Egész délután 5 óráig esett, öt óra után kiderült, s ismét bömböltek az ágyúk valami $\frac{3}{4}$ óráig. Ekkor parancs jött, hogy fele zászlóaljunknak előőrségre menend. Az 1ső és 3ik század tehát megindult. Késő éj volt már midőn őrseink helyeiket elfoglalák. Mi, dacára annak, hogy az ellenség tőlünk csak 1000 lépésnyire volt, dacára annak, hogy a mi őrseink a legutolsók valának és lovasság által nem tudom mi célból... nem védelmezett, lenyugodtunk. Az első kerülő csapat $\frac{1}{2}$ egyre éjfél után tért meg azon tudósítással, hogy az ellenséges kerülők csapatai igen erősek és számosak. Alig egy $\frac{1}{4}$ [óra] múlva fölkel Mákos hadnagy⁹⁴, az akkori parancsnok és gyors menésre int a szőlők felé egy kerülő csapattal. Összeszedtem embereimet és útnak indultam. Midőn legutolsó őrsünket elhagytam volna, balra kerültem. Alig haladok, 4 száz lépésnyiről egy rettenetes »Halt wer da«⁹⁵ hang üti meg füleimet! Elöttem láttam a veszélyt, s hogy azt kikerüljem, »jobbra át«-ot mondva futásra indítottam legényeimet, de alig kezdtünk futni, durrant és fejünk fölött füttyölt az ellenséges golyó. Egy kevéssé még mászkáltunk a szőlők körül, és miután jelentésemet megtettem volna, lefeküdtem a kemény földre és jutalmul fáradalmaimnak nem kívántam mást, csak egy szabad hazát, melyet elszántságunk által már megnyerettnek gondolék! De hah! Mily keserű a csalódás! Oh emlékezet, te kétszínű barát! Ki midőn édes idők emlékével kecsegteted lelkemet, akkor marod meg azt halált okozó fullánkoddal! Még nem aludtam egy fél óráig, midőn 3 lövés fölébresztett és az előőrség »Rajta« kiáltása. »Fegyverbe«, kiáltott most a parancsnok és mi fölállítottunk.

Az ellenséges kerülő csapat visszaverett és mi ismét lefeküdtünk! [Július 2-án] Egy órai alvás után ismét fegyverbe állítottunk fel. Már ekkor szürkülleni kezdett és mi az ellenséges tábornok félíg meddig kivehettük. Csatárláncban állítottak most föl bennünket az egész erdőben. Egy fél óra múlva valami 50 emberből álló csapat közeledett felénk. Midőn biztos lövésnyi távolságra valának csak tőlünk, elkezdtünk tüzelni s az ötvenedik lövésre megfordult a kis csapat és rendetlen futásnak eredt. Mi örömitasan fölkiáltottunk: »Éljen a magyar«, és nem sejtettük azon rettenetes vérengzést, melynek áldozataivá pajtásaink közül még aznap igen sokan lőnek. Oh hon! Oh szabadság, mily sok véres áldozatot kelle miattad keblébe fogadni e földnek és oh, rettenetes gondolat! Mindhiába! Miután e kis csapatot visszavertük volna, balról mindég jobban és jobban hallottuk az előre nyomuló ellenség zenéjét, és nem sokkal ezen észrevétel után hátráltunk, míg egy csatárláncban álló jókora huszárcsapatot észre nem vevénk, kik közé sorozá a parancsnok a mi csatárainkat is.

A jobbszárnyon lévő gyalogság futása hátrálni kényszeríté a mi csatárainkat is, hátrálni p[edi]g egész a sáncokig. Ezen hátrálás alatt 3 üteggel üldözött bennünket az ellenség.

Szerencsénkre egyes domboktól védelmeztettünk, s az ellenséges golyók nem nagy kárt tettek zászlóaljunkban. Egész a szőlőkig elértünk kevés veszteséggel, de midőn

⁹³ Hermann 2001a. 345–349. o.

⁹⁴ Mákos Rudolf (1825–?), az alakulat hadnagya.

⁹⁵ Német: „Állj, ki vagy!”

a rakéták kezdtek működni, véres áldozatokat kelle adnia zászlóaljunknak. Most a sáncokból is elkezdtek ágyúzni, s a 24 fontos golyók fölöttünk röptek az ellenség-re. Sok viszontagságok után elértünk a 2ik számú sánchoz. Ebből már vetágyúkkal⁹⁶ lóttek, tehát az ellenség nem valami nagyon messze volt! És csakugyan, egynehány perc múlva roppant puskaropogást hallottunk. Ekkor megállapodott zászlóaljunknak felét a szőlők közt csatárláncba kiküldték. Egynehány perc múlva a mi csatáraink hátráló zászlóaljainkkal jöttek össze, kik között igen sok sebeseket és némely előkelőbb holtakat hoztak! Az ellenség egyre üldözött bennünket, különösen a vadászok biztos lövéseikkel, míg a sáncok előtt ismét föl nem állottunk. Most roppant dechargok történtek mindkét részről, s a holtak és sebesültek száma miközöttünk igen megszapordott úgyannyira, hogy midőn az ellenséges vadászok hangos »Hurrá« kiáltásaikkal reánk törtek, mi ezt már ki nem állhattuk, s ágyúinkat a sáncokban hagyván a második sánca futottunk az ellenség roppant ágyú- és puskatüze között. Ezen hátrálás alkalmával sebesült meg Feigler Jóska barátom, s ekkor lóttek meg mellettem egy 13 éves ifjút, Tubol Lajos nevezetűt (Isten nyugosztalja őt) oldalba.”⁹⁷

A csatában az alakulat vesztesége 4 halott, 17 sebesült és 12 eltűnt volt.⁹⁸

A véres harcok után az ekkor már 404 fős zászlóaljat tartalékba helyezték, a VII. hadtesten belül Posta Ferenc őrnagy hadosztályához és Leutsch Albert báró, őrnagy dandárjához tartozott.⁹⁹ Elsősorban előőrsi szolgálatot láttak el egészen július 10-éig.

A július 6-án tartott komáromi haditanácson Görgei javaslatára az ellenséges vonalak áttöréséről határoztak. Erre végül 11-én került sor, az I., II., III., VII. és VIII. hadtestek bevonásával. A támadást Görgei súlyos sebesülése miatt Klapka György vezérőrnagy vezette. A csatában a VII. hadtest a magyar jobbszárnyon, az ácsi erdőben kísérelte meg a támadást, az áttörés azonban kemény helytállásuk mellett sem sikerült. Mivel az I. hadtest passzív volt, a III. és VII. hadtestek nem tudták elérni a hadművelet célját, az ellenséges vonalak áttörését.¹⁰⁰

Az alakulat szerepét a harcokban ezúttal is Szilárd János leírásából ismertetjük:

„Reggel 6 óráig pompásan esett, és mi derekasan megáztunk. Hazatértünk után kijött a parancsolat, hogy a fegyverek kitisztíttassanak, a lövések kihúzassanak és a legénység minden lőszerekkel elkészülve a trombita első harsogására egészen készen legyen. Így történt. A fegyverek nyakra-főre kitisztíttattak, és alig ettük meg sült húsunkat 11 óráig, midőn harsogott a trombita, s az egész zászlóalj csatára elkészülve várta az őrnagynak lelkesítő szavait. De ezek helyett csak egynehány káromkodást és a legénységet egészen ellankasztó fenyegető, durva-gyáva parancsnokhoz illő hangokat hallottunk. Ez alkalmommal a zászlóalj a 8ik számú sánc védelmére küldetett, és víg zene mellett indultunk rendeltetésünk helyére. Alig állapodtunk meg, midőn az ágyúk ütegekként durrogtak

⁹⁶ Tarackok.

⁹⁷ *Szilárd* 2017. 128–129. o.

⁹⁸ HL 1848–49. 36/122. Közli: *Hermann* 2023. 351–352. o.

⁹⁹ *Szilárd* 2017. 131. o. és HL 1848–49. 36/203. A VII. hadtest hadrendje. 1849. július 4. – Ugyanakkor a július 7-ei kimutatás szerint a létszám 373 főre apadt. HL 1848–49. 36/295.

¹⁰⁰ *Csikány* 2013. 353–376. o. és *Hermann* 2001a. 351–352. o.

a jobb- és balszárnyon, és a centrumban. Én fölállottam a sánc tetejére és onnét néztem a gyönyörű látványt valami 3 óra hosszúra. Dühösen folyt a harc, egy fél sem akart hátrálni. Roppant kíséretével jött most Görgei és éppen a sánc előtt telepedett le, s bizonyos nemű keserű mosollyal szemlélte át a harcoló magyar sereget. Ekkor a balszárnyról szakadozott csapatokat láttam jönni. A szétvert 9ik zászlóalj volt ez, mely rohammal ment egy üteg ágyú elfoglalására és a készen álló – nem tudom mely nevű – lengyel gyalogezred által iszonyú puskatűzzel fogadtatott, és rövid vívás után egészen szétverett. Igen le valánk hangolva ezen eset által.

Nemsokára fele zászlóaljunknak előre parancsoltatott, minthogy az ácsi erdőben a jobbszárnyon is igen veszélyes lett már az ott csatázó egynéhány zászlóaljra a harc. Kettőztetett lépésekkel indultunk az ácsi erdő felé. A mars¹⁰¹ közben mindig rettegő kebellet tekintek az ütközet balszárnyára, hol az ágyúk ütegenként durrogtak. Midőn az első számú sánchoz elértünk, hol zászlóaljunk a múltkori ütközetben oly roppant kárt szenvedett, megállított bennünket egy törzstiszt, és toványargalt. E helyen állottunk egy jó negyedórát. Ezalatt mindég kételkedve tekintettünk, és fájdalommal kelle látnunk, hogy a gyalogsági tömegek, ágyúk és lovasság roppant sebességgel hátrálnak. Nem maradt egyéb reménységünk, mint a jobbszárnyon az ácsi erdőben roppant fölállózással harcolni, hogy miénk legyen a győzelem. Csakugyan vágtatva jött egy más törzstiszt és gyors haladásra intett. Ezen utunk alatt jöttem össze Héya József kapitánnyal, ki Poeltenberggel egy kocsiiban épp akkor hagyta el a csatateret.

Midőn a jobbszárnyon fölállított les gyalog pozsonyi ütegek háta mögé értünk, a 3ik század első szakaszából egy alvadást elütött az ellenséges 6 fontos golyó. A puska meg egyre roppantul ropogott az erdőben és mireánk halál, ezer halál várakozott. Ily gondolatokkal valék elfoglalva, midőn egy »Halt« üti meg füleimet. Egy német születésű törzstiszt, hihetőleg Görgei tisztjei közül megállani parancsolt, »Unsere Truppen reterieren schon. Sie werden die Nro. 7 Schanze besetzen und tapfer verteidigen!«¹⁰² Ekkor láttam, mily sietve, de mégis rendben hátráltak a zászlóaljak megmaradt századai az erdőből, és következtettem, hogy ma ezen bátor védelmezése után az erdőnek talán a sáncokat is meg fogják a németek rohanni. Elértünk a sáncba és innét néztünk vonagló hadseregünk utórészére. Egy divisio¹⁰³ huszárra és egy üteg ágyúra, mely egyre durrogott még. De nemsokára szinte ez is elhallgatott, és mi rettegő kebellet néztünk eleibe a rejtélyes jövőnek, várván az ellenséges megtámadást. De nem így lett. Ők nem mozdultak ki erős állomásukból és nem támadtak meg bennünket.

½ órával utána, hogy a sáncba értünk, láttam egynéhány sebesültet hozni. Roppantul meghatott, különösen egy főhadnagy a pozsonyi ütegtől, kit egy huszár nyeregkápájában hozott. A sáncon kívül táborozó honvédek körülfogták őt, de a huszár sebesen bevágtatott egy magas sátorba, és az elesett gróf Cziráknak¹⁰⁴ holttesteit ott lerakta. Zászlóaljunk ezen ütközetben nem sokat veszített, de igenis veszített a haza és az egész magyar sereg, mert közel 3000 elesett, igen sok sebesült és elfogatott. A napi parancs elolvasása után ismét ettünk egy tál túrós csuszát, de egész éjjel ébren voltunk, mert az éjjeli megtámadástól tartottunk, melyből azonban semmi se lett.¹⁰⁵

¹⁰¹ Menet.

¹⁰² Német: „Csapataink már visszavonultak, Önök a 7-ik sáncozt foglalják el és derekasan védjék!”

¹⁰³ Osztály, azaz két század.

¹⁰⁴ A szerző itt feltehetően téved, a gróf Cziráky család tagjai nem szolgáltak honvédként 1848–1849-ben.

¹⁰⁵ *Szilárd* 2017. 133–135. o.

A csata után az alakulat létszáma 225 főre,¹⁰⁶ egy július 15-ei kimutatás pedig már 195 főre apadt.¹⁰⁷ Amennyiben elfogadjuk Szilárd megállapítását a kevés harci veszteségről, felmerül a lehetőség, hogy az alakulat tagjait a kolera tizedelte.

A július 11-ei komáromi csata után Görgei a Duna bal partján megindította csapatait Vác felé. A hadsereg élén haladó, Görgey Ármin őrnagy vezette különítmény 15-én érte el Vácot, ahol orosz lovasságba ütközött. A különítmény kiszorította a városból a cári csapatokat, majd a beérkező I. és III. hadtestek segítségével estig védte az állását. A VII. hadtest, amely az utóvédet alkotta, késő este érkezett meg Vádra, az utolsók közt 6 órakor a Bátorkeszi–Köbölkút–Kéménd–Kőhídgyarmat–Esztergom–Kövesd útvonalon vonuló vadászok.

A magyar csapatok 16-án éjjel kezdték meg az elvonulást, amit a polgári menekülők feltorlódott szekérszlopa lassított. Másnap reggel Grigorij Hrisztoforovics Zass cári tábornok vezetésével egy kozák csapat tört be Vádra, amely zűrzavart okozott, de végül a honvédek kiszorították őket.¹⁰⁸

17-én reggel itt érte az Újházi-vadászokat a rajtaütés, amelyre Szilárd János így emlékezett:

„Hajnalban fölvert a tárogató¹⁰⁹, és anélkül, hogy a dolognak valami komolyabb következménye lett volna, fegyverben állottunk reggel 8 óráig. Ekkor kényelembe helyeztük magunkat, s miután engedelmet kaptam volna, bementem Árpáddal¹¹⁰ a városba. Legelső volt vendéglőt keresni, hol jóízűen reggeliztünk a sok koplalás után. Azután cukrászhoz mentünk, onnét ebédelni. Ebéd alatt folytonos moraj ütötte meg füleimet. Kimegyek és roppant haragomra megint ágyúzást hallok. Alig faltuk be ebédünket, melyet jó borsosan fizettünk, siettünk ki a táborba. Itt minden nyugodt volt és minden arcra megelégedés sugárzott, de az ágyú egyre dörgött. Nagysándor és Leiningen hadteste¹¹¹ ütközött az oroszokkal, később elhallgatott minden ágyú, és mi csendesen le akartunk feküdni.

Valami ½ 11-re éjjel jön a parancs, hogy a Catalini szoros¹¹² felé masírozunk. Álmosan, szemeinket dörgölve nagy nehezen összekészültünk, s egy órai mars után magas hegyek csúcsairól néztünk szét, de a roppant sötétség nem engedé látnunk a rettenetes jelenetet, melyben utócsapataink, Nagysándor vitéz tábora oly remekül szerepeltek. A csillagok homályos fénye az erdőben itt-ott átderengett, néha találkoztunk csak előőrségre kiállított tyrol-vadászokkal¹¹³ [...] Különben az egész vidék mintha kihalt volna, végre elértünk Catalinába. Én bementem egy paraszthoz, tejet kértem és hozzá kenyeret, de a válasz tagadó lőn. Ekkor nem gondolva az illem szabályaival, egy rossz

¹⁰⁶ MNL OL P 295 b/47. fasc. Dátum nélkül. Közli: *Hermann* 2023. 359–361. o.

¹⁰⁷ MNL OL P 295 b/47. fasc. Közli: *Hermann* 2023. 364–365. o.

¹⁰⁸ *Hermann* 2001a. 353–355. o.

¹⁰⁹ Trombita.

¹¹⁰ Udvarnoky Árpád, Szilárd János katonatársa.

¹¹¹ A Nagysándor József vezérőrnagy vezette I. és a Leiningen-Westerburg Károly gróf, vezérőrnagy által irányított III. hadtest.

¹¹² Katalinpuszta, ma Szendehely belterülete.

¹¹³ A Vitalis Söll őrnagy által szervezett tiroli vadászosztály.

padra egész kényelemmel lefeküdtem, s egy hosszút aludtam, nem törődve avval, hogy bajtársaim már jóval előre haladtak. Szürkülleni kezdett, midőn fölébredtem, s a gazdának jó napot mondva, fegyveremet vállamra akasztva eltávoztam. Amint a ház pitvarában megállok, roppant puskaropogást hallottam jóval mögöttem. A kétségbeesett harcolás volt ez, melyet seregeink Vác utcáiban az oroszokkal vívtak. Egészen magányosan voltam a roppant erdők közt, nem tudtam magamat elhatározni, vajon előre menjek-e zászlóalj után, vagy vissza, most legjavában harcoló utócsapatainkhoz. Kétkedésből megszabadított egy előttem sebesen elrobogó parasztkocsi, rajta egyetlen személy, a kocsis. »Megálljon földi! Vegyen fel kocsjára!« Ő csakugyan megállt, és én felültem kocsjára. Midőn sebes hajtásának okát kérdeztem volna, azt felelte, hogy: – Uram, retteneteket láttam, nem kívánom legdühösebb ellenségemnek se. S beszédjéből kivettem, hogy az oroszok megugrasztották, s hogy még mindég hevesen folyik az ütközet.¹¹⁴

A magyar csapatok a váci harcok után Rétságra vonultak, az utóvéd szerepét ettől kezdve a VII. hadtest látta el. Az utóbbi sikeresen tartóztatta fel az üldöző orosz lovasságot, majd a magyar csapatok július 22-én Miskolcra érkeztek.¹¹⁵ Izsó Miklós feljegyzése alapján az Újházi-vadászok Rétságról Losoncon és Rimaszombaton keresztül vonultak ide.¹¹⁶

Harcba keveredtek a várostól délre fekvő Harsány melletti magaslatokat megszállva tartó orosz előőrsekkel. Az Újházi-vadászok a hadtest elővédjét képezték.

Július 25-én az orosz IV. hadtest Alsó- és Felső-Zsolcánál megtámadta a Sajó vonalát védő III. és VII. hadtesteket, az áttörési szándék azonban a honvédek heves ellenállása miatt meghiúsult. Az ütközetet követően Görgei a Hernád bal partjára vonta vissza a magyar csapatokat, majd két nap múlva gyorsított menetben indította hadtesteit a Tisza felé. 28-án a III. hadtest Gesztelynél harcba keveredett egy orosz különítménnyel.

A Sajó menti harcokban a zászlóalj is részt vett. Izsó Miklós csak utalt a harcok ténnyére. Szilárd János visszaemlékezése szerint az oroszok tüzéségi és gyalogsági tűz alá vették az alakulatát, ami komoly zavart okozott soraikban. Mintegy 12 vadász esett el, 27 pedig megsebesült.¹¹⁷

A magyar csapatok 29-én Tokajnál átkeltek a Tiszán¹¹⁸, majd a zászlóalj a Rakamaz–Nyíregyháza–Nagykálló–Vámospércs–Nagyvárad–Nagyszalonta–Simánd útvonalon Aradra vonult. Itt Izsó szerint harcokat folytattak, erről azonban Szilárd János nem emlékezett meg.¹¹⁹

Az alakulat maradványai augusztus 13-án, a Világoshoz közel fekvő szőlősi síkon tették le a fegyvert. Erről Szilárd így számolt be:

¹¹⁴ Szilárd 2017. 135–137. o.

¹¹⁵ Hermann 2001a. 356. o.

¹¹⁶ MNL OL R 277 Izsó 1849. – Lényegében ugyanezt az útvonalat adja meg Szilárd János is. Szilárd 2017. 138–142. o.

¹¹⁷ MNL OL R 277 Izsó 1849. és Szilárd 2017. 143–149. o.

¹¹⁸ Hermann 2001a. 356. o.

¹¹⁹ MNL OL R 277 Izsó 1849.

„A nap már áldozni készült, midőn Árpád felköltve vacsorára hív: – Úgyis utoljára van – mondá. Én okát kérdezem, s ő fájdalomteljes arccal 2 proklamációt¹²⁰ nyújt kezembe. – Olvasd – mondá. Az irat kiesett kezeimből. Nagy Isten, át vagyunk adva! Minden arcon a közlegénytől őrnagyig, dacára a sok szenvedéseknek, e hírre a legmélyebb fájdalom mutatkozott. Én nem akartam hinni, de csakhamar meggyőződtem, midőn orosz lovas cirkáló csapatokat vettem észre a honvédek között. Ugyanazon este egy nagy darab korommal felmentem a világosi várba, s nagy bötükkel nevemet egy omladék toronyba felírván, büszkén tettem alája a honvéd fővadászt. Innen szép kilátás nyílt Erdélybe, s még szebb, de szomorúbb a honvédseregre, mely most egy nagyszerű halotthoz hasonlított, melynek árulás ásott sírt, környezve tábornözeitől! Az árva hon, még árvább, de reményteljes [...] fiaitól!”¹²¹

A zászlóalj tisztikara és legénységi állománya

Eddigi ismereteink szerint az alakulat tisztikarához az alábbi személyek tartoztak:

Név	Legmagasabb rendfokozat
Kompólyt Ágoston	őrnagy
Péteri Jakab	százados
Sarnpek József	százados
Újházi Tivadar	százados
Debreceni Dániel	főhadnagy
Popovics Vazul	főhadnagy
Bujanovics Rudolf	hadnagy
Gönczi Andor	hadnagy
Kövér Mihály	hadnagy
Mákos Rudolf	hadnagy
Réfi Andor	hadnagy
Sztehlo Ágoston	hadnagy

A felsorolt 12 tisztből négy volt birtokos nemes, kettő kisenemes, három polgári származású, három értelmiségi. A nemzetiségi hovatartozás szerint tizenegyen magyarok, egy pedig szerb származású volt. Egy fő szolgált korábban tisztként, egy pedig altisztként császári-királyi soralakulatoknál.

¹²⁰ Az említett két kiáltvány Kossuth Lajos és a kormány lemondó nyilatkozata, illetve Görgei bejelentése a főhatalom átvételéről, 1849. augusztus 11-ei keltezéssel.

¹²¹ *Szilárd* 2017. 156–157. o. – A kapituláció után Szilárd szerencsésen hazatért Esztergomba.

A szabadságharcot követő megtorlás keretében Kompólyt őrnagyot halálra ítélték, amit 1850. február 3-án 16 év várfogságra változtattak. 1856-ban kegyelemmel szabadult. 3 tisztet közlegényként soroztak be császári-királyi sorsyalogezredekhez.

A legénységi állományról nagyon kevés információval rendelkezünk. Annyi azonban megállapítható, hogy az első két század állománya a Felvidékről, míg a harmadik és negyediké túlnyomórészt Esztergomból és környékéről származott.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)
1848–49	Az 1848–49-es szabadságharc iratai
IV.3.	Abszolútizmuskori iratok
<i>Berzeviczy</i>	<i>Berzeviczy Egyed</i> : Az 1849. évi február hó 5-én vívott „Branyiszkói csata” leírása. TGy 2650.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 2	Kossuth-Polizei-Akten
H 75	Hadügyminisztérium. Általános iratok
H 115	Görgei Artúr hadügyminiszteri iratai
P 295	Görgey-család levéltára
P 1539	Újházi László iratai
R 277	A magyar képzőművészet történetére vonatkozó iratok
<i>Izsó</i> 1849.	1–6/b. N.187. [<i>Izsó Miklós</i> .] Katona utaim, melyet a szabadság kivívásában tettem. 1849 év február 20.
<i>Izsó</i> 1874.	1–6/b. N.163. <i>Izsó József</i> : Epizódok Izsó Miklós életéből. 1874. október.
Izsó-féle kimutatás	1–6/b. N.28. Izsó Miklós fővadász kimutatása szakasza fegyver- és felszerelésigényéről. 1849. február, hely nélkül
R 306	Katonai iratok

BIBLIOGRÁFIA

- Berkó István et al.* 1925. *Berkó István et al.*: A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Budapest, 1925.

- Bona* 2018. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Online adatbázis, 2018. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2023. október 15.)
- Csikány* 2013. *Csikány Tamás*: Egy céltalan haditerv – Komárom, 1849. július 11. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 353–376. o.
- Farkas – Böhm – Csikány* 1998. Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*, összeáll. *Böhm Jakab*, bev. *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. <http://mek.oszk.hu/01300/01344/html/f03.htm#86> (A letöltés időpontja: 2023. október 15.)
- Görgey* 2004. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolg., bev. és jegyz. *Katona Tamás*. Budapest, 2004. <https://mek.oszk.hu/04700/04739/html/gorgey1022/gorgey1022.html> (A letöltés időpontja: 2003. november 8.)
- Hermann* 2001a. *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Hermann* 2001b. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése. 1848–1849. Összeáll., szerk., előszó *Hermann Róbert*. (Millenniumi Magyar Történelem.) Budapest, 2001.
- Hermann* 2005. *Herman Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. (Kecskeméti a szabadságharcban IV.) Kecskemét, 2005.
- Hermann* 2023a. *Hermann Róbert*: Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő vezérőrnagy. Szerk. *Hermann Róbert*. (Aradi vértanúk sorozat 14.) Budapest, 2023.
- Hermann* 2023b. *Hermann Róbert*: Witalis Söll és a tiroli légió 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 136. (2023) 4. sz. 869–895. o.
- Horváth* 2018. *Horváth Géza*: 1848. évi nemzetőri és honvédkori élményeim. Szerk. és jegyz. *Menyhárt Csaba*. Kézirat. Magántulajdon. 2018.
- L. Gál* 1971. *L. Gál Éva*: Újházi László a szabadságharc kormánybiztosa. (Értekezések a történeti tudományok köréből 57.) Budapest, 1971.
- Márkus* 1955. *Márkus László*: Guyon Richárd. Budapest, 1955.

- Mikszáth* 1908. *Mikszáth Kálmán*: Branyiszko bevétele. *Vasárnapi Ujság*, 1908. június 7. (23. sz.) 453–455. o.
- Pap* 1868–1869. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez, 1848–1849. I–II. k. Pest, 1868–1869.
- Süli* 2016. *Süli Attila*: Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Szerk. *Hermann Róbert*. (Aradi vértanúk sorozat 1.) Budapest, 2016.
- Süli* 2023. *Süli Attila*: Esztergom város nemzetőrsége 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 136. (2023) 4. sz. 821–842. o.
- Szilárd* 2017. *Balogh Máté*: Katonai életem naplója. *Szilárd János* fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 1. sz. 121–163. o.
- Tirts* 1903. *Tirts Rezső*: 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Késmárk, 1903.
- Urbán* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dokumentumokat vál., jegyz., előszó *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Urbán* 2009. *Urbán Aladár*: Kossuth első kormánybiztosa: Újházi László. In: *Uő*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2009. 143–150. o.
- V. Waldapfel* 1950–1964. A forradalom és szabadságharc levelestára. I–IV. k. S. a. r. *V. Waldapfel Eszter*. Budapest, 1950–1964.
- Vahot* 1861. *Vahot Imre*: Adatok Platthy István volt honvéd őrnagy naplójából. In: *Történelmi Adattár az 1848ki és 1849ki magyar hadjáratból*. Kiadja és szerk. *Vahot Imre*. Pest, 1861. 101–103. o.

Attila Süli

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE ÚJHÁZI FELDJÄGER CORPS

(Summary)

This paper recalls some details of the history of the Feldjäger company founded by Government Commissioner László Újházy. Unfortunately, the scarcity of sources does not allow for a complete analysis, but the sources examined so far have revealed a number of interesting and important aspects concerning the history of the volunteer corps of the 1848–49 War of Independence, including the free and Feldjäger corps. The paper describes the initial steps and problems of the organisation, the composition of the corps, its activities in the field and its regularisation. The role of the Feldjäger corps in the liberation of Esztergom is specifically mentioned, as a significant number of the town's citizens joined the unit, which was then reorganised into a battalion.

Attila Süli

KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DER JÄGERSCHAR „ÚJHÁZI“

(Resümee)

Die vorliegende Studie erinnert an die Geschichte der von Regierungskommissar László Újházy gegründeten Jägerschar. Leider erlaubt die Lückenhaftigkeit des Quellenmaterials keine vollständige Aufarbeitung, aber auch schon die bisher untersuchten Quellen haben eine Reihe von interessanten und wichtigen Aspekten zur Geschichte der freiwilligen Verbände des Freiheitskampfes von 1848/49, einschließlich der Frei- und Jägerscharen, zutage gefördert. Der Beitrag beschreibt die ersten Schritte und Probleme der Organisation, die Zusammensetzung des Verbandes, seine Aktivitäten im Feld bzw. seine Regularisierung. Die Rolle, die die Jägerschar bei der Befreiung von Esztergom (Gran) spielte, wird besonders hervorgehoben, da eine bedeutende Anzahl von Bürgern der Stadt der Schar beitrug, die dann als Bataillon reorganisiert wurde.

Attila Süli

QUELQUES CHAPITRES DE L'HISTOIRE DU CORPS DE CHASSEURS D'ÚJHÁZI

(Résumé)

Cette publication rappelle certains éléments de l'histoire du corps de chasseurs fondé par le commissaire du gouvernement László Újházy. Hélas, la rareté des sources ne permet pas un traitement complet, mais les sources examinées jusqu'alors ont révélé un certain nombre d'aspects intéressants et importants concernant l'histoire des unités de volontaires, notamment les corps francs et de chasseurs de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Cette publication décrit les premières étapes et les problèmes de l'organisation, la composition du corps, ses activités sur le terrain et sa régularisation. Le rôle joué par le corps de chasseurs dans la libération d'Esztergom est spécifiquement mentionné, puisqu'un nombre important d'habitants de la ville ont rejoint le corps qui a ensuite été réorganisé en bataillon.

Аттила Шули

ГЛАВЫ ИЗ ИСТОРИИ ОХОТНИЧЬЕГО ОТРЯДА УЙХАЗИ

(Резюме)

Настоящая публикация оживляет подробности из истории охотничьего отряда, основанного правительственным уполномоченным Ласло Уйхазы. К сожалению, отсутствие материала исходного источника не позволяет провести полную обработку, но в то же время под пристальным вниманием тщательно изученные до сих пор сведения извлекли на поверхность множество интересных и важных моментов, касающихся истории добровольческих отрядов 1848–1848 гг. борьбы за независимость, и в рамках этой истории свободных и охотничьих отрядов. Статья представляет начальные этапы и проблемы организации, состава отряда, его деятельность на поле боя, его регуляризации. Статья особо склоняется к роли, которую сыграл охотничий отряд в освобождении Эстергома, поскольку значительное количество жителей города присоединилось к отряду, который затем был реорганизован в батальон.

MŰHELY

TÓTH DOMINIK

SZEKEREK ÉS TŰZFEGYVEREK

Szekérvár-harcmodor Hunyadi János seregében

A huszita zsoldosok alkalmazása, valamint harci szekereik és szekérváraik adaptációja Hunyadi János idején a Magyar Királyság haderejében régóta elfogadott tény a történettudományi szakirodalomban.¹ Tudjuk, hogy a magyar hadvezér az 1440-es évektől kezdődően – erdélyi vajdaként – igyekezett kiaknázni az említett eszközök adta előnyöket az oszmán csapatokkal szembeni harcaiban.

Amire azonban a szakirodalom mind ez ideig igen kevés figyelmet fordított, az annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy Hunyadi csapatai a haditechnikai eszközökkel együtt az eredeti alkalmazási módot is adaptálták-e? Más szóval: úgy használták-e a harci szekereket és a belőlük kialakított szekérvára(ka)t, ahogyan azt a husziták is tették korábban?

Jelen munkában erre a kérdésre kísérlek meg választ adni. Ennek érdekében legelőször konkrét példák bevonásával megvizsgálom, hogy az alkalmazási mód hogyan alakult ki a cseh területeken.² Ezután elemzem azok sikeres adaptációját és fejlődését a lengyel haderő mintája alapján, hogy láthatóvá váljanak az eljárásban rejlő lehetőségek. Végül pedig rátérek annak vizsgálatára, hogy a Hunyadi János alatt történő alkalmazás miben hasonlított vagy tért el az eredeti felhasználási módtól.³

A harci szekér és a szekérvár-harcmodor

A huszita zsoldosoknál létezett egy, az ütközeteik/csatáik megvívásához kialakított harcászati módszer. Ez az eljárás bő másfél évtizeddel korábban, a jórészt – de nem kizárólag – a Cseh Királyság területén vívott huszita háborúk „klasszikus” időszakában

¹ Elég csak Tóth Zoltán két cikkére gondolni: *Tóth* 1916. 265–311. o. és *Uő* 1918. 1–32., 159–185. o. Újabban lásd még *Jefferson* 2012. 206–208. o.; *B. Szabó* 2014. 432–441. o.; *Pálosfalvi* 2018. 48–49. o.; *Todika* 2019. 9–25. o.

² A kutatás során felhasznált cseh és lengyel nyelvű szakirodalom és forrásanyag, illetve helyenként a latin nyelvű források magyar nyelvre fordításával igyekeztem olvasóbaráttá tenni írásomat.

³ Itt szeretnék köszönetet mondani C. Tóth Norbertnek és B. Szabó Jánosnak a cikk megírása során nyújtott segítségükért. Köszönettel tartozom továbbá Szokola Lászlónak a baráti/szakmai eszmecsereért, és amiért a lengyel nyelvű szakirodalmat a rendelkezésemre bocsátotta.

(1420–1434) honosodott meg, és az ún. harci szekerekre, valamint a belőlük kialakított szekérvárra épült.

Harci szekér alatt itt olyan, kis űrméretű tűzfegyverekkel felszerelt és katonai célokra átépített szekér értendő, amit egy szekértábor (németesen *Wagenburg*) részeként védelmi célokra, vagy pedig a harctéren tűzfedezet biztosítására használtak.⁴

A husziták a fent leírt, katonai célokra átalakított járművekből előre átgondoltan állították fel szekérvárait, amik egy teljes hadsereg részére biztosítottak védelmet.⁵ Az ideális esetben jól védhető terepszakaszon felállított szekérvár nehezen bevehető célpontot nyújtott, mivel védelmi rendszerébe alaposan átgondolt módon illesztették bele a kor lő- és tűzfegyvereit egyaránt.⁶

A husziták taktikája, az ún. szekérvár-harcmodor a hangsúlyt először a védekezésre helyezte. Az ellenfél támadását (aki kedvező esetben egyetlen terepen szemből támadott) megpróbálták számszerijakkal és tűzfegyverekkel megakasztani, illetve annak lendületét lassítani. Azokat, akik mégis eljutottak a szekérvár közvetlen közelébe, szálfegyverekkel igyekeztek harcképtelenné tenni. Kedvező esetben a szekérsor előtt összetorlódott tömeg csatarendje felbomlott, és kezdett eluralkodni rajta a pánik. Ekkor a husziták megbontották a szekérvár oldalfalait, és lehetőség szerint mindkét oldalról támadást intéztek az ellenfél sorai ellen. Ilyenkor a felkelők kisszámú lovasságáé volt a főszerep, miközben ügyeltek arra, hogy az ellentámadás során fedezni tudják a gyalogos csapatokat is. Ezen a ponton az ellenfél harci kedve végképp megtört, megpróbált elmenekülni, így „csupán” a menekülő csapatokat kellett szétszórni.⁷

Az eljárás lényegét jól jellemzi Otakar Frankenberger kijelentése:

„Egyetlen lovag könnyedén legyőzött tíz gyalogost, de tíz lovag sem ment semmi-re egyetlen szekérral szemben. [...] A gyalogos ugyanis a szekéren állva azonos magasságú volt a lován ülő lovaggal, vele ellentétben azonban mindkét keze szabad volt, és szükség esetén a szekéroidal mögé tudott rejtőzni. Így a maga primitív fegyverével le tudta győzni a lovagot.”⁸

⁴ Bővebben lásd *Durdík* 1954. 96–97. o., újabban magyarul *Tóth* 2021. 235–236. o.

⁵ *Kudrnáč* 1973. 126. o.

⁶ *Durdík* 1954. 132–133. o.

⁷ Uo. 141–142. o. Magyarul összefoglalóan lásd *B. Szabó* 2014. 434–436. o. – Az újabb szakirodalomban az 1419-es Nekomír (másutt Nekoměř) melletti összecsapást tartják Jan Žižka első jelentősebb katonai sikerének, amit a felkelők élén állva aratott. Az itteni erősség közelében érte támadás a hadvezér 300 főből és 7 katonai felszerelést szállító szekérből álló menetoszlopát. *Dolejší – Křížek* 2009. 33–34. o. – Tény, hogy a szekereken elbújtatott, számszerijjal és néhány kézi tüzesszeggel felszerelt harcosok meglepetésszerű sortüze hozzájárult a felkelők győzelméhez, ám az legalább annyira volt betudható a támadó fél igen meggondolatlan lovasrohamának, mint a husziták felkészültségének. *Šmahel* 2021. 71. o.

⁸ *Frankenberger* 1960. 6. o.

Sudoměř, 1420⁹

1419 decemberében Prága visszakerült Luxemburgi Zsigmond magyar (1387–1437), német (1410–1437) és ekkor már – 1419-től névleg – cseh király irányítása alá. Egy fegyveresekből¹⁰ álló csapat 1420-ban Jan Žižka vezetése alatt elhagyta a várost, és előbb Plzeňbe (Pilsen) vonult, majd továbbindult az épülő Tábor felé. Plzeň és Česká Budějovice (Budwais) között félúton útjukat állta egy kisebb királyi haderő, így Žižkának Sudoměř térségében március 25-én ütközetet kellett vállalnia.

A félszemű vezérnek sikerült a lehető legelőnyösebb helyszínt kiválasztania két hlastó (Markovec és Škaredý) között egy háromszög formájú töltésen úgy, hogy a szárazföld csak szemből, egy keskeny földhídon keresztül volt elérhető.¹¹ A szekereket a „háromszög két szára között” állította fel – így gyakorlatilag a tavak partjai nyújtottak védelmet az oldalról érkező támadás ellen.¹² A mintegy 2000 főt számláló ellenséges haderő egyáltalán nem tekintett Žižka embereire egyenlő félként, hiszen harmadannyian (kb. 400-an) voltak, velük volt a családjuk, és körülbelül 20 szekérrel¹³ meg összesen 9(!) hátsóval rendelkeztek.¹⁴

1420. március 25-e délutánján az ellenfél lovassága frontális támadást indított a szekérsor ellen, sőt néhányan a kiszáradt tómederbe is leereszkedtek, hogy oldalba tudják kapni a védőket. A szálfegyvereket, cséphadarókat és számszeríjakat is használó gyalogság előnye hamar megmutatkozott a lovasság ellenében, akiknek a rohama elakadt, és a lóról leszállva próbálták a szekerek közé betörni – sikertelenül. Eközben besötétedett, ráadásul a térségre jellemző ködfoltok is megjelentek, így a királyi haderő kénytelen volt visszavonulni. A husziták a helyszínen éjszakáztak, majd másnap hajnalban Tábor felé elhagyták a csatateret.¹⁵

⁹ Az egyes hadieseményeknél nem törekedtem minden részletre kiterjedő elemzésre – jelen munkának ez nem feladata. Csupán azokat a forrásokat, forráskiadványokat és a szakíróknak azon munkáit használtam fel, amelyek alapján a szekérvár-alkalmazásról átfogó kép adható.

¹⁰ Az általános felfogással ellentétben a huszita frakciók palettája igen összetett képet mutatott. A tankegyedekben is fel-felbukkanó, meglehetősen általános „mérsékelt” és „radikális” csoportmegjelöléseket elhagyva szerencsésebb lenne *prágaiakról*, *táboritákról*, *adamitákról*, *árvákról* stb. beszélni. A Husz tanításaihoz és a vallási reformokhoz való ragaszkodás alapján valóban feloszthatók mérsékelt és radikálisabb nézeteket vallókra, ám ezek a kifejezések a belső keletkezésű (azaz huszita) forrásanyagban sehol nem egy adott csoportot jelölnek. Az egyszerűség végett azonban magam is megmaradtam az általánosabb fogalmaknál, amit a fenti esetben az is indokoltá tett, hogy a felkelés kezdeti időszakában ezek a frakciók még igen nehezen voltak körvonalazhatók.

¹¹ A Škaredý tó a *Staré letopisy české* szerint ekkor le volt csapolva. *Palacký* 1829. 34. o.

¹² *Palacký* 1829. 34. o. és *Durdík* 1954. 160. o.

¹³ A forrás konkrétan harci szekereket említ. *Palacký* 1829. 33–34. o.

¹⁴ *Durdík* 1954. 159. o. és *Dolejší – Křížek*, 2009. 35. o.

¹⁵ *Durdík* 1954. 160. o. és *Dolejší – Křížek*, 2009. 36. o.

Kutná Hora, 1422

Az 1422-es évre újabb keresztes hadjáratot hirdettek a huszita felkelők ellen. A főszerző hadvezér nem kívánta bevárni, amíg Luxemburgi Zsigmond csapatai Prága alatt egyesülnek, ezért már előző év végén (1421. december 21.) eléjük, pontosabban Kutná Hora (Kuttenberg) felé indult. Végül a város melletti magaslaton csapott össze a két sereg.

Žižka még a keresztesek érkezése előtt elfoglalta a várost, azonban nem bízott az előjárók lojalitásában, így a királyi haderő közeledtére, január 4-e körül a Sukov-hegy egy kiszögellésére vonult.¹⁶ Ezzel ismét a lehető legkedvezőbb pontot választotta a csatára, mivel a kiszögellés ellen támadást indítani csak az északi oldalról lehetett. A keresztesek érkezésének első napján szórványos „tüzérségi párharcon” és néhány kisebb támadási kísérleten kívül semmi sem történt. Žižka azonban meggondolta magát, nem akart csatát vállalni, így másnap még hajnal előtt az egész szekértáborat mozgósította, és zárt alakzatban – Vavřinec z Březova *Huszita Krónikája* szerint az ellenfelet állandó tűz alatt tartva¹⁷ – áttört a királyi sereg gyűrűjén, és Kolín (Chotzemitz) irányába elhagyta a csatateret.¹⁸

Malešov, 1424

1424-ben, Prágában a mérsékeltbb nézeteket valló huszita nemesek egy csoportja tárgyalásokat kezdett a katolikusokkal. Ezek olyannyira jól haladtak, hogy az ekkor már a nyíltan radikális táboritákat vezető Žižka ellen csapatokat küldtek. A két sereg Kutná Horától nem messze, Malešov térségében ütközött meg június 7-én.

Az összecsapás mindkét oldalon sok áldozatot (összesen kb. 1400 főt) követelt.¹⁹ A táboriták szekérvára ekkorra már a „klasszikus” jegyeket mutatta: számos szekérral és különféle tűzfegyverekkel voltak ellátva, illetve rendelkeztek lovassági támogatással is. A Bartošek-féle krónika „sok szekeret” említ kézi tűzfegyverekkel,²⁰ és a *Třeboňi Krónika* is „szekerek, lovak, ágyúk és a háborúnak egyéb eszközei”-ről számol be.²¹

Žižka a szekérvárat egy dombtetőn állította fel, amit csak egy irányból lehetett megközelíteni. Több szekeret kövekkel töltetett meg, és a lovasok sorai közé állította. Csak azután indította előre a lovasait és a gyalogosok által tolt szekereket, miután az ellenfél megkezdte a támadást. Amikor a támadók kellő közelségbe értek, a kövekkel megrakott járműveket egyszerűen azok sorai közé lökte. Következő lépésként az összeku-

¹⁶ Palacký 1829. 34–35. o. és Durdík 1954. 165. o.

¹⁷ Vavřinec 1893. 534. o.

¹⁸ Durdík 1954. 166. o. és Šmahel 2021. 137. o.

¹⁹ Durdík 1954. 168. o.

²⁰ „[...] multos currus cum pixidibus.” Bartošek 1893. 592. o.

²¹ „Curribus, equis, bombardis et ceteris instrumentis bellicis asportavit.” Höfler 1856. 53. o.

szált sorok közé lövetett, és csak ekkor indította meg a támadást, amivel az ellenfelet végül sikerült felosztatni.²²

Egy ilyen roham levezényléséhez – csakúgy, mint Sudoměřnél és Malešovnál – nagyfokú fegyelemre és együttműködési készségre volt szükség. A szakirodalom tehát nem véletlenül tartja számon úgy, mint a korabeli fegyvernemek együttműködésének kiváló példáját.²³

Ústí nad Labem, 1426

1426 tavaszán a huszitáknak nem kellett új betörő ellenféllel szembenéznie. Ezt az időszakot arra használták fel, hogy észak-északnyugat Csehországot megtisztítsák az ott lévő szász csapatoktól. Jan Žižka egyik tehetséges utódjának, Holy („Kopasz”) Prokopnak a vezetésével ostrom alá vették Ústí nad Labemet (Aussig).

Az ostromlottakat megsegítendő a Szent Római Birodalomból jelentős erősítés érkezett. A husziták – litván csapatokkal is kiegészült – serege mintegy 24–25 000 főt számlált. Az 1000–1300 szekérből álló szekérvárukat pedig két patak medre (a Srnica és a Zalužani) között állították fel, a „kerék a kerékre” elv szerint.²⁴

Június 16-án került sor a csatára, a források túlzó adatai szerint kb. 70 000 fős, de mindenképpen túlerőben lévő ellenféllel szemben. A birodalmi haderő lovassága indította az összecsapást, a roham azonban a szekérvár fegyvereinek tüzében összeomlott. Az egyik korabeli forrás úgy fogalmazott, hogy: „rájuk lőttek [a csehek] a szekerekről és a *hufnicákból* és *tarasnicákból*”,²⁵ amíg közöttük nagy utakat és járatokat ütöttek”.²⁶ Az összecsapás a husziták győztes csatáira a későbbiekben is jellemző forgatókönyv szerint zajlott. Miután a szekérsor elé kerülő lovasokat kampókkal, cséphadarókkal és egyéb szálfegyverekkel a földre rángatták – tovább növelve a káoszt –, a megfelelő pillanatban ellentámadásba mentek át. A birodalmi csapatok a menekülés közben nagyobb veszteségeket szenvedtek, mint a csata során.²⁷

Lipany, 1434

1434. május 30-án a Lipanynál vívott csata a huszita háborúk klasszikus időszakának lezárását jelenti. A település mellett a felkelők Zsigmonddal kiegyezett szárnya vívott csatát az utánpótlásától és támogató bázisától szinte teljesen megfosztott (árváknak nevezett) radikális szárnyal.

²² Durdík 1954. 170. o. és Dolejší – Křížek 2009. 77. o.

²³ Durdík 1954. 171. o. és Šmahel 2021. 177. o.

²⁴ Durdík 1954. 173–175. o. és Dolejší – Křížek 2009. 89. o.

²⁵ Hufnica, tarasnica: kis űrméretű, korai löveg típusok.

²⁶ „[...] a strieleli na ně z hůfnic a z tarasnic, až w nich weliké cesty a pruochoistiě dělali.” Palacký 1829. 68. o.

²⁷ Durdík 1954. 174–175. o.

A mérsékelték vezetői Ulrich von Rosenberg és Diviš Bořek z Miletínka voltak, akiknek mintegy 20 000 ember állt rendelkezésére, kb. 1100 szekérrel és jelentős lovasági támogatással. A Bartošek-féle *Krónika* alátámasztja Jan Durdík azon állítását, miszerint a velük szemben álló Holy Prokop, illetve serege kisebb, nagyjából 10 000 fős volt, 600 szekérrel és csekély, mintegy 700 harcolóból álló lovasági támogatással.²⁸

Holy Prokop a szokott módon egy hegytetőn állította fel szekereit. Tudván, hogy a frontális támadás eredménytelen lenne, a mérsékelt sereg cselhez folyamodott annak érdekében, hogy kicsalogassák ellenfeleiket a biztonságos állásukból. Délután 3–4 óra körül zárt alakzatban megindultak az árvák felé, majd egy adott jelre a sorok jobbra²⁹ fordultak, hogy oldalaik az ellenfél bal oldala felé mutassanak. Ekkor elsütötték fegyvereiket, mire egy rövid, de heves tűzharc bontakozott ki. Újabb jelre a támadók visszafordultak, amit Prokop csapatai tévesen megfutamodásnak véltek. Ez volt a cél: a hegyről leözönlő szekerek sorait higgadt ellentámadás fogadta. A túlerő megakasztotta és megtizedelte a támadókat. Ekkor a mérsékelt haderő gyalogsága is rátámadt a szekérsorokra, amelyeken heves közelharc árán rést ütöttek, kivívva ezzel a győzelmet.³⁰

A csata lefolyása kiválóan példázza azt a tényt, hogy egy jól vezetett szekérvár ellen eredményes támadást indítani csak egy másik szekérvárral lehet. Az események arra is rámutatnak, hogy még a szorongatott helyzetben lévő védők szekérfalát is – ha az ellenfélnek nincs módja/ideje tüzéséget használni – csak közvetlen gyalogsági támadással, közelharcban lehetett megbontani.

A következő táblázatból kivehető a huszita harcmodor fejlődésének sarokpontjai. Az első két esetet leszámítva a csaták megvívására alkalmazott módszer mindegyik fő eleme megvolt: az ellenfél támadásának megtörésétől az üldözésig. A husziták lőfegyverekkel mind a hat vizsgált esetben rendelkeztek, 1424 után pedig már volt lovasági támogatásuk is. A védők szekérvárát feltörni egyedül Lipánynál sikerült a támadó gyalogság által vívott súlyos közelharcban – egy másik szekérvárra támaszkodva.

A Lipány melletti csatavesztés, illetve a jihlavai béke (1436. július 5.) lezárta ugyan a huszita háborúk klasszikus szakaszát, azonban a szekérvár-harcmodor tovább élt. Már az 1420-as évek első felében több szomszédos állam megpróbálta lemásolni és saját hadseregében meghonosítani az eszközt, illetve a módszert, ám a tendencia a „munkájukat vesztett” zsoldosok kirajzásával felerősödött.

²⁸ Bartošek 1893. 614. o. és Durdík 1954. 186. o.

²⁹ Feltehetően a jobb célzás érdekében, hiszen a kézi tüzfegyvereket a szekér oldalára támasztották fel tüzelés előtt.

³⁰ Bartošek 1893. 615. o. és Durdík 1954. 187–188. o.

		Távrolra ható fegyverek	Lovassági támogatás	A sze- kérvár elesett	Hogyan?	Szekérvár- harcmodor
Sudoměř (1420)		I	N	N	x	I (az üldözést leszámítva)
Kutná Hora (1422)		I	N	N	x	x
Malešov (1424)		I	I	N	x	I
Ústí nad La- bem (1426)		I	I	N	x	I
Lipany (1434)	mérsé- keltek	I	I	N	x	I
	Holy Prokop	I	I	I	gyalogság + ellenfél szekerei	I

1. táblázat: Szekérvár bevonásával megvívott csaták a huszita háborúk klasszikus időszakában (1420–1434). I – igen, N – nem, x – nem adható válasz

Egy sikeres adaptáció:

a lengyel–litván állam hadseregének szekérvár-használata (1454–1514)

A lengyel szakírók között él egy olyan vélemény, miszerint a metódus átvétele megtörtént, azonban az ország hadseregén belül ugyanazon az alapon egy másfajta módszer fejlődött ki.³¹ A lipanyi csatát követően az egykori huszita zsoldosok szakértelmük okán mind gyakrabban és huzamosabb időre jelentek meg a lengyel haderőn belül is. Ennek egyik első példája a Kraszna³² melletti összecsapás 1450 nyarának végén, ahol a Lengyel Királyság serege legyőzte II. Bogdan moldvai vajdát (1449–1451).³³ Bár a cseh zsoldosoknak a pirruszi győzelemhez való hozzájárulása kétségtelen, ekkor még csak „epizód szerep” jutott nekik, a csata végső kimenetele nem (csak) rajtuk múlt. Vladimir Shirogov meglátása szerint a lengyel hadvezetés az itt szerzett tapasztalatokat ugyan már hasznosíthatta volna, de „a lecke a haderő szétszéledtével feledésbe merült”.³⁴

³¹ Pl. Žygulsky 1994. 18. o. és Gomólka 2018. 28–29. o.

³² Kraszna, ma Ukrajna.

³³ Shirogov 2021. 21–22. o.

³⁴ Uo. 23. o.

Chojnice, 1454

1454-ben Chojnicénél (Konitz) mérte össze erejét a Német Lovagrend serege a Lengyel Királyság és a Porosz Szövetség egyesített haderejével. Ekkorra már a térség több hadviselő fele is alkalmazta az egykori huszita zsoldosokat, így nem meglepő, ha a lezajló csatában mindkét oldalon megtaláljuk őket – igaz, lengyel oldalon csupán százfős nagyságrendben.

Amikor IV. Kázmér (1447–1492) 1454 szeptemberében megérkezett a csatamezőre 18 000 fős – döntő többségében lovasságból álló – seregével, addigra a tervnek megfelelően a Porosz Szövetség 3000 katonája már körülzárta Chojnicét. A Lovagrend főerejét Bernard Szumborski és Rudolf Żagański vezette, és a 6000 főnyi tapasztalt zsoldos gyalogságot egy dombtetőre, tűzérséggel bőségesen ellátott³⁵ szekérvárba telepítették, míg a rendelkezésre álló 9000 lovas a *Wagenburg* előtt sorakozott fel.³⁶

Az összecsapást a két fél lovassága nyitotta meg szeptember 18-án, és kezdetben a lengyel–porosz sereg kerekedett felül. Żagański lovasait sikeresen megszalasztották, ám a lovagok végül rendezték soraikat, és miközben a szekérvár gyalogsága is bekapcsolódott az üldözőkkel való harcba, a lengyeleket hátulról is támadás érte: egy 500 fős csapat kitört a várból. A hármasszorítás megtörte a lengyel–porosz haderőt, a morál összeomlott, így a csata a Német Lovagrend teljes győzelmével zárult.³⁷

A szekérvár-harcmodor lovagrend általi alkalmazása és annak a győzelemben játszott szerepe világosan látszik. Az eredeti huszita metódustól mindössze annyiban tért el, hogy a lovasság kezdettől fogva aktív szerepet játszott a csatában, és nem szorult rá a szekérsor közvetlen védelmére. A lengyel–porosz haderőn belül ezzel szemben néhány száz zsoldos képviseltette magát Wojciech Kostka z Postupic³⁸ vezetése alatt. Nekik esélyük sem volt a csata menetének megfordítására, a szekérvárunk elestéről pedig – ha felvette egyáltalán a zárt alakzatot – nincs információnk. Shirogov ennek okát abban látta, hogy a lengyel gyalogságnak nem állt rendelkezésére a huszitákéhoz hasonló mennyiségű és minőségű fegyverzet, illetve felszerelés.³⁹

³⁵ *Shirogov* 2021. 52. o.

³⁶ Uo. 46. o.

³⁷ Uo. 52. o.

³⁸ Uo. 47. o.

³⁹ Uo. 52. o.

Świecino, 1462

Az 1462-ben Świecino⁴⁰ mellett vívott ütközet során az újonnan adaptált módszer alkalmazása már egyértelműen felismerhető – mindkét szemben álló fél esetében. Az ún. tizenhárom éves háborúnak (1457–1466) ebben a csatájában egy lengyel sereg harcolt a Német Lovagrend erőivel.

A mintegy 2000 fős lengyel csapat létszámhátrányban volt a körülbelül 2700 katonát (köztük nagyszámú nehézlovast) felsorakoztató ellenféllel szemben.⁴¹ A lengyelek vezére, Piótr Dunin egy nehezen megközelíthető, három oldalról erdő által szegélyezett dombon sorakoztatta fel embereit. A természetes védelmet tovább növelte a Żarnowiec-tó, így az ellenfél csak szemből tudott támadni. A gyengébb harcértékű, de számszeríjakkal felszerelt gdański milícia a földsáncokkal megerősített szekérvár védelmében várta a támadást, míg a lengyel lovasság a szekérváron kívül sorakozott fel a tó és a tábor között.⁴² Velük szemben Fritz von Raveneck a Chojnizénél alkalmazotthoz hasonló módon állította fel a lovagrend katonáit: kisszámú gyalogságát szekérvárba telepítette a lovasság mögé.⁴³

A csatát a lengyel lovasság támadása kezdte, mely többször is sikertelenül próbálta megtörni a lovagrend centrumát. Röviddel azután, hogy a két fél visszavonult táborába, a lovagrend meglepetésszerű támadást indított a szekérsor ellen, ami azonban a számszeríjások tüzeiben elakadt. Az összecsapást a lengyel fél ellentámadása zárta le, meghozva Duninnak a győzelmet.⁴⁴ A végkimenetel szempontjából mellékes, de jelen írás szempontjából érdekes részlet, hogy a lovagrendi katonaság azzal a szándékkal hátrált vissza saját szekérvárához, hogy ott rendezze sorait. A szekérsort azonban nem tudták megfelelően lezárni, így az ellentámadásba bekapcsolódó lengyel gyalogság segítségével közelharcban sikerült az alakzatot feltörni, és a győzelmet kivívni.⁴⁵

A siker láthatóan nagy mértékben volt köszönhető a lovasság és a szekérvár együttműködésének. Az egyik szakíró, Marcin Gomółka abban látta az újítást a husziták eljárásához képest, hogy a lovasság szekérváron kívül történő felsorakoztatásával két egymást támogatni tudó seregrész jött létre.⁴⁶ Tadeusz Grabarczyk máshogy közelítette meg a jelenséget, de megállapítása nem zárja ki az előző szerzőét: „a sebtében felállított szekérsor, illetve palánk nem elegendő a támadás megállításához”.⁴⁷

⁴⁰ Schwetzin, ma Lengyelország.

⁴¹ *Gomółka* 2018. 20–21. o.; *Grabarczyk* 2018. 60. o.; *Shirogov* 2021. 60. o.

⁴² *Shirogov* szerint a számszeríjások a miliciától függetlenül működtek, és Dunin nem is a szekérvárba, hanem a lovasság mögé, egy mocsaras terepszakas szélére helyezte őket. *Shirogov* 2021. 60–61. o.

⁴³ *Shirogov* 2021. 60. o.

⁴⁴ *Gomółka* 2018. 21. o. és *Grabarczyk* 2018. 60. o.

⁴⁵ *Shirogov* 2021. 61. o.

⁴⁶ *Gomółka* 2018. 21. o.

⁴⁷ „[...] tabor i wzniesiona naprędce palisada nie pomogły w odparciu ataku na obóz.” *Grabarczyk* 2018. 60. o.

Orsza, 1514

1514. szeptember 8-án Orsza⁴⁸ mellett III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem (1505–1533) hadereje Ivan Andrejevics Cseljadnyin bojár vezetésével megütközött I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) Konsztyantin Osztrozkij nagyhetman vezette csapataival. Az összecsapás kimenetele előrevetítette a korai mezei tüzérségben rejlő lehetőségeket.

A csata pontos helyszínét és a szemben álló felek létszámát viták övezik, ám az biztos, hogy a Dnyeper folyónak az említett településtől északkeletre fekvő kanyarulatában zajlott le. A térséget a szakirodalom dombos, növényzettel sűrűn benőtt területként írta le.⁴⁹ A lengyel fél jelentős létszámhátrányban volt, minthogy körülbelül 25–30 000 főt⁵⁰ számlált, szemben a Moszkvai Nagyfejedelemség majdnem 60 000 fős seregével.⁵¹ A haderők magját mindkét oldalon különféle lovassági csapatnemek adták. Először úgy tűnt, hogy a körülmények az orosz félnek kedveznek. Erre utalt a létszámfölény és az a tény, hogy a Dnyeper folyó a lengyel–litván csapatok hátában volt, és a vízen mindössze két pontonhíd biztosította az átkelést. Osztrozkij a tüzérségének és kisszámú gyalogságának kulcsszerepet szánt a csatában. Az említett csapatokat egy erdős terület szélén, takarásban állította fel. A csatát a hetman csapatai kezdték meg azáltal, hogy rátámadtak Cseljadnyin derékhadára. Látszólag győzött az erőfölény, egy ponton úgy tűnt, a támadók megtörték, és megpróbálták elmenekülni. Cseljadnyin azonnal üldözni kezdte a menekülőket. Elképzelése az volt, hogy a két átkelőhely megszerzésével elvágja a lengyelek visszavonulási útját. Osztrozkij terve azonban működött: menekülés közben az elrejtett tüzérség elé csalták a bojár csapatait, az orosz ellentámadás összeomlott, és végül a lengyel fél győzött.

I. Zsigmond Osztrozkij győzelmét sem politikai, sem katonai értelemben nem használta ki.⁵² Jelen munka szempontjából azonban a csata így is jelentőséggel bír. Annak ellenére, hogy a lengyel szerzők tüzérséget,⁵³ sőt „kéziágyúk és szakállások erős tüztét”⁵⁴ említik, ott és akkor ezek az eszközök nem egy szekérvár részeiként voltak jelen. Bár a szekérvár-hadviselés még hosszú ideig részét képezte a lengyel–litván hadsereg eszköztárának – például Obertyn (1531), Cecora (1620), Kumejky (1637)⁵⁵ –, a mezei tüzérségben rejlő lehetőségek tisztán megmutatkoztak. A haditerv rokonságot mutat azzal, amit Piótr Dunin hajtott végre Świecinónál, hiszen mindkét alkalommal sikerült

⁴⁸ Orsza, ma Fehéroroszország.

⁴⁹ Nagielski 2015. 86. o.

⁵⁰ Drózdź 2000. 191. o. és Nagielski 2015. 86. o.

⁵¹ Drózdź 2000. 192. o. – Nagielski megjegyezte, hogy néhány orosz történész szerint a térségben valóban tartózkodott ekkora moszkvai haderő, ám a csata idejére Cseljadnyinnak nem sikerült a teljes haderőt összevonnia. Nagielski 2015. 86–87. o.

⁵² Drózdź 2000. 205–206. o. és Nagielski 2015. 96. o.

⁵³ Drózdź 2000. 203–204. o. és Nagielski 2015. 86. o.

⁵⁴ „Silny ogień rusznic i hakownic...” Nagielski 2015. 89. o.

⁵⁵ Żygulsky 1994.; Boldyrew 2017.; Gomółka 2018.; Szokola 2019.

a támadó lovasságot kelepcébe csalni, és a távolra ható fegyverek (számszeríjak, illetve korai lövegtipusok és kézi tűzfegyverek) alkalmazásával legyőzni.

		Lőfegy- verek	Lovassági támogatás	A szekérvár elesett	Hogyan?	Szekérvár- harcmodor
Chojnice (1454)	IV. Kázmér	I	I	N	x	I
	Szumborski, Žagański	I	I	I	n. a.	N
Świecin (1462)	Piótr Dunin	I	I	N	x	I
	Fritz von Raveneck	I	I	I	lóról száll- va közel- harcban	N
Orsza (1514)		I	I	x	x	N

2. táblázat: A lengyel állam hadseregének szekérvár bevonásával megvívott csatái.
I – igen, N – nem, x – nem adható válasz, n. a. – nincs adat

A fenti táblázatból kiolvashatók a lengyel szekérvár-használat főbb ismérvei. A harc megvívása során minden alkalommal használtak távolra ható fegyvereket, és minden esetben volt jelentős lovassági támogatásuk is. Utóbbi igen fontos tényező, hiszen a szekérvár és a lovasság képes volt egymás kölcsönös támogatására. Az ebben rejlő lehetőségek kihasználásában először a Német Lovagrend hadereje bizonyult jobbnak, hogy aztán hosszú távon a lengyel fél kerekedjen felül.

Szekérvár-harcmodor a Magyar Királyság haderejében Hunyadi János alatt

Hunyadi János korszakát megelőzően egyetlen arra utaló forrásról van tudomásom, hogy huszita zsoldosok jelennek meg a Magyar Királyság haderejében. Ez Luxemburgi Zsigmond 1437. március 26-án Sopron városához intézett utasítása, miszerint kötelesek Pozsonyban 12 hajót megvásárolni. Mindezt annak érdekében, hogy a Dunán Nándorfehérvár alá tudjon hajózni egy „táborita kapitány az ő táboritaival”.⁵⁶ Ennek az 1437-es hadjáratnak a részleteit ismeri a történettudomány,⁵⁷ a zsoldosok pontos szerepét azonban nem, így azt az alábbi vizsgálatba sem tudtam bevonni.⁵⁸

⁵⁶ „[...] capitaneus taboritarum cum suis Taboritis.” DF 202 635.

⁵⁷ *Karácsonyi* 1910. 15–23. o.

⁵⁸ Ugyancsak kihagytam a döntő csata nélkül lezáruló 1443–1444. évi hosszú hadjáratot is.

Ialomița-mente, 1442

Az 1442 szeptember első napjaiban a Ialomița folyónál lezajlott összecsapás volt az első olyan csata, amelyben a huszita harci szekereknek a Magyar Királyság haderejében való alkalmazásáról részletes leírás maradt fenn.

Şehabeddin ruméliai beglerbég még 1442 augusztusában összegyűjtötte csapatait. Pálosfalvi Tamás szerint a cél kettős volt: egyrészt az oszmánbarát II. Vlad Dracul (1436–1442, 1443–1447) visszaültetése a havasalföldi vajdai székbe, majd egy büntető-hadjárat vezetése Dél-Erdélybe. Előbbi sikeres volt, utóbbi kevésbé: Hunyadi János erdélyi vajda ugyanis már Havasalföldön megközelítette Şehabeddin csapatait. A vajda nem támadott az első adandó alkalommal, ehelyett mindig a török sereg nyomában maradt, és várta az alkalmas pillanatot.⁵⁹

Antonio Bonfini leírása szerint a csata a reggeli órákban kezdődött változó hadiszerencsével. Şehabeddin végül a tartalék bevonásával kívánta kivívni a győzelmet, Hunyadi azonban éppen ezt a pillanatot várta. Bonfini beszámolója szerint:

„[...] egy ideig engedi, hogy elnyomják, aztán kiadja az utasítást, hogy indítsák előre a szekérhadat, a szekereseket pedig utasítja, hogy észrevétlenül fogják körül a törököket mind, aztán újult erővel fölveszi a harcot. Fellángol a küzdelem, és bár a törökök mindenütt roppant kárt szenvedtek, hatalmas tömegük révén mégis kitartanak. Amikor azonban észreveszik, hogy a jobbszárnyon bekerítették őket a szekerek, hátulról meg tüzes nyilakkal és hajtógépekkel lövik őket, elbizonytalanodnak, lelassulnak, és mert féltik a hátukat, a fronton abbahagyják a harcot.”⁶⁰

A szárny összeomlása után a pánik a teljes oszmán haderőre áterjedt, akik így elhagyták a csatateret, és a csata a magyar fél győzelmével végződött.

A forrás későbbi része arra enged következtetni,⁶¹ hogy az oszmán csapatoknak csak a jobbszárnyát tudták a szekerek átkarolni, de a magyarázatra már nem derül fény, mint ahogy a seregek pontos elhelyezkedésére sem a csatamezőn. A harci szekerekről – a szerepükön kívül – nem olvashatunk más részletet: nem tudjuk, hány jármű állt rendelkezésre, mint ahogyan az sem egyértelmű, hogy a szekerekről menet közben is elsütötték-e a tűzfegyvereiket.

A krónika idevágó részének forrásértékét jónéhány körülmény megkérdőjelezi.⁶² Az egyik ilyen, hogy Bonfini előszeretettel emelt át motívumokat akár vele egykorú, akár régebbi (főleg klasszikus) szerzőktől. Klasszikus görög-római átvételre jó pél-

⁵⁹ S. Varga 1995. 339–340. o. és Pálosfalvi 2018. 102–103. o.

⁶⁰ Idézi S. Varga 1995. 342. o. Latin eredetiben: „...qui a curribus pugnabant [...] hostes circumvalent...”. *Főgel – Iványi – Juhász* 1936. 124. o.

⁶¹ S. Varga 1995. 342. o.

⁶² A reneszánsz kori szerző művét korábban már érte az a kritika, hogy a maga korának hadviselési stílusát gyakran visszavetítette az időben. *Székelly* 1921. 22. o. és Pálosfalvi 2018. 103. o.

da a tevék szagától megriadó lovokról szóló szövegrész a várnai csata kapcsán,⁶³ ami Hérodotosznál szintén olvasható.⁶⁴ Elővigyázatosságra ad okot egy, az Aeneas Sylvius Piccolomini *Historia Bohemicájából* történő „kölcsonzés”. Itt az árváknak nevezett huszita frakció által az 1434-es Lipany melletti csatában alkalmazott harcmódja ismeretetésénél szerepel „a harctéren a vezér parancsára meglóduló és az ellenfelet bekerítő szekérsor” motívumához nagyon hasonló elem, ami kísértetiesen emlékeztet az 1442-es eseményekre.⁶⁵ Az pedig végképp aláadni látszik a forrásrészlet hitelességét, hogy magyar kontextusban nincs tudomásom olyan harci szekerek részvételével megívott csatáról vagy ütközetről, ahol ez a manőver megismétlődött volna.

Várna, 1444

Az előző évi – 1443-as – hosszú hadjárat sikerén felbuzdulva I. Ulászló (1440–1444), Hunyadi János és Juliano Cesarini pápai legátus vezetésével a keresztények 1444-ben ismét az Oszmán Birodalom ellen vonultak. A cél feltehetően az volt, hogy Drinápolyt⁶⁶ elfoglalják, és ezáltal felszámolják az oszmán uralmat a Balkán-félszigeten. A két szemben álló fél Várna mellett mérte össze erejét.

A csata november 30-án reggel kezdődött az oszmán félnek a keresztény jobbszárny elleni támadásával. A város melletti síkon a harcok egész nap eltartottak anélkül, hogy bármelyik fél felülkerekedett volna.⁶⁷ Délutánra úgy látszott, hogy az oszmánok ereje meggyengült, ami miatt vezérei kifejezett kérése ellenére Ulászló király a kíséretével a szultáni táborra támadt.⁶⁸ A jól megerősített helyszínt azonban nem tudta elfoglalni, az akció kudarcba fulladt, és a teljes kíséret odaveszett az uralkodóval együtt. Pálosfalvi következtetése szerint a keresztény haderő lényegében vezér nélkül maradt, nagy területen szétszóródott egységeit egységes irányítás alá rendelni már nem lehetett, lévén sokan – köztük Hunyadi – a menekülő oszmán balszárnyat üldözték, míg mások maguk is menekültek.⁶⁹ A csata a késő délutáni órákban ért véget. A helyszínen maradt túlélők a – közben zárt alakzatba rendeződött – szekérvárba húzódtak. Az éjjel folyamán még sok menekülő visszatért, de hamarosan bizonyossá vált számukra is,

⁶³ „Váratlanul felbukkantak a tevék, és ha az ütközet eddig kétséges és bizonytalan kimenetelű volt, ezzel a helyzet megváltozott. A lovakat felingerelte az ismeretlen állatok szokatlan szaga, elkezdtek nyugtalanzkodni és riadozni.” S. Varga 1995. 357. o.

⁶⁴ Kűrösz perzsa uralkodó (Kr. e. 559–530) és Kroiszosz méd király (Kr. e. 560–546) között a Halüsz-folyónál lezajlott csata során „[Kűrösz] a tevéket azért állította fel a lovassággal szemben, mert a ló fél a tevétől, nem viseli sem látását, sem szagát.” Gyurgyák – Boros 2000. 22. o.

⁶⁵ „Ubi congredi tempus visum, aurigae qui cornua ducerent, ad imperatoris signum, comprehensa sensim, qua voluerunt, hostium parte, ordines quadrigarum contrahere, intercepti hostes...” Piccolomini 1699. 72. o.

⁶⁶ Edirne, ma Törökország.

⁶⁷ Jefferson 2012. 460–468. o.

⁶⁸ Uo. 466. o. és Pálosfalvi 2018. 139. o.

⁶⁹ Pálosfalvi 2018. 140. o.

hogy a király elesett a harcmezőn, és Hunyadiról sem fognak hírt kapni. Reggel az oszmán csapatok hadrendbe állva megközelítették a táborn, majd mikor látták, hogy nincs számottevő védelem, megrohanták és elfoglalták azt.⁷⁰

A szekérvár várnai alkalmazásával kapcsolatos források nem egyértelműek, ezekből az sejthető, hogy másodlagos szerepet kapott. A szakirodalomban kétféle értelmezés létezik. A régebbi munkák szerint a táborn a sereg vonala mögött a jobbszárnyon, hagyományos zárt alakzatban állították föl, mint ahogy az a csatát megelőző haditanácsban valóban felmerült.⁷¹ Egy újabb, John Jeffersonhoz kötődő elképzelés szerint ezt a formációt azonban csak este, a csata után vették fel a szekerek, napközben a sereg arcvonala mögött, mintegy második vonalként sorakoztak föl.⁷² Egyrészt talán azért, hogy az esetleges hátba támadástól védjék a haderőt, másrészt pedig szükség esetén fedezetet biztosíthattak.⁷³

Rigómező, 1448

1448-ban Hunyadi János újabb komoly hadjáratot szervezett az Oszmán Birodalom ellen. Csapataival mélyen benyomult a Balkán-félszigetre, és végül Rigómezőnél⁷⁴ a Sitnica folyó közelében vívott csatát október 18-án az oszmán erőkkel.

Ez hasonlóan zajlott le, mint ahogy négy évvel korábban Várnánál. A csatát Hunyadi kezdte, aki a szultáni haderő centrumát kívánta megtörni, ez azonban nem sikerült, a roham összeomlott. A lovasság szépen lassan kiszorult a csataterőről, ezért menekülőre fogta, magára hagyva a szekérvárat és a benne védekezőket. Bár a magyar szakirodalom hagyományosan 2-3 napban határozza meg az összecsapás hosszát, újabban Pálosfalvi Tamás arra a következtetésre jutott, hogy a döntő összecsapás lényegében 18-án lezajlott, és az oszmán fél győzelmével zárult.⁷⁵ Véleményét alátámasztja, hogy Marczali Henrik a párizsi Francia Nemzeti Könyvtárban talált és közreadott egy korabeli követjelentést is, ami szintén október 18-át jelölte meg csatanapként.⁷⁶

⁷⁰ Jefferson 2012. 469–470. o. és Pálosfalvi 2018. 140. o.

⁷¹ Rónai Horváth 1888. 294. o. és Bánlaky 1936. 6a. melléklet.

⁷² Jefferson 2012. 460. o. – A csatával kapcsolatos legfrissebb, nyomtatásban is megjelent elemzés a Magyarország hadtörténete I. kötetében olvasható. Itt a régi (a szekérvárat a jobbszárny mögé helyező) elmélet mellett felmerül, hogy „lehet, hogy a szekerek több sorban vettek fel állást, és offenzív szerepet is játszhattak.” *Veszprémi* 2017. 259. o.

⁷³ Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy amennyiben utóbbi forgatókönyv valósult meg, az hasonlóságot mutatna a flamand gyalogságnak a francia túlerővel, illetve nehézlóvassággal szemben 1304-ben Mons-en-Pévèle-nél alkalmazott eljárásával. A flamandok egy gondosan kialakított sánccal kiegészítve hátulról „szekerekkel védték hosszú csatarendjüket. A szekerek össze voltak kötve és egy-egy kereküket eltávolították”. A járműveket három sorban állították fel, helyenként keskeny átjárókat hagyva. *Verbruggen* 1998. 198. o.

⁷⁴ Kosovo Polje, ma Koszovo. A magyar szakirodalomban Rigómezőként szerepel.

⁷⁵ Pálosfalvi 2018. 162. o.

⁷⁶ Marczali 1877. 90. o.

A szekérvárnak itt is „mindössze” támogató szerep jutott, bár a korabeli vonatkozó leírásokból több részlet derül ki, mint az előző két esetben. Hunyadi János a magyar sereg mögött állította fel táborát, majd „szekerekkel [*curribus munitiobusque*] és gépekkel erősítette meg az őrséget”.⁷⁷ A járművek esetleges harctéri mozgásáról nem áll rendelkezésre információ, de az hihetőnek tűnik, hogy a rájuk osztott gyalogosok „kiválóan fel voltak szerelve löfegyverekkel és kigyókkal, [így] hatalmas károkat tudtak okozni a törököknek”.⁷⁸ Kevésbé hangoztatott tény, hogy Hunyadi János a csata után is hasznát vette a szekereknek: „Másnap, még napkelte előtt felébresztette a Fehér lovag [azaz Hunyadi] tüzérségének tagjait, és szekereikkel együtt útnak indultak, míg meg nem érkeztek Belgrádba.”⁷⁹

	Távrolra ható fegyverek	Lovassági támogatás	A szekérvár elesett	Hogyan?	Szekérvár-harcmodor
Várna (1444)	I	I	I	Kiéheztesítés/ a gyalogság feltörte	N
Rigómező (1448)	I	I	I	Kiéheztesítés/ a gyalogság feltörte	N

3. táblázat: A Magyar Királyság hadseregének szekérvár bevonásával megvívott csatái Hunyadi János idején. I – igen, N – nem

A 3. táblázatból kitűnik, hogy Hunyadi Várnánál és Rigómezőnél a huszita harci szekereknek és a szekérvárnak csupán másodlagos szerepet szánt. Mindkét esetben a csatarend hátát fedezték az eszközökkel – a várnai csata elején a Mons-en-Pévèle-íhez hasonló módon használták őket –, és csak az után tértek rá a szekérvárra épülő védelemre, hogy az elsődleges haditerv csődöt mondott.

A jelenség magyarázata talán a hagyományos, lovasságra (és ekkor még szinte csak is a lovasságra) épülő harcmodorban keresendő. Elképzelhető, hogy a két csata napján már nem állt rendelkezésre a kellő mennyiségű harci szekér a szükséges létszámú összeszeszközött legénységgel együtt. A korabeli katonai vállalkozások előkészületeivel kapcsolatos forrásanyag ugyanis arra enged következtetni, hogy az eszközök alkalmazásának szándéka megvolt.

1443. március 19-én Medgyesen⁸⁰ kelt levelében Hunyadi Brassótól „táborita szekereket” (*currus Thaboritarum*) kért az összes hozzájuk tartozó felszereléssel együtt,

⁷⁷ Idézi S. Varga 1995. 365. o., a latin eredetét lásd Fógel – Iványi – Juhász 1936. 162. o.

⁷⁸ Marczali 1877. 90. o.

⁷⁹ Uo. 91. o.

⁸⁰ Ma Mediaș, Románia.

illetve mesterembereket, akik ezek megépítéséhez értenek.⁸¹ Ugyanebben az évben június 23-án ugyanezt a kérést megismételték. Érdekesség, hogy a vajda kiemelte: a szekerek építése, „ama bizonyos cseh útmutatása szerint” történjék.⁸²

Egy 1448. június 19-ére keltezett dokumentum szerint Hunyadi Pozsony várost puszkák (*pixides*) és szekerek (*curruus* [sic!]) javíttatásában sürgette.⁸³ Alig több, mint egy hónappal később, július 26-án ismét azt kérte, hogy az indítandó hadjáratához valamilyen lövegekkel (*bombardis*) és egyéb szükséges dolgokkal felszerelt szekereket hajózzanak be, valamint küldjék el azokat Budára.⁸⁴ Négy évvel később, 1452. május 12-én már kormányzói minőségében küldött közel azonos tartalmú üzenetet Pozsonynak. Ebben Hunyadi János felszólítja a várost, hogy az ígért két – közelebről meg nem határozható – korai lövegtípussal felszerelt szekeret (*unum currum cum duobus bombardis*), egy jó ágyú mestert (*magister bombardista*)⁸⁵ és 50 kézi puskát (*pixis*) küldjék el Esztergomba. Két év elteltével ismét ugyanehhez a városhoz intézett felszólításában szekereket nem, de különféle lövegtípusokat kért a hozzá tartozó felszereléssel együtt.⁸⁶

Szem előtt tartandó az a tényező, hogy a kéznél lévő harci szekerek, tűzfegyverek és egyéb felszerelési tárgyak szükség szerinti karbantartása, illetve pótlása a Balkán-félszigeten, mélyen bent az Oszmán Birodalom területén sokkal nehezebb feladat lehetett, mint másfél évtizeddel korábban például a Cseh Korona országainak területén. Az előző fejezetekben bemutatott csaták mindegyike ugyanis az ország határain belül zajlott, ahol az alkalmazó fél bátran támaszkodhatott a helyi mesteremberekre és műhelyeikre.

Összegzés

Ebben az írásomban arra a – szakirodalom által kevésbé vizsgált – kérdésre próbáltam választ adni, hogy Hunyadi János idején a Magyar Királyság haderejében megjelenő huszita harci szekeret és szekérvárat úgy használták-e, ahogyan azt a feltalálók tették, vagy esetleg ettől eltérő módon.

A huszita háborúk klasszikus szakaszának csatáit közelebről megvizsgálva kirajzódik az a fejlődési ív, amely a szekérvár-harcmodorhoz elvezetett. Sodoměřnél (1420) a győzelmet még nem maga a módszer alapozta meg, hanem Jan Žižka helyszínválasztá-

⁸¹ UB. V. 2451. sz. Idézi: *Pálosfalvi* 2018. 111. o.

⁸² „[...] iuxta demonstrationem illius Bohemi”. UB. V. 2461. sz.

⁸³ *Teleki* 1853. 232. o.

⁸⁴ MNL OL DF 239 999.

⁸⁵ MNL OL DF 240 154. Lásd még a levél átiratát a DL 107 547. sz. alatt, illetve az ugyanazon nap kelt másik írást: DF 240 155. sz. Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy a fenti forrásokra felhívta a figyelmet.

⁸⁶ „[...] bombardas vulgo tarazk et alias dua Hoffnycza apellatas...”. MNL OL DL 107 547. sz.

sa, a távolra ható fegyverek, a fegyelem, valamint az a tény, hogy a támadók nem kezelték őket egyenlő félként. A Kutná Hora (1422) mellett lezajlott összecsapás végül eldöntetlen maradt, de a fejlődés így is kitűnik. A félszemű vezér nem kívánta megvívni a csatát, így a szekerek alkotta zárt oszlopban elhagyta a harcteret, ami nagy – de a korábbiakhoz képest mindenképp magasabb – fokú fegyelem meglétére utal. Malešov (1424) mellett pedig már sikerült kivívni az első nagyobb győzelmet. A körülmények több tekintetben a sudoměřikez voltak hasonlatosak, ugyanakkor tény, hogy Žižkának volt lovassága, amivel megfelelő előkészítés után védelemből támadásba tudott átmenni, megnyerve ezzel a csatát. Az Ústí nad Labem (1426) melletti győzelem kivívásának mikéntje már a klasszikus huszita szekérvár-harcmodor jeleit mutatta. A szekérsor mögött várakozó gyalogság megállította a támadó lovasság rohamát, majd amikor azok kellőképpen meggyengültek, az erődített tábor oldalán nyitott kijáraton át a husziták lovas- és gyalogoscsoportai szétoszták az ellenfél erőit. Lipanyánál (1434) a vereséget nem az alkalmazásbéli hibák okozták, hanem a támogató bázis elvesztésével járó harcértékcsökkenés, valamint a túlerő. Önmagában még ez sem volt elég, hiszen a huszita radikális szárny szekérsorait még így sem a támadók tüzfegyverei, hanem a közelharcot vállaló gyalogság győzte le.

Chojnicénál (1454) a lengyel hadsereg voltaképpen elszenvedője volt a szekérvárhadviselés működőképességének. A Német Lovagrend hadvezetése nem szorult olyan mértékben a szekérvár nyújtotta védelemre, mint korábban a huszita felkelők. A lovasság nagy száma lehetővé tette azok aktívabb alkalmazását, így a támadókkal nem a szekérvár, hanem az említett fegyvernem tagjai vették fel a harcot. Ezután a *Wagenburg* legénységével közösen fordították meg a csata menetét. A Świecino (1462) melletti siker a szekérvár (pontosabban a számszeríjászok) és a lovasság közti együttműködésnek volt köszönhető. Az említett védmű itt elsősorban a lovasság támaszaként funkcionált, ami a gyalogság és a tüzeszközök együttes erejével offenzív és defenzív harcra egyaránt képes volt.

Várnánál (1444) és Rigómezőnél (1448) a felfogadott zsoldosok és harci szekereik kaptak ugyan némi epizód szerepet, de a vizsgált csaták végkimenetelében lényegi szerepet a szekérvár-harcmodor nem játszott. Ezekben az összecsapásokban nem a szekérvárnak volt lovassági támogatása, hanem ellenkezőleg: a lovasságnak volt szekérvárfekezete, aminek az előnyeit végül nem használták ki. Hiába állították fel ugyanis a harci szekerek maradékát, és hiába védekezett mögöttük egy gyakorlott, tapasztalt, tüzfegyverekkel is rendelkező gyalogság, a csataterőről elüldözött lovasság támogatása nélkül borítékolva volt a tábor eleste.

A bevezetőben feltett kérdésre tehát a válasz: *nem*. A haditechnikai eszköz jelen volt, de a huszita szekérvár-harcmodor tényleges átvétele a Magyar Királyság haderejében Hunyadi János alatt nem történt meg. A szekérvár csak kisegítő szerepet kapott, és nem képezte részét a harc megvívásának.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- B. Szabó* 2014. *B. Szabó János*: A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. *Bárány Attila – Pószán László*. Debrecen, 2014. 432–441. o.
- Bánlaky* 1936. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 10. rész I. Budapest, 1936.
- Bartošek* 1893. [*Bartošek z Drahoníc*.] Cronica Bartossii de Drahonicz [Česká Kronika]. In: Fontes Rerum Bohemicarum V. Poř. *Jaroslav Goll*. Praha, 1893. 589–628. o.
- Boldyrew* 2017. *Boldyrew, Aleksander*: Sprzęt taborowy (wozy) w przemieszczeniu armii zaciężnej w Polsce ostatnich Jagiellonów. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 99. (2017) 111–124. o.
- Dolejší – Křížek* 2009. *Dolejší, Josef – Křížek, Leonid*: Husité. Vrchol válečného umění v Čechách. Praha, 2009.
- Drózdź* 2000. *Drózdź, Piotr*: Orszą 1514. Warszawa, 2000.
- Durdík* 1954. *Durdík, Jan*: Husitské vojenství. Praha, 1953.
- Fógel – Iványi – Juhász* 1936. *Bonfini, Antonio*: Rerum Ungaricarum Decades. Tom. III. Ed. *Iosephus Fógel – Béla Iványi – Ladislaus Juhász*. Szeged, 1936.
- Frankenberger* 1960. *Frankenberger, Otakar*: Husitské válečnictví po Lipanech. Praha, 1960.
- Gomółka* 2018. *Gomółka, Marcin*: Wpływ szyku taborowego husytów na polską sztukę wojenną XV–XVII w. Zarys problematyki. *Historia Slavorum Occidentis*, 16. (2018) 1. sz. 11–29. o.
- Grabarczyk* 2018. *Grabarczyk, Tadeusz*: Funkcje obozu armii jagiellońskiej w XV wieku. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 101. (2018) 53–68. o.
- Gyurgyák – Boros* 2000. *Hérodotosz*: A görög–perzsa háború. Szerk. *Gyurgyák János – Boros Gábor*. Budapest, 2000.
- Höfler* 1856. *Chronicon Treboniensis*. In: *Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung I.* (Fontes Rerum Austriacarum.) Hrsg. *Karl Höfler*. Wien, 1856.

- Jefferson* 2012. *Jefferson, John*: The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman–Christian Conflict from 1438–1444. Leiden–Boston, 2012.
- Karácsonyi* 1910. *Karácsonyi János*: Az első magyar hadijelentés, 1437. *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1910) 1. sz. 15–23. o.
- Kudrnáč* 1973. *Kudrnáč, Jaroslav*: Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově. *Památky Archeologické*, 64. (1973) 1. sz. 105–142. p.
- Marczali* 1877. A rigómezei csata leírása. Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból *Dr. Marczali Henriktől*. In: Magyar Történelmi Tár. (2. sorozat 11. k.) Budapest, 1877. 85–122. o.
- MNL OL DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomati-
kai Fényképgyűjtemény
- MNL OL DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diploma-
tikai Levéltár
- Nagielski* 2015. *Nagielski, Mirosław*: Batalia pod Orszą 1514 roku. *Biblioteka Epoki Nowożytnej*, 2. (2015) 3. sz. 75–96. o.
- Palacký* 1829. Staré letopisy české. Scriptorum Rerum Bohemicarum III. Ed. *František Palacký*. Praha, 1829.
- Pálosfalvi* 2018. *Pálosfalvi, Tamás*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden–Boston, 2018.
- Piccolomini* 1699. *Piccolomini, Sylvio*: Historia Bohemica. Helmstadt, 1699.
- Rónai Horváth* 1888. *Rónai Horváth Jenő*: A várnai csata (2. közlemény). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888) 1. sz. 268–305. o.
- S. Varga* 1995. *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Szerk. *S. Varga Katalin*. Budapest, 1995.
- Shirogov* 2021. *Shirogov, Vladimir*: War on the Eve of Nations: Conflicts and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500. New York–London, 2021.
- Šmahel* 2021. *Šmahel, František*: Jan Žižka. Praha, 2021.
- Székely* 1921. *Székely Ottokár*: Hunyadi János első török hadjáratai (1441–1444). *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1919–1921) 1. sz. 1–64. o.

- Szokola* 2019. *Szokola László*: A lengyel–litván államszövetség hadszervezete és hadserege (1501–1531). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. Budapest, 2019. 51–66. o.
- Teleki* 1853. *Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. X. k. Pest, 1853.
- Todika* 2019. *Todika, Raul-Alexandru*: A few considerations concerning the presence of Hussite-style war wagons as part of John Hunyadi's army. *Acta Musei Napocensis*, 56. (2019) 2. sz. 9–25. o.
- Tóth* 1916. *Tóth Zoltán*: A huszita eredetű szekérvár. *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 1. sz. 265–311. o.
- Tóth* 1918. *Tóth Zoltán*: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben. 1–2. közl. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1918) 1–2. sz. 1–32. és 159–185. o.
- Tóth* 2021. *Tóth Dominik*: „...Isten irgalma sajnos tovaszállt”. Szekérvár alkalmazása Győr mellett? *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 1. sz. 229–246. o.
- UB V. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Band V. Hrsg. *Gustav Gündisch*. Köln, 1975.
- Vavřinec* 1893. [*Vavřinec z Březova*:] Chronicon Laurentii de Brzyezowa [Husitská Kronika]. In: *Fontes Rerum Bohemicarum*. Tom. V. Poř. *Jaroslav Goll*. Praha, 1893. 327–534. o.
- Verbruggen* 1998. *Verbruggen, Jan Frans*: The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages. Woodbridge, 1998.
- Veszprémy* 2017. Magyarország hadtörténete. A kezdetektől 1526-ig. I. k. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, 2017.
- Žygułsky* 1994. *Žygułsky, Zbislaw*: The Wagon Lager. *Fasciculi Archaeologicae Historicae*, 10. (1994) 15–20. o.

Dominik Tóth

WAGONS AND FIREARMS

War wagon tactics used by János Hunyadi's army

(Summary)

It is a well-known fact that János Hunyadi, already as a Transylvanian Viceroy, tried to exploit the advantages of Hussite war wagons and wagon forts in his battles against Ottoman troops. In the present study, I tried to answer the question: has the adaptation of the method taken place along with the adaptation of the toolkit? I first analysed how the mode of deployment has evolved in the Czech regions. I then investigated the development of the method in the Polish armed forces, and finally, I looked at the ways in which the Hungarian method of application was similar to or different from the original technique. The investigation revealed that although the military equipment ("war wagon") was present, the actual adoption of the corresponding method of application ("wagon fort") in the army of the Kingdom of Hungary did not take place under János Hunyadi.

Dominik Tóth

STREITWAGEN UND FEUERWAFFEN

Die Kampfarm Wagenburg im Heer von János Hunyadi

(Resümee)

Es ist bekannt, dass János Hunyadi bereits als siebenbürgischer Woiwode versuchte, die Vorteile der hussitischen Streitwagen und Wagenburgen in seinen Schlachten gegen die osmanischen Truppen zu nutzen. In der vorliegenden Studie habe ich versucht, die Frage zu beantworten: Ging die Anpassung der Methode mit der Anpassung der Ausrüstung Hand in Hand? Zunächst habe ich analysiert, wie sich die Einsatzmethode in den böhmischen Gebieten entwickelte. Dann habe ich untersucht, wie sich die Methode in den polnischen Streitkräften entwickelt hat, und schließlich habe ich analysiert, inwieweit die Einsatzmethode in Ungarn der ursprünglichen Methode ähnlich war oder sich von ihr unterschied. Die Untersuchung ergab, dass das militärische Instrument (der Streitwagen) zwar vorhanden war, die tatsächliche Übernahme der entsprechenden Einsatzmethode (die Wagenburg) in der Armee des Königreichs Ungarn unter János Hunyadi jedoch nicht erfolgte.

Dominik Tóth

CHARIOTS ET ARMES À FEU

La tactique du fort de chariots dans l'armée de Jean Hunyadi

(Résumé)

Il est bien connu que Jean Hunyadi, déjà en tant que voïvode de Transylvanie, cherchait à exploiter les avantages des chariots de guerre et des forts de chariots hussites dans ses batailles contre les troupes ottomanes. Dans la présente étude, je tente de répondre à la question suivante : la mise en service de ces équipements s'est-elle accompagnée de l'application de la tactique du fort de chariots? J'ai d'abord analysé l'évolution de leur utilisation dans les territoires tchèques.

Ensuite, j'ai examiné la mise en place de la méthode dans les forces armées polonaises et enfin, j'ai étudié dans quelle mesure la méthode d'application en Hongrie était similaire ou différente de la méthode d'origine. L'analyse a révélé qu'en dépit de la présence de l'outil militaire (chariot de guerre) en Hongrie, l'adoption réelle de la méthode d'application correspondante (fort de chariots) n'a pas eu lieu sous Jean Hunyadi dans l'armée du Royaume de Hongrie.

Доминик Том

ВОЕННЫЕ ПОВОЗКИ И ОГНЕСТРЕЛЬНЫЕ ОРУЖИЯ
Боевой стиль манера Вагенбурга в армии Яноша Хуньяди

(Резюме)

Хорошо известен тот факт, что Янош Хуньяди уже в качестве воеводы Трансильвании пытался использовать преимущества гуситских боевых повозок и вагенбургов в своих сражениях против османских войск. В этом исследовании я попытался найти ответ на вопрос, произошло ли адаптивное изменение метода совместно с парком вооружённых средств? Сначала я анализировал, как развивался метод применения их на чешских территориях. После этого я изучил, как этот метод развивался в польских вооружённых силах, и, наконец, обошёл вокруг, насколько метод использования в Венгрии похож или отличается от оригинального метода. Это исследование пролило свет на то, что, хотя боевое техническое средство (боевая повозка) присутствовало, фактическое применение метода относящегося к этому (Вагенбург-передвижное полевое укрепление из повозок колесниц в XV–XVIII.-их веках) в войсках Венгерского королевства при Яноше Хуньяди не произошло.

HUNYADI MÁTYÁS VILÉMOVI „CSATÁJÁNAK” MÍTOSZA

Bevezetés

Hunyadi Mátyás, magyar király nyugati külpolitikájának egyik legjelentősebb mozzanata a cseh korona országai ellen 1468 és 1478 között vívott háború volt. Ürügyének a morva őrgróf, Viktorin herceg (1443–1500) Ausztriába való betörését szokás tekinteni, de emellett számos más indok is, mint a huszita eretnokség elleni küzdelem, vagy a Magyar Királyság területére betörő cseh rablóhadjáratok, szintúgy feljogosították Mátyást a háborúra. A katonai fellépést továbbá maga II. Pál pápa (1464–1471) is támogatta, hogy az eretnekeknek minősített cseh huszitákkal leszámoljon. A hadjáratok alapján a háborút kettéválaszthatjuk az 1468 és 1470 között vezetett, valamint az 1474. évi sziléziai hadjáratra. A több mint 10 éven át elhúzódó konfliktus során ugyanis – az említett két hadjárat kivételével – jellemzően nem volt katonai aktivitás, viszont a két hadművelet között Podjebrád György cseh király (1458–1471) halálát követően az erőviszonyok és az indítékok is megváltoztak. A konfliktust végül az 1478. évi olomouci békeszerződés zárta le.

A cseh korona országai ellen folytatott háború egyik kulcsfontosságú eseményeként tartható számon a Vilémov (Wilimow)¹ mellett lezajlott katonai atrocitások sorozata. A háború – jellegeből adódóan – kisebb csatákból és rajtaütésekből állt, amelyek során egyetlen alkalommal, Vilémovnál került szembe a két király, Podjebrád György, valamint Hunyadi Mátyás főerege. Az ütközet – körülményeit tekintve – mégis a háború egyik legkevésbé tisztázott pontjának számít. Noha az eseményeket összességében a történettudomány nem tartja sorsfordító összecsapásnak, mégis fontos változást hozott a háború dinamikájába. A magyar király 1468. március 31-én támadta meg Podjebrád György cseh királyt, és egészen a vilémovi eseményekig, amelyekre 1469. február 26-án került sor, szinte ellenállás nélkül haladt előre. Egy évvel később azonban a katonai konfliktus dinamikája lelassult, és ez maradt a jellemző a további kilenc évben is. A háború innentől kezdve inkább a diplomácia keretein belül, a tárgyalóasztaloknál zajlott, mintsem a csatákon. Erre utal az is, hogy a vázolt töréspont alapján Bánlaky József két külön háborúként kezeli az eseményeket.²

A 19. században kialakult romantikus nemzeti történetírás következtében a cseh és a magyar hagyomány homlokegyenest más irányba haladt. Ezen paradoxon következtében az ütközet egyszerre maradhatott fenn a hadjárat sarkalatos pontjaként, valamint

¹ Kisebb település Csehország Vysočina régiójában.

² *Bánlaky* 1928–1942. 11. k. I. r. 17–22. fejt.

említésre sem méltó kis összetűzésként a kulturális emlékezetben. Az ellentétes megítélés alapjai a források között keresendők, melyekről kiderül, hogy egyrészt hiányos képet adnak az eseményekről, másrészt bizonyos pontokon szubjektívnek tekinthetők. Ennek fényében világossá válik, hogy a tények tisztázatlansága miként eredményezte a vizsgált témakör értelmezésének ennyire látványos eltérését.

Természetesen a modern kutatás ezt a problémát kisebb-nagyobb sikerrel javarészt korrigálta, és mára már a szélsőségekbe menő módon ellentétes megítéléseket a cseh és a magyar történettudomány is igyekezett összehangolni. Írásomban a jelzett körülményeket szándékozom körbejárni, és a vilémovi ütközetet egyértelmű megvilágításba helyezni. A források feltárásával, majd a téma historiográfiai értékelésével fény derül azon elemekre, amelyek az esemény megítélését bonyolították. Ezek elemzése révén sikerülhet egyértelműen tisztázni az ütközet lefolyását, valamint annak a hadjáratra gyakorolt tényleges befolyását.

A források árnyékában

A felvázolt probléma egyik legfontosabb eleme talán a források hiánya. Elsősorban fontos kiemelni, hogy míg a magyar király szolgálatában udvari történetíró dolgozott Antonio Bonfini személyében, addig a cseh királyi udvarból nem maradt fenn narratív forrás. Az eseményekről összesen négy elbeszélő kútfő számol be: Antonio Bonfini, Jan Długosz, Peter Eschenloer, valamint Turóci (Thuróczy) János.³ A felsorolt szerzőkből kettő, Bonfini és Turóci magyar nyelvterületen, míg Jan Długosz a lengyel király udvarában működött. Egyedül Peter Eschenloer boroszlói (Wrocław) krónikást lehetne a cseh oldalra sorolni, azonban a sziléziai város is önként csatlakozott a magyar uralkodó által vezetett hadsereghez. További fontos tényező, hogy a korabeli közvélemény Mátyást a korszellemnek imponáló humanista fejedelemeként tartotta számon, és ez a vélekedés vezetett ahhoz, hogy a szerzők javarészt inkább csodálatot, mintsem ellenszenvet tanúsítottak a magyar király iránt.⁴ Ez alapján egyértelmű, hogy a források jelentős része hajlamos eltérni az objektivitástól.

Mátyás életének egyik legfontosabb forrása Bonfini *A magyar történelem tizedei* című műve, mely a király halála után látott napvilágot,⁵ és nagy érdeklődéssel fogadta az olvasóközönség.⁶ Bonfini szövegében részletes tájékoztatást ad a morvaországi hadjáratról, melyet humanista módon számos antik elemmel színez – például amikor Mátyást Achilleshez hasonlítja⁷ –, és a hangsúlyt a magyar király dicsőítésére helyezi.

³ Homola 2020. 223. o.

⁴ Baczkowski 2008. 203. o.

⁵ Mátyás haláláig nem tudta befejezni, így II. Ulászló megbízásából 1492-ben adta ki a Mátyás életére vonatkozó részt.

⁶ Nemcsak a magyar elit, hanem más uralkodók is érdeklődtek Bonfini munkája iránt. Kulcsár 2010. 116–117. o.

⁷ Bonfini 1995. 4.2.90. (764. o.)

Jelen tanulmány szempontjából ellenben az az igazán lényeges, hogy a kérdéses vilémovi eseményekről semmit sem ír. A morvaországi városok meghódítását a háború első évében részletesen taglalja, majd a magyar sereg téli hazatérését is leírja.⁸ Ezt követően a második évben már Viktorin hercegnek, Podjebrád György cseh király fiának elfogásáról számol be.⁹ E két részlet között kellett volna szólnia a vizsgált vilémovi eseményekről. Fontos kiemelni, hogy Bonfini nemcsak a sikertelen ütközetről, de magáról a tervről sem számol be, amelyben Mátyás Kutná Hora elfoglalását tűzte célul, ami szintén nem sikerült. Bonfini ugyan munkáját számos esetben átszerkesztette, leginkább a későbbi változó politikai légkör következtében, azonban Mátyás halála idején a témával foglalkozó részek már elkészültek,¹⁰ így megmaradhatott a magyar királyt csodálattal értékelő hangnem. Turóci János történetíró is mély tiszteletét fejezi ki Mátyás iránt: a királyt Attilához, a hun fejedelemhez hasonlítja.¹¹ A szerző krónikájában a cseh háborúról annyit ír, hogy Mátyás mindenkor győzelmet aratott.¹² Humanista stílusa ellenére nem hivatkozik Fortunára vagy más antik szimbólumra, amivel arra utal, hogy a magyar király saját akaratának és képességeinek köszönheti elsöprő sikerét.¹³ Turóci munkája stílusát tekintve számos ponton eltér Bonfiniétől, azonban a humanista fejedelem csodálata mindkettőjük művének fontos része.

Ezzel szemben a lengyel király, IV. Kázmér (1447–1492) udvarában működő Jan Długosz egészen másképp számol be a történekről. A lengyel történetíró erősen bírálja Mátyást, főként származása miatt,¹⁴ és munkájában – vélhetően csak híresztelések alapján – hasonlóképpen elítélően ír a vizsgált eseményekről is. Megemlíti, hogy Mátyás Kutná Hora felé vette az irányt, de a műveletet megszakította, hogy tárgyaljon a cseh királlyal.¹⁵ Maga az ütközet önmagában nem kerül említésre, de Długosz kiemeli a magyar király hadműveletét. A két történetíró, Bonfini és Długosz egyaránt rávilágít arra, hogy sem Mátyásnak, sem Podjebrád Györgynek nem állt érdekében egy nyílt összecsapás,¹⁶ mivel mindkét fél attól tartott, hogy alulmarad a másikkal szemben. Ez jellemző az egész hadjáratra. A két szerző hasonló módon, egyfajta rivalizálásként állítja be az eseményeket, aminek következtében az uralkodók inkább a tárgyalóasztalnál, mintsem a csatatéren néznek szembe egymással. Długosz ennek kapcsán

⁸ *Bonfini* 1995. 4.2.75.–4.2.150. (763–768. o.)

⁹ Viktorin herceget 1469. június 29-én Veselí nad Moravou városánál ejtették foglyul Mátyás emberei. Uo. 4.2.165. (769. o.)

¹⁰ II. Ulászló trónra lépésével (1490) Bonfini kénytelen volt alkalmazkodni új munkaadójához. A későbbi részekben fel lehet fedezni utómunkálatokat, azonban az első 16 könyv ekkor már elkészült. *Kulcsár* 2010. 127. o.

¹¹ *Mályusz* 1944. 20. o.

¹² *Thuróczy* 2001. 261. fej. (331. o.)

¹³ *Mályusz* 1944. 60. o.

¹⁴ *Baczkowski* 2008. 204. o.

¹⁵ *Długosz* 1997. 570. o.

¹⁶ A két szerző nagyon hasonló humanista stílusban részletezi Podjebrád György és Mátyás kapcsolatát. *Długosz* 1997. 570. o. és *Bonfini* 1995. 4.2.75.–4.2.150. (763–768. o.)

megemlít két lengyel követet, Jakub Dembiński lengyel kancellárt és Paweł z Głowina krakkói dékánt, akiknek a feladata volt kibékíteni Mátyást és Podjebrádot,¹⁷ ami leginkább a lengyel király közvetítői szerepére világít rá.

A boroszlói krónikás, Peter Eschenloer a fentebb említett narratív forrásokkal elmentésben részletesen vázolja a hadi expedíciót, ami Vilémovnál ért véget. Vélhetően neki álltak rendelkezésére a legközvetlenebb információk az eseményekről. A krónikás egy érdekes történetről számol be Chrudim ostrománál, ahol a magyar király fogságba esett, de álruhába öltözve, kiváló cseh nyelvtudásának köszönhetően sikeresen el tudott menekülni.¹⁸ Ezután találkozott Zdenko Sternberg (Zdeněk Konopišťský ze Sternberka) cseh kormányzóval, aki a Zöldhegyi Liga¹⁹ seregét vezette. Együtt próbáltak áttörni a Železná hory nevezetű hegyvidéken, ahol Eschenloer szerint Podjebrád György körbe tudta keríteni. A szerző hozzát teszi, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt döntöttek a béketárgyalások mellett, igyekezve elkerülni egy esetleges ütközetet.²⁰ Emellett számos más oka is lehetett a döntésnek, azonban ebből láthatjuk, hogy csatára egyértelműen nem került sor.

További adalékként fontos megemlíteni, hogy míg Eschenloer és Długosz jelentős pusztításról számol be a magyar király részéről, addig Bonfini inkább a csehek helyenkénti virtuskodását emeli ki. Nyilván itt is fellelhető az elfogultság, a túlzás, de fontos megjegyezni, hogy egy háború során mind a két féltől számíthatunk efféle atrocitásokra.

A tudományos történetírás alapjai

A modern történettudományban visszatérő probléma a 19. században felvázolt tények pontatlansága. A történészek gyakran a saját koruk körülményei alapján próbálták magyarázni a középkor eseményeit.²¹ Ezen úttörők nem felétlenül dolgoztak hibásan, azonban a tudomány fejlődésével mára számos tény sikerült megcáfolni, amelyek bizonyos eseményeket eltérő fényben képesek feltüntetni. Erre az esetre kiváló példa a vizsgált vilémovi eseménysor, amelyet a cseh és a magyar kutatók is saját szempontjaik alapján elemeztek, és az eltérő eredmények jelentős mértékben máig meghatározzák az adott kulturális emlékezetben fennmaradt megítélést. Ez az egyik pillére a tanulmány témájául szolgáló paradoxonnak, amelynek tisztázása a háború kimenetelén nem változtat, azonban bizonyos tekintetben korrigálja ismereteink pontatlanságát.

A 19. században a témával magyar nyelven elsőként Fraknói Vilmos foglalkozott, míg cseh részről Fraknói kortársa, František Palacký alapozta meg a korszak tudomá-

¹⁷ Długosz 1997. 571. o.

¹⁸ Eschenloer 2003. 147. o.

¹⁹ A Zöldhegyi Liga egy cseh katolikus nemesi szervezet volt, amelynek tagjai – főként morvaországi nemesek – nem fogadták el Podjebrád György huszita eszmékre épített uralkodását.

²⁰ Eschenloer 2003. 148. o.

²¹ Gyalókay 1940. 231. o.

nyos – ám a korszellemre jellemző módon nemzeti szemléletű – történetírását. A kulturális emlékezet máig a két meghatározó kutató által lefektetett tényekre alapozza az egész háború és ezen belül a vizsgált események megítélését.

Fraknói a *Hunyadiak és a Jagellók kora* című művében röviden közli az eseményeket. Leírja, hogy Mátyás február 13-án útnak indult Brnóból, majd egy rövidebb időzést követően Chrudimból vonult tovább Vilémov felé, ahol Podjebrád György sikeresen körbekerítette. Ezt követően a két uralkodó összecsapás nélkül béketárgyalásokba kezdett.²² Palacký valamivel részletesebb módon adja elő az eseményeket. Fontos adalék nála, hogy Podjebrád György Kutná Horát védte, amíg útnak nem indult Vilémov megvédésre, ahol sikeresen utolérte Mátyás seregét.²³ A két történetíró az eseményeket tényszerűen közli, mégis fellelhető némi eltérés a megítélésükben. Fraknói ugyanis kiemeli, hogy Mátyás a tárgyalásokat politikai okokból, nem pedig az előnytelen stratégiai helyzet következtében kezdeményezte.²⁴ Palacký ezzel szemben úgy írja, hogy Mátyást megrémítette Podjebrád György seregének nagysága, és sarokba szorítva érezte magát.²⁵ A forrásokhoz hasonlóan a szakirodalom is rendre kiemeli, hogy sem a cseh, sem a magyar királynak nem állt szándékában személyesen megütközni. Vélhetően ez volt a helyzet Vilémovnál is, mivel egyik fél sem remélhetett biztos győzelmet. Geostratégiai szempontból minden kétséget kizáróan Podjebrád György serege lehetett előnyösebb helyzetben, főként a vidék ismeretének köszönhetően. Fontos azért hozzátenni, hogy Chrudimnál Mátyás seregéhez csatlakoztak Zdenko Sternberg cseh kormányzó, valamint a Zöldhegyi Liga tagjai,²⁶ akik jelentős mértékben segíthettek Mátyásnak tájékozódni a régióban.

Ez az összességben nem jelentős ténybeli eltérés szolgált alapjául a későbbiekben kibontakozó eltérő megítélésnek. A huszadik században Szeffű Gyula már csak a béketárgyalási törekvéseket, valamint annak kudarcát emeli ki.²⁷ A szándékról ugyan szó esik, de nem tisztázza, hogy az expedíció hogyan fordult át sikertelen béketárgyalássá. 1940-ben jelent meg a *Mátyás király emlékkönyv*, amely a magyar király születésének 500. évfordulója alkalmából gyűjtött össze különböző tanulmányokat. Ebben olvasható Gyalókay Jenőnek a témával foglalkozó munkája. A szerző hadtudományi szempontból alaposan körbejárta Mátyás hadseregének felépítését. Megemlíti, hogy a magyar király Csehországot vette célba, de Chrudimnál elakadt. Ezt követően indult Vilémov irányába, ahol az őt sikeresen körbekerítő Podjebrád Györgytől békét kért, hogy elkerüljön egy esetleges vereséget.²⁸ A kortársnak számító francia történész, Ernest Denis cseh

²² Fraknói 1896. 140. o.

²³ Palacký 1938. 563. o.

²⁴ Fraknói 1896. 140. o.

²⁵ Palacký 1938. 564. o.

²⁶ Uo.

²⁷ A szerző különbséget tesz a cseh korona országai között, és az expedíció során kifejezetten Bohemia ország részre utal. *Höman – Szeffű* 1936. II. k. 496. o.

²⁸ *Gyalókay* 1940. 374–375. o.

iránti elfogultsága okán szintén foglalkozott a témával. A szerző vakmerő tettként írja le Mátyás expedícióját, és kiemeli, hogy a tapasztaltabb és elszántabb cseh katonák mellett még kaszáikkal a parasztok is segítettek Podjebrád Györgynek megállítani Mátyást Vilémovnál.²⁹ Denis is hangsúlyozza az esemény lényegi eleméül szolgáló béketárgyalást, azonban ebben a mozzanatban nála is fellelhetőek a nemzeti történetírás elemei.

1. kép: Stanislav Hudeček: Poděbrady György megszemléli a körülzárt magyar csapatokat Vilémovnál 1469-ben³⁰

A nemzeti történetírás árnyalása a korabeli művészi alkotásokban is felbukkan. Jellemző a 19. századra, hogy festményeken próbálták ábrázolni a jelentős eseményeket. Mátyás „vereségéről” magyar alkotótól nem született ábrázolás, ezzel szemben a cseh Stanislav Hudeček festményt szentelt a vilémovi hadműveleteknek (1. kép), míg Mikoláš Aleš megörökítette Mátyás és Podjebrád György találkozáját a Vilémov melletti Úhrov településen (2. kép). Ezen alkotások arról tanúskodnak, hogy a csehek számára a béketárgyalások sikertelensége ellenére is fontos esemény volt Mátyás megállítása, mivel a magyar király ennél a pontnál mélyebbre nem hatolt a cseh korona országaiban.

²⁹ Denis 1932. 111. o.

³⁰ „Jiří z Poděbrad nad obklíčeným voji krále Matyáše u Vilémova roku 1469”. Dolenský 1923. 364. o. után <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:324caa50-0cd5-11e4-8e0d-005056827e51?page=uuid:8c19e4a0-5dd2-11e4-9ab5-5ef3fc9ae867> (A letöltés időpontja: 2024. augusztus 15.)

2. kép: Mikoláš Aleš: Corvin Mátyás és Podjebrád György találkozója Úhrovnban³¹

A későbbi szakirodalom

A vizsgált esemény megítélését a fentebb említett első nagy történetírók egyértelmű alapokra helyezték. A modern kori tanulmányok általában cseh részről Palackýra, míg magyar részről Fraknóira hivatkoznak, és a történetek legfőbb motívumának továbbra is a sikertelen béketárgyalásokat tekintik. Az eseményeket tényszerűen írják le, de megmaradt bennük a két nemzeti megítélésben korábban megalapozott árnyalatnyi különbség.

A témával foglalkozó cseh szakirodalom visszatérő módon bravúros győzelemként állítja be az eseményeket. Kifejezett ütközetet egyik munka sem említ, inkább csak Podjebrád György kiváló hadi cselének tekintik, hogy körbe tudta keríteni a magyar király seregét. Ezzel kétségtelenül sikerült Mátyást olyan helyzetbe hoznia, hogy kénytelen legyen békét ajánlani. A cseh történettudomány nézőpontjából Mátyás megállításja teljesen új dinamikát adott az egész háborúnak. Petr Čornej szerint Podjebrád György készült a magyar király érkezésére, így nagymértékben tudta akadályozni a hegyvidéken való átkelését, valamint a régió ismeretének köszönhetően gond nélkül körbe tudta keríteni.³² Jiří Kuthan nem is Vilémovhoz, hanem már a hegyvidéki átkelőkhöz teszi

³¹ Aleš, Mikoláš: Setkání Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem. 1878. Národní Galerie Praha. <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/kultura/mikolas-ales-setkani-jiriho-z-podebrad-s-matyasem-korvinem-271342> (A letöltés időpontja: 2024. augusztus 10.)

³² Čornej – Bartalová 2007. 258. o.

a helyszínt, ahol a cseh király meg tudta álltani Mátyást.³³ Hasonlóképpen vélekedik Josef Válka, aki a februári szélsőséges időjárást emeli ki, mint ami korlátozta Mátyás seregének mozgását. Továbbá az eseményeket Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) huszita háborúhoz hasonlítja, amely során hasonló nehézségekkel küzdött a magyar sereg.³⁴ A cseh történész szakma legfrissebb eredményeit közlő, 2018-as kötetben František Šmahel is arról írt, hogy Mátyást Vilémovnál sikerült megállítani, aminek köszönhetően a magyar király tárgyalásztalhoz kényszerült.³⁵ A témával ugyancsak foglalkozik az Antonín Kalous által kiadott Mátyás-monográfia. A szerző, idézve a fentebb említett forrásokat, úgy véli, hogy Podjebrád György egyértelműen előnyös helyzetbe került, azonban számára is a Mátyással való tárgyalás jelentette a legelőnyösebb lépést.³⁶

A magyar történetírás továbbra sem helyezi az ütközetet a kiemelkedő események sorába. A Mátyás uralkodásával vagy hadjárataival foglalkozó szakirodalmak jó része – Bonfinihez hasonlóan – nem tulajdonít jelentőséget a vilémovi eseményeknek. A magyar történettudomány Mátyás 1469. május 3-án történő cseh királlyá választását állítja rivaldafénybe. Nyilvánvalóan a vilémovi események tekinthetők Mátyás azon törekvése egyik közvetlen katalizátorának, hogy a lehető leghamarabb cseh királlyá válasszák. Ennek ellenére fontos szem előtt tartani, hogy a hadjárat egészét tekintve az ott törtétek nem vehetők sorsdöntőnek, ugyanis a béketárgyalásokról nem maradt fenn forrás, és a következményei is ismeretlenek maradtak. Ez esetlegesen utalhat arra, hogy az ott elhangzottak időközben tárgyalanná váltak.

Bánlaky részletesen taglalja a vizsgált történéseket. Eschenloerre hivatkozva idézi Mátyás fentebb említett álsruhás történetét, majd ezt követően említi meg Vilémovot, amely várost szerinte Mátyás azért választotta célul, hogy elkerülje a túlerőben lévő cseh sereget. A legnagyobb eltérés abban mutatkozik, hogy Bánlaky úgy tudja, Mátyás maga helyett a cseh Albert Kostkát (Albrecht Kostka z Postupic) küldte Podjebrádhoz fegyverszüneti ajánlattal, és a két király személyesen nem is találkozott.³⁷ Kisfaludy Katalin az eseményeket egyértelműen Mátyás sikertelen próbálkozásának tekinti, azonban megpróbálta összekapcsolni azt egy másik tisztázatlan eseménnyel, Mátyás német királlyá választásával.³⁸ Kisfaludyhoz hasonlóan a cseh történészek is nagy hangsúlyt fektetettek a császárválasztásra, ugyanis feltehető, hogy az esetleges fegyverszünet feltételeként Podjebrád György segítette volna Mátyás birodalmi törekvéseit.³⁹ E. Kovács Péter Mátyás életével foglalkozó művében a jelentősebb ütközeteket emeli ki, és szintén a béketárgyalásokat hangsúlyozza.⁴⁰ Legújabbban B. Szabó János

³³ Kuthan 2010. 19. o.

³⁴ Válka 1991. 159. o.

³⁵ Šmahel 2018. 233. o.

³⁶ Kalous 2009. 132. o.

³⁷ Bánlaky 1928–1942. 11. k. I./17. b. fej.

³⁸ Kisfaludy 1983. 104. o.

³⁹ Čornej – Bartalová 2007. 258. o.

⁴⁰ E. Kovács 1990. 103–105. o.

idézi a fentebb említett Eschenloer – szerinte nem valóságos – álruhás chrudimi történetét, amelyet követően indult a magyar király Vilémov irányába, ahol Podjebrád György körbekerítette. Hozzáteszi, hogy a cseh királynak kedvező földrajzi környezet következtében túlságosan nagy áldozattal járt volna egy esetleges ütközet.⁴¹ A magyar király haditettei kapcsán fontos szakirodalomnak számít a Horváth Richárd által összeállított *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia*, amely igyekszik a lehető legpontosabban bemutatni a magyar király tartózkodási helyeit. A szerző a vilémovi események idején Chrudim városát nevezi meg a magyar király tartózkodási helyeként, de ezt követően már csak Mátyás későbbi tartózkodási helyét jelöli meg.⁴² Ebből is következtethetünk, hogy a helyszín korántsem egyértelmű, és Vilémov leginkább csak egy kikövetkeztetett helyszínnek nevezhető.

Az eseményekről megjelent legfrissebb szakirodalom Tomáš Homola munkája. A szlovák történész a cseh túlzásoktól mentesen, valamint a magyar hiányosságokat pótolva igyekszik vázolni az eseményeket az elérhető források fényében. Homola is leírja, hogy Podjebrád György Vilémovnál bekerítette Mátyást, amire a magyar király egy békeajánlattal reagált. A tárgyalásról fennmaradt források híján a szerző szintén a háború lezárását jelentő béketárgyalásokra fekteti a hangsúlyt.⁴³

Az események realitása

A fentiek alapján viszonylag világosabb képet alkothatunk a lezajlott eseményekről, melyekről a források elvétve ugyan, de azért beszámolnak. Ami viszont komolyabb probléma, hogy a szerzők nem voltak katonák és nem feltétlenül tudtak hadtudományi szempontból megfelelő képet felvázolni.⁴⁴ Ennek ellenére bizonyos részleteket megpróbálhatunk tisztázni: a helyszín kérdését, Mátyás és Podjebrád György valós szándékait, valamint az esemény közvetlen hatását a háború végkimenetelére.

Biztosan nem tudjuk meghatározni, hogy hol került sor a vizsgált eseményre, mivel egyik forrás sem nevezi meg pontosan a helyszínt. Továbbá fontos, hogy nagy ütközet nem lévén, a régészeti leletek sem szolgálhatnak egyértelmű adatokkal. A beazonosítást még inkább nehezíti, hogy kisebb atrocitásokról és fosztogatásokról több szerző is beszámol az adott időszakban. Ebben az esetben megéri megtekinteni az atrocitások helyszínének földrajzi viszonyait. Az esemény a Železná hory hegyvidék környékén történhetett, ami megfelel a szerzők által gyakran idézett zord vidéknek. Fontos adalék, hogy a magyar király serege egy túlnyomórészt lovasságból álló, nyílt terepen jól

⁴¹ Bárány – B. Szabó – Veszprémy 2017. 291. o.

⁴² A szerző Fraknoi Vilmosra és Eschenloerra hivatkozik, mindkettőjüknel Vilémov mellé kerül elhelyezésre az esemény. Horváth 2011. 88. o.

⁴³ Homola 2014. 64. o.

⁴⁴ *Gyalókay* 1940. 231–232. o.

teljesítő haderő, míg a cseh hadsereg jelentős részét a gyalogság alkotta.⁴⁵ Ezzel Podjebrád György is bizonyára tisztában volt, ezért igyekezett tudatosan a Mátyás számára lehető legrosszabb stratégiai helyzetben rajtaütni ellenfelén. Ennek alapján lehet arra következtetni, hogy a bekerítésre még a bércek között került sor, Vilémov pedig a tárgyalások helyszínéül szolgált, nem ott találkozott a két hadsereg.

Abban biztosak lehetünk, hogy az események során nem került sor véres, sorsdöntő ütközetre. Azt viszont nehezebb megállapítani, hogy a hadban álló felek a kínálkozó lehetőség ellenére miért is nem ütköztek meg. A legtöbb forrás a háborúra Mátyás és Podjebrád György személyes konfliktusaként tekint, amit gyakran a felek párbeszéde tompított. Való igaz, hogy a két király rokoni kapcsolatban állt, ugyanis Podjebrád György lányát, Katalint Mátyáshoz adta feleségül, de Katalin 1464-ben elhunyt. A frigy csupán diplomáciai lépésnek számított, ami ekkorra már nem is volt érvényben. Mindazonáltal Mátyás szent háborúként aposztrofálja katonai fellépését, amivel inkább csak annak jogosságát igyekszik alátámasztani, mégsem valószínű, hogy a magyar király kompromisszumok révén igyekezett volna megnyerni a háborút. Azt is fontos leszögezni, hogy a két ország erőviszonyai nagyon hasonlóak voltak, így túlságosan nagy kockázattal járt volna mind Mátyásnak, mind Podjebrád Györgynek egy esetleges ütközet. Lényegében ez tűnik az egyetlen észszerű magyarázatnak az összecsapás elmaradására.

A cseh történettudomány gyakran úgy ítéli meg, hogy a cseh király kiváló helyzetet teremtett, aminek következtében Mátyás kénytelen volt békét kérni, ámbátor valószínűbb, hogy Podjebrád György előnyös helyzetét kihasználva megküzdött volna Mátyással. Ugyanakkor Mátyás egy 1469. február 11-én keltezett levelében – mielőtt útnak indult Kutná Hora irányába – Brnóba hívta Jihlava város képviselőit, hogy vegyenek részt a vilémovi bekerítést követő béketárgyaláson.⁴⁶ Ebből még nem következik, hogy Mátyás a béketárgyalások fényében tört volna be a cseh ország részbe, azonban a nyílt ütközet a cseh királlyal semmiképp sem lehetett elsődleges célja. Inkább arra következtethetünk, hogy a két uralkodó óvatosan, kevés kockázattal igyekezett jobb helyzetbe kerülni. Így a béketárgyalások előkészítése kiváló biztosítékként szolgált Mátyás számára.

A cseh udvarban szolgáló költő, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic is úgy írja, hogy az erőviszonyok nagyon hasonlóak: „Verseng cseh meg a pannon: több az arany Magyarország tájain, ám katonát többet ad itt ez a föld.”⁴⁷ Ebből a szempontból mind a két fél csak egy „pirruszi győzelemben” reménykedhetett, ami felesleges kockázattal járt volna. Összességében leszögezhetjük, hogy az ütközet nem valamelyik uralkodó fölénybe kerülésének következtében, hanem a közös érdek okán maradhatott el.

⁴⁵ B. Szabó 2019. 71–74. o.

⁴⁶ Palacký 1872. 45. o.

⁴⁷ Csehly 2019. 36. o.

Végül fontos végigtekinteni a bekerítés háborúra gyakorolt közvetlen hatásait. Mivel a Mátyás megállítást követő béketárgyalásokról nem maradt fenn forrás, csak következtetni tudunk, hogy azok hogyan hatottak a későbbi eseményekre. Amit biztosan tudunk, hogy 1469. május 3-án, pár hónappal a vilémovi találkozást követően Mátyást cseh királlyá koronázták. Aligha valószínű, hogy erről megegyezett volna Podjebrád György a magyar királlyal. Mégis a tárgyalás események hatásának tudható be a királyválasztás. Vélhetően mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a két király a háború kapcsán sem a csatatéren, sem a tárgyalóasztalnál nem tudott eredményre jutni. Ezt erősíti az a tény, hogy az eseményeket követően Podjebrád György IV. Jagelló Kázmér lengyel király fiát, Ulászlót választotta örököséül,⁴⁸ kifejezve, hogy nem ismeri el Mátyást a cseh trónon. Fontos adalék, hogy a cseh törvények alapján Mátyás megválasztása nem volt legitimnek nevezhető. Ennek ellenére Turóci János munkájában idéz egy himnuszt, amit Mátyás királyválasztásán énekeltek: „Összesereglett Cseh Haza népe, Mind az igaz hit püspöke, bárók, S jött a keresztény, józaneszű sok Városi polgár.”⁴⁹ A kortárs szerző a választások során a „Cseh Haza” népe alatt leginkább csak a magyar király mögött felsorakozó katolikus liga tagjait érthette, mivel ők voltak Mátyás legfőbb támogatói. Összegezve láthatjuk, hogy a béketárgyalásokat követően Mátyás és Podjebrád György kapcsolata rosszabbra fordult. Ebből következően az események közvetlenül hatottak a háborúra, ugyanis mind a két fél kénytelen volt más módon folytatni azt.

Összegzés

A felvázolt „csata” körülményei tisztázatlanok, aminek legfőbb oka a kútfők hiányossága, valamint a 19. századi nemzeti szemléletű történetírásból fakadó következtetések. Jól láthatjuk, hogy a források által meg nem válaszolt kérdésekre miként keresik a különböző krónikások és történészek a választ. Az is látszik, hogy a korabeli szerzők Mátyás iránti csodálatukból fakadóan könnyen elfogultságba estek, annál is inkább, mert a magyar király a korszak uralkodói ideáljának tökéletesen megfelelt. A későbbiekben azonban a nemzeti történetírás és a historizmus ezt elfeledve, saját korszakára jellemző módon alkotott véleményt a történekről. Ezzel vetették meg azon tévhitek alapját, melyek azután a kulturális emlékezet fontos részévé váltak. A források hiányosságai ellenére a történettudománynak mára sikerült világosabb képet alkotnia az eseményekről, melyekről a kutatás két eltérő irányát megalapozó František Palacký és Fraknói Vilmos következtetései egymásnak ellentmondó eredményekre vezettek. A szakirodalom sokáig a fenti értékelésekre hivatkozott és ezt csak lassan sikerült levetkőznie,

⁴⁸ Denis 1932. 113. o.

⁴⁹ Thuróczy 2001. 331–332. o.

de a legújabb kutatások már tárgyyszerűen ítélik meg az eseményeket, és mindössze igen apró eltéréseket fedezhetünk fel a magyar és a cseh megközelítés között.

Ami a helyszínt illeti, a rendelkezésre álló információk tükrében azt ma már pontosabban meg tudjuk határozni. Kétségtelen, hogy Vilémov fontos szerepet játszott az eseményekben, azonban a bekerítésre a Železná hora hegyvidék zord tájain kerülhetett sor. Kiemelendő, hogy a béketárgyalások iránti szándék folyamatosan jelen volt mind a két király részéről, azonban Mátyás és Podjebrád György is igyekezett a maga számára a lehető legelőnyösebb körülményeket megteremteni. Ez részint az előnyösebb béke, részint pedig a diplomáciai győzelem érdekében volt fontos. Mivel egy nyílt ütközet egyik fél számára sem vezetett volna biztos sikerre, ezért azt igyekeztek elkerülni. Ebből egyértelmű, hogy a vilémovi „csata” csupán egy mítosz.

Az eseményeket követően a két király nem volt képes megállapodni, azonban a háború dinamikája jelentősen megváltozott. Ezért kijelenthetjük, hogy ebben az értelemben a vizsgált történet a háború egyik kulcsfontosságú eseménye volt; lényegében pont a vérontás elkerülése hozott eredményt. Mivel azonban az események következtében a háború jellege is teljesen más irányt vett, mégis beszélhetünk szimbolikus értelemben vett „csatáról”, amely közvetett módon határozta meg a háború folytatását.

BIBLIOGRÁFIA

- B. Szabó* 2019. *B. Szabó János: A Magyar Királyság hadszerkezete és hadserege (1490–1529).* In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál.* Budapest, 2019. 67–92. o.
- Baczkowski* 2008. *Baczkowski, Krzysztof: Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban.* In: *Rex invictissimus: hadsereg és hadszerkezet a Mátyás kori Magyarországon.* Szerk. *Veszprémy László.* Budapest, 2008. 203–211. o.
- Bánlaky* 1928–1942. *Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténete.* 1–24. k. Budapest, 1928–1942. <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/tartalomjegyzek.html> (A letöltés időpontja: 2023. augusztus 10.)
- Bárány – B. Szabó – Veszprémy* 2017. *Bárány Attila – B. Szabó János – Veszprémy László: A késő középkor hadtörténete (1387–1490).* In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2017. 223–303. o.

- Bonfini* 1995. *Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.*
- Čornej – Bartalová* 2007. *Čornej, Petr – Bartalová, Milena: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VI., 1437–1526. Praha, 2007.*
- Csehy* 2019. *Csehy Zoltán: Szöveggyűjtemény a közép-európai humanista költészet tanításához. Pozsony, 2019.*
- Denis* 1932. *Denis, Arnošt: Konec samostatnosti české. Díl I. Kniha I–II. Jiří Poděbradský, konec doby husitské, Jagielovci. Šolc a Šimáček. Praha, 1932.*
- Długosz* 1997. *The Annals of Jan Długosz. A History of Eastern Europe from A.D. 965 to A.D. 1480. Ed. Maurice Michael. Trowbridge, 1997.*
- Dolenský* 1923. *Obrázkové dějiny národa československého. Ed. Jan Dolenský. Praha, 1923. <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:324caa50-0cd5-11e4-8e0d-005056827e51?page=uuid:604c0e70-5dd2-11e4-9ab5-5ef3fc9ae867> (A letöltés időpontja: 2024. augusztus 15.)*
- E. Kovács* 1990. *E. Kovács Péter: Matthias Corvinus. Budapest, 1990.*
- Eschenloer* 2003. *Eschenloer, Peter: Geschichte der Stadt Breslau. Bd. I–II. Hrsg. und eingeleitet von Gunhild Roth. Münster–New York–München–Berlin, 2003.*
- Fraknói* 1896. *Fraknói Vilmos: Magyar századok. A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). Budapest, 1896.*
- Gyalóka* 1940. *Gyalóka Jenő: Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. k. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1940. I. k. 229–307. o. https://real-eod.mtak.hu/9197/1/matyas_kiraly_emlekkonyv_I_001141267.pdf (A letöltés időpontja: 2024. március 25.)*
- Hóman – Szekfű* 1936. *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. 2. kiad. I–V. k. Budapest, 1936.*
- Homola* 2014. *Homola, Tomáš: Vojenské ťaženie Mateja Korvína do českých krajín v rokoch 1468 – 1469. In: Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie maldých historikov III. Eds. Zuzana Tokárová – Martin Pekar. Košice, 2014. 60–67. o.*
- Homola* 2020. *Homola, Tomáš: S kráľom alebo proti kráľovi? Sprisahanie voči Matejovi Korvínovi v roku 1471. Historický časopis, 68. (2020) 2. sz. 221–247. o.*

- Horváth* 2011. *Horváth, Richárd*: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.) Budapest, 2011.
- Kalous* 2009. *Kalous, Antonín*: Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král. [H. n.], 2009.
- Kisfaludy* 1983. *Kisfaludy Katalin*: Matthias Rex. Budapest, 1983.
- Kulcsár* 2010. *Kulcsár Péter*: Eszmék, legendák, történelem és történetírás. (Kisebbségkutatás Könyvek.) Budapest, 2010.
- Kuthan* 2010. *Kuthan, Jiří*: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců. Praha, 2010.
- Mályusz* 1944. *Mályusz Elemér*: Thuróczy János krónikája. In: Értékezesek a történelmi tudományok köréből. Szerk. *Lukinich Imre*. XXVI. k. 3. sz. Budapest, 1944.
- Palacký* 1872. Archiv český. Staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích. Díl VI. Ed. *František Palacký*. Praha, 1872.
- Palacký* 1938. *Palacký, František*: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Věk Jagelonský, kralování Vladislava II. a Ludvíka I. od roku 1471 do roku 1526. Praha, 1938.
- Šmahel* 2018. *Šmahel, František*: The Hussite Revolution (1419–1471). In: Dějiny českých zemí. Eds. *Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma*. Praha, 2018. 145–170. o.
- Thuróczy* 2001. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Ford. *Bellus Ibo-lya – Kristó Gyula*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2001.
- Válka* 1991. *Válka, Josef*: Dějiny Moravy. Díl 1. Středověká Morava. Brno, 1991.

Viktor Tuček

THE MYTH OF MATTHIAS HUNYADI'S "BATTLE" OF VILÉMOV

(Summary)

The Moravian War (1468–1478) is an important period in the shared history of the Czechs and Hungarians. However, it is important to bear in mind that during those years military manoeuvres rarely included any bloody clashes, but rather expeditions with minor risks. The paper describes the circumstances of the decisive event of this war, during which King George Poděbrady of Bohemia successfully encircled the army of King Matthias of Hungary at the town of Vilémov. There are many contradictions about the events due to the lack of sources from the era, but the romantic historiography of the 19th century, which explained the events in a particular way, makes it even more difficult to see clearly. Thus, the same series of events is remembered by the Czechs as a glorious victory, and by the Hungarians as a war operation not worth mentioning.

It is important to clarify whether we can even speak of a battle; where exactly did the events take place; and what direct impact did they have? The study takes a thorough look at the sources and highlights the inaccuracies whose misinterpretation led to the misconceptions that are prevalent today. It will also present the latest research findings, which cast aside previous mistakes and take a modern perspective on events. By exploring all this, we try to answer the questions that have been raised and to build a consensus between the different points of view in order to get a clearer picture of the reality of the “myth of Vilémov”.

Viktor Tuček

DER MYTHOS DER „SCHLACHT“ BEI VILÉMOV VON MATTHIAS CORVINUS

(Resümee)

Der Mährische Krieg, der zwischen 1468 und 1478 stattfand, ist ein wichtiger Abschnitt in der gemeinsamen böhmisch-ungarischen Geschichte. Es ist jedoch wichtig, sich im Zusammenhang mit dem Krieg vor Augen zu halten, dass es sich dabei selten um blutige Auseinandersetzungen handelte, sondern eher um Expeditionen mit geringerem Risiko. In dieser Studie werden die Umstände des wichtigsten Ereignisses dieses Krieges beschrieben, bei dem der böhmische König Georg von Podiebrad das Heer von Matthias Corvinus bei Vilémov erfolgreich umzingelte. Es gibt zahlreiche Widersprüche zu den Ereignissen, was auf den Mangel an Quellen für diese Zeit zurückzuführen ist, aber die romantische Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, die ihrem Zeitgeist entsprechend ihre eigene Interpretation der Ereignisse gab, macht es noch schwieriger, klar zu sehen. So erscheint dieselbe Reihe von Ereignissen in der Erinnerung der Tschechen als glorreicher Sieg und in der Erinnerung der Ungarn als nicht einmal erwähnenswerte militärische Operation.

Es ist wichtig zu klären, ob man überhaupt von einer Schlacht sprechen kann, wo genau die Ereignisse stattfanden und welche unmittelbaren Auswirkungen die Ereignisse gehabt haben könnten. In der Studie werden die Quellen unter die Lupe genommen und die Ungenauigkeiten aufgezeigt, die zu denjenigen Fehlinterpretationen geführt haben, die für die heute weit verbreiteten Missverständnisse verantwortlich sind. Außerdem werden die neuesten Forschungsergebnisse vorgestellt, die eine aktuelle Sicht auf die Ereignisse bieten und frühere Fehler ausmerzen.

Indem wir all dies untersuchen, versuchen wir, die aufgeworfenen Fragen zu beantworten und einen Konsens zwischen den divergierenden Ansichten herzustellen, um ein klareres Bild von der Realität des „Mythos Vilémov“ zu erhalten.

Viktor Tuček

LE MYTHE DE LA « BATAILLE DE VILÉMOV » DE MATHIAS HUNYADI

(Résumé)

La guerre de Moravie, qui s'est déroulée entre 1468 et 1478, est une période importante de l'histoire commune tchéco-hongroise. Il est toutefois important de garder à l'esprit qu'il s'agissait rarement d'affrontements sanglants, mais plutôt d'expéditions à moindre risque. Cette étude décrit les circonstances de l'événement marquant de cette guerre au cours duquel le roi de Bohême Georges de Poděbrady a réussi à encercler l'armée de Mathias Hunyadi tout près de la ville de Vilémov. De nombreuses contradictions persistent concernant ces événements en raison du manque de sources caractérisant cette époque. Néanmoins, l'historiographie romantique du 19e siècle qui, en accord avec l'esprit de l'époque a donné sa propre interprétation, rend la situation encore plus difficile à cerner. Ainsi, la même série d'événements apparaît dans la mémoire des Tchèques comme une victoire glorieuse, et dans la mémoire des Hongrois comme une opération qui ne mérite même pas d'être mentionnée.

Il est important de préciser s'il s'agit ou non d'une bataille, l'endroit exact où les événements se sont déroulés, ainsi que leurs impacts directs. L'étude examine attentivement les sources et met en évidence les inexactitudes dont les interprétations erronées ont généré des idées fausses aujourd'hui largement répandues. L'étude présente également les derniers résultats des recherches qui donnent une vision actualisée des événements en écartant les erreurs antérieures. En explorant ces éléments, je tente de répondre aux questions soulevées par ce sujet et d'établir un consensus entre les points de vue divergents afin d'avoir une image plus claire de la réalité du « mythe de Vilémov ».

Виктор Тучек

МИФ О «БИТВЕ» МАТЪЯША ХУНЬЯДИ ПРИ ВИЛЕМОВЕ

(Резюме)

Война в Моравии, происходящая между 1468 и 1478-ми годами считается важным периодом совместной чешско-венгерской истории. Однако в связи с этой войной важно иметь в виду, что о кровопролитных столкновениях речь могла быть редкой, вместо этого были экспедиции с меньшими рисками. В этом исследовании представлены обстоятельства переломного события этой войны, в ходе которого чешский король Йиржи (Георгий или Юрий в русифицированном варианте) Подебрад успешно окружил армию Матьяша Хуньяди вблизи города Вилемов. В связи с этими событиями мы сталкиваемся со множеством противоречий, обусловленных недостаточностью источников, характерных для этой эпохи, но однако романтическая историография XIX.-ого века, верная духу той эпохи, по-своему объясняла события, что в дальнейшем еще более затрудняет четкое видение. Таким образом, одна и та же одинаковая цепь событий в памяти чехов

представлена как славная победа, а у венгров как военная операция, недостойная упоминания.

Важно выяснить, можем ли мы вообще говорить о битве, где именно происходили события и каково было непосредственное влияние этих событий? Исследование основательно рассматривает источники и освещает те неточности, неверные истолкования которых, возможно, привели к заблуждениям широко распространенным в настоящее время. Кроме того, представлены и новейшие результаты исследований, которые рассматривают события с современной точки зрения, отбрасывая прежние ошибки. Раскрывая все это, мы пытаемся ответить на возникшие вопросы и создать согласие между различными точками зрения, чтобы получить более четкое представление о реальности «мифа Вилемова».

HADI

A MAGYAR
HADTÖRTÉNET
ÉVSZÁZADAINAK
EMLÉKEI

MUSTRÁ

ON PARADE: RELICS FROM
HUNGARY'S MILITARY PAST

Nyitvatartás:
keddtől vasárnapig
10 és 18 óra között

**A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM KIÁLLÍTÁSA
A SZENT ISTVÁN KIRÁLY
MÚZEUMBAN**

Rendház, Székesfehérvár, Fő u. 6.

SZÉKESFEHÉRVÁR

HIM

HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM ÉS KISZEMÉLY

**AZ 1809. ÉVI INSZURGENS GYALOGSÁG EGYENRUHÁJÁNAK
VIZSGÁLATA KÉPI ÉS ÍRÁSOS FORRÁSOK ALAPJÁN**

Már mozog a tábor, dob szóll, a' trombita harsog,
A' bajnok tüzesül, délcegz paripája iramlik,
És peneg a' fegyver, zászlók kieresztve repülnek.
Reng a' föld, szekerek csikorogva robnak az Ország'
Uttyain. Indullyunk hát, kardra, lovakra vitézek!¹

A francia koalíciós háborúk idején a Magyar Királyságban négy alkalommal hirdették meg az egész országra kiterjedő *generális insurrekciót*² Bonaparte Napóleon (1769–1821) seregei ellen: 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és végül 1809-ben. A hadba vonuló rendeknek mind a négy esetben Habsburg József (1795–1847) főherceg, Magyarország nádora volt a főparancsnoka.³ A francia forradalmi háborúk (1792–1815) során öszszehívott insurrekciók történetében leginkább meghatározó az 1809-es esztendő volt. Ebben az esztendőben valóságos erőpróbán mérettetett meg a Magyar Királyság önvédelmi ereje, amelyet csupán az 1808. évi országgyűlési rendeletek nyomán kezdett modernizálni az ország nádora.⁴ Az 1809-es esztendő tanulságaiból az egyik oldalon egy birodalom érdek(rendszer)e rajzolódik ki, amelynek vezetői a francia kihívás árnyékában centralizált eszközökkel igyekeznek vaskézzel összetartani a nemzetek sokaságát

¹ Részlet *Horváth Endre*: A buzogányos vitéz magyarokhoz című, 1809-ben írt költeményéből. Közli: *Balogh* 1885. 44. o.

² A *generalis insurrectio* (lat.) intézményét az 1222-ben kiadott Aranybullában említik először, mint a rendeknek az uralkodó felé teljesített katonai kötelességét. Az évszázadok alatt a Magyar Királyság önvédelmi intézményének szerepe a mindenkori uralkodó és a rendek viszonyának értelmezésétől függött. Tisztában vagyok a neves történészek, Poór János, Zachar József, Vizi László Tamás és Nagy-L. István tanulmányokon átívelő gondolatmeneteivel az insurrekció jogi és társadalmi gyökereiről, annak törvényi kereteiről és sajátos ellentmondásairól. Dolgozatomban nem szeretnék állást foglalni ezek kihatásáról, mivel az 1809-es gyalogsági mintaegyenruha elméleti rekonstrukciójának kérdésében nem adnak támpontot. Csupán fontosnak tartom elismerni, hogy az insurrekció kérdésköre túlmutat saját intézményén: társadalmi, politikai, gazdasági és katonai kérdés is volt egyszerre, amely számos aspektusában jelent mérföldkövet a *Natio Hungarica* öndefiníálásában és a Magyar Királyság önvédelmi rendszerének modernizálásában.

³ Habsburg Lexikon 188–189. o.

⁴ Poór János rámutat a középkori eredetű bandériumok 19. századi létének, pontosabban nemlétének kérdésére, amellyel az 1808-as diéta is tisztában volt. Az 1715. évi VIII. tc. megteremtette az állandó hadsereget a Habsburg Birodalomban, és annak részeként a Magyar Királyságban is, de az insurrekciónak mint intézménynek a kérdése tisztázatlan maradt. Ugyan a rendek és az uralkodó álláspontja általában nehezen összeegyeztethető, egy dologban egyetértenek: a Magyar Királyság hadügyének kérdése megreformálásra szorul és ennek érdekében szükséges lépéseket tenni. Vö. *Poór* 2003. 167., 178–180. o. – Az 1808. évi törvények tisztázták az insurrekció során behívható személyek listáját, a generális insurrekció kiképzési menetét, felszerelését és nem utolsósorban egyenruháját.

és felvenni a versenyt a gazdasági–politikai–katonai túlsúlyának zenitjére érő francia császárral.⁵ A másik oldalon pedig megtaláljuk az önálló magyar hadseregről vizionáló *Natio Hungaricát*, amely minden eszközt és alkalmat megragad *de jure* legitimálni önrendelkezését.⁶ Az inszurrekció örökségét ezek értelmében nem ítélnénk meg kizárólagosan katonai oldalról, mert látnunk kell annak a reformkorra örökített társadalmi, politikai és gazdasági következményeit is. A történettudomány az inszurrekció korszerűsítésének és tartalék haderővé alakításának vizsgálata mellett mindeddig adós maradt az inszurgens gyalogság 1808-as törvények nyomán kidolgozott egyenruhájának teljes elméleti rekonstruálásával is, holott a nádori reformtörekvések nyomán létrehozott intézmény viseleti jegyei híven tükrözték a kitűzött célt: egy hazafias tartalékos rendszer megteremtését a Magyar Királyságban.

Hogyan is voltak felszerelve 1809-ben a gyalogos inszurgens zászlóaljok? Viseletük mennyiben támaszkodott már meglévő civil és katonai hagyományokra? Rekonstruálható-e teljes egészében az 1809 tavaszára Óbudán elkészített gyalogsági mintaegyenruha? Dolgozatomban a mai Magyarország területén található 1809-es gyalogsági zászlóaljok központjaiban fellelhető levéltári forrásokat vettem össze a ránk maradt kusza és sokszor ellentmondó képi ábrázolásokkal. Így próbáltam meg átfogó képet kapni és ezáltal elméletben rekonstruálni azt az eredeti egyenruhát, amelyet Óbudán, a katonai raktárban őriztek és mintájául szolgált az inszurgens gyalogosok viseletének.⁷

Az inszurrekció szerepe 1809-ben

Az 1792 óta zajló forradalmi háborúk alapjaiban változtatták meg a hadviselésről alkotott elgondolásokat.⁸ A forradalmi háborúk hatását megérezte minden birodalom, ami alól nem volt kivétel a Habsburg Monarchia sem. Habsburg Károly (1771–1847) főherceg 1806-tól kezdte el bevezetni azokat a haderőreformokat, amelyek a császári–királyi hadsereget megpróbálták legalább formailag átszervezni a francia minta nyomán. A császári korona tartományainak tartalékosi rendszerében szabályozták a Landwehr⁹ alakulatok tevékenységét.

⁵ Ezt a jól ismert képet támasztja alá a korszak propagandájának kutatója, Nagy Ágoston is legújabb irodalomtörténeti forráskiadásában, amelyben rámutat az Osztrák Császárság Napóleontól átvett eszköztárára. Vö. *Kisfaludy* 1809. 13–14. o.

⁶ Poór általános vélekedése, amely a generális inszurrekciót a magyar rendek önigazolásának tekinti az adómentességük fenntartására, óhatatlanul eltekint a katonai gondolkodás honfűsítési törekvése fölött. A nemzeti önrendelkezés számára legalább ennyire kulcsfontosságú volt a nemzeti katonai erő fenntartása, amelynek az egyetlen reformkori eszköze az inszurrekció életben tartása volt. A Magyar Királyság területén zajló tisztképzés kérdése éppen ezt a gondolatot járja körbe. Vö. *Ács* 1995. 78. o.

⁷ Az óbudai Gazdálkodó Bizottságnál elkészült mintaegyenruhát több forrás is említi. Vö. Egész kézülete egy nemes felkelő gyalog személynek. Az 1809-es nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL BAZVL IV.503. Nr. 160/1.

⁸ *Hermann* 2015. 58–59. o.

⁹ A francia forradalom után megindult hadművészeti változások Európa-szerte igényt formáltak a területi védelemre használható milíciák megszervezésére vagy modernizálására. Az Osztrák Császárságban Károly főherceg által megindított hadreform során ehhez a modellhez illeszkedve gondolták

A tartalékos rendszer szerepe a forradalmi háborúk során felértékelődött, hiszen a társadalom háborús mozgósításában rejlő erőt megmutatta Vendée vagy az ibériai felkelés példája, amelyek nyomán a kontinens államai igyekeztek lakosságukat saját politikai céljaik mentén a regularitás eszközeivel mobilizálni.¹⁰ A tartományok lakossága közül kiállított zászlóaljok feladata elsősorban a régiók területének biztosítása, rendjének megőrzése volt. Szükség esetén azonban lehetőség volt a harctéri alkalmazásukra is. Ruházatukat és felszerelésüket a zászlóaljokért felelős régiók biztosították. Az inszurrekció és a rendi társadalom évszázados hagyománya, valamint a polgárság társadalmi alulreprezentáltsága miatt a Landwehr-rendszer kiépítése a Szent Korona országaiban nem volt lehetséges, az ország nádora ezért – az udvar egyetértésével – a modernizációs kísérlet bevezetése mellett döntött.¹¹ 1809. április 27-én, Habsburg József nádor hívására 38 623, a Magyar Királyságban lakhellyel rendelkező alattvaló fogott fegyvert a király és a haza védelmében.¹² Egy ekkora, számottevő állomány mobilizálásában a kötelességtudat és a honszeretet legalább akkora jelentőséggel bírt, mint a hadszervezeti reformtörekvések. Az országgyűlés törvényekben (1808. évi II. és III. tc.) határozott az alakulatok kiállításának szabályairól, a mentességet élvezők köréről és a kiállított inszurgensek felszereléséről. Az egyenruha előírására tett iránymutatás jóváhagyása azonban nádori hatáskörben maradt.¹³ 1808-ban osztrák mintára, magyar nyelven is megszületett a pozsonyi országgyűlés által elfogadott szabályzati könyv, amely előírta az inszurgensek kiképzési és harcászati feladatait. A kiadványt a könyvkereskedők előszeretettel terjesztették az egész országban.¹⁴

Az egyenruha előírása

Az 1808. évi II. tv. 18. §-a az inszurgens egyenruhát illetően megfogalmazza, hogy annak pontos szabályozásáról a későbbiekben dönt majd a megfelelő bizottság.¹⁵ A törvény megírásakor az egyenruha pontos kinézete még kérdéses volt, az országos minta még nem készült el; az országgyűlésnek valóban szándékában állt az inszurgenseket a hazafias divat szerint „nemzetiesíteni”. A felkelési törvény rendelkezése napjainkban is ismert, nemcsak

újra az osztrák örökös tartományokban is a hadkiegészítés és a területvédelem rendszerét, amelyet Landwehrnek nevezünk.

¹⁰ A vendée-i (1793) és ibériai (1808) felkeléseknek az európai tartalékos milíciák és másodvonalbeli félkatonai alakulatok állományának képzésére gyakorolt hatását vizsgálja *Forgács* 2020. 75–77. o.

¹¹ *Forgács* 2020. 84. o.

¹² *Veress D.* 1987. 33. o.

¹³ *R. Kiss* 1909. I. k. 35–40. o.

¹⁴ Német és magyar nyelvű tudósítás a regulamentumok árusításáról. Pest, 1809. március 12. MNL FVL Acta Politica IX. Insurrectionalia 1809. Nr. 1514. – A szabályzatokat Lázár Balázs rendezte sajtó alá 2009-ben. A kutatásunk tárgyát képező inszurgens gyalogság esetében elmondható, hogy a szabályzat megalkotói, bár a kor harcászati és kiképzési eljárásait vették alapul, megfelelő harceljárásnak a francia forradalom harcászataiból ismert, kevesebb gyakorlást igénylő szuronyrohamot tekintették. Vö. *Lázár* 2009. 302. o.

¹⁵ A teljes törvény elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=80800002.TV&searchUrl=/ezet-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1808.%2520II> (A letöltés időpontja: 2023. november 23.)

a korszak kutatói számára: a gyalogság részére búzavirágkék, szűk dolmányt és magyaros nadrágot írt elő.¹⁶ A törvény közreadásakor már Óbudán várta a vármegyei küldöttségeket az a mintaegyenruha, melynek alapján az egyes vármegyék elkészíthették az új viseletet, hogy inszurgens alakulataikat felszerelhessék. Az ország vármegyéi buzgón vetették bele magukat a háborús készülődésbe.¹⁷ Az eredeti tervzet alapján az inszurgensek mobilizálásának és felszerelésének terhet a kiállító vármegyék állták, ugyanakkor ismerjük az Udvari Haditanács 1808. október 24-én kelt levelét is, amely a központi ellátás ígérletét az alábbiak szerint módosította: mivel nem tud elegendő világoskék posztót és nadrágszövetet a felkelés részére biztosítani, ezért engedélyezik a sötétkék posztó használatát is.¹⁸ A Haditanács levele után nem ütközhetünk meg azon, hogy az Óbudán megtekintett mintaruhát a vármegyék pénztárai lehetőségei szerint szabták vagy alakították át.¹⁹

Az inszurgens gyalogság egyenruhájának Óbudán legyártott központi mintadarabja nem maradt fenn az utókor számára. Rekonstrukciós kísérletünk során nagy segítségünkre volt Horváth Lajos *Az insurrekciós gyalogság 1809-ben* című írása, amelyben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tulajdonában lévő képi és írott források alapján kísérelte meg feltárni az inszurgens egyenruha sajátosságait. A rendelkezésünkre álló forrásanyag szerencsére jóval bővebb ismeretek birtokába juttathat minket, ha hozzáveszünk az egyes vármegyékben megmaradt írat- és képi anyagokat is. Célunk tehát ezek segítségével legalább elméleti szinten rekonstruálni – az 1808–1809-ben az országgyűlés által elfogadott – óbudai mintaegyenruhát.

Általános szabályként elfogadhatjuk, hogy az 1808-as előírás elsősorban a Károly főherceg-féle 1806-ban megkezdett reformokra támaszkodik,²⁰ hiszen ennek célja volt a hadsereg küllemi és szervezeti modernizálása.²¹ Nem volt másként ez az inszurgens

¹⁶ Veress D. 1987. 10–11. o.

¹⁷ „Naponként jönnek a Nemes Vármegyétől kiküldött Tisztek, és a budai hadi Gazdálkodó Tisztségtől (Aeconomica Comissio) katonás öltözeteket és fegyvereket szednek. Ezen szorgalmatos igyekezet bizonyos reménységet nyújt, hogy a Felkelő Nemes Seregnek készülete megfelel a jó Király kívánóságának, és a Haza szükségének. A Magyar mindenkor hív, erős és bátor Nemzet volt. Mostani magaviselete pedig mind azon tulajdon erköltseit még inkább ditsőíti. Ugyanis Ns. Trenchin Vármegye törvényes kötelességén kívül még 300 lovast; Ns. Bars Vármegye is 300 állít. Ts. Ns. Pest Vármegye pedig olly készületeket téssen, mely az ő ditsőségét halhatatlanságra érdemesíti. Erdélyben már talpon áll a Ns. Felkelő sereg. A szász és egyéb székek pedig nagy számú Védelem sereget állítanak. Így tehát közös a buzgóság mind Kis, mind Nagy Magyar Országban, közös a készség, és a vitézkedésre termett nagy lélek. (Pest, 1809. március 29.)” A forrást közzétette: Bay 1941. 14. o.

¹⁸ Domanovszky 1935. III. k. 326. o.

¹⁹ Horváth 2004. 20. o.

²⁰ Grundsätze der höhereren Kriegskunst für die Generäle der österreichischen Armee. Wien, 1806. Az általános hadművészeti elemekről szóló részlete magyarul: Rázsó 1974. 486–506. o. A főherceg a császári-királyi hadsereg főtisztjeinek ad utasításokat a háború megvívásának művészetéről a francia tapasztalatok figyelembevételével.

²¹ Habsburg Károly főherceg reformkísérlete leginkább az általa vezetett hadseregeken vizsgálható. Munkái is ennek okán inkább gyakorlati, mint elméleti jellegűek. 1806-ban kiadott szabályzata volt az első, amelyik a napóleoni harcászat alapjait megpróbálta meghonosítani a Habsburg császári-királyi hadsereg soraiban. Célja az összefegyvernemiség kialakítása volt. A birodalom tartományaiban ehhez szándékozták hozzáigazítani a hadkiegészítés rendszerét. Vö. Nagy-L. 2013. 250–251. o.

haderő esetében sem, ahol a modernizálás igazodott a császári-királyi hadsereg elvárásaihoz. Több, az inszurrekcióval foglalkozó történeti munkában megjelent már az a nádori rendelet, amely az 1808-as országgyűlés törvényének megfelelően pontosan előírta a lovassági és gyalogsági egyenruha-tartozékok listáját.²² Ez a gyalogság esetében az 1. táblázatban szereplőket tartalmazza.²³

Öltözet	<ul style="list-style-type: none"> – fekete csákó elülső- és hátsó bőr ellenzővel (közlegényeknél fekete-sárga, tiszteknél arany rózsával) – fekete és sárga tiszti öv teveszőrből vagy selyemből – szürke, ujjas köpönyeg – rékli (kiskabát) dolmány formára szabva kék posztóból, világosabb kék zsinórozással és sárga lapos gombokkal – kék <i>lajbli</i> vagy <i>lajbi</i> (mellény) sárga lapos gombokkal – kék posztónadrág világosabb zsinórral – két pár bakancs – fekete fátyol nyakravaló – tábori süveg vagy sapka – ujjatlan kesztyű
Fegyverzet	<ul style="list-style-type: none"> – puska – szurony – patrontáska – kard, amit a tisztek a dolmány alatt, magyarosan felkötve hordtak
Felszerelés	<ul style="list-style-type: none"> – borjú (háti bőrönd), bagariabőr²⁴ szíjjal – patrontáska bagariabőr szíjjal – kardszív és marokellenző²⁵ a tiszteknél – kardhordozó bagariabőr szív szuronytokkal a közvitézekenél – puskaszív bagariából – vékony, vászon kenyértarisznya
Tábori eszközök	<ul style="list-style-type: none"> – csutora (fakulacs) bagariabőr szíjjal – minden századnak egy ácsnak szükséges előkötő bőr és felszerelés – minden századnak rézdob, fa verőkkel, két ásó és egy csákány – minden zászlóaljnak egy orvosságos láda, egy kétlovas fedeles szekér – minden dandárnak tábori oltár és sebészeti láda

1. táblázat: Egyenruha-tartozékok az 1808. évi II. tv. alapján

²² R. Kiss I. k. 1909. 44. o. és Horváth 2004. 20. o.

²³ A táblázatot az 1809 tavaszán kiadott nádori rendelet alapján készítettem, amelyet idézett monográfiájában R. Kiss István, valamint tanulmányában Horváth Lajos is. A vármegyék küldöttjei ennek birtokában vizsgálhatták meg az óbudai mintaegyenruhát. Ezek összevetésével láthattak hozzá csapataik felszereléséhez. A nádori rendelet eredetiben megtalálható kézzel írt vagy nyomtatott formában az összes vizsgált kiállítási központ levéltárában.

²⁴ A bagaria a bőr kikészítési eljárására utal, amely során a nyers marhabőr vöröses-barnás színt vett fel. A nádori rendelet minden felszereléshez tartozó bőrtárgyat bagariából rendelt készíttetni az inszurgensek számára.

²⁵ Ez a mai értelemben használt kardbojt megfelelője.

A leírás 1809-ben, az óbudai mintaegyenruha ismeretében egyértelmű lehetett, mára azonban mégis csak hozzátétőleges képet fest az inszurgensek egykori viseletéről. Számos viseleti elem magyarázatra szorul és további források felkutatására ösztönöz bennünket. Az első kérdést rögtön az 1808. évi II. törvénycikkben megfogalmazott kék szín jelenti számunkra: a szöveg, amelyre ezt követően hivatkoznak a vármegyei rendeletek,²⁶ búzavirágkéket ír elő. Nem tudjuk azonban, milyen okból vagy hagyományból esik erre az árnyalatra a színválasztás.²⁷ Nagy Rózsa 1912-ben, a magyar viseletkultúráról írt tanulmányában arra mutat rá, hogy egy, a 19. század végén is élő Mária Terézia-kori hagyomány szerint a nemesség körében a civil felső ruhák legkedveltebb anyaga a bársony volt, amelyet királypiros és búzavirágkék színben használtak.²⁸ Ez, illetve a magyar posztónak is nevezett búzavirágkék posztó divatos keresztezése a civil viseletben olyannyira népszerű dolmányformával²⁹ rámutat arra, hogy az inszurgens gyalogság egyenruhájának kialakításánál törekedtek a magyar viseleti hagyományok megjelenítésére.³⁰ A dolmány és a vitézkötéses zsinórozással díszített magyar nadrág a tizenkilencedik századra a nemesség nemzeti öntudatának szimbólumává vált.³¹ Bátran levonhatjuk a következtetést, miszerint az országgyűlés – József nádor jóváhagyásával – az inszurrekciós gyalogságot tradicionális, ugyanakkor nemzeti hagyományokból építkező egyenruhával akarta felruházni. Balogh Gyula 1885-ben kiadott könyvében így fogalmazta ezt meg: „Hanem aztán voltak is ám a mi derék felkelő hőseink olyan deli leventék, hogy gyönyörű volt nézni őket.”³²

A már idézett 1808-as törvény értelmében a felkelő nemeseknek maguknak kellett gondoskodniuk felszerelésükről. Ez az elv persze kifejezetten nehézkessé tette volna az egyenruhák egyébként is időigényes kivitelezését, hiszen az egyéni rendelkezések jelentősen lassították volna azok elkészültét. Az inszurrekcióra kötelezett nemesek ezért a vármegyei inszurrekciós pénztárba fizették be törvényileg meghatározott köteles, illetve felajánlott részüket, ahonnan az országos kasszába folyt be az összeg. Az országos pénztár, ahogyan azt az 1808-as törvény előírta, hat hónapra tudott előre számolni az inszurrekció költségeivel.³³ A vármegyék a befolyt pénzből készítették el a kiállított

²⁶ MNL FVL Acta Politica IX. Insurrectionalia 1809/210. Nr. 211.

²⁷ Az Udvari Haditanácsal történt levélváltás után József nádor 1808. október 29-én megfogalmazta az inszurrekcióval kapcsolatos álláspontját testvérei, Károly és Ferenc felé. Károly főherceg november 12-én kelt válaszlevelében szorgalmazta az 1805-ben meghirdetett inszurrekció által használt egyenruha megtartását. Vö. *Domanovszky* 1935. III. k. 332–333. o.

²⁸ *Nagy* 1912. 54. o.

²⁹ *Nagy* 1900. 193. o.

³⁰ *Balassa* 1997. 636–640. o.

³¹ A polgári viselettel való párhuzamra mutat rá a Pálffy Géza által vezetett Lendület Szent Korona Kutatócsoport is. A Szent Korona 1790-ben történt hazatérésekor és a királykoronázásokon a magyar nemesség igyekezett hangsúlyozni magyarságát. Így alakulhatott ki ez a viseleti tradíció az 1750-es évek óta, alapul véve a szorzerek, a magyar kiegészítésű huszáralakulatok és a nemesi testőrség ruházatkodási formáit. Így aztán meghatározó, a magyar identitást hirdető divat lett. Vö. *Pálffy* 2018. 395–410. o.

³² *Balogh* 1885. 35. o.

³³ Uo. 7. o.

inszurgensek egyenruháját: a nemes tehát csak áttételesen járult hozzá önmaga felszereléséhez. Ez a rendszer a felszerelési munka kiszervezését is megkönnyítette, hiszen a vármegye közgyűlése átláthatóan tudta a különböző céhek mesterembereinek kiosztani a szükséges megbízásokat.³⁴

Az 1809-es inszurrekció során kiállított gyalogságot tizenkilenc zászlóaljba szervezték az ország területén található négy hadkerület szerint, amit a 2. táblázatban összegeztem.³⁵

Zászlóalj neve	Kiállító vármegyék	Létszám	Hadkerület ³⁶
Pozsonyi 1. zászlóalj	Pozsony, Trencsén	1191	Dunáninneni
Pesti 2. zászlóalj	Pest, Bács, Hont	1224	Dunáninneni
Nyitrai 3. zászlóalj	Nyitra, Bars, Turóc	1311	Dunáninneni
Nógrádi 4. zászlóalj	Nógrád, Árva, Esztergom, Liptó, Zólyom	1221	Dunáninneni
Vasi 5. zászlóalj	Vas	1714	Dunántúli
Vasi 6. zászlóalj	Vas, Sopron, Moson	521	Dunántúli
Komáromi 7. zászlóalj	Komárom, Győr	1148	Dunántúli
Zalai 8. zászlóalj	Zala, Somogy	1173	Dunántúli
Veszprémi 9. zászlóalj	Veszprém	1207	Dunántúli
Fejéri 10. zászlóalj	Fejér, Tolna	399	Dunántúli
Szatmári 11. zászlóalj	Szatmár	1366	Tiszántúli
Borsodi 12. és 16. zászlóalj	Borsod	1933	Tiszáninneni
Máramarosi 13. zászlóalj	Máramaros	1071	Tiszántúli
Bihari 14. zászlóalj	Bihar, Arad, Bereg, Ugocsa	1130	Tiszántúli
Hevesi 15. zászlóalj	Heves	1132	Tiszáninneni
Gömöri 17. zászlóalj	Gömör, Kishont	877	Tiszáninneni
Zempléni 18. zászlóalj	Zemplén, Ung	1074	Tiszáninneni
Abaúji 19. zászlóalj	Abaúj, Torna, Sáros, Szepes	1167	Tiszáninneni

2. táblázat: Az 1809. évi inszurrekciós gyalogság zászlóaljai

³⁴ Aranyas Mihály, Szabolcs vármegyei kirendelt komisszárius beszámolója az inszurrekcióra kiadott pénzekről. Nagykálló, 1809. július 20. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 57f.

³⁵ Veress D. 1987. 30–31. o.

³⁶ Az inszurgens alakulatok hadkerületei nem egyeztek meg a császári-királyi hadsereg hadkiegészítési kerületeivel. Az inszurrekció hadkerületeiről az 1808. évi II. tv. 20. §-a rendelkezett, amely egyben ki is jelölte a hadkerületek parancsnokait, akik korábban mind a császári-királyi hadsereg kötelékében szolgáltak. Az inszurrekció kiállításának hadkerületei (Pozsonyból nézve) a következők voltak: Dunáninneni, Dunántúli, Tiszáninneni, Tiszántúli.

Az inszurgens zászlóaljok nevüket a legtöbb felkelőt kiállító vármegyék után kapták, az egy vármegyéből érkező inszurgensek általában egy zászlóaljba kerültek, de a létszámfeltöltés érdekében több esetben is kivételt tettek. Ennek ellenére az alapelv fontos volt a harcérték növelése érdekében, hiszen ahogy a későbbi példák is igazolták, az egy vidékről származó inszurgensek erkölcsi kötelességüknek tartották kitartani bajtársaik mellett.³⁷

A tizenkilenc zászlóalj közül tizenöt felszerelési irataihoz férhetünk hozzá a hazai levéltárakban. Dolgozatunkban csak a mai országhatárokon belül fellelhető iratokkal dolgoztunk, így sajnos nem kaphatunk teljesen átfogó képet az 1809-es inszurgens zászlóaljakról. Az óbudai mintaegyenruha elméleti rekonstruálási kísérlete során a zászlóaljok felszerelési listáit és a kiállító vármegyék által kiadott nyugtákat, átvételi iratokat és megrendelő dokumentumokat vetettük össze. Tettük ezt azon feltételezéssel, hogy minden vármegye központilag kiszervezte az egyenruhák és katonai felszerelések készítését. Feltételezésünket a feltüntetett példákkal és levéltári forrásokkal igyekeztünk alátámasztani. Egyrészt tehát a különböző vármegyei lehetőségekhez képest mérten egységes megjelenés, másrészt pedig az azonos műhelyekben készült ruhadarabok miatt, az elméleti rekonstrukciós kísérlet során készített táblázatokban csak a zászlóaljok nevei lettek feltüntetve. A források között fellelhetők azonban azon vármegyék iratai is, amelyek nem voltak névadói egyetlen zászlóaljnak sem, de inszurgens gyalogosaikat azokhoz sorolták be, így forrásaik segítik a zászlóalj viseletének feltérképezését. Két esetben (Vas és Borsod) a vármegyék két zászlóaljat is kiállítottak, amelyek egyenruháját ugyanazon céhek készítették, így dolgozatunk leírásaiban ezeket egy egységként kezeltük. A leírtak értelmében az óbudai mintaegyenruha egyes darabjait a következő zászlóaljok iratai alapján rekonstruáltuk: Abaúj, Bihar, Borsod, Fejér, Heves, Komárom, Nógrád, Pest, Szatmár, Vas, Veszprém, Zala és Zemplén.

Képi ábrázolások

Az 1809-es generális inszurrekcióról csekély számú fennmaradt, ismert és azonosított képi forrásunk van. Az óbudai mintaegyenruha elméleti rekonstrukciója során a következő ábrázolásokat vettük alapul.

Joseph Eder (1760–1835) bécsi grafikus 1810-ben egy tizenhárom metszetből álló albumot adott közre az 1809-es háborúban részt vevő nem sorkatonai Landwehr és inszurgens alakulatokról. (1. kép) Ezzel valószínűleg elsőként örökítette meg képi formában

³⁷ 1809. június 1-én éjjel például francia lovas vadászok indultak felderítésre Kőszegről Sárvár felé. Itt a Vas vármegyei inszurgens gyalogság előőrsével találkoztak, akikkel barátkozni kezdtek. Az inszurgensek azonban nem vették jónéven a közeledésüket. Egyikük még fegyverét is rásütötte a franciákra, mire azok közéjük vágtak és elfogták vezetőjüket, Huszty főhadnagyot. A hírre Vas vármegyei lovas inszurgensek indultak el a főhadnagy kiszabadítására. Husztyt súlyos sebekkel vitték vissza Alsó-Szilvágyra, ahol kórházba került. Életét társainak köszönhette. *Balogh* 1885. 83–84. o.

az 1809-ben felszerelt inszurgenseket. Metszetein lovas és gyalogos inszurgensek is fel-
tűnnek mind a négy kerületből, ám viseletábrázolásuk sok helyen felületes és elnagyolt.

1. kép: Joseph Eder ábrázolása lovas és gyalogos inszurgens tisztről és közvitézről³⁸

2. kép: Bikkessy József romantizált inszurgensábrázolása³⁹

A Bikkessy József (1767–1833) katonai térképész által 1816 és az 1820-as évek között megfestett tablógyűjtemény elsődleges célja, hogy áttekintést nyújtson az elmúlt korok és magyarországi népcsoportok meghatározó viseleteiről. A műben bemutatásra kerültek az inszurgens lovas és gyalogos viseletek is. (2. kép) Bikkessy munkája bár úttörő, mégis magán viseli annak a pátoznak a nyomait, amely a reformkori magyarság nemzettudatának sajátja, így forrásértéke az egyenruhák hiteles megjelenítése szempontjából vitatható.

Rudolf Otto von Ottenfeld (1856–1913) katonai festő aligha láthatott eredeti, 1809-ből fennmaradt inszurgens gyalogsági egyenruhát (3. kép), sok elemet elnagyoltan, a korábbi ábrázolásokról vehetett át. A nádori rendeletben kiadott felszereléslista ellenben a birtokában

3. kép: Ottenfeld ábrázolásán az inszurgens közvitéz (jobb szélén) bécsi önkéntesekkel együtt látható⁴⁰

³⁸ Eder 1810. No. 13.

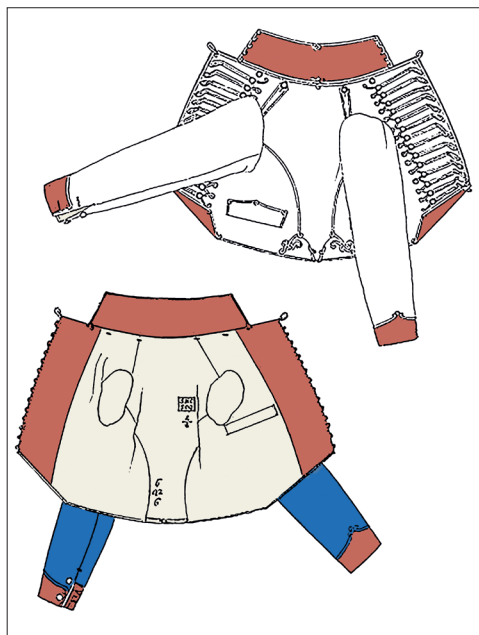
³⁹ Bikkessy 1820. 31. o.

⁴⁰ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény, lt. sz.: 76.43.1.

lehetett az ábrázolás készülték, hiszen minden, a valóságban el sem készült felszerelési tárgyat ábrázolt a császári-királyi sorsgyalogságnál alkalmazott módon (fakulacsok helyett például kilenc emberenként egy bádognyalacsot osztottak ki a legtöbb alakulatnak). Az Ottenfeld-grafika teljes felszerelésben látható gyalogos inszurgenszt mutat be, amelyet a bevezetőben idézett Horváth Lajos is használt részleges egyenruha-bemutatása során.

Anton Schmideder katonai grafikus és festő az 1840-es években készítette el összefoglaló művét – *Uniformen, Rüstsorten, Waffen und Ausrüstungsgegenstände der k. k. Armee im Zeitraum von 1772 bis 1840* –, amelyben az inszurgens gyalogság esetében egy gazdag zsinórozással és tizennégy gombsorral ellátott dolmány szabásmintáját hagyta ránk. (4. kép) A jelenleg egyetlen ismert mintarajz elkészítésekor Schmideder több forrásra is támaszkodhatott, ezért ábrázolását az egyik leghitelesebb képi forrásnak kell tekintenünk.

Hieronymi Ottó (1803–1850) győri festő 1822-ben megfestette a győri polgárőrség magyar alakulatának díszszemléjét.⁴¹ Győr városának polgárőri egyenruháján a dolmány sötétkék színében, a sűrű zsinórozásban és a csákó díszítésében megmutatkozik az inszurgens viseleti hagyományok öröklődése.⁴² Azonban munkánk szempontjából

4. kép: Schmideder rajza, mely az ismert dolmányábrázolások közül a leghitelesebb⁴²

5. kép: Ismeretlen szerző festménye egy lovas és egy gyalogos inszurgensről⁴³

⁴¹ Közli: Székely 1999. 292–298. o.

⁴² Anne S. K. Brown Military Collection, Providence, Rhode Island, Amerikai Egyesült Államok. Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni Károlyi Milánnak, aki felhívta a figyelmemet a forrásra.

6. kép: Hieronymi Ottó festménye irányadó volt a kutatás során⁴⁴

sokkal érdekesebb ennek a festménynek a felső oromképe (6. kép), amelynek bal sarkában a kismegyeri ütközetben felvonuló inszurgens gyalogosokat festette meg a győri művész. Hieronymi ábrázolása valószínűleg merít az 1822-es polgárörség díszszemléjének egyenruháiból, mégis történetisége és egyedülállósága révén Eder munkája mellett a legkorábbi magyarországi ábrázolásnak tekinthetjük.

A dolgozatomban vizsgált utolsó képi ábrázolás (5. kép) alkotója és pontos kora egyelőre ismeretlen. A kötet, amelyben fellelhető, a K. K. Armeeg egyenruháit dolgozza fel, akárcsak Schmideder gyűjteménye, és korban is közel áll ahhoz. A külföldi szakirodalmak gyakran utalnak is rá, hiszen jelenleg az Amerikai Egyesült Államok területén lelhető fel a kötet. Készítője valószínűleg ismerte Eder és Schmideder munkáit, vagy forrásuk volt közös, hiszen az ábráikon hasonló elemeket fedezhetünk fel a dolmány zsinórozásán, gombsorozásán és felhajtásán.

Az inszurgens gyalogsági csákó

A közreadott nádori rendelet alapján a gyalogsági csákó minden kerület esetében fekete színű posztóból készült, felső karimáján fekete-sárga csákórózsa volt elhelyezve. Az inszurgens lovasságtól eltérő módon a hadkerületenkénti megkülönböztetés a gya-

⁴³ A győri Rómer Flóris Múzeum Képtára, RFMTM 54.182.3.

logságnál nem a csákó, hanem a hajtókák színe alapján történt. A strázsamesterek⁴⁴ két, a káplárok⁴⁵ egy sárga szűr paszománttal⁴⁶ különböztették meg magukat a közvitézektől. A tisztek egy colos (1 bécsi col = 2,634 cm), a stabálisok⁴⁷ pedig kétszer egy colos paszománttal körülkerítve. A csákót mind elöl, mind pedig hátul árnyékoló bőr egészíti ki. A nádori rendelet a császári-királyi hadsereg 1806 mintájú gyalogsági csákóját vette alapul. Ezek alapján a csákó merevítésére nádból készült arbronsot vagy drótkarikákkal és fával megtámogatott enyves vásznat használtak.⁴⁸ Erre került rá a fekete posztóborítás. A csákótest felfelé szélekedett: a felső része 2,6 cm-rel volt szélesebb az alsónál. A teljes test összesen 25 cm magas volt. A csákót elöl a perem fölé érő 8 cm átmérőjű gyapjúrózsa díszítette.⁴⁹ Egy csákó elkészítéséhez 3/8 rőf (1 rőf = 78,30 cm) fekete posztó volt szükséges.⁵⁰ Elülső részén fekete, bőrből készült szemernyő helyezkedett el. A sorgyalogságnál 1809-ben még rendszerben lévő hátsó, tarkóvédő bőrrnyő helyzete nem tisztázott az inszurgens gyalogságnál: a nádori rendelet előírja használatát, de a vármegyék jegyzékeiből nem derül ki a csákó pontos külleme. Ugyanakkor az ábrázolásokon csak egy esetben jelenik meg a hátsó bőrrnyő, míg a többi képi forrásban egyértelműen hiányzik. A csákó állszíját nem csattal, hanem a korban megszokott bõrgombbal rögzítették. A sorgyalogságnál alkalmazott csákóhoz képest fontos eltérés, hogy az inszurgens gyalogosok a csákón nem viseltek rézkokárdát.

Horváth Lajos már említett, irányadó dolgozatában kifejti, hogy a csákórózsa a tisztek és a közlegények esetében a nádori rendelet ellenére sem egyértelműen azonos. Az esztergomi levéltárban őrzött leírásból valószínűsíthető, hogy a tisztek és közvitézek rózsája teljesen megegyező: Habsburg uralkodói színekben pompázó fekete-sárga csákórózsa, amelyen nincsen feltüntetve sehol az uralkodói monogram.⁵¹ A fennmaradt képi ábrázolások azonban ebben a tekintetben is eltérést mutatnak. Míg Joseph Eder grafikáján a csákórózsa látszik ez az egyenlőség: mind a tisztek, mind pedig a közvitézek esetében egyforma fekete-sárga, azonban a Hieronymi-féle festményen arany csákórózsa tűnik fel a vezénylő tiszt fővegén. Bikkessy romantizált ábrázolásán is azonos rózsát fedezünk fel a tiszt és a közvitéz csákóján, de itt megjelenik a tölgyfalomb is. A tölgyfalomb viselete a császári-királyi hadseregben a spanyol örökösödési háború koráig nyúlik vissza, ahol a szövetséges seregek ilyen módon különböztették

⁴⁴ *Feldwebel* (német), ma őrmesternek megfelelő tisztrangsor.

⁴⁵ *Korporal* (német), ma tizedesnek megfelelő tisztrangsor.

⁴⁶ A csákón körbefutó sárga szűr („szőr”) paszománt egy sárga gyapjú zsinór, amely a császári-királyi hadsereghez hasonlóan a harctéren is jól megkülönböztethető módon jelölte a tisztrangsorokat.

⁴⁷ A német *Stabsoffizier* (törzstiszt) magyarosított formája.

⁴⁸ Feljegyzése azon hadi eszközöknek, melyeket a T. N. Vas vármegyei felkelő sereg számára kiosztottak. Szombathely, 1809. március 22. MNL VVL IV.1.e/5. Nr. 3.

⁴⁹ *Udovecz* 2015. 20–22. o.

⁵⁰ Aranyas Mihály, Szabolcs vármegyei kirendelt komisszárius beszámolója az inszurrekcióra kiadott pénzekről. Nagykálló, 1809. július 20. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 57f.

⁵¹ Egy magyar nemesi felkelő seregbéli gyalog katonának felkészülése az országból való kimenetel esetében. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL EL IV. A1/m. Nr. 146.

meg magukat a francia csapatoktól. Az inszurrekció ellenben óvakodott minden olyan egyenruházati elemtől, amely őket bármiben is a szerezdekekkel tette volna egyenlővé, így valószínűsíthető hogy sem a tölgyfalombot, sem pedig az uralkodói monogrammal ellátott tiszti, arany csákórózsát nem alkalmazták. Ahogyan azonban Horváth Lajos is megállapította, az egyes vármegyék maguk dönthették el, hogy honnan szerezték be a szükséges anyagokat, esetleg késztermékeket. A lehetőségeket minden vármegye a saját kasszájához képest mérte fel. Ezért fordulhatott elő, hogy bár a nádori rendelet nem írta elő, de nem is tiltotta a császári-királyi gyalogságnál bevezetett tiszti csákórózsák használatát. A felkelő tisztek, főképpen ha korábban a hadseregben szolgáltak, előszeretettel csináltattak maguknak saját csákót, amelyet azután a reguláris haderőben használatos tiszti rendfokozati jelzésekkel láttak el. Ezt támasztja alá Hajós Pál – a fejéri 10. zászlóalj egyik tisztjének – esete is, aki egész viseletét személyre szabottnak csináltatta, majd ennek többletköltségeit a vármegyei inszurrekcionális kasszájánál megtérítette.⁵² Más esetben is előfordulhattak módosítások az egyenruhákban. A vasiak például „fehér szűr paszomántból”⁵³ kettős keresztet viseltek a csákójukon.⁵⁴ Hasonló változtatást láthatunk a győri Hieronymi Ottó 1822-es alkotásán. A festményhez tartozó felső ormkép bal sarkában látható inszurgens gyalogosok – akik ekkor a komáromi 7. zászlóalj kötelékébe tartoztak⁵⁵ – csákójára Hieronymi odafestette a polgárőri csákóról ismert mintát,⁵⁶ így feltételezhetjük, hogy léteztek más alakulatoknál is tradicionális minták. Az egyes zászlóaljak csákóiról jelenleg a 3. táblázatban összefoglalt adatokkal rendelkezünk.⁵⁷

⁵² Hajós Pál kiadásait a Fejér vármegyei lajstromok minden esetben külön taglalják a többi költségtől. Lásd MNL FVL IV.4. Fejér vármegye Inszurrekciós Bizottságának iratai 3. No. 1– No. 7.

⁵³ A nádori rendeletben olvasható „sárga szűr paszománthoz” hasonlóan itt is az anyagra és nem a színre vonatkozik a kifejezés. A vasiak tehát fehér posztócsíkból varrattak keresztet a csákójukra.

⁵⁴ Horváth 2004. 22. o.

⁵⁵ Wöber 2014. 62. o.

⁵⁶ A győri polgárőrök csákójának díszítésére fehér paszományból kivarrt kördíszítést használtak, benne fehér egyenlő szárú kereszttel. A mintát Hieronymi az inszurgens ábrázolásra is átvitte.

⁵⁷ Az adatsorokat adásvételi nyugtákból, a vármegyei deputációk kasszájának összegzése során leírt adásvételi tételekből és beszerzési listákból állítottam össze. Ezúton szeretném megköszönni a vármegyei és városi levéltárak dolgozóinak segítségét, amely nélkül aligha tudtam volna ilyen kiterjedt, átfogó munkát készíteni.

Zászlóalj neve	A csákó anyagainak beszerzési helye	A csákó össze- szerelési helye
Abauji 19. zászlóalj ⁵⁸	Az egész csákót készen vették Pestről.	Pest
Bihari 14. zászlóalj ⁵⁹	Debrecenből szállítottak fekete posztót, a többi anyagot a helyi céhektől szereztek be.	Debrecen
Borsodi 12. és 16. zászlóalj ⁶⁰	Az egész csákót készen vették Pestről.	Pest
Fejéri 10. zászlóalj ⁶¹	25 csákóabroncsot Pestről rendeltek mintának, a többi alapanyagot a vármegyéből szereztek be.	Székesfehérvár
Hevesi 15. zászlóalj ⁶²	A vármegyében talált iratanyagok csak az 1800. évi inszurrekcióról tartalmaznak adatokat, de feltételezhetjük, hogy a Fejér és Tolna vármegyékénél tapasztaltak szerint felhasználták a korábbi inszurrekciók készleteit is.	Eger
Komáromi 7. zászlóalj ⁶³	Minden alapanyagot a helyi kereskedőtől szereztek be.	Komárom
Nógrádi 4. zászlóalj ⁶⁴	Leírásukat a mintaegyenruháról készítették, a nádori utasításhoz képest más mértékegységet használtak (col helyett ujj). Pestről szállítottak.	Pest
Pesti 2. zászlóalj ⁶⁵	Mindent a helyi mesterek állítottak elő. Az Udvari Haditanáccsal csak az óbudai comissió állt kapcsolatban, az egyes kereskedők nem.	Pest
Szatmári 11. zászlóalj ⁶⁶	Helyben és Debrecenben állították elő az alapanyagokat.	Nyíregyháza

⁵⁸ Arról való feljegyzések, mit kell csináltatni és mit nem. Az 1809-es Zemplén vármegyei összeírás eredményei. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 159/1.

⁵⁹ *Gyalócai* 1902. 8. o.

⁶⁰ Szemere László főstrázsamester jelentése a kivonult csapatokról. Szák, 1809. október 16. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 168. 4/2.

⁶¹ Lajstroma azon költségeknek, amelyek a felkelő nemes sereg számára való csákóknak teljes elkészítésére fordítottak. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV.4. Fejér vármegye Inszurrekciós Bizottságának iratai 3. Nr. 5. és *Horváth* 1972. 148. o.

⁶² Hamar Antal szolgabíró kimutatásai az 1800. évi inszurrekcióról. MNL HML IV-28. Nr. 1.

⁶³ *Alapi* 1910. 12. o.

⁶⁴ Egy magyar nemesi felkelő seregbéli gyalog katonának felkészülése az országból való kimenetel esetében. Az 1809-es nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL EL IV. A1/m. Nr. 146.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Aranyas Mihály, Szabolcs vármegyei kirendelt komisszárius beszámolója az inszurrekcióra kiadott pénzekekről. Nagykálló, 1809. július 20. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 57f.

Zászlóalj neve	A csákó anyagainak beszerzési helye	A csákó össze- szerelési helye
Vasi 5. és 6. zászlóalj ⁶⁷	Raktározott csákók nem voltak a vármegyénél, így „hozzátartozókkal együtt” készítették valamennyit.	Szombathely
Veszprémi 9. zászlóalj ⁶⁸	Helyben állították elő az anyagokat.	Veszprém
Zalai 8. zászlóalj ⁶⁹	Helybéli kereskedők bonyolították le az anyagbeszerzést, helyi mesteremberek állították elő a csákókat.	Zalaegerszeg és Kaposvár
Zempléni 18. zászlóalj ⁷⁰	Pestről érkeztek a csákók.	Pest

3. táblázat: Az inszurgens gyalogsági csákókra vonatkozó ismeretek

Az inszurgensek felszereléslistájában szerepelt a császári-királyi seregredeknél rendszeresített tábori sapka (*Lagermütze*) is, amelyet könnyített menetben, illetve tábori tartózkodás során használhattak a gyalogosok. Ezt a nádori rendeletben főveg, illetve süveg néven írták elő az inszurgens gyalogosok számára. A dolmánnyal azonos színű (3/8 rőf) posztóból készült, és fehér vászonnal volt bélelve.⁷¹ Valószínűsíthetjük, hogy itt is a császári-királyi hadsereg mintáit vették alapul.⁷² Az inszurgens gyalogsági csákó a korszak katonai hagyománya szerint a rendfokozat jelölésére is szolgált. Kialakult magyar hagyomány hiányában az inszurgens rendfokozati jelölések megegyeztek a császári-királyi jelzésekkel. A képi ábrázolások tanúsága szerint az inszurgens gyalogos tisztiek viseletében is megjelent a huszárokra jellemző díszítőelem: a csákórózsa alól elinduló kettős fonatú láncsinór, amelyet a csákó hátulján, a felső peremhez rögzítettek.

⁶⁷ Gálos Dániel táblabíró lajstroma azon tárgyakról, amelyek a vármegye raktárában találtak. Szombathely, 1809. március 22. MNL VVL IV.1. e/5. Nr. 5. és A gyalogág számára készített eszközök listája. Uo. Nr. 6.

⁶⁸ *Vizi* 2014. 177. o.

⁶⁹ Azon hadieszközöknek a feljegyzése, melyek az 1809. évben a vármegyében felkelő nemes seregek számára beszerezni szükségesek. MNL ZVL IV.1.i.20. Nr. 372. és Gaal István bizottsági jegyző listája azon szabó munkákról, amelyeket a felkelő gyalogosok számára készített. MNL SVL IV.1.e. Nom. 9d/18cs.

⁷⁰ Arról való feljegyzések, mit kell csináltatni és mit nem. Az 1809-es Zemplén vármegyei összeírás eredményei. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 159/1.

⁷¹ Aranyas Mihály Szabolcs vármegyei komisszionárius beszámolója a szabásra kiadott posztókról. Nagykálló, 1809. december 17. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 150.

⁷² A császári-királyi hadseregben a napóleoni háborúk végére rendszeresítettek szabásmintával megjelölt tábori sapkát. A korszak elején az egész hadseregére érvényes egységes minta nem létezett.

A rékli

A német katonakabát (*Röckel*) kifejezésből honosított, a civil viseleti kultúrában is népszerű rékli a nádori előírás szerint a következőképpen nézett ki: dolmányformára szabott kék kabát, világosabb kék egyszerű zsinórral és sárga lapos gombokkal ellátva. A gallér és az ujjhajtóka a hadkerületek megkülönböztető színében készült. Ennek alapján:

- a Dunáninnyi kerületek fekete,
- a Dunántúli kerületek karmazsinpiros,
- a Tiszáninnyi kerületek kék,
- a Tiszántúli kerületek hajtókái pedig pázsitzöld színűek voltak.

Bár az 1808. évi törvény és az inszurrekciós hagyomány a búzavirággéket várná el a dolmányhoz használt posztó színeként, a nádori rendelet már nem emeli ki ennek az árnyalatnak a szükségességét. Ennek oka, hogy az 1808. október 24-én, az Udvari Haditanácstól küldött levél⁷³ megértette József nádorral, hogy Bécs nem tud kellő segítséget nyújtani az inszurgensek felruházásában. A Magyar Királyságnak egyedül kellett felkészülnie a háborúra, ennek köszönhetően a vármegyékben beszerzett posztók színe nagymértékben különbözhetett egymástól.

A legszembeütőbb magyaros vonásokat ezen az egyenruhaelemen figyelhetjük meg. Ahogy korábban láthattuk, a szín- és szabásválasztás célja a magyaros öntudat hangsúlyozása volt.⁷⁴ A derékban bevett, díszített dolmányszabás mutató és „cifra vitézi”⁷⁵ külsőt kölcsönözött az inszurgens gyalogosoknak. A zsinórozás mértéke vármegyénként változhatott, előírt mennyiségről jelenleg nincsenek adataink. Határt a megyei költségvetés szabott, mintát pedig az óbudai mintaegyenruha adott. A lapos sárgaréz gombok igazodtak a kor katonai hagyományához. A tisztek és a közsítézek dolmánya nem különbözött egymástól, kivételt persze jelenthetett egyes tisztek saját rendelésre készített, egyedi darabja.

A dolmányos szabású rékli rekonstruálása során a legfontosabb kérdés az óbudai mintaegyenruhán feltételezhető zsinórdíszítés mértéke. A fellelt képi ábrázolások ebben az esetben nem megbízhatóak, hiszen többségükben esztétikai céllal készültek. Hieronymi festményéből arra következtethetünk, hogy a közsítézek esetében három gombsoros zsinórozással, míg a tiszteknél akár öt zsinórsorral is számolhatunk. Joseph Eder, aki az 1810-ben megrajzolt ábrához a még meglévő egyenruháról vehetett mintát,

⁷³ 1808. október 20-án a haditanács még a következőt írta: „Az anyag rendelkezésre áll, további beszerzése szükségtelen. Ha szükség lesz rá, a további beszerzés a hagyományos módon nehézségekbe ütközhet.” A levél megemlíti a további anyagbeszerzések nehézségeit. Négy nappal később írt levelükben már kifejezetten hiánycikkekként kezelik a József nádor részére ígért világoskék posztót, valamint a felszerelési tárgyakat (rézdobok, csutorák, borjúk). Vö. *Domanovszky* 1935. III. k. 326. o.

⁷⁴ *Nagy* 1912. 29. o.

⁷⁵ *Balogh* 1885. 35. o.

egy jóval látványosabb: tíz zsinórsorral díszített dolmányt ábrázol. Az Ottenfeld-féle részletgazdag ábrázolás ennél jóval szerényebb mintát rajzol elénk. Bár a leghitelesebb ábrázolásnak Schmieder változatát tekinthetjük, a szöveges források tanúsága nélkül nem kaphatunk hozzávetőleges képet sem a zsinórozásról.

A 4. táblázat összesíti a rékli (dolmány) jellemzőit zászlóaljanként.

A fellelt levéltári források általában csak az egyes tételekért kifizetett árat közlik, azok releváns mennyiségét csak ritkán, így valószínűleg helytálló következtetésre abban az esetben juthatunk, ha elfogadjuk, hogy a vármegyéknek szándékában volt az óbudai mintát követni.

A dolmányformára szabott réklik két méretben készültek: egy keskenyebb és egy szélesebb posztóanyagból, amelyeket minden esetben ugyanakkora, 1,5 rőf (117,45 cm) darabokra vágtak fel.⁷⁶ A bélésére nagyságtól függően 4 rőf (313,2 cm) vagy 2,5 rőf (195,7 cm) fehér, esetenként világoskék vásznat használtak.⁷⁷ A bélés bal oldalában Schmieder ábrája szerint egy belső zseb is helyet kapott, ami a sorgyalogság viseletéhez képest jelentős eltérés. A hajtókákat a dolmány anyagából hajtották vissza, közé enyves vászomból készült merevítés került. Ezen kapott helyet a hadkerületek megkülönböztető színe. A dolmány hátán a – Schmieder-rajzon is látható – két zseb valószínűleg csak díszítőelemként szolgált.

A zsinórozás mértékének kiszámításához a legnagyobb ismert számot, a 28 rőföt (21,9 m) kell elfogadnunk, bár az idézett lajstrom nem tisztázza, hogy ezt a teljes viselet, vagy csupán a rékli zsinórdíszítésének számadataként tünteti-e fel. Ez a mennyiség 12–14, háromgombos zsinórsorra és a dolmányszegélyen körbefutó díszes világoskék zsinórozásra is elegendő. A díszítő-jellegű zsinórmennyiséget alátámasztja a 36 sárgaréz gomb is, amelyből kijutott a vállpántok és a rékli ujjának rögzítésére is. A francia kapcsok a polgári viseletben is tapasztalható módon valószínűleg belülről adtak feszebb tartást a ruhának. A dolmány hátáról Schmieder és Bikkessy rajzai segítségével alkothatunk közelebbi képet. Azt biztosra vehetjük, hogy a vármegye anyagi lehetőségei megmutatkoztak a dolmány díszítettségében, a pontos minta felvázolására azonban jelenleg írásos források hiányában a képi ábrázolásokra kell hagyatkoznunk.

⁷⁶ Aranyas Mihály, Szabolcs vármegyei kirendelt komisszárius beszámolója az inszurrekcióra kiadott pénzekről. Nagykálló, 1809. július 20. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 57f.

⁷⁷ Aranyas Mihály Szabolcs vármegyei komisszionárius beszámolója a szabásra kiadott posztókról. Nagykálló, 1809. december 17. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 150.

Zászlóalj neve	Rékli	Hajtóka	A ruhára felvart zsinór	A gombok száma
Abauji 19. zászlóalj ⁷⁸	sötétkék	kék	Pestről hozták	–
Bihari 14. zászlóalj ⁷⁹	kék	pázsitzöld	–	–
Borsodi 12. és 16. zászlóalj ⁸⁰	sötétkék	kék	Pestről hozták az elkészült rékliket, de az egymástól távol fekvő zászlóaljak rendezetlenül kapták kézhez őket.	–
Fejéri 10. zászlóalj ⁸¹	sötétkék	karmazsin- piros	–	36 + 12 francia- kapocs ⁸²
Hevesi 15. zászlóalj ⁸³	sötétebb (mák színű) kék	kék	–	–
Komáromi 7. zászlóalj ⁸⁴	kék	karmazsin- piros	–	–
Nógrádi 4. zászlóalj ⁸⁵	kék	fekete	–	33 + 6 kapocs
Pesti 2. zászlóalj ⁸⁶	sötétkék	fekete	–	36 gomb

⁷⁸ Szemere László főstrázsamester jelentése a kivonult csapatokról. Szák, 1809. október 16. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 168. 4/1.

⁷⁹ *Gyalócai* 1902. 8. o.

⁸⁰ Szemere László főstrázsamester jelentése a kivonult csapatokról. Szák, 1809. október 16. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 168. 4/2.

⁸¹ Lajstroma azon költségeknek, amelyeket a felkelő nemes sereg számára elkészített Mente és Dolmányok, nemkülönb nadrágokra fordítottak. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV.4. Fejér vármegye Insurrekciós Bizottságának iratai 3. No. 1.

⁸² *Horváth* 1972. 143. o.

⁸³ Nagy Antal vármegyei kiküldött beszerzési listái az 1800. évi insurrekcióról. Pest, 1800. augusztus 8. MNL HVL IV-1/g. 2. No.1.

⁸⁴ *Alapi* 1910. 7. o.

⁸⁵ Egy magyar nemesi felkelő seregbéli gyalog katonának felkészülése az országból való kimenetel esetében. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL EL IV. A1/m. Nr. 146.

⁸⁶ Uo.

Zászlóalj neve	Rékli	Hajtóka	A ruhára felvart zsinór	A gombok száma
Szatmári 11. zászlóalj ⁸⁷	Búzavirágkék, amelynek egy keskenyebb fajtájából 1,5 rőf + 1/8 rőf kellett a gallérhoz, vastagabb fajtájából 1,5 rőf anyag volt szükséges egy dolmányhoz.	pázsitzöld	28 rőf ment volna egy ruhára, de a hiány miatt a dolmány kerületére nem tettek zsinórt, így ruhánként 23 rőf maradt. Ehhez is fehér zsinórt kellett világoskékre festetni.	36 gomb
Vasi 5. és 6. zászlóalj ⁸⁸	Bécsben már április 24-én sem volt búzavirágkék posztó, ezért sötétebb kéket használt a vármegyei tanács.	karmazsinpiros	–	–
Veszprémi 9. zászlóalj ⁸⁹	kék	karmazsinpiros	–	–
Zalai 8. zászlóalj ⁹⁰	sötétkék	karmazsinpiros	–	–
Zempléni 18. zászlóalj ⁹¹	sötétkék	kék	Pestről hozták.	–

4. táblázat: Az egyes inszurgens gyalogzászlóaljknál készített posztó réklik jellemzői

Az inszurgens gyalogosok fehér vászonból készült és fa- vagy csontgombokkal ellátott, egyszerű szabású katonainget kaptak, amit azonban pótolhattak otthonról hozott saját ruházatukkal is.⁹² Az ing fölött lajblit (mellény) viseltek, amely szabásában azo-

⁸⁷ Aranyas Mihály Szabolcs vármegyei komisszionárius beszámolója a szabásra kiadott posztókról. Nagykálló, 1809. december 17. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 150.

⁸⁸ Gálos Dániel táblabíró lajstroma azon tárgyokról, amelyek a vármegye raktárában találtak. Szombathely, 1809. március 22. MNL VVL IV.1. e/5. Nr. 5.

⁸⁹ A gyalogág számára készített eszközök listája. MNL VVL IV.1. e/5. Nr. 6.; vö. *Vizi* 2014. 177. o.

⁹⁰ Gaal István bizottsági jegyző listája azon szabó munkákról, amelyeket a felkelő gyalogosok számára készített. MNL SVL IV.1.e. Nom. 9d/18cs.

⁹¹ Az óbudai Gazdálkodó Bizottságnál elkészült mintaegyenruhát több forrás is említi. Vö. Egész készülete egy nemes felkelő gyalog személynek. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL BAZVL, IV.503. Nr. 159.

⁹² A Fejér vármegyei inszurrekcionális kassza kiadásainak summája. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV. 4/3. Nr. 7.

nosítható a sorgyalogságnál rendszeresített hadimellénnyel (*Weste*).⁹³ A lajblí anyagában és színében megegyezett a réklivel: elől nyolc lapos sárgaréz gomb tartotta össze és nem volt rajta zsinórdíszítés.⁹⁴ Egy esetben tudunk arról, hogy a kifogyott posztót Fejér vármegyében *csinvattal*⁹⁵ helyettesítették a lajblí készítésekor.⁹⁶

A lajblí ujjait a nádori rendeletnek megfelelően kivehetőre tervezték, amely kettős funkcióval látta el a mellényt, hiszen így ujj nélkül viselhető volt a rékli alatt, ujjal pedig rékli nélkül is.⁹⁷ A viseleti kettősség okát az anyagtakarékosságban kell keresnünk. Az inszurgens gyalogosok réklije a maga díszítettségében nehezen pótolható értéket képviselhetett, így az állagmegőrzés érdekében köznapi és táborig viseletre a felkötött ujjú lajblit viselhették a táborba szállt felkelők. A lajblí kivehető ujját minden vármegye deputációja megörökítette a nádori rendelet másolatában, azonban ezeken kívül más forrás nem támasztja alá sem az ujj rögzítésének módját, sem gyakorlati funkcióját, így csak a polgári és céhes világban is használt ábrázolásokat vehetjük alapul a viselés módjának rekonstruálása során.

A nadrág

A nádori rendelet alapján a nadrág kék színű, világoskék zsinórral magyarosan díszített viselet. A mintául szolgáló, 1806-ban rendszeresített sorgyalogos magyar nadrág szűkre szabott, lábszárhoz simuló darab volt. A császári-királyi hadsereg magyar kiegészítésű ezredeihez hasonlóan az inszurgens gyalogosok is kamásli nélkül viselték. A nadrághasítékot egy, a nadrág előrésszel egybeszabott posztólap fedte, amelyet franciakapcsokkal rögzítettek feszesre. A nadrág oldalvarrásán alkalmazott világoskék zsinór az egész lábszár hosszán végigfutott. A nadrág elején deréktól combközépig egy zsinórból készült 15 cm-es vitézkötés kapott helyet.⁹⁸ A tisztek viselete annyiban különbözött a közvitézekétől, hogy náluk a vitézkötés a zsinórnál szélesebb paszományból készült. Kutatásunk a nadrág esetében is a zsinórozás mennyiségére összpontosít, amit az 5. táblázat foglal össze.

⁹³ *Udovecz* 2015. 33. o.

⁹⁴ *Horváth* 2004. 23. o.

⁹⁵ A gyapjúposztónál gyengébb minőségű, gyapjúból vagy lenből készült szövet. – A *kitli* (németül *Kittel*) egy vászonkabát, mely a 19. század civil férfiviseletben széles körben elterjedt, sőt, a század közepének polgári divatjában is megtalálható. Magyarul használták rá a *foszlány* kifejezést, mely egyben az olcsó, de gyorsan elrongyolódo anyagát is jellemezte, de találkozunk a *sávoly/zsávoly* és *blúz* szavakkal is. Előbbi tulajdonképpen a szövés módjára vonatkozott, hiszen a zsávoly egy sűrű, len- vagy kenderszövetet jelentett, mely a szövésből eredően sávós, azaz ferde mintázattal rendelkezett. Ennek oka a szövés során egy vászonkötésű keresztelés, ami a szövet diagonális rácsszerkezet módjára való erősítését jelenti, vagyis ellenállóbb anyagot képezett. Alighanem innen ered kevésbé általános elnevezése, a „kétszeres”, vagy duplaszövésű vászon. Magát a szövetet a szintén német eredetű szóval *zwilchnek* (*Zwilche*) nevezték, de elvértve használták rá a korábbi lengyel eredetű *csinvatot* is. Pásztai László szíves közlése.

⁹⁶ A Fejér vármegyei inszurrekcionális kassza kiadásainak summája. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV. 4/3. Nr. 7.

⁹⁷ Egy magyar nemesi felkelő seregbéli gyalog katonának felkészülése az országból való kimenetel esetében. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL EL IV. A1/m. Nr. 146.

⁹⁸ *Udovecz* 2015. 36. o.

Zászlóalj neve	A nadrág anyaga, színe és más jellemzői	A felhasznált zsinór mennyisége
Abaúji 19. zászlóalj ⁹⁹	A Pestről júniusig megkapott nadrágok szűkek és kurták.	–
Bihari 14. zászlóalj ¹⁰⁰	kék posztó	–
Borsodi 12. és 16. zászlóalj ¹⁰¹	kék posztó	–
Fejéri 10. zászlóalj ¹⁰²	világoskék kapcsos posztónadrág	5 rőf
Hevesi 15. zászlóalj ¹⁰³	(Jelenleg csak az 1800. évi inszurrekcióról van adatunk, amelyben világoskék nadrág szerepel arany paszománnyal.)	–
Komáromi 7. zászlóalj ¹⁰⁴	–	–
Nógrádi 4. zászlóalj ¹⁰⁵	A pesti minta alapján: 1,5 rőf kék posztó, $\frac{3}{4}$ rőf vászon foltra.	5 rőf
Pesti 2. zászlóalj ¹⁰⁶	kék posztó	5 rőf
Szatmári 11. zászlóalj ¹⁰⁷	búzavirágkék posztó, nadrágonként 1,5 rőf	5 rőf
Vasi 5. és 6. zászlóalj ¹⁰⁸	–	–
Veszprémi 9. zászlóalj ¹⁰⁹	–	–
Zalai 8. zászlóalj ¹¹⁰	–	–
Zempléni 18. zászlóalj ¹¹¹	A Pestről kapott nadrág szűk.	–

5. táblázat: Az egyes inszurgens gyalogzászlóaljknál készített nadrágok jellemzői

⁹⁹ Egész készülete egy nemes felkelő gyalog személynek. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL BAZVL IV.503. Nr. 160/1.

¹⁰⁰ *Gyalókai* 1902. 8. o.

¹⁰¹ Arról való feljegyzések, mit kell csináltatni és mit nem. Az 1809. évi Zemplén vármegyei összeírás eredményei. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 168/2.

¹⁰² Lajstroma azon költségeknek, amelyeket a felkelő nemes sereg számára elkészített Mente és Dolmányok, nemkülönbén nadrágokra fordítottak. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV.4. Fejér vármegye Inszurrekciós Bizottságának iratai 3. No. 1.

¹⁰³ Nagy Antal vármegyei kiküldött beszerzési listái az 1800. évi inszurrekcióról. Pest, 1800. augusztus 8. MNL HVL IV-1/g. 2. No. 2.

¹⁰⁴ Jelenleg nem rendelkezünk számottevő levéltári információval.

¹⁰⁵ Egy magyar nemesi felkelő seregbéli gyalog katonának felkészülése az országból való kimenetel esetében. Az 1809. évi nádori rendelet kézzel írt másolata. MNL EL IV. A1/m. Nr. 146.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Aranyas Mihály Szabolcs vármegyei komisszionárius beszámolója a szabásra kiadott posztókról. Nagykálló, 1809. december 17. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 150.

¹⁰⁸ Feljegyzése azon hadi eszközöknek, melyeket a T. N. Vas vármegyei felkelő sereg számára kiosztottak. Szombathely, 1809. március 22. MNL VVL IV.1.e/5. Nr. 3.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Azon hadieszközöknek a feljegyzése, melyen az 1809. évben a vármegyében felkelő nemes seregek számára beszerezni szükségesek. MNL ZVL IV.1.i.20. Nr. 372.

¹¹¹ Arról való feljegyzések, mit kell csináltatni és mit nem. Az 1809. évi Zemplén vármegyei összeírás eredményei. MNL BAZVL IV. 503. Nr. 159/1.

Bár az írott forrásokban talált számszerű adatok – a réklinél látott példához hasonlóan – esetlegesek, ahhoz mégis elegendőek, hogy összefüggő képet rajzoljanak elénk. Az inszurgens gyalogosok nadrágja a réklihez hasonlóan két méretben készült, amelyet 1,5 rőf (117,45 cm) posztóból szabtak ki. A felhasznált posztó színe megegyezett a rékli és a lajblí színével. Belülről, a térdek és az ülep vonalában vászonnal erősítették meg az anyagot. A díszítéshez 5 rőf (3,92 m), a posztónál világosabb kék színű zsinórt használtak fel, amely mennyiség a tisztek esetében a több paszomány miatt nagyobb is lehetett. Ezzel magyarázható a Bikkessy- és Eder-féle rajzokon látható gazdag tisztí zsinórozás. Meglepő pontossággal festette meg Hieronymi Ottó az írott források alapján leghitelesebbnek vélt közvitézi nadrágot: combközépig tartó kék zsinór vitézkötés és a varrásokon végigfutó zsinórozás. A pontosság alapján feltételezhető az inszurgens viseleti hagyományok továbbélése a városi polgárőrségeknél a reformkorban, de alátámasztja Horváth Lajos állítását is, miszerint az inszurgensek nadrágjának zsinórozása a réklihez hasonlóan vármegyénként eltérő lehetett.¹¹² Fontos még megemlítenünk a fehér – az inszurgens lovasság esetében világoskék – vászomból készített hosszú szárú, alsóneműként viselt gatyát (*Gattie*), amelyet vászonsíkokkal vagy madzaggal rögzítettek a derék és a bokák felett.¹¹³ Ezek megvarrásába a börtönökben és vármegyei fogházakban élő rabnőket is bevonták.¹¹⁴

A lábbeli

Elméleti rekonstrukciónk során a lábbeli esetében van a legkönnyebb dolgunk, hiszen a nádori rendelet itt egyértelműen fogalmaz: két pár magyar topánka (bakancs) járt minden közvitéznek, a tisztek akár németes vagy magyaros csizmát is hordhattak. A topánka vagy feles bakancs egy boka fölé érő, fűzővel rögzíthető bőrcipő, amelyet a magyar kiegészítésű sorezredek is viseltek.¹¹⁵ A korszakban bevett gyakorlat szerint ezeket a bakancsokat a költséghatékonyság érdekében egy kaptafára készítették, vagyis a jobb és bal lábra is ugyanolyan szabású topánka került, amelyet a katonák váltott lábbon hordtak. A nadrágot ebbe betúrva, kamásli nélkül viselték mind a (magyar kiegészítésű) sorgyalogos katonák, mind pedig az inszurgens vitézek. Ez látható Hieronymi 1822. évi festményén is.

A Bikkessy- és az Eder-féle ábrázolásokon mégis csizmában láthatjuk a közvitézeket. Ennek okát az inszurrekció gyors harctéri alkalmazásában kell keresnünk. Számos felszerelési tárgyjal együtt a bakancsok is folyamatában érkeztek meg a Győr térségébe vezényelt inszurgens gyalogos zászlóaljához. Jelenleg nem ismerünk olyan rendeletet vagy

¹¹² Vö. Horváth 2004. 23. o.

¹¹³ Aranyas Mihály, Szabolcs vármegyei kirendelt komisszárius beszámolója az inszurrekcióra kiadott pénzekről. Nagykálló, 1809. július 20. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. 57f.

¹¹⁴ Lajstroma azon költségeknek, amelyeket a felkelő nemes sereg számára elkészített fehér ruhákra fordítottak. Székesfehérvár, 1809. augusztus 18. MNL FVL IV.4. Fejér vármegye Inszurrekciós Bizottságának iratai 3. No. 38.

¹¹⁵ Horváth 2004. 23. o.

napiparancsot, amely szabályozta volna a lábbelik viselését, így könnyen elképzelhető, hogy az inszurgens gyalogosok szabadon éltek a lábbeliválasztás lehetőségével, és otthonról hozott csizmáikat részesítették előnyben az egykaptafás katonabakancsok helyett.

Egyéb felszerelési tárgyak

Az 1809. esztendő generális inszurrekció gyalogsága számára előírt felszerelési tárgyak elméleti rekonstrukciójával jelen dolgozatunkban nem foglalkozunk részletesebben, azonban néhány, a sorgyalogságtól eltérő felszerelési elemre fel kell hívunk a figyelmet.

Míg a málha rögzítésére szolgáló szíjzatok a császári-királyi seregredeknél fehér színűek voltak, addig az inszurgens gyalogság esetében feketére festett vagy nyersen hagyott bagariabőrből készültek. A menetfelszereléshez tartozott még továbbá egy 5,5 rőf (3,9 m) széles, sötét posztóból készült katonaköpeny, amely majdnem 2 rőf (1,5 m) lenvászonnal volt bélelve.¹¹⁶ Ezt a sorgyalogsághoz hasonló módon éjjeli táborozásnál is használták a katonák. Az állandó felszereléshez tartozott még egy 2,5 rőf (1,9 m) hosszú fekete fátyol, amelyet nyakraalóként használtak a hadba vonultak.¹¹⁷

Az inszurgens gyalogság rendelkezésére bocsátott fegyverekről szintén nem tisztünk szólni ebben a tanulmányban, hiszen a teljes arzenál felmérése legalább akkora munkát igényelne, mint a mintaegyenruha feltárása. A vármegyei lajstromok tanúsága szerint a viseleti és felszerelési tárgyak 1809 őszére (tehát a mobilizálástól számított hat hónapon belül) megérkeztek az akkorra már kiképzett zászlóaljokhoz. Erről tanúskodnak az 1810-es években megírt vármegyei leltárak, amelyek majdnem teljes képet adnak az 1810 januárjáig elkészült, kiosztott, majd visszagyűjtött felszerelési tárgyokról.¹¹⁸

Felszerelési tárgyak tekintetében a legteljesebb ábrázolást Rudolf Otto von Ottenfeld készítette, ám ő alighanem csupán a nádori rendelet lajstromára támaszkodhatott munkája során, hiszen a század második felére az egykori inszurrekció nemcsak katonailag, de társadalmilag is jelentőségét veszítette.

Összegzés

Amint azt láthattuk, Napóleon seregei ellen négy alkalommal (1797, 1800, 1805, 1809) hívott össze az uralkodó generális inszurrekciót. Hogy mégis az 1809. évi inszurrekció egyenruháját vetettük elméleti rekonstrukció alá, az egyrészt köszönhető a nemesség aktív háborús részvételéből adódó, korábban nem tapasztalt iratanyagmennyiség felhalmozásának, de sokkal inkább az 1808-ban elfogadott inszurrekciós törvénynek, amely minden tekintetben modernizálni kívánta az inszurrekció intézményét. A cél egy olyan területi alapon

¹¹⁶ Aranyas Mihály Szabolcs vármegyei komisszionárius beszámolója a szabásra kiadott posztókról. Nagykálló, 1809. december 17. MNL SZSZBVL IV. A.1/f. Nr. 150.

¹¹⁷ MNL EL IV. A1/m. Nom. 153–155.

¹¹⁸ Hamar Antal szolgabíró kimutatásai az 1800. évi inszurrekcióról. MNL HVL IV-28. Nr. 1.

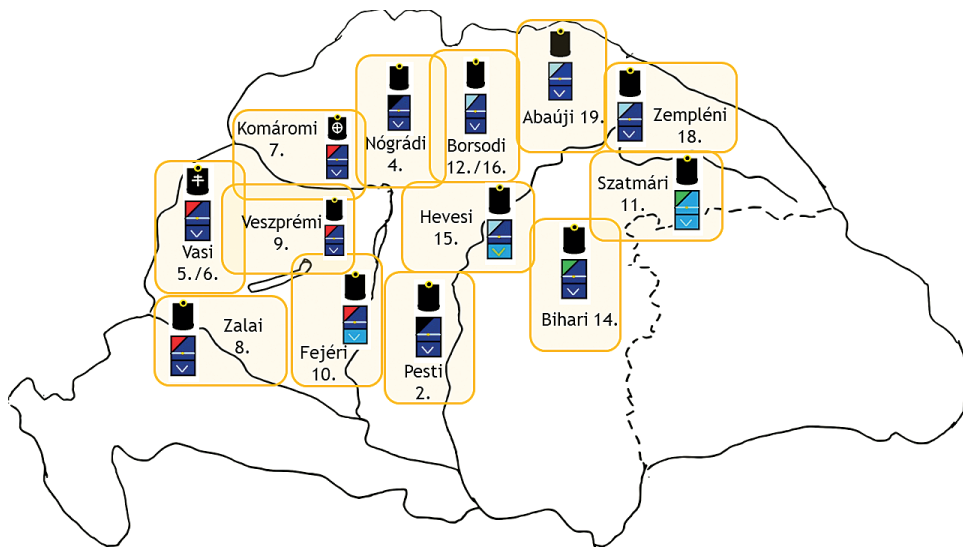
szerveződő, másodvonalbeli kiegészítési rendszer kiépítése volt, amely az örökös tartományok Landwehr alakulataival egyező képzettségi szintet képes tartani mind fegyverviselés, mind vezénylési nyelv, mind pedig felszereltség tekintetében. Ebbe a sorba beleillik egy korszerű, mégis hagyománykövető egyenruha kidolgozása, amely megőrzi a korábbi nemzeti tradíciókat, ugyanakkor alkalmassá teszi az inszurgenseket feladatuk elvégzésére. A korábbi inszurrekciók (1797, 1800, 1805) egyenruhájáról jelenleg kevés információval rendelkezünk ahhoz, hogy összehasonlító elemzést készítsünk arról, milyen változásokat eszközölt a már idézett 1809. évi nádori rendelet. Azt azonban láthattuk, hogy a bécsi udvar a korábbi évek öltözetének mintáját és színét írta elő az 1808–1809-es esztendőkből.

A mai vármegyei levéltárak adatai (adásvételi jegyzékek, vármegyei rendeletek, átvételi nyugták és pénztári elszámolások), valamint a fennmaradt képi források (Joseph Eder, Bikkessy József, Anton Schmideder, Hieronymi Ottó) alapján tehát elmondható, hogy a fenti okokból vizsgált inszurgens zászlóaljokat az 1809-es évben a 6. táblázatban összegzett módon szerelték fel az őket kiállító vármegyék.

Zászlóalj neve	Rékli	Nadrág	Csákó
Abaúji 19. zászlóalj	Sötétkék posztó, kék hajtókával. (A zsinórozás mennyiségét jelenleg nem ismerjük.)	Kék posztó. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Bihari 14. zászlóalj	Kék posztó, pázsitzöld hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	Kék posztó. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Borsodi 12. és 16. zászlóalj	Sötétkék posztó, kék hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	Kék posztó. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Fejéri 10. zászlóalj	Sötétkék posztó, karmazsinpiros hajtókával, világoskék zsinórdíszítéssel és 36 lapos sárga gombbal.	Világoskék, boka fölött franciakapcsokkal rögzített posztó, 5 rőf világosabb zsinórozással.	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Hevesi 15. zászlóalj	Sötétebb kék posztó, kék hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	Világoskék nadrág, aranyozott zsinórozással.	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.

Zászlóalj neve	Rékli	Nadrág	Csákó
Komáromi 7. zászlóalj	Kék posztó, karmazsinpiros hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	(A posztó színét és a zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül. Elején fehér kördíszítéssel.
Nógrádi 4. zászlóalj	Kék posztó, fekete hajtókával, világoskék zsinórdíszítéssel. 33 lapos, sárga gombbal és 6 belső kapoccsal.	Kék posztó nadrág, 5 rőf világoskék zsinórral.	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Pesti 2. zászlóalj	Sötétkék posztó, fekete hajtókával, világoskék zsinórdíszítéssel és 36 lapos, sárga gombbal.	Kék posztó nadrág, 5 rőf világoskék zsinórral.	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Szatmári 11. zászlóalj	Búzavirágkék posztó, pázsitzöld hajtókával. 23 rőf világoskék zsinórral és 36 lapos, sárga gombbal.	Búzavirágkék posztó, 5 rőf világosabb zsinórozással.	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Vasi 5. és 6. zászlóalj	Sötétebb kék posztó, karmazsinpiros hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	(A posztó színét és a zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül. Elején fehér kettőskereszttel.
Veszprémi 9. zászlóalj	Kék posztó, karmazsinpiros hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	(A posztó színét és a zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Zalai 8. zászlóalj	Sötétkék posztó, karmazsinpiros hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	(A posztó színét és a zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.
Zempléni 18. zászlóalj	Sötétkék posztó, kék hajtókával. (A zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	(A posztó színét és a zsinórozás mértékét jelenleg nem ismerjük.)	1806 mintájú csákó, sárga-fekete csákórózsával, rozetta és tarkóvédő nélkül.

6. táblázat: Az 1809. évi inszurrekciós gyalogság viseletének jellemzői vármegyénként

7. kép: A dolgozatban megvizsgált 15 insurgens zászlóalj egyenruhái a kiállító vármegyék elhelyezkedése szerint

Összességében elmondhatjuk, hogy az óbudai comissió által 1809 tavaszára két méretben legyártott¹¹⁹ insurgens gyalogsági mintaegyenruha 1,5 rőf sötétkék posztóból varrott, 25–28 rőf világoskék zsinórral és 36 lapos sárgaréz gombbal ellátott, hajtókás dolmányformára varrt rékliből, hozzá tartozó lajbliból; egy színben ehhez illő – szintén két méretben gyártott – 1,5 rőf hosszúságú posztóból varrt és 5 rőf világoskék zsinórral ellátott, vitézkötéses magyarnadrágból; és egy 1806 mintájú sárga-fekete rózsás, rozetta és tarkóvédő nélküli csákóból állt. A tisztek és a közvitézek viselete az előírás szerint egymástól csak a csákón lévő rendfokozatjelzésben és a derékon viselt tisztí övben különbözött.

A vármegyei küldöttségek ehhez és a József nádor által 1809. február 26-án Bécsben kiadott rendelethez igazítva készítették el saját vármegyei változataikat, helyenként változtatva az egyes részleteken. A fenti táblázatban is megfigyelhető, hogy ez főleg a csákó díszítésén (komáromi és vasi zászlóalj), valamint a rékli és nadrág zsinórozásán mutatkozott meg. Ahogy a dolgozatban bemutatott példák (az anyagbeszerzés nehézségei, az idő előtti mozgósítás stb.) is láthattuk, az inszurrekciós gyalogság felszerelési hiányosságai nem a vármegyék restségén vagy lassú önszerveződésén, sokkal inkább az inszurrekció megkésett összehívásán és a frissen bevezetett reformok gyer-

¹¹⁹ A mintaegyenruha kiadásának pontos dátumára jelenleg nincsen adatunk. 1808. október 29-én még biztosan tervezés alatt állt a végső változat, hiszen Károly főherceg ekkor javasolja a korábbi évek mintájának felhasználását. 1809 márciusában pedig már zajlanak a sorozó mustrák, április 10-én pedig hadba hívják a felszerelési gondokkal küzdő vármegyék insurgenseit. A mintaegyenruha tehát valamikor 1808 telén készülhetett el végleges formájában.

mekbetegségein múltak.¹²⁰ Az 1809. április 11-én összehívott inszurrekció jóformán még csak az első mustráján volt túl, mikor az itáliai francia hadseregcsoport közeledése miatt április 27-én elrendelték a kiállított gyalogászlóaljok és lovasezredek összevonását Győr–Komárom–Pest térségében. Nem csak az inszurrekció, a császári–királyi hadsereg sem állt még készen a védelmi háborúra (a győri sáncokat még május 31-én is építették), amikor a francia II., III. és V. hadtestek 1809. május 29-én átlépték a Magyar Királyság határát.¹²¹

Ugyanakkor az 1808-ban megindított reformkísérlet megpróbálta modernizálni a középkori hagyományokon nyugvó, ősi honvédelmi rendszert. Szabályzatot, magyar vezénylési nyelvet, valamint egy hagyományokon alapuló, magyaros divat szerinti, modern egyenruhamintát adott a Magyar Királyságnak. Elindult egy új, a Habsburg Birodalmon belül is speciális hadkiegészítési rendszer kiépítése, amely egyszerre támaszkodott a magyarság Mária Teréziáig visszanyúló katonai tradícióira (amilyen például a nemesi testőrségnél tapasztalt gazdag zsinóros díszítés vagy a barokkos dolmányforma használata), az 1800-as években ébredező polgári öntudat mintáira (búzavirágkék szín, a kerületek színmegjelölése, vagy a magasított gallér) és az ősi vitézi virtusra is. Az egyenruha esetében ez a reform a korábban szemléltetett civil hagyományból eredő magyaros dolmány színén és zsinórozásán mutatkozott meg.

Az inszurrekció társadalmi és katonai hatása hosszútávon a *Natio Hungarica* törekvéseivel marad, örökségével végigkíséri a reformkort. Az inszurrekció hagyatékát figyelhetjük meg a győri polgárőrség magyar alakulatának 1822. évi egyenruhájában,¹²² de az inszurrekció szerepet játszott a magyar katonai szaknyelv fejlődésében, vagy a hazai tisztképzés szellemi tőkéjének megalapozásában is. Az 1809. évi, sokáig csak az „utolsó nemesi felkelés” névvel illetett generális inszurrekció a családi legendáriumokon és népmesei anekdotákon keresztül tovább élt a reformkor teljes ideje alatt.¹²³ Az inszurrekció reformkísérlete, amely megmutatkozott a tárgyalt egyenruhamegoldásokban is, kihagyhatatlan állomása a polgárosodásra törekvő, modernizálódó magyar társadalom fejlődésének.

¹²⁰ Az országgyűlés nem kívánt beleállni egy közteherviselési vitába a vármegyékkel, ezért az 1808. évi II. és III. törvénycikkek az inszurrekciós pénztár felállítását és a konkrét felszerelési rendeleteket is a nádor belátására bízta.

¹²¹ Nagy-L. 2003. 130. o.

¹²² Molnár 1992. 100. o.

¹²³ Lásd Szilágyi 2016. 101–114. o.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
BAZVL	Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Miskolc
EL	Esztergomi Levéltára, Esztergom
FVL	Fejér Vármegyei Levéltára, Székesfehérvár
HVL	Heves Vármegyei Levéltára, Eger
SVL	Somogy Vármegyei Levéltára, Kaposvár
SZSZBVL	Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza
VVL	Vas Vármegyei Levéltára, Szombathely
ZVL	Zala Vármegyei Levéltára, Zalaegerszeg

BIBLIOGRÁFIA

- Ács* 1995. *Ács Tibor*: A XIX. századi magyar katonai gondolkodás irányzatai. In: A magyar katonai gondolkodás története. Szerk. *Uő*. Budapest, 1995. 76–107. o.
- Alapi* 1910. *Alapi Gyula*: Komárom vármegye és az utolsó nemesi felkelés. Komárom, 1910.
- Balassa* 1997. Magyar néprajz. IV. k. Anyagi kultúra. 3. rész. Életmód. Szerk. *Balassa Iván*. Budapest, 1997. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/04/347.html> (A letöltés időpontja: 2023. december 9.)
- Balogh* 1885. *Balogh Gyula*: Az 1809. évi insurrectio és francia megszállás Vas megyében. Szombathely, 1885.
- Bay* 1941. *Bay Ferenc*: Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában. Budapest, 1941.
- Bikkessy* 1820. *Bikkessy, Joseph Heinbucher Edler von*: Pannoniens Bewohner in ihren volksthümlichen Trachten. Wien, 1820.
- Domanovszky* 1925–1944. József nádor iratai. I–IV. k. Szerk. *Domanovszky Sándor*. Budapest, 1925–1944.
- Eder* 1810. Austrian Landwehr in 1809: the Uniform Plates of *Joseph Eder*. Napoleon Series Archive. https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/Eder/c_Eder.html (A letöltés időpontja: 2023. december 13.)

- Forgács* 2020. *Forgács Balázs*: Gerillák, partizánok, felkelők: az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai. Budapest, 2020. <https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/For%C3%A1cs%20B.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. augusztus 27.)
- Gyalócai* 1902. *Gyalócai Jenő*: Bihar vármegye és az utolsó nemesi insurrectio. Nagyvárad, 1902.
- Habsburg Lexikon *Habsburg Lexikon*. Szerk. *Brigitte Hamann – Szmodits Anikó*; közrem. *Soós István*. Budapest, 1988.
- Hermann* 2015. Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Főszerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.
- Horváth* 1972. *Horváth Árpád*: Tolna vármegye és az utolsó nemesi felkelés. In: *Tanulmányok Tolna vármegye történetéből III. Szekszárd*, 1972. 25–40. o.
- Horváth* 2004. *Horváth Lajos*: Az inszurgens gyalogság, 1809. In: *A Hadtörténeti Múzeum értesítője 7*. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2004. 11–35. o.
- Kisfaludy* 1809. *Kisfaludy Sándor*: Hazafiúi Szózat a' Magyar nemességhez (1809). S. a. r. *Nagy Ágoston*. Budapest, 2022.
- Lázár* 2009. A magyar nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai korabeli katonai szótárral. Szerk. *Lázár Balázs*. Budapest, 2009.
- Molnár* 1992. *Molnár András*: Polgárőrségek Magyarországon a Napóleoni háborúk idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 3. sz. 94–117. o.
- Nagy* 1900. *Nagy Géza*: A magyar viseletek története. Budapest, 1900.
- Nagy* 1912. *Nagy Rózsa*: Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Budapest, 1912.
- Nagy-L.* 2003. *Nagy-L. István*: A pápai ütközet 1809. június 12-én. In: *Pápai Múzeumi Értesítő 8*. Pápa, 2003. 175–183. o.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténeti és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Pálffy* 2018. A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. *Pálffy Géza*. Budapest, 2018.
- Poór* 2003. *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12. Budapest, 2003.

- R. Kiss* 1909–1911. Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. I–II. k. Szerk. *R. Kiss István*. Budapest, 1909–1911.
- Rázsó* 1974. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Bev. *Rázsó Gyula*. Budapest, 1974.
- Schmideder* 1848. *Schmideder, Anton*: Uniformen, Rüstsorten, Waffen und Ausrüstungsgegenstände der k. k. Armee im Zeitraum von 1772 bis 1840. Wien, 1815–1848. Heeresgeschichtliche Museum, Wien. (Jelenleg nem elérhető a múzeum online felületén.)
- Székely* 1999. *Székely Zoltán*: Hieronymi Ottó Ferenc (1766/68–1829). Adalékok Győr festészetéhez és rajziskolájának történetéhez a XIX. század első harmadában. *Arrabona*, 37. (1999) 1–2. sz. 265–322. o.
- Szilágyi* 2016. *Szilágyi Márton*: Kisfaludy Sándor és az 1809-i inszurrekció emlékezete az 1840-es években. In: A két Kisfaludy. Szerk. *Hansági Ágnes – Hermann Zoltán*. Balatonfüred, 2016. 101–114. o.
- Udovecz* 2015. *Udovecz György*: A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között. Barót, 2015.
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba*: Napóleon hadai Magyarországon, 1809. Budapest, 1987.
- Vizi* 2014. *Vizi László Tamás*: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére. Székesfehérvár, 2014.
- Wöber* 2014. *Wöber, Ferdi Irmfried*: Juni 1809. Die Belagerung der Stadt Raab und die Situation für die Bevölkerung. Wien, 2014.

Marcell Matányi

A STUDY OF THE 1809 INSURGENT INFANTRY UNIFORMS
BASED ON PICTORIAL AND WRITTEN SOURCES

(Summary)

The last general insurrection of 1809 was an instructive test of the territorial defence system of the Kingdom of Hungary, which was to be modernised. In the acts issued in 1808, Palatine Joseph and the Hungarian Parliament expressed their will that the general insurrection should meet the military requirements of the time. In line with Archduke Charles's military reforms,

standardized training, drill commands and, not least, uniforms were prescribed for the noble insurgents called to war. The present paper attempts to reconstruct a model uniform of the 1809 insurgent infantry, based on the county prototypes tailored in 1809, pictorial representations and archival sources. The research into the prescribed model uniform and the archival sources of the counties highlights the struggle that the Kingdom of Hungary fought not only with the French army, which threatened the territorial integrity of the country, but also with the cumbersome nature of the county bureaucracy. The modernisation attempt of the general insurrection was an important stage in the birth of the independent Hungarian military.

Marcell Matányi

UNTERSUCHUNG DER UNIFORM DER INSURGENTEN-INFANTERIE DES JAHRES
1809 AUFGRUND VON SCHRIFTLICHEN UND BILDQUELLEN

(Resümee)

Die letzte allgemeine Insurrektion von 1809 war ein lehrreicher Test für die zu modernisierende Territorialverteidigung des Königreichs Ungarn. In den Gesetzen von 1808 brachten das ungarische Parlament und der ungarische Palatin Joseph ihren Willen zum Ausdruck, dass die allgemeine Insurrektion den militärischen Anforderungen der Zeit entsprechen sollte. Im Rahmen der Militärreformen Erzherzog Karls wurden für die zum Krieg gerufenen adligen Aufständischen eine einheitliche Ausbildung, einheitliche Kommandorufe und nicht zuletzt einheitliche Uniformen vorgeschrieben. In der vorliegenden Studie wird der Versuch unternommen, die Musteruniform der Insurgenten-Infanterie von 1809 zu rekonstruieren, die auf den Mustern der Komitate von 1809, bildlichen Darstellungen und Archivquellen basiert. Die Recherche zwischen den vorgeschriebenen Musteruniformen und den Quellen der Komitate offenbart den Konflikt, den das Königreich Ungarn nicht nur mit der französischen Armee ausfocht, welche die territoriale Integrität des Landes bedrohte, sondern auch mit der Schwerfälligkeit der Bürokratie der Komitate. Der Versuch, die allgemeine Insurrektion zu modernisieren, war eine wichtige Etappe in der Entstehung der selbständigen ungarischen Armee.

Marcell Matányi

EXAMEN DES UNIFORMES DE L'INFANTERIE DE L'INSURRECTIO DE 1809 BASÉ
SUR DES SOURCES PICTURALES ET ÉCRITES

(Résumé)

La dernière insurrection générale de 1809 fut un test instructif pour le système de défense territoriale du Royaume de Hongrie en attente de modernisation. Dans les lois de 1808, la Diète hongroise et le palatin Joseph ont exprimé leur volonté que l'insurrection générale réponde aux exigences militaires de l'époque. Conformément aux réformes militaires de l'archiduc Charles, la formation, le vocabulaire de commandement et les uniformes normalisés ont été imposés aux nobles de l'insurrection. La présente étude tente de définir l'uniforme modèle de l'infanterie de l'insurrection de 1809 en se basant sur les modèles des comitats faits en 1809, les représentations picturales et les sources d'archives. Les recherches effectuées sur les uniformes modèles réglementaires et les sources des comitats révèlent la lutte que le Royaume de Hongrie menait

non seulement contre l'armée française, qui menaçait l'intégrité territoriale du pays, mais aussi contre la lourdeur de la bureaucratie des comitats. La tentative de modernisation de l'insurrectio générale fut une étape importante dans la naissance de l'armée hongroise indépendante.

Марцелл Матаньи

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБМУНДИРОВАНИЯ ПОВСТАНЧЕСКОЙ ПЕХОТЫ 1809-ОГО ГОДА
НА ОСНОВЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ И ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

(Резюме)

Последнее всеобщее восстание 1809-ого года стало поучительным испытанием системы территориальной обороны Венгерского Королевства, которую оно хотело модернизировать. Палатин Йожеф и венгерский парламент выразили свою волю в законах 1808-ого года, согласно которым всеобщее восстание дворян должно было отвечать военным требованиям, созданным этой эпохой. В соответствии с военными реформами и предписаниями эрцгерцога Кароя для дворянских повстанцев, призванных на войну, были согласованы единой подготовкой, командой и, что не менее важно, униформой.. В данном исследовании предпринята попытка создать образцы военной униформы повстанческой пехоты 1809-ого года на основе образцов комитатов, графических изображений и архивных источников, завершенных в 1809-ом году. Исследование, проведенное между предписанным образцом униформы и источниками комитатов, указывает на ту борьбу, которую Венгерское Королевство вело не только с французской армией, которая угрожала территориальной целостности страны, но и с трудностями бюрократии комитатов. Попытка модернизации всеобщего восстания стала важным этапом в зарождении независимой венгерской армии.

KARÁCSONY KÁROLY

„FÉNYKÉP NÉLKÜL”

Egy (majdnem) feledésbe merült tábornok, vitéz hodosi Karátsony László vezérőrnagy élete

A most megidézni kívánt vitéz Karátsony László családja az alsó középosztályba tartozott, édesapja korai halála után édesanyja őt és a testvéreit egyedül nevelte. A felső kereskedelmi iskola elvégzése után kötelező katonai szolgálatra hívták be. Mint érettségizett fiatalember, ezt egyévi önkéntesi szolgálattal teljesíthette. Behívása azonban egybeesett az I. világháború kitörésével. Tartalékos tiszti kiképzését követően azonnal az orosz frontra került, ahol előbb tisztjelöltként, majd tartalékos tüzérszaktént szolgált. Az alantos tisztek körében bekövetkezett nagy veszteségek miatt létszámhiány keletkezett, ezért 1916-ban a tartalékos tiszti állományból Karátsonyt is átvették a hivatásosba.

A végigharcolt világháború után főhadnagyi rendfokozatban válaszüti elé érkezett: folytassa-e katonai pályafutását, vagy polgári pályára lépjen? Tekintettel arra, hogy tanulmányait követően egyből katonatisztként tevékenykedett, polgári területen való elhelyezkedésre – gyakorlat és támogatás hiányában az I. világháború utáni Magyarországon – nem sok reménye maradt, így az előbbi mellett döntött. Ezt követően egy egyenesen felfelé ívelő katonai pálya rajzolódik ki előttünk, amelynek kiemelkedő szakasza volt négyéves szolgálata franciaországi katonai attaséként. A II. világháború végén már vezérőrnagyi rendfokozatban, hadosztályparancsnoki beosztásban szolgált. Ezt követte a szovjet hadifogság, majd hazatérése után – a volt „horthysta” katonai vezetőkkel szembeni lejárató kampány jól bevált forgatókönyve szerint – háborús bűnökkel vádolták meg, és koncepciósszerűen hozott halálos ítélete után kivégezték.

Tekintettel arra, hogy a háború során családja nyugatra menekült, otthona elpusztult, a rá vonatkozó hivatalos dokumentumok nagy része – köztük a katonai pályájának minden mozzanatát tartalmazó katonai anyakönyvi lapja és tiszti minősítvényi táblázata – megsemmisült. A Karátsony László személyére, hivatali és családi viszonyaira vonatkozó adatok lassan a feledés homályába vesztek, csupán Szakály Sándor *A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945* című munkájában¹ tett közzé egy rövid, csak a legfontosabb adatokat tartalmazó életrajzi összeállítást. Mivel leszármazottai, két Németországban élő unokája közül az egyik konkrét tartózkodási helyét nem ismerjük, a másik pedig teljesen elzárkózott attól, hogy az esetleg birtokában lévő levelek, fotók és egyéb

¹ Szakály 2003.

személyes adatokat tartalmazó anyagok nyilvánosságra kerüljenek, a kutatást megelőzően egyetlen fénykép sem állt rendelkezésünkre, hogy arcvonásait megismerjük.

Az alábbiakban közölt írás célja, hogy a különböző magyarországi levéltárakban szétszórtan fellelhető adatok, periratok, a magyar és a francia sajtóban megjelent cikkek, valamint Karácsony László egykori munkatársai, ismerősei visszaemlékezései alapján visszahozza egy, a korszakot kutató hadtörténészek nagy része által sem ismert m. kir. honvéd tábornok személyét a feledés homályából.

Családi háttér, tanulmányok

A család régi Pozsony vármegyei, nemesi származású, melynek családfáját az 1300-as évek elejéig lehet visszavezetni. Vitéz hodosi Karácsony László 1894. november 12-én született a Hont vármegyei Nagypeszeken (ma: Velky Pesek, Szlovákia).² Neve a születési anyakönyvben Karácsony formában szerepelt az apja után, bár nagyapja, Karácsony Sándor még a hodosi Karácsony család rétei (ma: Reca, Szlovákia) ága által használt „ts” formában írta a nevét. Ehhez az „eredeti” formához tért vissza belügyminiszteri engedéllyel 1933-ban, nevét azután „Karácsony”-ként használta, bár a jóváhagyást csak 1935-ben kapta meg.³

Édesapja Karácsony László uradalmi intéző, édesanyja miskolczi Bodnár Sára tanítónő volt. A református vallású családban László után még két fiatalabb gyermek született: Gyula 1896-ban és Sarolta 1897-ben. 1901. december 25-én tragédia érte a családot, amikor idősebb Karácsony László három „ellátatlan” kisgyermeket hátrahagyva elhunyt. Ezután a család Budapestre költözött, vélhetően az édesanya itt kapott tanítónői állást. A gyermekek iskoláiról csak annyit tudunk, hogy Gyula Budapesten, a VIII. kerületi Felsőkereskedelmi Iskolában szerezte meg az érettségét 1913-ban. Mivel László is felső kereskedelmi érettségivel rendelkezett, nem kizárt, hogy szintén ennek az iskolának volt a tanulója. Gyula 1916. augusztus első napjaiban hunyt el a kelet-galíciai fronton,⁴ Sarolta pedig 1918-ban férjhez ment Budapesten.⁵

² Szlovák evangélikus egyházi születési anyakönyv, Sikencia (Peszektergyene) <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BT4-1BH?i=46&cc=1554443&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQVND-5FB8> (A letöltés időpontja: 2021. március 20.)

³ A jelen tanulmányban a szerző a nevet a pályafutás 1933-ig terjedő részére vonatkozóan Karácsony, utána pedig Karácsony formában használja.

⁴ MNL OL P 347 I No. 16. 67. o.

⁵ FamilySearch. Karácsony Sarolta. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DYF7-DSS?i=83&cc=1452460&cat=1052036> (A letöltés időpontja: 2023. november 15.)

Az első világháború időszaka

Karácsony László éppen az I. világháború kitörésekor, 1914-ben érte el a hadkötelezettség törvényben meghatározott korhatárát. 1914 augusztusában kapta meg behívóját a nyitrai 4. tábori ágyúszredhez,⁶ ahová egy évre önkéntesként⁷ vonult be. 1914 augusztusa és 1915 márciusa között alakulata pótkereténél az alapkiképzésen túl tábori tüzér tartalékos tiszti kiképzésben is részesült, a sikeresen letett vizsgát követően 1915. március 31-ével Galíciába vezényelték az orosz frontra.

Bár állományteste továbbra is a m. kir. 4. honvéd tüzérezred maradt, szolgálattételre a 2. tartalék tábori ágyúosztály 4. ütegéhez osztották be, ahol szakaszparancsnoki beosztást kapott. Új pozíciójában már a hadműveleti területen szolgált, amikor a *Rendelési Közlöny*ben megjelent a parancs, amellyel 1915. május 1-jétől tartalékos tisztjelöltté léptették elő.⁸

Az orosz fronton eltöltött 20 hónapjával kapcsolatban részletes ismereteink vannak egy volt bajtársa, Solth Imre 1942-ben kiadott visszaemlékezési alapján, akivel együtt szolgált a 2. tartalék tábori ágyúosztálynál.⁹ Karácsony László 1915. április 9-én érkezett a frontra,¹⁰ az alakulat 4. ütegéhez. Április 28-án az üteg 2. szakaszával ment a Kreminjben (véltetően Kreminj, terület Ukrajnában) lévő állásba, majd május 30-án Bolechow (ma: Bolekhiv, Ukrajna) település térségében az oroszok támadásakor feldehárított tiszttel volt az ütegenél. Ekkor a pihenő ideje alatt át kellett vennie a fogatostiszti teendőket. A frontra való megérkezése után nem sokkal két bátor cselekedetével is felhívta magára parancsnokai figyelmét. 1915. június 9-én Ciezow (ma: Tyaziv, Ukrajna) közelében, ahol az ütegnek 3 km-es távolságot kellett megtennie heves ellenséges tűzben, szakaszparancsnokként hidegvérrel teljesítette a feladatot, nyugodt menetben a kijelölt

⁶ 1868–1918 és 1922–1945 között a honvédség szervezeteinek hivatalos megnevezésében szerepelt a „m. kir.” és a hadrendi számot követően a „honvéd” szó. Ezt a továbbiakban az alakulat megnevezésénél külön nem jelöljük.

⁷ Az egyévi önkéntesi rendszer az érettségivel vagy annak megfelelő végzettséggel rendelkezők számára katonai szolgálati kedvezményt biztosított az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében. Ennek lényege, hogy a törvényben előírt 2-3 év tényleges katonai szolgálat helyett a leendő értelmiségieknek azért, hogy a hosszú szolgálati idő ne akadályozza jövőbeli karrierjük építését, csak egy évet kellett szolgálniuk. Ez idő alatt tartalékos tiszti képzésben részesültek, s a tanfolyam sikeres elvégzése után tartalékos hadapródként szereltek le. Békében, ha a kötelező fegyvergyakorlatok alkalmával igazolták rátermettségüket, előléphettek tartalékos tisztjelöltté, azaz hadapród tiszthelyettségé (1909-től zászlóssá), majd tartalékos tisztté (hadnaggy). Háborúban az előléptetés a hadi teljesítmény alapján és általában rövidebb idő alatt történt.

⁸ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1915. május 15. (45. sz.) 632. o. A tartalékos tiszti iskolát sikeresen elvégzettek tartalékos tisztjelöltté (hadapród) léptek elő. Ennek rendfokozati megjelölése 1908-ig hadapród-tiszthelyettes, 1908-tól zászlós volt. Mivel Karácsony László tisztjelöltté való előléptetése 1915-ben történt, rendfokozata tartalékos zászlós volt. Előléptetésének rangnapja eredetileg 1915. május 1-je volt, de állományviszonyának későbbi módosítása után 1915. február 15-e lett. Későbbi dokumentumaiban ez az előrehozott, immár végleges rangnap szerepel zászlósi kinevezésének időpontjaként.

⁹ Vitéz Solth Imre tüzér csapattiszt volt az események idején.

¹⁰ *Solth* 1942. 170. o.

állásba vezette szakaszát. 1915. június 23-a és 27-e között Kuripow (ma: Kurypiv, Ukrajna) közelében, ahol az üteg 5 napig erős tűzérési tűz alatt állt, több találat ellenére (kisebb károkkal és veszteségekkel) tűzkészen tartotta szakaszát, és kiegyensúlyozott-ságával megnyugtatta a legénységet. E két cselekedetért ütegparancsnoka az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályára (Nagy Ezüst) terjesztette fel, azonban előjárói végül eggyel alacsonyabb fokozatra, az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya (Kis Ezüst) kitüntetésre tettek javaslatot, amelyet 1915. augusztus 15-én ítéltek oda számára.

1915. július 17-én egy kikülönített löveg rajparancsnokaként Karácsony feladata az orosz állások oldalba támadása volt.¹¹ Az ezt követő napon az osztály tűztervéhez rajzot készített a markowai (ma: Markova, Ukrajna) harcmezőről.¹² Még aznap az oroszoknak sikerült a régi állásaikat megszállni, ezt jelentette a parancsnokának, majd rajparancsnokként intézkedett, hogy a lövészárokból előrehaladó orosz katonákat vegyék tűz alá. Szeptember 7-én parancsnoka Pantalichára (ma: Pantalykha, Ukrajna), az osztály által támogatott gyalogdandár parancsnokságára küldte azzal a kérdéssel, hogy a kijelölt második vonalat tartani fogják-e. Karácsony szerencsésen visszaérkezett a dandár válaszával: „Csak a Strypa-vonalat tartjuk.”¹³ Parancsnoka visszaemlékezése szerint önállóan tevékenykedett, nem várt mindig a parancsra, és ezt a hozzáállását pozitív tulajdonságként értékelték. 1915 szeptemberében a Sztripa és Szeret folyóknál zajló heves harcokban ismét szakaszparancsnokként tüntette ki magát: 7-én Tyutkownál és 14-én Rakowiecnél (ma: Tyut’kiv, ill. Rakovets’, Ukrajna), ahol az utolsó pillanatig tüzelt szakaszával, valamint a gyalogság visszavonulását fedezte, lövegeit a legnagyobb ellenséges tűzérési tűzben nyugalommal és fegyelemmel sértetlenül visszavonta. Október elején berendelték az osztályparancsnokságra, ahol a segédtsízet helyettesítette. Azonban nem sok időt töltött ott, mert parancsnoksága alatt október 9-e és 12-e között naponta egy löveget küldtek ki a sosnowi (ma: Sosniv, Ukrajna) hídfőállásba, hogy távolabbi célokat is lőni tudjanak. November 1-je és 4-e között a Siemikowce (ma: Semykivtsi, Ukrajna) környékén zajlott csatában mint felderítő és oldalsó megfigyelő tevékenykedett. Rakowiec mellett az állandóan változó helyzetben folyamatosan fenntartotta a kapcsolatot a legelső gyalogsági vonallal, és az üteg tűzét nagyon szép eredménnyel vezette.

1916. január 1-jével kinevezték tartalékos hadnaggyá.¹⁴

A fentebb említett Sztripa és Szeret folyóknál zajló, valamint a siemikowcei harcokban való helytállása elismeréseként közvetlen előjárója 1916. január 22-én már egy tiszti kitüntetésre, a Legfelsőbb Elismerés látható jelét képző Bronz Katonai Érdemérem kitüntetésre terjesztette fel, azonban végül – immár másodízben – az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályát ítéltek oda számára, mivel hadi tetteit még zászlósi rendfokozatban

¹¹ *Solth* 1942. 227. o.

¹² Uo. 229. o.

¹³ Uo. 249. o.

¹⁴ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1915. december 31. (136. sz.) 2296. o. (Karácsonyi László néven.)

hajtotta végre.¹⁵ 1916 januárjában fogatostisztként¹⁶ ellátta a tábori posta cenzúrázását is. Az egyik esetben nem tudta eldönteni, hogy mitévő legyen egy erkölcsi kérdésben,¹⁷ ezért kikérte parancsnoka véleményét, majd a közösen kialakított álláspont szerint járt el. Ebben az időben a sosnowi hídfőállásnál felderítőjárőr volt.

A világháború második évére az alacsonyabb rendfokozatú tényleges állományú tisztek körében a hadsereg létszámának felduzzasztása és a nagy veszteségek következtében beállt létszámhiány miatt lehetővé tették, hogy a jó minőségű tartalékos tisztek kérhessék átvételüket a hivatásos állományba. Karácsony László kétszeresen kitüntetett tartalékos tisztként élt a lehetőséggel, így 1916. április 1-jével hadnagyi rendfokozattal – később meghatározandó rangnappal¹⁸ – át is vették a hivatásos állományba.¹⁹

1916. június 18-án Markoviczytól (ma: Markovychi, Ukrajna) északra egy különítménnyel kiküldték egy zsákmányolt orosz tábori üteg bevontatására. Nagy ellenséges tűzben, több ember és ló elvesztése árán egy löveget elhozott az oroszok tüzelőállásából, majd az arcvonalon keresztül szerencsésen visszamenekült, eközben azonban két bajtársa elesett. Megítélése szerint elhozhatták volna mind a négy löveget, amiért ment az egység, ha időben indulhattak volna el.²⁰ Ezért a cselekedetért megkapta első tiszti kitüntetését, a Bronz Katonai Érdemérmét – közismert nevén a Signum Laudist – a Katonai Érdemkeresz szalagján, kardokkal.²¹ Utóbbi jelezte, hogy a kitüntetését harci cselekményben való részvételéért érdemelte ki.

1916. július 25-én Karácsony László hadnagy elbúcsúzott ideiglenes csapattestétől, a 2. tartalék tüzérosztálytól, ugyanis július 27-ével visszarendelték Magyarországra.²² Rövid ideig a korábban megalakított 40. honvéd tábori tarackos tüzérpótüteghez került, parancsnoki beosztásban.²³

¹⁵ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1916. május 13. (57. sz.) 1256. o. – Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében megkülönböztették a legénységi és tiszti kitüntéseket. Az előbbieket közé tartoztak az ellenség előtti bátor magatartásért adományozott Bronz, a II. és I. osztályú Ezüst, valamint az Arany Vitézségi Érmek. Mivel a tisztjelölteket (zászlósokat) még a legénységi állományhoz sorolták, így nekik nem adhattak tiszti kitüntetését. Karácsony László tartalékos hadnagyként azért kapott a legénységi kitüntetésnek számító II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét, mert a haditettét még tisztjelöltként hajtotta végre.

¹⁶ A lovakért, lövegmozdonyokért és egyéb járművekért felelős tiszt, aki a fronton jóval a lövegek tüzelőállása mögött elhelyezett, a harc alatt valamivel nyugalmasabb vonatállásban tartózkodott, így volt ideje és lehetősége a legénységi levelezés cenzúrázására.

¹⁷ Egy katonafeleség arról tájékoztatta a fronton szolgáló férjét, hogy egy orosz fogolytól született gyermeke, és ezt ne vegye rossz néven. Karácsony arra a megállapodásra jutott a parancsnokával, hogy a hátszágából érkező levelekből törlik az erre vonatkozó részt. *Solth* 1942. 313. o.

¹⁸ Hadnagyi kinevezése rangnapját végül 1915. szeptember 1-jében határozták meg. HL AKVI 891/1894.

¹⁹ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1916. május 2. (52. sz.) 1115. o. (H. Karácsony László néven.)

²⁰ *Solth* 1942. 371. o.

²¹ HL I. Vh. kit. jav. Karácsony László 32761/ti. és uo. Karácsony László 57453/legs.

²² *Solth* 1942. 388. o.

²³ HL Akvi 1894/891.

Ezt követően alábbi szolgálati helyeit ismerjük: 1916 augusztusa és 1917 márciusa között a 37. pótüteg²⁴ tisztiiskolát végezte, amely többek között a tartalékosokból hivatásossá lett tüzérszolgálat továbbképzésére szolgált. Ennek elvégzése után, bár állományteste továbbra is a 37. tüzérezred maradt, 1917 áprilisa és 1918 júliusa között a 39. hegyitüzérszolgálat tisztként a román és olasz hadszíntéren teljesített szolgálatot.²⁵ Kitérítési javaslatából pontosan tudható, hogy 1917. április 6-a és december 10-e között szolgált a román fronton. Az Úz-völgyi harcok során mint felderítő és megfigyelő nagyon értékes szolgálatakat teljesített, különösképpen a Magyaroson vívott csatában tevékenykedett az erős tüzérségi tűz közepette is hősiességű kitartással, hidegvérrel és eredményesen. Az osztály felállítása óta segédtisztként megszakítás nélkül látta el szolgálatait a legnehezebb körülmények között. Ezalatt az osztály parancsnokának személye hatszor változott, ő pedig a parancsnok legközelebbi munkatársaként kimagasló támogatást adott közvetlen feletteseinek. Közben 1917. november 1-jei rangnappal főhadnaggyá léptették elő.²⁶ Az osztálysegédtiszti szolgálat mellett a tüzérszolgálat-segédtiszti és telefontiszti beosztásokat is nagy szorgalommal, munkaakarattal és „ernyedetlen kötelességtudattal” látta el. Az osztály eredményes helytállásában nagy szerepet vállalt ő is, mivel a telefontiszti szolgálatot ellátó személyeknek kiemelt jelentőségű volt a magaslakok elfoglalásában. E cselekedetért 1918. április 29-én megkapta az Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján kitérítést.²⁷ Az elnevezési koncepciók eljárás során felvett egyik kihallgatási jegyzőkönyv tanúsága szerint Karácsony úgy emlékezett, hogy 1918 augusztusa és novembere között olasz és francia hadszíntéren a 137. hegyitüzérezredben, segédtisztként teljesített szolgálatot, majd az összeomlás után 1918 decembere és 1919 júliusa között a soproni tüzérezred volt a következő szolgálati helye.²⁸

²⁴ A tüzérezredek 1915 második felétől átszámolták, és a hadosztályuk számát kapták meg. A volt 4. tábori ágyúezred a 37. gyaloghadosztály alárendeltségébe került, ezután lett 37. tüzérezred – azaz Karácsony László állományteste ugyanaz az alakulat maradt, csak hadrendi száma változott.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-73197 004. tif-6.

²⁶ 1918 áprilisában kelt kitérítési javaslatán főhadnagyként említik 1917. november 1-jei ranggal. HL I. Vh. kit. jav. Karácsony László 32761/ti.; *Közlöny – Személyes ügyek*, 1917. november 20. (154. sz.) 2918. o. is közli az előléptetett, immáron tüzérségi főhadnagyként (H. Karácsonyi László néven). Ezt megerősítette a *Közlöny – Személyes ügyek*, 1919. december 17. (98. sz.) 2432. o. bejegyzése, ahol a főhadnagyi rangot igazolták 1917. november 1-jével.

²⁷ HL I. Vh. kit. jav. Karácsony László 32761/ti.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-73197 004. tif-6.

Katonai pályafutása 1919 és 1938 között, illetve magánélete

1919 júliusában Bécsbe szökött a Lehár Antal által szervezett antibolsevista csoportba (más forrás szerint részt vett már az 1919. május 6-ai brucki puccsban³⁰ is),³¹ ahonnan július végén Szegedre utazott.³² Augusztusban a Nemzeti Hadsereg Neu Gyula vezette 4. tüzérszázadában segédtsztként szolgált.³³ Később a Dunántúlra került a 3. tüzérosztályhoz segédtsztként, majd újra Sopron következett. Lehár Antal ezredes utasítására egy ideig Sopronban maradt, és részt vett a tüzérezred megalakításában,³⁴ ahol ismét segédtsztként.³⁵ Egyes történészek szerint szerepe volt Kellner Sándor³⁶ és Knapp Gábor³⁷ 1919. szeptember 4-én Sopronban történt meggyilkolásában.³⁸ Ezzel szemben a későbbi tanú-, majd gyanúsítottként való kihallgatása során megnevezte azon személyek nagy részét, akik a foglyokat kísérték, és egyben a gyilkosságokat is elkövették. Továbbá azt is elmondta, hogy ő a gyilkosságok kivizsgálása során jegyzőkönyvvezető volt.³⁹ A soproni tüzérezred tisztjeként részt vett a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulásában, a Tiszáig való előrenyomulásban, majd a Debrecenbe történő bevonulásban.⁴⁰ 1919 szeptembere és 1921 szeptembere között a soproni tüzérezred állományában teljesített szolgálatot.

1. kép: Vitéz hodosi Karátsony László (RadixForum)²⁹

²⁹ <https://www.radixforum.com/pictures/201702232.jpg> (A letöltés időpontja 2023. április 22.)

³⁰ A Tanácsköztársaság megdöntésére szervezkedő Antibolsevista Comité legitimista csoportja 1919. május 6-án Bruck an der Leitha (a település magyar neve: Királyhida) osztrák határállomás közelében 30–40 tiszttel megkísérelte a behatolást magyar területre. Tervük az volt, hogy innen kiindulva az egész Dunántúlt ellenőrzésük alá vonják. Akciójuk a felkészületlenség és a magyar határrendőrség ellenállása miatt összeomlott.

³¹ *Várkonyi András*: Nagy fehér karrier. *Magyar Hírlap*, 1969. május 6. (123. sz.) 4. o.

³² ÁBTL 3.1.9. V-73197 036. tif-40.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ *Szakály* 2015. 162. o.

³⁶ Kellner Sándor (1887–1919), 1913-tól a soproni nyomdász szakszervezet vezetőségi tagja, oroszországi hadifogsága után, 1919-ben Sopron vármegye teljhatalmú kommunista népbiztosa, a soproni direktórium vezetője, a Nyugat-magyarországi Német Terület kormányzótanácsi biztosa, a Központi Munkástanács tagja.

³⁷ Knapp Gábor (1881–1919), soproni szabósegéd, a szabómunkás szakszervezet elnöke, szociáldemokrata politikus, pártvezetőségi tag, 1918-ban a soproni munkástanács elnöke, 1919-ben a soproni első direktórium tagja, városi biztos, Kellner Sándor teljhatalmú helyettese.

³⁸ *Kóródi* 2020. 54. o.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-73197 032. tif-36.

⁴⁰ Uo.

Erre az időszakra esik, amikor Panos Alajos vezérkari ezredes, a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke helyettesének segédtisztje volt 1921 nyarán.⁴¹

A tiszti nyilvántartó lapja⁴² alapján vázlatosan megismerhető katonai pályafutása, továbbá kiképzéseire, beosztásaira, vezényléseire, kitüntetéseire, kinevezéseire is találunk pontos adatokat.

1921 szeptembere és 1923 decembere között a szombathelyi tüzérosztályban szolgált segédtisztként.⁴³ 1924. január 3-ától egyhavi csapatszolgálatra osztották be az osztályon belül. Február 8-a és május 31-e között elvégezte a győri főtiszti tanfolyamot.⁴⁴ A jó minőségű fiatal tiszt számára e két vezénylés előfeltétele volt annak, hogy vezérkari tisztképzésre jelentkezzen. Sikeres felvételi vizsga után október 1-jétől a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam hallgatója volt.⁴⁵ A két és fél éves képzés alatt gyalogsági és tüzérségi csapatszolgálaton, valamint repülőmegfigyelő tanfolyamon is részt kellett vennie.⁴⁶ Időközben, 1926. november 1-jével századossá léptették elő.⁴⁷ A vezérkari iskola elvégzése után, 1927. május 1-jével átvették a vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek állománycsoportjába, és egyidejűleg áthelyezték a székesfehérvári 2. vegyesdandár-parancsnoksághoz, ahol különböző vezérkari tiszti beosztásokat töltött be. 1930. október 1-jével végül áthelyezték a budapesti 1. vegyesdandár-parancsnokság állományába, és egyéves csapatszolgálatra a budapesti 1. tüzérosztályhoz vezényelték.⁴⁸

Magánéletével, családjával kapcsolatban nagyon kevés információ ismeretes. 1928-ban Budapesten a Hungária körút 254. szám alatt lakott.⁴⁹ Nősülése nem zajlott zökkenőmentesen, erre utal, hogy 1932. január 26-án levelet írt a Honvédelmi Minisztériumnak azzal kapcsolatban, hogy a nősülési kérvényében foglaltakat rosszindulattal megtámadó névtelen levelet részére adják ki.⁵⁰ A fennmaradt iratok között nem található a rágalmazó levél, ezért csak a beadvány tartalmából következtethető, hogy szerzője azért írhatta, mert Karácsony leendő felesége szüleinek Párizsban kötött házasságát a magyar hatóságok előtt nem erősítették meg. A magyar polgári törvénykönyv értelmében nem voltak házások, ezért a rágalmazó szerint az ara nem volt feddhetetlen.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-73197 036. tif-40.

⁴² HL Akvi 1894/891.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-73197 004. tif-6. és HL Akvi 1894/891.

⁴⁴ HL Akvi 1894/891.

⁴⁵ A Budapesti Tiszti Továbbképző Tanfolyam valójában vezérkaritiszt-képző intézmény volt, a későbbi Hadiakadémia rejtett jogelődje. A trianoni békeszerződés katonai cikkelyei szerint ugyanis a magyar haderőnek nem lehetett vezérkara, így vezérkari tisztek képzése sem folytatható. Lásd *Oroszi* 2000.

⁴⁶ HL Akvi 1894/891.

⁴⁷ Uo.; miután átvették a vezérkari szolgálatot teljesítő (vkszt.) tisztek csoportjába, századosi rangnapját 1925. november 1-jére módosították.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-73197 008. tif-11. és HL Akvi 1894/891.

⁴⁹ *Budapesti Czim és Lakásjegyzék*, 29. (1928) 2. rész A) Budapest székesfőváros lakosainak név- és lakásjegyzéke/K 370. o.

⁵⁰ HL HM 13/ált. Karácsony László/1931.

1932. május 17-én Karácsony megkapta az igazolást, hogy a nősülési engedélyében meghatározott óvadéktőke szabályszerű bemutatása után házasságkötésének e tekintetben nincs akadálya. A házassági óvadéktőke összegét – 100 000 pengőt – leendő apósa, bocsári Mocsáry László biztosította földbirtokainak jövedelme alapján, évi 4%-os kamatra.⁵¹ Nősülési kérvényére feljelentés érkez(het)ett, mert június 7-én a Minisztérium VI-4. osztályának⁵² címzett levelében ezzel kapcsolatban felterjesztett 4 darab nyilatkozatot.⁵³ Egy hét múlva, június 15-én a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályához⁵⁴ fordult azzal a kérelemmel, hogy a feljelentést részére adják ki további eljárás végett.⁵⁵ 1932. december 17-én megkapta az engedélyt a házasságkötésre, ez alapján december 21-én feleségül vette bocsári Mocsáry Jankát a fővárosban.⁵⁶ Ekkor Budapesten, az I. kerület Fő utca 12. szám alatt lakott. 1933. január 16-án írt jelentésében közölte a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályával, hogy a fenti dátummal polgári és egyházi házasságot kötött.

1933. augusztus 1-jén levélben fordult a Magyar Királyi Belügyminiszterhez, hogy az általa becsatolt iratok alapján engedélyezze a *hodosi* nemesi előnév használatát, valamint, hogy nevét Karátsony formában használhassa. Kérélmé a Belügyminisztérium levéltári anyagában már nem található meg, de azt tudjuk, hogy annak megírásakor Budapest I. ker., Verpelét utca 24. IV. em. 4. szám alatt lakott. Ezt a kérelmet másodunokatestvérével, hodosi Karátsony Árpáddal⁵⁷ közösen adta be.⁵⁸ Magyar nemességét a benyújtott dokumentumok alapján 1935-ben igazoltnak minősítették, a „hodosi” előnév, valamint a „Karátsony” családnév használatát is engedélyezték számára.⁵⁹

1933-ban megszületett Zsuzsa (1933–1985),⁶⁰ majd 1935-ben Johanna (1935–2022) nevű gyermeke.⁶¹

⁵¹ HL HM 13/ált. Karátsony László/1931.

⁵² A titkos Honvéd Vezérkarnak a Honvédelmi Minisztérium égisze alá rejtett 4. osztálya, amely a vezérkari tisztek személyi és továbbképzési ügyeivel foglalkozott.

⁵³ HL HM 13/ált. Karátsony László/1932.

⁵⁴ A Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztálya, amely a tisztek nősülési kérelmével, illetve azok engedélyezésével is foglalkozott.

⁵⁵ HL HM 13/ált. Karátsony László/1932.

⁵⁶ FamilySearch. Mocsáry Janka. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DRFK-7Z?i=175&cc=1452460&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6QDR-FR6Z> (A letöltés időpontja: 2022. május 25.)

⁵⁷ Karátsony Árpád (1897–1947), a kérelem benyújtásakor m. kir. százados. HL Akvi 1899/1022.

⁵⁸ Az iratot Háczy István bocsátotta rendelkezésemre.

⁵⁹ HL Akvi 1894/891. A nemesi előnév használatára vonatkozó belügyminisztériumi engedély dátuma 1935. augusztus 21. MNL OL P 347 I No. 18.

⁶⁰ Sirköve Bonn központi temetőjében található.

⁶¹ Johanna lánya sajnos teljesen elzárkózott a kapcsolatfelvételtől, pedig elmondása szerint rendelkezik levelekkel, fényképekkel, amelyekből sok érdekes részlet kiderülhetett volna a család és Karátsony László személyes történetével kapcsolatban. Johanna fiától (akinek a tartózkodási helye ismeretlen) származó unokája Lena Meyer-Landrut, német énekesnő.

Az egyéves csapatszolgálat után áthelyezték a Honvédelmi Minisztérium 3/a (tüzérségi) osztályához, ahol osztályvezető-helyettesi beosztásban szolgált.⁶² Minisztériumi szolgálata alatt I. világháborús érdemei alapján a kormányzó 1934. június 3-án vitézzé avatta,⁶³ augusztus 5-én a m. kir. Honvédség érdekében teljesített kiváló szolgálataiért a Kormányzói Dicsérő Elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Bronzéremmel (Signum Laudis) tüntették ki. Karácsony László részére a kítüntetést – mivel békebeli tevékenységéért kapta – a piros-fehér szegélyű zöld (béke) szalagon adományozták. Még ugyanebben az évben 20 éves katonai szolgálati idejére való tekintettel megkapta a Tiszti Katonai Szolgálati Jel III. osztályát.⁶⁴ 1935. május 1-jén vezérkari szolgálatot teljesítő tisztként őrnaggyá nevezte ki az államfő.⁶⁵

A Honvédelmi Minisztérium 3/a osztályának osztályvezető-helyetteseként tagja volt annak a delegációnak, amely 1936 áprilisában német tüzérségi lőszeres szállításról tárgyalt Berlinben.⁶⁶ Ebben az évben még egyszer járt Németországban tüzérségi eszközök beszerzése ügyében, de mindkét esetben csak bizottsági tag volt.⁶⁷

Minisztériumi szolgálatát követően, 1936 és 1938 között Szegeden, az ottani 5. vegyesdandár parancsnokságán az anyagi osztály vezetője volt.⁶⁸ Hivatali teendői mellett az I. világháború után Kolozsvárról Szegedre átköltöztetett Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen ő tartotta a *Korszerű honvédelmi ismeretek* című tantárgy előadásait.⁶⁹

Katonai attasé Párizsban, Vichyben

Szegedi szolgálatát követően, mint arra alkalmas vezérkari tisztet, kiszemelték a franciaországi magyar katonai attasé állásának betöltésére. Mielőtt leendő posztjára kinevezték volna, 1938 első felében, Párizsban nyelvtanfolyamon vett részt. Augusztus 20-ától a kinevezéséig a 2. vkf. osztályára vezényelték felkészítés céljából.⁷⁰ Az államfő november 1-jével vezérkari alezredessé nevezte ki.⁷¹ Katona-diplomataként 1938.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-73197 006. tif-8.

⁶³ MNL OL P 347 I No. 17.

⁶⁴ HL Akvi 1894/891.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-73197 037. tif-41.

⁶⁷ Uo. 005. tif-7.

⁶⁸ Uo. 006. tif-8. és HL Akvi 1894/891.

⁶⁹ *Haraszi – Kovács – Szita* 2007. 517. o.

⁷⁰ HL Akvi 1894/891. – A Honvéd Vezérkaron belül a 2. vkf. osztályhoz tartoztak a hírszerzés és a kémelhárítás ügyei, s általában minden külfölddel kapcsolatos katonai feladat, így a katonai attasék tevékenységének irányítása is. A katonai attasék feladata a fogadó ország katonai vezetésével és a más nemzetbeli attasékollégákkal való kapcsolattartás, valamint a fogadó ország – esetleg más nemzetek – katonai, politikai, gazdasági helyzetéről legális és – ha lehet – illegális úton való információk gyűjtése, elemzése és továbbítása a 2. vkf. osztálynak.

⁷¹ Rangnapját 1940-ben 1937. november 1-jére módosították. HL Akvi 1894/891.

október 1-jétől 1942. december 1-jéig a párizsi, majd vichyi⁷² magyar katonai attasé hivatalát töltötte be,⁷³ és feladatainak megfelelően hírszerző tevékenységet is végzett. Franciaországi szolgálati ideje alatt rövid ideig ellátta a berni és a madridi katonai attasé teendőit is párizsi, illetve vichyi székhellyel. A II. világháború kitörése miatt Svájc politikai jelentősége megnőtt, ezért a magyar hadvezetés szükségesnek látta egy állandó jelenléttel bíró katonai attasé beosztását Bernben, így Karátsony Lászlót e szolgálati feladata alól 1939. november 1-jével⁷⁴ felmentették.⁷⁵ A madridi katonai attasé teendőit 1940. május 1-jétől látta el⁷⁶ hazatéréséig. Az akkori külügyi és katonai szabályzók alapján katonai attaséként mellérendelt viszonyban állt a követtel.⁷⁷ Párizsban az 5. rue Laurent-Pichat címen bérelt egy lakást,⁷⁸ melyet csak a hazaindulásakor mondott fel. Tevékenységét a francia kémelhárítás nácizmusra hajlamosnak jellemezte, és egyben nemkívánatos elemnek bélyegezték.⁷⁹ A halála után készült, más ügyben folyt tanúkihallgatási jegyzőkönyvben az szerepel, hogy volt, akit beszervezett Vichyben.⁸⁰

A vichyi időszakáról több információ ismeretes. Amikor odakerült, egy kastélyt bérelt: a Chateau de Fontorte-ban rendezte be a rezidenciáját.⁸¹ Az itt töltött időszakban többször találkozott az államfői tisztséget betöltő Pétain⁸² marsallal, aki hetenként fogadást tartott a Vichybe akkreditált diplomatáknak.⁸³

Karátsony katonai attaséi tevékenységével kapcsolatban jelentések nem találhatók a Hadtörténelmi Levéltárban.⁸⁴ Szolgálati idejéből csak az 1939 és 1941 közötti időszakból maradt fent jelentés és távirat, melyek a Magyar Nemzeti Levéltárban

⁷² Az 1940-ben kötött német–francia fegyverszüneti szerződés szerint Franciaország 2/5-e névleg francia fennhatóság alatt maradt, amelynek központját egy Vichy nevű furdővárosban alakították ki. Itt székelt a terület felett elvileg rendelkező bábkormány és az államfő, az I. világháborús hős, Pétain marsall. A vichyi kormányt elismerő államok – többnyire Németország szövetségeseinek – katonai attaséi is ide helyezték át Párizsból a székhelyüket.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-73197 003. tif-5.

⁷⁴ HL Akvi 1894/891.

⁷⁵ HL HM 1939. eln. B./49202.

⁷⁶ HL Akvi 1894/891.

⁷⁷ *Kaszvár* 1998. 105. o.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-73197 003. tif-5.

⁷⁹ *Kaszvár* 1998. 442. o.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11541/1/46.

⁸¹ *Kaszvár* 1998. 78. o.

⁸² Henri Philippe Benoni Omer Joseph Pétain (1856–1951), Franciaország marsallja. Az első világháború egyik leghíresebb hadvezére, 1917–18-ban a francia hadsereg főparancsnoka. A két világháború között is fontos tisztségeket töltött be a hadseregben. 1939-ben spanyolországi nagykövetté nevezték ki, de Franciaország megtámadása után Paul Reynaud miniszterelnök hazarendelte. Ellenezte a háború folytatását, a megoldást a mielőbbi békekötésben látta. Reynaud lemondását követően 1940. június 16-ától ő lett a miniszterelnök. Június 22-én fegyverszünetet kötött a németekkel, ezután 1944-ig Vichy-Franciaország államfője volt.

⁸³ *Kaszvár* 1998. 86. o.

⁸⁴ A 2. vkf. osztály iratainak egy részét Magyarország 1944. márciusi megszállásakor maguk a munkatársak semmisítették meg, más részük bizonyára német kézre került. Ezeknek, valamint egyéb, a magyarok birtokában maradt dokumentumoknak a sorsa ismeretlen, nagy valószínűséggel a háború folyamán elpusztultak.

kutathatók.⁸⁵ Ezek mindegyike a 2. vkf. osztályának címezve készült. Munkájának megítélése, valamint a későbbi büntetőeljárás szempontjából a jelentéseket összességükben kell értékelni, közülük nem szabad kiemelni semmilyen szempontból egyet, kettőt, párat. A jelentések a katonai helyzetértékeléseken túl tartalmaznak információt, adatot a francia társadalomra, gazdaságra vonatkozóan is, emellett kiterjednek a francia hadiipar állapotára, a katonák felszereltségére, elhelyezésére, elhelyezkedésére, a hadianyagra, fegyverekre, lovakra, repülőgép-alkatrészek beszerzésével kapcsolatos szerződésekre is. Továbbá Karácsony készített jelentéseket a II. világháború kitörése után Franciaországba küldött brit expedíciós hadseregére, valamint a Franciaországban élő németellenes emigránsokból szerveződő osztrák és lengyel légiókra, illetve a Kossuth gárdára⁸⁶ vonatkozólag is. Ezekből látható, hogy igen széleskörűek voltak a beszerzett adatai. Több alkalommal hivatkozott jelentéseiben arra, hogy az adott értesülés a francia kormány közeléből érkezett, vagy más katonai attaséktól származott, egyes esetekben saját informátort említ hírforrásként. A kapott híreket nem mérlegelte fontosság szerint, de a jelentéseiben kifejti saját álláspontját, és egyben megerősíti vagy gyengíti a beszerzett információk ténszerűségét. A döntéshozókat folyamatosan tájékoztatta arról is, hogy a magyar diplomácia egyes lépései milyen visszhangra találtak a külföldi diplomáciában. Jelentéseiben tömören, lényegre törően fogalmaz. Más államok katonai attaséitól kapott tájékoztatások hitelességét nem lehet ellenőrizni, nem is ez a szándék, de ezekből úgy tűnik, hogy a katonai attasék megbíztak benne. Volt, akivel közülük baráti kapcsolatot ápolt. A tudomására jutottakat Karácsony az informátor személy szövetségi hovatartozásának figyelembevételével nélkül küldte meg Magyarországra.

Kiemelendő a jelentéseivel kapcsolatban az is, hogy jelezte a magyar diplomáciának: a nemzetközi vélekedés szerint a második bécsi döntés után a német befolyás Magyarországon erősödni fog. Vichyi szolgálata idején, amikor különböző okokból Párizsban járt, minden esetben jelentést tett az ott tapasztaltakról, a német megszálló erők-nél szolgáló tiszt ismerősei által elmondottakról. Beszámolt egyúttal a német–francia, német–olasz kapcsolatokról is. Tájékoztatta a magyar döntéshozókat, hogy már 1941 nyarán felmerült diplomáciai körökben az az álláspont, miszerint Németország elvesztette a háborút. Japánnak az Egyesült Államok elleni támadási szándékát 5 hónappal korábban jelezte, és feltérképezte a német hadsereg Franciaországban állomásozó erőinek létszámát, erejét, elhelyezkedését. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a Szovjetunió abban bízik, Németország a nyugati hadjárata során meggyengül, és akkor számára könnyebben legyőzhetővé válik. Jelentései ismeretében Karácsonyt jogosan tartották

⁸⁵ A katonai attasék jelentéseinek nem kimondottan katonai hírszerzői részét a Külügyminisztériumnak is megküldték. Ezek maradtak fenn a Nemzeti Levéltárban, a külügyi irattárat ugyanis nem érte akkora pusztítás, mint a katonait.

⁸⁶ Valószínűleg franciaországi magyar antifasiszta emigránsokból szervezett alakulat. Pontosabb adatokat eddig nem sikerült fellelni róla.

jó hírszerzőnek, értékes tisztnek. Teljesítményével elégedettek voltak, erre utal, hogy 1939-ben a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével is kitüntették.⁸⁷

Karátsony hírszerzői munkájára, az általa küldött jelentésekre az 1951-ben ellene indított eljárásban a kihallgatója és vádlói elfogultan, az általuk megfogalmazott háborús bűnvádak sikeres bizonyítása érdekében hivatkoztak, mit sem törődve tevékenysége szakmaiságával. Olyan tények szerepelnek a későbbi kihallgatásokról készített jelentésekben, melyek Karátsony Lászlótól a vizsgálat idején nem hangzottak el. Nemcsak a hírszerzői jelentések tartalmára hivatkoznak, hanem azt is leírják, milyen rendszerességgel, milyen formában küldte azokat, ebből látszik, hogy a jelentések tartalmi része (ha nem is az egész) már a kihallgatás megkezdése előtt elkészült.

Andorka Rudolf, a 2. vkf. osztályvezetője visszaemlékezésében,⁸⁸ valamint a későbbi kihallgatásán⁸⁹ nagyra értékelte az 1939. február 22-én tartott katonai attaséi értekezleten Karátsony által elmondottakat. Még az év tavaszán Karátsony segítséget nyújtott egy magyar filmesnek argentin vízum megszerzéséhez.⁹⁰ Július 13-án jelen volt a Magyar Cserkész Szövetség párizsi megemlékezésénél,⁹¹ majd részt vett az augusztus 20-ai alkalmából rendezett szentmisén a Notre-Dame-székesegyházban – erről az eseményről származik az egyetlen egyenruhás fényképe.⁹²

1939. augusztus 29-én 25 éves katonai szolgálati ideje után megkapta a hivatásos állományú tisztek számára rendszeresített Tiszti Szolgálati Jel II.A fokozatát.

1940 januárjában 1000 frankot ajánlott fel a finnek támogatására, azok megsegítésére, akik a téli háború miatt szükségét szenvedtek.⁹³ 1940. december 19-én Berlinben személyesen tárgyalt a német hírszerzés magas rangú tisztjével, Franz Eccard von Bentivegnivel,⁹⁴ akinek kijelentette, hogy híryanagot közvetlenül nem adhat át.⁹⁵ 1941-ben megkapta az Erdélyi Emlékérem kitüntetését⁹⁶ (az átadás pontos ideje ismeretlen).

⁸⁷ HL Akvi 1894/891.

⁸⁸ *Andorka* 1978. 106. o. – Andorka (1927-ig Fleischhacker) Rezső (Rudolf) (1892–1961) vitéz, hivatásos katonatiszt, tábornok. Vezérkari ezredesként 1937. augusztus 1. és 1939. között állt a 2. vkf. osztály élén. 1939. május 8-ától 1941-ig madridi követként tevékenykedett. Színes, felfelé ívelő katonai pályája 1941-ben ért véget, amikor német nyomásra visszahívták madridi követi beosztásából, és nyugdíjazták. A németek 1944. március 22-én letartóztatták az angolszász irányú ellenállásban való részvételért, majd a mauthauseni koncentrációs táborba deportálták. A tábort 1945 májusában az amerikai csapatok felszabadították. 1950-ben ismét letartóztatták, Kistarcsára internálták, ahonnan 1954-ben szabadult. Naplója forrásul szolgált munkámhoz.

⁸⁹ Andorka kihallgatási jegyzőkönyve. ABTL 3.1.9. V-73197 020. tif-24.

⁹⁰ *Szász* 1989. 68. o.

⁹¹ MNL OL K 428a 445-1939.07.14.

⁹² *La Tribune de l'Aube et de la Haute Marne*, 1939. augusztus 26. (16276. sz.) 1. o. <https://www.retro-news.fr/journal/la-tribune-de-laube/26-aug-1939/1217/3197235/1> (A letöltés időpontja: 2022. november 15.)

⁹³ *Gazette de Biarritz*, 1940. január 4. (9643. sz.) 1. o. <https://www.retronews.fr/journal/gazette-de-bayonne-de-biarritz-et-du-pays-basque/4-janvier-1940/343/1258633/1> (A letöltés időpontja: 2022. november 15.)

⁹⁴ Nevezetről közelebbi adatokat nem sikerült fellelni.

⁹⁵ HL HB 091/1951 45. o.

⁹⁶ HL Akvi 1894/891.

1941 januárjában, Budapesten Günther Krappe német katonai attasé lakásán volt egy fogadáson, amikor vendéglátója ittasan a magyar felső vezetést szidta. Erről jelentést tett a 2. vkf. osztály vezetőjének.⁹⁷

1941. szeptember 7-én – a rádión küldött rejtjelezett üzenetek bemérésének megakadályozására – Svájcból rádiókészüléket vitt a vichyi szállására.⁹⁸ Szeptember 18-án indult Párizsba félhivatalos útra, mely alkalomból látogatást tett a párizsi megszálló erők vezérkaránál.⁹⁹

1941 őszén segédtisztjét, Kasznár Károlyt¹⁰⁰ két esetben az Atlanti fal kiépítésével, a partraszállásra vonatkozó adatok beszerzésével kapcsolatban információszerző útra küldte. A második út után négyszemközt elmondta a segédtisztjének, hogy a németek megsemmisítő fegyverek előállításán dolgoznak, amelyek az ő javukra fordítják a háború menetét.¹⁰¹ E segédtisztjével baráti viszony alakult ki, aki visszaemlékezésében folyamatosan bátyámnak nevezi korábbi felettesét.

November 15-én Vichyben részt vett Huntziger¹⁰² tábornok, a Vichy-kormány hadügyminisztere temetésén.¹⁰³ December 6-án Magyarországra utazott¹⁰⁴ szabadságra, valamint az 1942. január közepén tartott vezérkari megbeszélésre, ahol beszámolt az Atlanti fal építésével kapcsolatban beszerzett információkról, továbbá ezen utazás során külön találkozott a 2. vkf. osztály vezetőjével, Ujszászy Istvánnal¹⁰⁵. A 2. vkf. osztály korábbi vezetője, Andorka Rudolf visszaemlékezésében 1942. január 19-ei találkozásuk kapcsán úgy ír Karácsony Lászlóról, hogy „ronda nyilas”, és undorral jött el tőle.¹⁰⁶ Érdekeség, hogy a volt osztályvezető e találkozásról nem tett említést későbbi ÁVH-s kihallgatásán, holott az Államvédelmi Hatóság eljárása Karácsony László nyilas, fasiszta beállítottságának bizonyítására irányult.

Karácsony László 1942. február 5-én Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetésben részesült.¹⁰⁷

⁹⁷ *Haraszi – Kovács – Szita* 2007. 325. o.

⁹⁸ *Kasznár* 1998. 85. o.

⁹⁹ Uo. 92. o.

¹⁰⁰ Kasznár Károly (1915–2004) eredetileg a Magyar Általános Hitelbanknál vezérigazgatói másodtitkár volt. A tartalékos tiszti vizsga után került berendelésre a 2. vkf. osztályra. 1941 és 1946 között a vichyi magyar követségen a katonai attasé segédtisztje, ezt követően Brazíliába települt, ott is hunyt el.

¹⁰¹ *Kasznár* 1998. 151. o.

¹⁰² Huntziger, Charles Louis (1870–1941), francia tábornok, a francia Hadügyminisztérium Gyarmati Csapatok Igazgatósága 1. irodájának vezetője, a francia megszálló erők parancsnoka Kínában, a braziliai francia katonai misszió vezetője, a francia Legfelsőbb Haditanács tagja; 1940-ben a francia fegyverszüneti bizottság vezetője, Vichy hadügyi államtitkár, a Vichy-féle szárazföldi erők főparancsnoka, végül a Vichy-kormány hadügyminisztere. Repülő-szerencsétlenségben hunyt el.

¹⁰³ MNL OL K 428a 502-1941.11.16.

¹⁰⁴ *Kasznár* 1998. 158. o.

¹⁰⁵ Ujszászy István (1894–1948?), vezérőrnagy, ebben az időben a 2. vkf. osztály vezetője. Életrajzát lásd részletesen *Haraszi – Kovács – Szita* 2007. passim.

¹⁰⁶ *Andorka* 1978. 210. o.

¹⁰⁷ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1942. február 17. (7. sz.) 103. o. – A Nemzetvédelmi Keresztet 1940-ben alapították olyan személyek elismerésére, akik a Tanácsköztársaság, „a magyarországi kommunizmus

1942. február 24-én visszatért Vichybe.¹⁰⁸ A következő napokban az alábbi szavakkal mondta le a japán követtel való találkozását: „Ily egyoldalú, martalóc kormányok kiszolgálóival nem állok szóba”.¹⁰⁹ Segédtisztje visszaemlékezésében úgy jellemzi, hogy ebben az időben sok diplomatával tárgyalt, szerették, tisztelték őt. Előnyben részesítette a kastély kényelmét, szeretett feleségével sétálni a kastély parkjában, írt, olvasott, rádiót és gramofont hallgatott. Fegyelmezett ember benyomását keltette, aki pontosan, röviden, tömören, szűkszavúan fogalmazott.¹¹⁰ Az 1942. március 20-án segédtisztjével folytatott beszélgetés során elmondottakból megismerjük az aktuális szemléletét, miszerint a világkonfliktusban a németek igazát elismeri, különösen az oroszokkal szemben, de az angolokhoz húz, és szeretné, ha „hazánk megtalálná a velük való megértés útját”. A segédtisztjét – Budapestről Vichybe történő visszautazása során – ért német inzultussal kapcsolatban¹¹¹ az egyik Budapesten szolgáló vezérkari tisztet talpnyalónak, túlzottan németbarátnak minősítette, aki besúgott a német parancsnokságnak.¹¹²

1942. március 29-én Vichyből küldött levelet nagybátyjának, ebben örömmel írta, felettesei beleegyeztek, hogy szeptember 1-jével hazarendeljék. Az öröme nem tartott sokáig – folytatja –, mert a főnökétől kapott levélben az állt, hogy döntse el, maradna-e a háború végéig ebben a beosztásban, mert akkor visszavennék a vezérkarba,¹¹³ és erre az esetre a tábornoki rendfokozat elérését is kilátásba helyezte. Elképzelhető, hogy felettese, akivel jó kapcsolatot ápolt, azért javasolta neki a Franciaországban való maradást, mert már nem bízott a német győzelemben. Karátsony tartott attól, ha visszatartja az ajánlatot, visszatérése esetén Budapestről távoli szolgálati helyre vezénylik, és így nem lehet a családjával. Leírta azt is, hogy a nyugdíjkérelmét biztosan elutasítják a háború végéig. Maradása esetére úgy tervezte, hogy két lányát is kiviszi Vichybe.¹¹⁴

súlyos megpróbáltatásainak idején akár a hazántól elszakított és utóbb a Szent Koronához visszatért területeken az idegen megszállás nehéz éve alatt törhetetlen magyar hittel küzdöttek a hazánkat megcsonkító és a magyar nemzet gyengítésére törekvő erők ellen”. Karátsony László a Magyarországi Tanácsköztársasággal szembeni ellenforradalmi szervezkedésben és fegyveres fellépésben való részvételéért kapta a kitüntetést.

¹⁰⁸ *Kaszvár* 1981. 76. o.

¹⁰⁹ Uo. 176. o.

¹¹⁰ Uo. 177. o.

¹¹¹ Uo. 185. o. Karátsony László Budapestről Vichybe tartó segédtisztjét a hegyeshalmi határállomáson egy német őrnagy leszállította a vonatról a magyar „vezérkari parancsnokságnak” az Atlanti fallal kapcsolatban tett jelentése miatt.

¹¹² A tiszt nincs nevesítve a visszaemlékezésben.

¹¹³ 1940. szeptember 1-jével a vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek csoportjából áthelyezték a tüzerbiztek csoportjába, azonban attasészolgálat idejére vezérkari jellegét (valószínűleg a kettős paroli viselése) megtarthatta. (Bonhardt Attila, a HL volt igazgatója tájékoztatása.)

¹¹⁴ MNL OL P 347 XIV No. 1. 453. o.

1942. március 30-ával nevezte ki az államfő vezérkari ezredessé, 15. rangszámmal.¹¹⁵

1942 júniusában ellenséges tevékenység miatt feljelentette a svéd katonai attasét – aki az angolok szolgálatában állt – a német nagykövetnél.¹¹⁶ Ez év augusztusában elmondta segédtszjtjének – beavatva magánéletébe –, hogy vissza szeretne térni Magyarországra, valamint közölte a világpolitikáról kialakított véleményét is, miszerint a franciák időhúzó politikát folytatva várják, hogy az angolszászok megindítsák a felszabadító harcukat, és így a németek légi fölényüket elveszítve megoldhatatlan problémákkal kerülhetnek szembe. Hazatérési szándékát mind rádión kódolva, mind futárpostán jelezte a Honvéd Vezérkarnak. Év végére várta a hazarendelését, a háború után szeretett volna visszavonulni és gazdálkodni.¹¹⁷ Szeptemberben felmondta a Chateau de Fontorte kastély bérletét, és hazaindulásáig beköltözött a vichyi Hôtel des Ambassadeurs szállodába. Fennmaradt 1942. október 10-én Vichyben készült minősítése segédtszjtjéről, Kasznár Károly hadnagyról.¹¹⁸ Szintén október 10-én készülhetett Karátsonyról egy fénykép báró Bakách-Besseney György¹¹⁹ rendkívüli követ társaságában az Hôtel des Ambassadeurs teraszán.¹²⁰

Az 1942. október közepén Párizsban a segédtszjtjével folytatott kötetlen beszélgetésből megtudjuk, hogy szeretett volna író lenni, de a szülei lebeszéltek, a színészeket is nagyra tartotta, de a jövőt vészfelhősnek látta.¹²¹ Ekkor mondta fel a mindvégig fenntartott párizsi bérelt lakását. Sokat olvasott, könyvei jelentős részét a konzulátusnak adta hazaindulásakor.¹²² Október 25-én futárpostával kapta meg a hazarendelő parancsát, ami felvidította.¹²³ 1942. október 26-ai dátummal a 2. vkf. osztály korábbi vezetője a visszaemlékezésében megemlíti Karátsony László és Ujszászy ügyét¹²⁴ (ebben az időben Ujszászy István az Államvédelmi Központ¹²⁵ vezetője volt). Arra vonatkozólag, hogy ez közös ügyük lett volna, vagy külön-külön tettek valamit, nincs információ

¹¹⁵ HL AKVI 1894/891. – Ezredesi kinevezésének rangnapját 1943-ban, vezérőrnagyi előléptetésekor 1941. május 1-jére javították.

¹¹⁶ Faragó 1991. 531. o.

¹¹⁷ Kasznár 1998. 191. o.

¹¹⁸ Uo. 213. o.

¹¹⁹ Bakách-Besseney György (1892–1959), az I. világháborúban huszártisztként szolgált, később a Külügyminisztérium szolgálatába lépett. A római, majd a bécsi követség titkára, egyúttal a Külügyminisztérium Politikai Osztályának helyettes vezetője, később vezetője, majd követségi tanácsosa, Magyarország belgrádi, vichyi, berni követe. A II. világháború után az Amerikai Egyesült Államokban élt.

¹²⁰ *7 jours*, 1942. október 11. (100. sz.) 10. o.

¹²¹ Kasznár 1998. 199. o.

¹²² Uo. 199. o.

¹²³ Uo. 200. o.

¹²⁴ Andorka 1978. 264. o.

¹²⁵ Állambiztonsági csúcsszerv, amely a II. világháború alatt egy ideig a katonai elhárítás és a politikai nyomozó szervek munkáját országos hatáskörrel irányította. Fő tevékenységei közé tartozott a kül- és belföldről kezdeményezett olyan mozgalmakkal, szervezkedésekkel kapcsolatos nyomozások irányítása, amelyek az ország belső rendje ellen irányultak és sértették vagy veszélyeztették a honvédelem érdekeit.

a visszaemlékezésben. Karátsony a hazaindulása előtt, 1942. november 14-én fogadást tartott a baráti körének, ahová több követet, attasét meghívott.¹²⁶

2. kép: Vitéz hodosi Karátsony László és Bakách-Besseney György az Hôtel des Ambassadeur teraszán (7 jours, 1942. október 11. /100. sz./ 10. o.)¹²⁷

1942. november 23-án Karátsony Lászlót felmentették a katonai attasé beosztásából,¹²⁸ december 1-jei hatállyal.¹²⁹ Feltételezhető, hogy szolgálatával kapcsolatban több érdekes információ is lappanghat a francia katonai levéltárban, valamint a párizsi és vichyi székhellyel működő nagykövetségek diplomatáinak róla, illetve vele kapcsolatban készített jelentéseiben.

Miután hazatért Magyarországra, 1942. december 17. és 1943. április 1. között a fővárosi Vadászkiirt szállóban lakott, majd 1943. április 1. és 1944. július 28. között továbbra is Budapesten, az Aladár utca 14. szám alatt tartott fenn lakást.¹³⁰

Úgy látszik, Vichyben megtetszett neki a kastélyban lakás, és komolyan gondolta, hogy visszavonulása után gazdálkodni fog, mert 1943. január 17-én hirdetésben keresett 100 hold körüli birtokot Nógrád vármegyében.¹³¹ Egy 1951-ben felvett kihallgatási jegyzőkönyv¹³² szerint a nógrádi Borsosberényben rendelkezett földbirtokkal, de vásárlásra vonatkozó levéltári források egyelőre nem állnak rendelkezésre. Ugyanakkor a Vas vármegyei vönöcki kastélyt és a hozzá tartozó birtokot 1943. február 3-án vásárolta meg a Magyar Általános Hitelbank Rt. által nyújtott

¹²⁶ Kasznár 1998. 204. o.

¹²⁷ <https://www.retronews.fr/journal/7-jours/11-oct-1942/4568/5610460/9> (A letöltés időpontja: 2022. november 15.)

¹²⁸ *Külgügyi Közlöny*, 1942. december 15. (5. szám) 28. o.

¹²⁹ HL Akvi 1894/891.

¹³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-73197 003. tif-5.

¹³¹ *Köztelek*, 1943. január 17. (3. sz.) 67. o.

¹³² ÁBTL 3.1.9. V-73197 005. tif-7.

hitelből. Családja ez év tavaszán költözött a vidéki kastélyba.¹³³ A birtoknak Karátsony László 5/6-od, míg segédtsíztje 1/6-od részben volt a tulajdonosa (utóbbi 5000 svájci frank készpénzt kölcsönzött, s annak volt e birtokrész a fedezete).¹³⁴ Visszaemlékezésében a segédtsízt úgy fogalmazott, hogy Karátsony László a kastély vásárlása során hiszékenységét kihasználta.¹³⁵

1943. június 2-a előtt kelt levelében Karátsony azt írja Kasznárnak, hogy felesége és két lánya jól érzik magukat a vönöcki kastélyban.¹³⁶ A mai napig megtalálható a vönöcki evangélikus templomban az az olajfestmény,¹³⁷ amelyet Karátsony László az 1937-es párizsi világkiállításról hozott, majd a felesége a gyülekezetnek adományozta.¹³⁸ Karátsony korábban is adakozott az egyháznak. A Dunántúli Református Egyházkerület esperesi jelentése azon személyek között sorolja fel, akik 100 pengő vagy a fölötti adományban részesítették az egyházat 1940-ben.¹³⁹ Ugyanebben az évben a nagypeszeki református egyháznak úrasztali és szószéki terítőt ajándékozott 300 pengő értékben.¹⁴⁰

Hazaérkezése után, mint a külföldiekkel való érintkezésben nagy tapasztalattal rendelkező tisztet, a 2. vkf. osztályhoz osztották be, amelynek 1942. december 17-étől osztályvezető-helyettese lett. Ezt a beosztást 1943. június 1-jéig látta el, bár az 1951-es vallomása szerint csak ideiglenes megbízást kapott a vezetői tevékenység ellátására, és kizárólag adminisztratív ügyek tartoztak hozzá.¹⁴¹ Más forrásban úgy szerepel, hogy helyettesi minőségében tájékoztatva volt az osztály teljes működéséről, de főleg adminisztrációs ügyek irányítása hárult rá.¹⁴² Ez különösen fontos a kihallgatásai során vele szemben felhozott vádak miatt, mivel azokban többek között az szerepel, hogy hozzá tartozott a rejtjelező csoport, a diplomáciai rádió levelezése, a posta rejtjeles lehallgatása és megfejtése, a telefon-lehallgatások, valamint a laboratóriumi és műszaki ügyek (pl. robbanó babák).¹⁴³ Nagy az ellentmondás a valós munkakör és a vád között, hiszen az említett feladatokra külön alosztályok működtek. Érdekes momentum, hogy ebben a beosztásában elrendelte két Magyarországra szökött francia tiszt németeknek való

¹³³ Kasznár 1998. 231. o.

¹³⁴ Uo. 307. o.

¹³⁵ Uo. 443. o.

¹³⁶ Uo. 249. o.

¹³⁷ A festmény azt a jelenetet ábrázolja, amikor Jézust megfosztják ruháitól.

¹³⁸ Nagy 2012. 290. o.

¹³⁹ A Dunántúli Református Egyházkerület Jegyzőkönyve, 1940. november 27. 17. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Egyhazkerulet_Dunantuli_1940/?pg=318&layout=s&query=kar%C3%A1csony (A letöltés időpontja: 2022. április 15.)

¹⁴⁰ A Barsi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1940. július 16. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Egyhazmegye_Bars_1940-07/?pg=17&layout=s&query=kar%C3%A1csony (A letöltés időpontja: 2020. április 15.)

¹⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-73197 004. tif.-6. – 1951-ben az ellene folytatott eljárás során nyilvánvalóan igyekezett 1945 előtt betöltött állásaiban játszott szerepének jelentőségét csökkenteni.

¹⁴² Haraszi – Kovács – Szita 2007. 484. o.

¹⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-73197 039. tif.-43.

átadását Hegyeshalomnál 1943. április 24-én. Az esettel kapcsolatban Csataj Lajos¹⁴⁴ honvédelmi miniszter írásban úgy tájékoztatta Kállay Miklós¹⁴⁵ miniszterelnököt, hogy erre azért kerülhetett sor, mert Karátsony nem ismerte a francia hadifoglyokkal szembeni intézkedést.¹⁴⁶

Eredményes szolgálataiért 1943. május 20-án a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki.¹⁴⁷ Amikor megtudta, hogy a felmentett osztályvezető¹⁴⁸ helyére nem őt nevezik ki a 2. vkf. osztály élére, sértődötten felmentését kérte. Az újonnan kinevezett 2. vkf. osztályvezető, Kádár Gyula vezérkari ezredes szerint Karátsony László elismerően tehetséges vezérkari tiszt volt.¹⁴⁹

A vég kezdete

Eddig a pontig egy egyenesen felfelé ívelő karriert látunk. Hogy miért nem nevezték ki Karátsony Lászlót a 2. vkf. osztály élére, azt nem tudni. Elképzelhető, hogy németbarátság terén kompromittálódott, vagy a magyar diplomáciában bekövetkezett fordulat, a szövetségesekkel kezdett tárgyalások miatt az osztály vezetésében gyökeres változást kellett felmutatni. Mellőzésének legvalószínűbb oka, hogy Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke régi bizalmi emberét, Kádár Gyula vezérkari ezredest, a 6. vkf. (propaganda, nemzetbiztonsági és diverziós) osztályának vezetőjét kívánta erre a posztra helyezni.

Karátsony következő beosztása 1943. június 1-je és 1944. augusztus 1-je között a Honvédelmi Minisztérium III.¹⁵⁰ csoportfőnök helyettese volt. 1943 júliusában Vichy-beli segédtsíztjének küldött levelében írta, hogy a lakosság zúgolódásainak ellenére

¹⁴⁴ Csataj (Tuczentaller) Lajos (1886–1944), tüzértábornok, honvédelmi miniszter. A közös osztrák–magyar hadseregben törzskari, majd vezérkari tiszt. Harcolt az első világháborúban, 1919-ben a Vörös Hadsereg tagja volt. A két világháború között dandárparancsnok volt, és emellett különböző tüzériszkolákban tanított. A II. világháború kitérését követően szolgált a keleti fronton, 1941–42-ben a pécsi IV. hadtestet vezette, egy ideig a magyar 2. hadsereg parancsnoka volt. 1942 vége és 1943 közepe között a 3. hadsereget irányította. 1943. június 12. és 1944. október 16. között honvédelmi miniszter. A nyilas hatalomátvételt követően letartóztatták, átadták a Gestapónak. Novemberben feleségével együtt öngyilkosságot követett el.

¹⁴⁵ Kállay Miklós (1887–1967), politikus, miniszterelnök. Az eredetileg jogász végzettségű Kállay 1920-tól töltött be különböző politikai tisztségeket, 1932 és 1935 között földművelésügyi miniszter is volt. Az angolbarát politikus Horthy Miklós bizalmasának számított. 1942 márciusában lett miniszterelnök. Fokozatosan feladta elődje, Bárdossy László feltétlen németbarát vonalát, és titkos tárgyalásokat kezdeményezett az angolszász szövetségesekkel. Béketapogatásai, ún. „hintapolitikája” eredménytelen maradt, az ország német megszállásának másnapján a török követésre menekült, ahonnan november közepén távozott. Letartóztatták, később Mauthausenbe, majd Dachauba került.

¹⁴⁶ HL 1943. éln. ML 5592.

¹⁴⁷ *Közlöny – Személyes ügyek*, 1943. június 9. (25. sz.) 807. o.

¹⁴⁸ A 2. vkf. osztály vezetője 1942. augusztus 1. és 1943. augusztus 1. között Vasváry József ezredes (1943. február 1-jétől vezérőrnagy) volt.

¹⁴⁹ *Kádár* 1978. 545. o.

¹⁵⁰ Korabeli hivatalos elnevezése III. (anyagi) csoportfőnökség. *Szakály* 2015. 161. o.

a katonai vezetés optimista, pedig nincs rá alapja.¹⁵¹ Ez azt mutatja, hogy a véleménye 1941 őszéhez képest jelentősen megváltozott. Segédtisztjének visszaemlékezése szerint Karátsony következő, 1943 decemberében kelt levelében azt írta, hogy „eltűnt Ujszászy és Karády Kati; valószínűleg Dachauban vannak német kezelésben”.¹⁵² Kasznár a levél keltezését illetően tévedett, mert Ujszászy Istvánt és Karády Katalint a németek 1944. április 18-án tartóztatták le.¹⁵³

Az 1944-es év jól indult Karátsony László számára. A Honvédelmi Minisztérium III. csoportfőnök helyetteseként 1944. január 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő, azaz átkerült a tábornoki karba. Előléptetésének rangnapja 1943. augusztus 1-je (hivatalosan ekkortól számították a tábornokok állománycsoportjába való átkerülését, az akkor betöltött csoportfőnök-helyettesi állásába való kinevezésének időpontját).¹⁵⁴

1944 tavaszán, Budapest bombázásával kapcsolatos levelében így ír: „...volt hét, amikor többet ültünk a pincében, mintsem ágyban feküdtünk. Sokat szenvedett Kispest, Pesterzsébet, Soroksár, Csepel.”¹⁵⁵ Mint a Honvédelmi Minisztérium III. csoportfőnök helyettese, 1944. június 10-én részt vett a minisztériumban a német küldöttséggel folytatott fegyverzetegyesítési feladatok végrehajtásának megbeszélésén.¹⁵⁶ Itt fontos kiemelni a későbbi vádpont miatt, hogy a tárgyalást a honvédelmi miniszter vezette.¹⁵⁷ Június 18-án megjelent a Budapest I. kerületi Szilágyi Dezső téri református templomban, a kormányzó születésnapja alkalmából tartott ünnepi istentiszteleten.¹⁵⁸ Július 4-én a Vichy-beli segédtisztjének írt levelében szerepel, hogy augusztus második felében a szovjet frontra kerül, átveszi a 20. gyaloghadosztály¹⁵⁹ parancsnokságát¹⁶⁰ – erre azonban a hadi helyzet változása (a júliusi nagy szovjet támadás megindulása következtében újabb magyar hadosztályok mozgósítása) miatt végül nem került sor.

¹⁵¹ Kasznár 1998. 254. o.

¹⁵² Uo. 280. o. – Dachau koncentrációs tábor volt Németországban, amelynek egyik elkülönített altáborában a megszállt államok németellenes politikai vezetőit tartották fogva.

¹⁵³ Haraszi – Kovács – Szita 2007. 100. o.

¹⁵⁴ HL AKVI 1894/891. – Sajnos a kinevezési parancs nem maradt fenn. A Legfelsőbb előterjesztésekben kellene lennie, de csak a borítói van meg, a mellékletek (2 db) hiányoznak. Az iratot a borítóív szerint 1943. december 24-ével adták ki.

¹⁵⁵ Kasznár 1998. 280. o.

¹⁵⁶ 1944 júniusában Walter Buhle gyalogsági tábornok, a Német Véderő Fegyverzeti Hivatalának főnöke vezetésével német küldöttség tárgyalt Magyarországon. A megbeszélés tárgya a m. kir. Honvédség német fegyverekre való átállítása volt a nagyobb hatékonyság és a jobb együttműködés érdekében. Az erről szóló megállapodást, az úgynevezett Buhle-jegyzéket 1944. június 10-én írták alá. Karátsony László vezérőrnagy a III. (anyagi) csoportfőnök helyetteseként természetesen tagja volt a magyar delegációnak. (Bonhardt Attila, a HL volt igazgatója tájékoztatása.)

¹⁵⁷ Dombrády 1981. 187. o.

¹⁵⁸ MNL OL K 612a 299-1944.06.18.

¹⁵⁹ Az egri 20. gyaloghadosztály az adott időben a Kárpátok előterében harcolt a német I. páncéloshad-sereg alárendeltségében.

¹⁶⁰ Kasznár 1998. 307. o.

Irodából a frontra

Karátsony Lászlót végül nem az egri 20., hanem a komáromi 6. honvéd gyaloghadosztály élére nevezték ki 1944. augusztus 1-jén.¹⁶¹ A 6. gyaloghadosztályt a júliusi szovjet támadás idején mozgósították, és a 13. gyaloghadosztállyal együtt a III. hadtestparancsnokság vezetése alatt az Északkeleti-Kárpátokban harcoló magyar 1. hadsereg alárendeltségébe került. A hadosztály élcsapatai augusztus 1-jén rakodtak ki Ungvár és Csap körzetében, augusztus és november között az Árpád-állásban részt vettek a Kárpátok védelmében, illetve a felvidéki visszavonulás alatti halogató harcokban. Az alakulat maradványait novemberben más seregtestekhez osztották be.

A frontvonalra való megérkezés és október közepe között Karátsony tevékenységéről csak egy adat áll rendelkezésre: 1944. szeptember 25-én gyávaság vádjával írásbeli parancsban felmentette, majd őrizetbe vetette az alárendeltségébe tartozó 22. gyalogezred III. zászlóaljának parancsnokát. Az ügy – annak ellenére, hogy az eset hadműveleti területen történt – nem a tábori bíróságon, hanem a 6. gyaloghadosztály békeelhelyezése szerint illetékes székesfehérvári hadbíróságon folytatódott.¹⁶²

Ezzel szemben az 1944 október közepén Magyarországon beállott politikai fordulat¹⁶³ és ezt követően az 1. hadsereg arcvonalán megindult intenzív hadműveletek miatt a proklamációt megelőző napokról, valamint az utána következő két hét eseményeiről szóló jelentésekben többször is előfordul Karátsony László neve.

Az október 15-ét megelőző napokban Kéri Kálmán vezérkari ezredes, a Kárpátokban harcoló magyar 1. hadsereg vezérkari főnöke¹⁶⁴ azzal kapcsolatban kereste meg Karátsony László vezérőrnagyot, hogy egy váratlan esemény hatására hajlandó lenne-e

¹⁶¹ Szakály 2015. 161. o

¹⁶² ÁBTL 3.2.5. O-8-031/408.

¹⁶³ A Moszkvában már folyó titkos fegyverszüneti tárgyalásokra alapozva Horthy Miklós kormányzó 1944. október 15-én váratlanul rádiókiáltványban jelentette be fegyverszüneti szándékát. A proklamáció felkészületlenül érte a magyar hadvezetést és a honvédséget. Az eseményekre a németek reagáltak a leggyorsabban. Csapataikkal megszállták a budai Várat, a kormányzót lemondásra kényszerítették, és a III. Birodalom mellett továbbra is kitaró Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom vezetőjét, Szálasi Ferencet segítették hatalomra. A magyar haderő soraiban keletkezett zavart kihasználva a szovjet Vörös Hadsereg seregtestei támadást indítottak a Kárpátokban az Árpád-állást védő csapatok ellen, amelynek célja az Alföldön északkeleti irányban előretörő szovjet csapatokkal való egyesülés és ezzel az Erdélyből visszavonuló német 8., valamint magyar 2., illetve az Északkeleti-Kárpátokban álló magyar 1. hadsereg csapatainak bekerítése volt.

¹⁶⁴ Kéri Kálmán (1889–1994), hivatásos katonatiszt, vezérkari ezredes. Különböző beosztásokban szolgált a hadsereg állományában, volt pozsonyi attasé, de úgyszintén volt honvédelmi miniszter(ek) szárnysegédje. 1944. augusztus 16. és 1944. október 16. között a m. kir. 1. honvéd hadsereg vezérkari főnöke. A nyilas hatalomátvételtkor átállt a szovjetek oldalára, 1945 januárjában már az új Honvédelmi Minisztérium katonai főnöke volt. A II. világháború után lefoglták a szovjetek (akik szabadon engedték), majd 1949-ben a magyar hatóságok tartóztatták le, és internálták. Négy év börtönbüntetésre ítélték. A rendszerváltás után 1990 és 1994 között az országgyűlésben képviselő volt.

az I. hadsereg parancsnoksága közvetlen alárendeltségébe vonni csapatait. Karátsony válaszában hűségéről és együttműködéséről biztosította Kérit.¹⁶⁵

Az 1944. október 15-ei kormányzói proklamációval kapcsolatban Karátsony László erkölcsi-morális álláspontját illetően egyetlen hiteles forrásra támaszkodhatunk: Hollósy-Kuthy László altábornagynak,¹⁶⁶ a III. hadtest parancsnokának visszaemlékezésére. A proklamáció elhangzása után, délután Karátsony felkereste parancsnokát, és tájékoztatást kért a további teendőkről, de semmilyen parancsot nem kapott. Ekkor közölte parancsnokával, hogy nem nyilas érzelmű, de nem is oroszbarát, kijelentette, hogy az oroszokhoz történő átállás csak határozott, legfelsőbb parancsra történhet, egyben tájékoztatta előljáróját, hogy a kormányzói proklamáció zavart keltett a hadseregben.¹⁶⁷ Fontos megjegyezni, hogy a következő napokban a III. hadtestparancsnok utasításait követte. 1944. október 16-án délelőtt kiadott egy intézkedést Alsórosztokán (ma: Kosztrina Rosztoka, Ukrajna) az Árpád-állás visszavételére, egyben intézkedett a 6. gyaloghadosztállyal szomszédos 2. hegyidandár megerősítéséről.¹⁶⁸ Ugyanezen a napon áthelyezte harcálláspontját Csontos (ma: Kosztrina, Ukrajna) településre. A rábízott egységet nem hagyta magára, folyamatosan jelentette parancsnokának a kialakult helyzetet. Ebben az időszakban a Vörös Hadsereg két, átállásra felszólító levelet küldött Karátsony László – mint hadosztályparancsnok – részére, de ő mindkét esetben elutasította azt. A frontvonalon a leveleket áthozó parlamentereket vagy őrizetbe vetette, vagy nem fogadta, de tény, hogy életben maradtak.

A legintenzívebb harcok idején, 1944. október 19-én jelent meg a parancs, amely szerint Légoltalmi Jelvény kitüntetésben részesült.¹⁶⁹

1944. október 26-án a Kárpátaljai Kormányzóság ungvári (ma: Uzshorod, Ukrajna) épületében rendezte be harcálláspontját.¹⁷⁰ Ugyanezen a napon este közvetítette az előljárójától kapott parancsot, mely szerint a 2. hegyidandár 13. hegyivadász-zászlóaljának a feladata Ungvár védelme.¹⁷¹ Ezt az éjszakáját a III. hadtest parancsnokával közösen munkálkodva töltötte, annak harcálláspontján.¹⁷² Igyekeztek a szomszéd V. hadtesttel az összeköttetést felvenni, de ez nem sikerült. Ezen az éjszakán érkezett a parancs, hogy vegye át a parancsnokságot az V. hadtestnek a III. hadtest arcvonalszakaszába került

¹⁶⁵ Vigh 1984. 305. o. és HL TGy 2894. Kéri Kálmán. 41. o.

¹⁶⁶ Hollósy-Kuthy László (1896–1979), hivatásos katonatiszt, altábornagy. Az I. világháborúban műszaki tisztként szolgált, hadifogságából a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után tért haza. 1944. október 8-án nevezték ki a III. hadtest parancsnokává. 1944. október 31-éig egy felfelé ívelő katonai pályát látunk, ekkor német nyomásra leváltották beosztásából. Az ún. Tábornokok perében, 1950 augusztusában halálra, másodfokon életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Később szabadlábra helyezték.

¹⁶⁷ Hollósy-Kuthy 1992. 73. o. és *Uő* 1994. 126. o.

¹⁶⁸ Szabó 2002.

¹⁶⁹ *Közlöny*, 1944. október 19. (46. sz.) 944. o.

¹⁷⁰ Hollósy-Kuthy 1992. 79. o.

¹⁷¹ Fabinyi 1991. 154. o.

¹⁷² HL TGy 3.161. Rummy Lajos. 40. o.

harccsoportja felett.¹⁷³ Másnap, 1944. október 27-én 7 órakor parancsot kapott, hogy személyesen jelenjen meg a III. hadtest parancsnokságán, annak Karcsavára (ma: Krca-va, Szlovákia) áthelyezett álláspontján.¹⁷⁴ A hadtestparancsnok elrendelte az arcvonal visszavételét, valamint azt, hogy Ungvárt tartsa biztonságosan megszállva, csatlakozzon a 2. hegyidandárhoz, és létesítsen hídfőt az Ung déli partján. Az oroszok Ungvárbá történő betörése után azt a parancsot kapta, hogy az Ung folyó mögötti területen alakítson ki védelmi vonalat az ellenség előrenyomulásának megakadályozására. Ugyanezen a napon a III. hadtest parancsnoka utasította, hogy jelentkezzen nála Szobráncon (ma: Sobrance, Szlovákia). Odaérve Karátsony vezérőrnagy jelentést tett az alárendeltségébe tartozó egységekről, valamint az ellenség elhelyezkedéséről.¹⁷⁵ A délután folyamán ismét tájékoztatta a III. hadtest parancsnokát a saját és az ellenséges csapatok helyzetéről.¹⁷⁶ 1944. október 28-án délelőtt Nagymihályon (ma: Mihalovce, Szlovákia) tartózkodott, ahol azt a feladatot kapta, hogy a III. hadtest parancsnoksága alól német nyomásra felmentett Hollósy-Kuthy altábornagy távozása miatt a hadtestparancsnokság átadását előkészítse. Az átadás-átvétel során az új hadtestparancsnoknak, Vasváry József altábornagnak lakonikusan megjegyezte: „Sajnálak”.¹⁷⁷ Őt magát pedig az 1. hadsereg tisztí személyi tartálékába helyezték, és az arcvonaltól hátrairányították,¹⁷⁸ így került Kassára (ma: Košice, Szlovákia). Ezen a napon jelentette előljárójának, hogy az általa vezetett hadosztályt a német haderő főparancsnokságától érkezett közvetlen parancsal alárendelték a német parancsnokoknak.¹⁷⁹ A parancsnok nélkül maradt 6. hadosztály maradványait később a még harcoló magyar seregtestekbe osztották be.

Az Ung völgyétől történő visszavonulás idején a civil lakosság menekítésével kapcsolatos cselekedetéről Balogh István főlelkész visszaemlékezéséből szerezhetünk tudomást.¹⁸⁰ Erre az időszakra vonatkozik a hadosztály egyik hadbírójának, Kálmán Jánosnak a visszatekintése is, aki szerint egy esetben hívatta Karátsony vezérőrnagy, és közölte vele a véleményét a megszorodott öncsonkításokkal kapcsolatban: „Ez disznóság, nem igaz, hogy ők maguk csinálják.” A visszaemlékező szerint Karátsony járt Prágában, vélhetően a német parancsnokságon, valamint egy alkalommal elrendelte a tizedelést a galíciai frontvonalról történő visszaözönlő katonák miatt, de az elmaradt. A hadbíró megfenyegette az alábbi kijelentésével: „Jegyezze meg hadbíró

¹⁷³ HL A m. kir. Honvédség és Csendőrség csapatanyag, 1919–1945. 1. d. II. 1452. M. Kir. 1. Honvéd Hadsereg parancsnokság, III. Hadtest harctudósítása 1944. október 22. és 28. közötti időszakról. 6. o.

¹⁷⁴ *Hollósy-Kuthy* 1994. 127. o.

¹⁷⁵ HL A m. kir. Honvédség és Csendőrség csapatanyag, 1919–1945. 1. d. II. 1452. M. Kir. 1. Honvéd Hadsereg parancsnokság, III. Hadtest harctudósítása 1944. október 22. és 28. közötti időszakról. 8–10. o.

¹⁷⁶ *Hollósy-Kuthy* 1992. 82. o.

¹⁷⁷ HL TGy 3.161. Rummy Lajos. 44. o.

¹⁷⁸ Uo. 61. o.

¹⁷⁹ *Hollósy-Kuthy* 1992. 83. o.

¹⁸⁰ Balogh István tábóri főlelkész szóbeli visszaemlékezése. (Részlet Frigyesy Ágnes újságíró 2010-ben összeállított jegyzetéből.) <http://ilyenazempapom.2p.hu/articleGroups/emlekkepek/emlekkepek-balogh-istvan-tabori-lelkesz-kalvariajarol?subSiteId=1> (A letöltés időpontja: 2020. április 15.)

főhadnagy úr, a maga törvényeivel, amelyekre hivatkozik, kitörölheti a seggét! A törvény itt a fronton én vagyok, és ha nem lógott még hadbíró az akasztófán, akkor maga lesz az első, aki odakerül! Ezt a helyiséget [ami a hadbírószobát külön bunkere volt] nem hagyhatja el!” Tette mindezt állítólag a lovagkereszttel a nyakában. Ezt követően Karácsony vezérőrnagy tankon menekült a szovjet támadás gyűrűjéből.¹⁸¹

1944 őszén a visszavonulás során Abaújnádasd (ma: Trstené pri Hornáde, Szlovákia) területén jelentős létszámú honvédet zártak körbe a szovjet csapatok, akik felmentésére Karácsony önként jelentkezőket keresett. A mentőcsapatnak át kellett törnie a szovjet csapatok gyűrűjét, és segítenie kellett a bekerített alegységeket a kitörésben. A felmentő egység parancsnokának azt mondta: „Meggondoltad jól? A tét nagy, fakeszt – de ha élve megúszod, lovagkereszt jár az akcióért.”¹⁸² A mentőakció során folyamatos rádiókapcsolatban volt a vállalkozás parancsnokával, akivel írásos utasítást küldött a felmenteni szándékozott egység parancsnokának. Abban az szerepelt, hogy maradjanak együtt, és a hátrébb eső falvakba szorult egységeket is mentsék ki. Amikor azonban a mentőakció parancsnoka jelentette, hogy a szovjet túlerő miatt további falvakba nem tud előrenyomulni, Karácsony engedélyt adott a visszavonulásra.¹⁸³ A művelet során több száz honvéd szabadult ki a szovjet csapatok gyűrűjéből. ÁVH-s kihallgatásain nem került említésre a fenti parancsa, sem az, hogy annak eredményeként honvédek életét mentette meg.

Erre az időszakra vonatkozólag több forrás említi, hogy a nyilasok „megbízhatóságuk” alapján összeírták a honvédség magas rangú tisztjeit, tábornokait. Sajnos nincs adatunk arról, hogy ezen összeírás fennmaradt volna.¹⁸⁴

1944. október 31-étől december 15-éig Karácsony az 1. hadsereg parancsnokságának személyi tartálékába volt beosztva, ekkor Kassán tartózkodott.¹⁸⁵ Ezt a beosztást bírósági tárgyalásán, 1951-ben vizsgálati fogságként jellemezte.¹⁸⁶

Kapituláció a 16. gyaloghadosztály parancsnokaként

1944. december 15-én Karácsony Lászlót kinevezték a 16. gyaloghadosztály parancsnokává,¹⁸⁷ azonban a hivatalos dátum előtt, 14-én már hadosztályparancsnokként adott ki intézkedést a Sátoraljaújhely környéki reteszállások megszállására. Ebben az szerepel, hogy egy leventékből álló páncéltromboló szakaszt is beosztott a védelem megszervezésékor.¹⁸⁸

¹⁸¹ *Kő* 1991. 13. o. – Karácsony László a Magyar Érdemrend lovag-, valamint tisztikeresztjével is rendelkezett, ezeket azonban nem nyakban, hanem mellre tűzve viselték.

¹⁸² HL TGy 3.254. Darányi Dénes. 64. o.

¹⁸³ Uo. 67. o.

¹⁸⁴ *Vjgh* 1984. 194. o.

¹⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-73197 004. tif-6.

¹⁸⁶ HL BHB 091/1951 45. o. r.

¹⁸⁷ HL Akvi 1894/891.

¹⁸⁸ HL A m. kir. Honvédség és Csendőrség csapatanyag, 1919–1945. 9. d. II. 1652 M. kir. 16. gyaloghadosztály 4. o.

A háború utáni eljárások során a leventék beosztása nem került el a vádlók figyelmét. A következő napon kiadott egy intézkedést, melyben az úgynevezett „Rózsa reteszállás” elfoglalásáról rendelkezett.¹⁸⁹ Egy beosztottja – Illés Károly zászlóalj-, majd ezredparancsnok – egy testvérének szóló levelében teljesen passzív viselkedésének jellemezte Karátsonyt, akivel a következő hat hónapos szolgálati ideje alatt személyesen egyszer sem találkozott.¹⁹⁰ Karátsony mint hadosztályparancsnok részt vett az Illés elleni hadbírószági eljárásban, de abban nem született halálos ítélet.¹⁹¹ 1944. december 17-én a német hadvezetés ismét megváltoztatta a magyar csapatok alárendeltségi viszonyait, és a 16. hadosztályt a Heinrici-seregcsoport kötelékébe vonta.¹⁹² Karátsony december 24-én kelt hadosztályparancsnoksági parancsában szó szerint közli a honvédelmi miniszter rendelkezését az SS 25. (1. magyar) „Hunyadi” fegyveres-gránátoshadosztály¹⁹³ felállításáról.¹⁹⁴

1945. január 18-án megkezdték a magyar 1. hadsereg-parancsnokság csapatainak az arcvonalból való kivonását és átcsoportosítását Szlovákiából magyar területre. Azonban más hadosztályoktól eltérően, a 16. hadosztályt még átmenetileg sem sikerült kivonni a harcvezetéstől.¹⁹⁵ Ez azért kiemelten fontos, mert a Karátsony 1951-es kihallgatási jegyzőkönyve alapján készült jelentésekben, valamint a bírósági eljárás során terhére rótták fel, hogy a végsőkig kitartott a németek mellett.

Korábbi Vichy-beli segédtisztje a visszaemlékezésében említi, hogy Karátsony négyoldalal levelet írt feleségének 1945. január 30-án, a visszavonulás során Túróc-szentmártonból (ma: Martin, Szlovákia),¹⁹⁶ de ennek tartalma nem ismert.¹⁹⁷

¹⁸⁹ HL A m. kir. Honvédség és Csendőrség csapatanyag, 1919–1945. 9. d. II. 1652 M. kir. 16. gyaloghadosztály 7. o.

¹⁹⁰ HL TGy 3077. Illés Károly. 1. o.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² A Heinrici-seregcsoport a parancsnokáról, Gotthard Heinrici német vezérezredesről elnevezett német–magyar hadművelleti csoportosítás a német A Hadseregcsoport (1945. január 25-étől Közép Hadseregcsoport) jobbszárnyán és kötelékében. 1944. december 17-én állították fel, a Kárpátokból Szlovákia felé visszavonuló magyar 1. hadsereg átsorolásával a Dél Hadseregcsoport kötelékéből az A Hadseregcsoportba. Állományába a német 1. páncélos-hadsereg (parancsnoka Gotthard Heinrici vezérezredes) és a magyar 1. hadsereg tartozott. Részt vett az észak-magyarországi hadműveletekben, hosszabb ideig tanúsított kemény ellenállást Kassa és Eperjes térségében, ahonnan 1945. február közepére szorult ki Közép-Szlovákia irányába.

¹⁹³ Németül: 25. Waffen-Grenadierdivision der SS „Hunyadi“, ungarische Nr. 1. Ez a Waffen-SS rövid életű gránátos gyaloghadosztálya volt a második világháborúban. 1944 novemberében hozták létre, miután a németek megdöntötték Horthy Miklós kormányzó hatalmát. Nagyrészt a m. kir. Honvédség 13. honvéd gyaloghadosztálya állományából és nyilaskeresztes önkénteseiből állt. A hadosztály kiképzését és felszerelését a németek nem fejezték be. Kiképzőtáborából az előrenyomuló szovjet Vörös Hadsereg elől visszavonulva, 1945 májusában megadta magát az amerikai hadsereg csapatainak.

¹⁹⁴ HL A m. kir. Honvédség és Csendőrség csapatanyag, 1919–1945. 9. d. II. 1652 M. kir. 16. gyaloghadosztály 10. o.

¹⁹⁵ HL Békeelőkészítő csoport. 3. d. A/II/2 László (Lauckek) Dezső vezérezredes önéletrajza. 32. o.

¹⁹⁶ Uo. 307. o.

¹⁹⁷ Feleségét két gyermekükkel a Honvédelmi Minisztérium utasítására 1945. március végén Vönöckről Ausztriába, Innsbruck környékére menekítették. A háború után a kastélyt államosították, a majorsági épülettel és az erdőbirtokkal együtt. 1946. április 19-én Karátsony Lászlóné Tirol tartományból

Az előző beosztása mellett Karácsony vezérőrnagyot 1945. március 5-én kinevezték a Szlovákiában működő magyar alakulatok felett is rendelkező német harcsoport-parancsnokság mellett működő magyar összekötő törzs vezetőjének.¹⁹⁸ E törzsnek a harci cselekmények irányításában nem volt szerepe, magyar egységekkel közvetlenül nem rendelkezett.¹⁹⁹

1945. március második felében a honvédelmi miniszter egy póthadosztályt²⁰⁰ kivont az arcvonalból, de a 16. gyaloghadosztály továbbra is maradt a németek alárendeltségében.²⁰¹ Március 31-én Karácsony előjegyzési lapot készített egy beosztottjáról annak minősítéséhez²⁰² – sajnos az iraton helység nincs feltüntetve, így nem tudjuk, hol tartózkodott azokban a napokban. Április elején úgy rendelkezett, hogy a 46. gyalogezred élére új parancsnok kerüljön.²⁰³

Miután 1945. április 3-án a magyar 24. gyaloghadosztály zöme átállt a szovjetek oldalára, a németek megbízhatatlanság miatt a 16. hadosztály parancsnokságát alakulataival együtt kivonták a harcokból. Ekkor Karácsony vezérőrnagy közbenjárására a németek beleegyeztek abba, hogy a magyar csapatok a csehországi Kremsier (ma: Kroměříž), Prostejov, Vyskov térségébe bántódás nélkül elvonuljanak. Április végéig így egy 8–9000 fős állomány tudott összegyülekezni sértetlenül.²⁰⁴

Május elején Karácsony László a 16. gyaloghadosztály parancsnokaként felvette a kapcsolatot a helyi Cseh Nemzeti Bizottsággal és partizánparancsnokkal. A tárgyalások eredményeként a magyar alakulatokat azzal a feladattal bízták meg, hogy tartsák fenn a közrendet és akadályozzák meg a német erőszakoskodásokat. A 16. hadosztály a rábízott feladatot maradéktalanul teljesítette: az Orlov²⁰⁵ szovjet vezérőrnagy ejtőernyőseinek ellenőrzése alá tartozó Svratka (város Csehországban) körzetében a magyar egységek május 9-e után az átvonuló németek lefegyverzésében és a fegyveres SS-csapatok erőszakoskodásainak megakadályozásában vettek részt.²⁰⁶

levélben megkeresett egy, a vichy követségről ismert személyt, hogy segítsen gyerekeivel és anyjával Franciaországba utazni. 1946. május 15-én kapta meg a család a beutazási engedélyt a francia külügyminisztériumtól. Egy 1960. január 13-án készült jelentésben helytelenül szerepel, hogy Karácsony László édesanyja Franciaországban tartózkodott. ÁBTL 3.2-5- O-8-130/4. 190. o.

¹⁹⁸ Szakály 2015. 162. o.

¹⁹⁹ Pozsonyi 1977. 92. o.

²⁰⁰ A póthadosztályok a mozgósított csapattestek otthon maradt pótalakulataiból 1944 augusztusában felállított seregtestek voltak, amelyek hadrendi számként felállító hadtestük számát kapták azzal a különbséggel, hogy azt nem római, hanem arab számmal írták. A póthadosztályok mind létszám, mind a legénység minősége és képzettsége, mind pedig fegyverzet és felszerelés tekintetében messze elmaradtak a már korábban mozgósított sor- és tartalék hadosztályoktól.

²⁰¹ HL Békeelőkészítő csoport. 3. d. A/II/2 László (Laucek) Dezső vezérezredes önéletrajza. 33. o.

²⁰² A dokumentum Nyitray András tulajdona.

²⁰³ HL TGy 3075. Illés Károly. 14. o.

²⁰⁴ Pozsonyi 1977. 96. o. és HL TGy 2721. Dr. Kálmán Dániel. 303. o.

²⁰⁵ Az Orlov álnév volt – egyes helyeken Orloj formában –, valójában Nyikolaj Jemeljanovics Melnycsuk vezérőrnagyról van szó.

²⁰⁶ Pintér 1966. 15. o.

Pintér Zoltán Árpád egykori honvéd visszaemlékezésben az áll, hogy a hadosztály-törzs 1945. május 4-én a teplicei kastélyban kapitulált, és megemlíti Karátsony vezérőrnagyot is, miszerint ő írta alá a kapitulációs okmányt.²⁰⁷ A visszaemlékező tévedett, mivel Karátsony ebben az időben nem járt Teplicében, noha tárgyalások folytak a szovjet ejtőernyős parancsnoksággal. Május 5-én rangidős magyar parancsnokként írásbeli parancsot kapott Ferdinand Schörner német tábornagtól,²⁰⁸ hogy a 16. és a 24. hadosztály megmaradt erői átcsoportosításra kerülnek, és nekik kell biztosítani a német csapatok visszavonulását. Karátsony a futárral megüzente, hogy a parancsot végrehajtja,²⁰⁹ azonban ezt már nem állt szándékában megtenni. Ehelyett tovább folytatódott a tárgyalás május 6-án Blatná Hlinskán (város Csehországban) megbízottja, valamint Orlov vezérőrnagy között két okmány vonatkozásában. Az egyikben Karátsony vezérőrnagy elfogadja a feltétel nélküli kapitulációt, a másikban pedig a még megmaradt csapatokhoz küldendő parancsának szövege állt. A megállapodás értelmében másnap Karátsony Lászlónak meg kellett jelennie a partizánok svratkai parancsnokságán, és be kellett számolnia a fegyverletétel érdekében tett intézkedéseiről. Az e tárgyalás keretében 1945. május 7-én aláírt megállapodás többek között azt is tartalmazta, hogy a magyar parancsnokság és alakulatai önkéntesen csatlakoznak a szovjet és cseh csapatokhoz, és szovjet parancsnokság alatt teljesítenek szolgálatot. Ennek fejében a szovjetek biztosítják a harcok után a magyar csapatok Magyarországra történő visszairányítását.²¹⁰

1945. május 6-án Miřetinben (település Csehországban) a magyar csapatok 16. és 24. hadosztályainak megmaradt része megadta magát a felkelőknek. A m. kir. Honvédség nevében a megadásról szóló dokumentumot Karátsony László vezérőrnagy, a másik részről Nyikolaj Jemeljanovics Melnycsuk (alias Orlov) szovjet vezérőrnagy és Chimič partizánkapitány írták alá.²¹¹ Szintén ezen a napon Karátsony vezérőrnagy utasítására Litomyšlben (település Csehországban) megbeszélések kezdődtek a helyi nemzeti bizottsággal és a felkelőkkel,²¹² ennek alapján május 7-én 10 órakor elfogadták a Cseh Nemzeti Bizottsággal való együttműködésről szóló jegyzőkönyvet, amit a magyar hadsereg részéről Karátsony László vezérőrnagy, a Nemzeti Bizottság részéről pedig Vojtech Bohunovsky, Frantisek Pohl és Miloslav Balak írtak alá.²¹³

²⁰⁷ Pintér 2017. 73. o.

²⁰⁸ Ferdinand Schörner (1892–1973), tábornagy. Harcolt az első világháborúban. 1944-ben előbb a Dél-Ukrajnai Hadseregcsoport (*Heeresgruppe Südukraine*), majd az Észak Hadseregcsoport (*Heeresgruppe Nord*) parancsnoka. A háború végső fázisában a Központi Hadseregcsoport élén mindvégig hűséget és győzelmes befejezést ígért Hitlernek, aki utolsósóként őt emelte tábornagyi rangra, majd kinevezte a szárazföldi haderő (*Heer*) főparancsnokává.

²⁰⁹ HL VII-313-368. No. 52.

²¹⁰ Uo. No. 57.

²¹¹ <https://honved.estranky.cz/clanky/madarska-armada/clanky> (A letöltés időpontja: 2021. július 10. Időközben elérhetetlenné vált.)

²¹² Pozsonyi 1977. 126. o.

²¹³ Nyitray András szívevégekből. Az eredeti dokumentum megtalálható a Svitavy Megyei Levéltárban: ONV Litomyšl inv. c. 159. kart. 10/5.

Karátsony vezérőrnagy május 8-án délelőtt 10 órakor parancsban tudatta a térségben elhelyezett magyar alakulatok parancsnokságaival, hogy minden tekintetben átvette a parancsnokságot felettük. Megtiltotta a harcot a szovjetekkel szemben, egyben elrendelte, hogy az alakulatok kötelesek fegyverzetet, hadianyagot megőrizve leválni a németekről. Továbbá utasította őket az élelmiszerral való takarékoskodásra, valamint arra, hogy további eligazítás végett az általa kijelölt területet a lehető leggyorsabban kötelesek elérni.²¹⁴ Fennmaradt a Vörös Hadsereg svratkai parancsnokságának 1945. május 8-án kelt, Karátsony László vezérőrnagynak küldött válaszlevele, amelyben partizánokhoz történő átállás esetére teljes személyi és vagyonbiztonságot garantáltak!²¹⁵

Ezen a napon, május 8-án került aláírásra a feltétel nélküli kapitulációról szóló megállapodás is. A tárgyaláson részt vevő személyek visszaemlékezéseiből tudható, hogy Karátsony vezérőrnagy kezdetben nem mutatott nagy magabiztosságot. A megállapodást szovjet részről Himics (más források csehesen Chimičnek írik – lásd fentebb) százados, partizánkapitány, cseh részről Jan Vísek, a partizáncsoport parancsnoka írta alá. Ezt követően Karátsony László átadta a kardját és pisztolyát Jan Víseknek, aki később visszaszolgáltatta azokat.²¹⁶

1945. május 10-én Karátsony vezérőrnagynak a szovjet hadtestparancsnokság elrendelte, hogy a magyar csapatok fegyvereiket megtartva a németek őrzésére állítsanak fel két fogolytábor. Ezt a parancsot végre is hajtották.²¹⁷ Karátsony május 11-én 20 órakor adta ki az utolsó parancsát: valamennyi alakulat tegye le a fegyvert, amiket rakjanak autóra és hozzák el. A törzs, valamint az összes alakulat egy szovjet tiszt által megjelölt úton bevonult, ő megvárta a beérkezésüket.²¹⁸ Pozsonyi Tivadar visszaemlékezésében a hadifogságba esést megelőző utolsó napokról azt jegyezte fel, hogy a vezérőrnagy szomorú, kialvatlan volt, folyamatosan járkált a parancsnoki szobában, a parancsai halkak és bizonytalanok voltak. Halántékát nyomkodta, és azt ismételte, hogy „ez katasztrófa”.²¹⁹ Az 1945. május 12-ei fegyverletétel után Karátsony június 15-éig volt Svratkában, s a Jan Vísek által kiállított igazolással Magyarországra indult a megmaradt állománnyal.²²⁰ Ezzel szemben Magyarországra nem érkezett meg, de hogy a rájeci táborban²²¹ volt-e, az a hadifogoly-kartonjaiból nem derül ki. Elkülönítették a többi hadifogolytól, és a kihallgatását meg is kezdték.²²² Külön érdekesség,

²¹⁴ Pozsonyi 1977. 130. o.

²¹⁵ Harsányi 1966. 777. o.

²¹⁶ Pozsonyi 1977. 132. o.

²¹⁷ Gazi 1968. 151. o.

²¹⁸ Pozsonyi 1977. 138. o.

²¹⁹ HL VII-313-368. No. 51. o.

²²⁰ Pozsonyi 1977. 138. o.

²²¹ A Rájecet felszabadító Vörös Hadsereg a településen 1945. május 10-én hozott létre hadifogolytábor, amelyben mintegy 25 000 magyar katonát helyeztek el. Ebből 20 000 magyar a kastélyparkban kialakított táborban, míg további 5000 a helyi fürésztelepen kapott helyet.

²²² Darnóy 1982. 13. o.

hogyan Somogyi Mátyás úgy tudta, a szovjetek egy feljelentés alapján kivégezték még Csehország területén.²²³

Hadifogság

Hadifogoly-kartonja szerint Karátsony László 1945. május 12-én került szovjet hadifogságba Svratka településen.²²⁴ A nyilvántartásból megtudható, hogy melyik lágerekben tartották fogva, és mikor helyezték át egyikből a másikba. A Moszkva melletti krasznogorszki 27. számú táborból²²⁵ 1948. május 1-jén az Ivanovi területen lévő leznyevoi 48. számúba, majd innen tovább Voronyezsbe, a 82. számú táborba szállították.²²⁶ A 27. számú táborban csak addig tartották fogva a személyeket, amíg a szovjet hatóságoknak terve volt velük, vagy érdekükben állt, hogy az adott személyek jobb körülmények között raboskodjanak. Az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban (RGVA)²²⁷ található, a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság (GUPVI)²²⁸ által vezetett személyi kartonja csak a 48-as és a 82-es (ahonnan végül hazaszállították) táborokat tartalmazza.²²⁹ A levéltári forrásokból azonban kiderül, hogy máshol is megfordult.²³⁰ A táborok közül fontosság szempontjából kiemelkedik a 27. számú, mert innen vittek sok fogvatartottat a moszkvai Butrinka börtönbe kihallgatásra. Hogy Karátsony László is köztük volt-e, azt csak a nehezen kutatható moszkvai levéltárak adataiból lehetne megtudni. Az RGVA-ban őrzött személyi dossziéja nem volt kutatható 2023-ban, mivel ezen a „szigorúan titkos” minősítés szerepel. Így a múlt homályába vész, hogy amennyiben kihallgatták Moszkvában vagy a krasznogorszki táborban, arról tudtak-e a későbbi budapesti vallatói. 1945 végén feleségét a volt katonatársai arról értesítették, hogy Karátsonyt hadifogsága során a szovjetek agyonlőtték, mivel nem volt hajlandó kommunista-képző előadásokat

²²³ Magyar sorsok a Morvától nyugatra: Csehországi történések magyar krónikása. Somogyi Mátyással Kokes János beszélgetett. *Prágai Tükör*, 15. (2007) 5. sz. 15. o.

²²⁴ MNL OL X 10874.

²²⁵ A 27. számú, krasznogorszki táborban főleg az ellenséges hadseregek elfogott magasrangú tisztjeit, elsősorban tábornokait tartották – viszonylag jobb körülmények között – fogva. Itt folytak az akár több évig is elhúzódó kihallgatások. Ezek befejezése után emeltek vádat a háborús bűnösnek vélt tisztek ellen. Azokat, akiket e tárgyban nem találtak bűnösnek, továbbvitték más hadifogolytáborokba. Karátsony László esetében főleg a franciaországi attasészolgálat idején szerzett tapasztalatai, illetve a német felderítő szervekkel való kapcsolata érdekelhette a szovjet hatóságokat.

²²⁶ MNL OL X 10874.

²²⁷ Ruszkij Goszudarsztvenij Voennohisztorieszkij Arhiv (RGVA) – itt őrzik a szovjetunióbeli második világháborús hadifogolytáborok iratait, többek között a volt hadifoglyok – elhunytak és túlélők – személyi dossziéit.

²²⁸ Glavnoje Upravlenyje po gyelam Voennoplennih i Internyirovannih (GUPVI) – a Szovjetunióban létrehozott hadifogoly- és internálótáborok, illetve az internáltakból szervezett úgynevezett munkaszászolójak felügyeletét ellátó legfelsőbb szerv, amely 1939–1946 között a Belügyi Népbiztosság, 1946–1953 között a Belügyminisztérium alá tartozott.

²²⁹ Varga 2006. 570. o.

²³⁰ MNL OL X 10874.

tartani.²³¹ A krasznogorszki fogolytáborban valóban voltak ebben az időben antifasiszta képzések, ez lehetett az alapja a valótlan hírnek. 1947. január 9-én a Szovjetunió belügyminisztériuma hadifogolytáboraiiban lévő magyar tábornookról készült névjegyzékben szerepel Karátsony László.²³² 1950. október 21-én kelt az a GUPVI által készített névjegyzék, melyben felsorolják az egykori magyar hadsereg hazaküldésre kerülő tábornokait, köztük Karátsony Lászlót.²³³

Végjáték – ítélet

Az átállás esetére vonatkozó orosz írásbeli garancia ellenére Karátsony Lászlót több mint öt és fél év hadifogság után, 1950. december 8-án adták át szovjet kísérői a máramarosszigeti²³⁴ (ma: Sighetu Marmăției, Románia) 304. számú átadótáborban,²³⁵ ahonnan hazaszállították.²³⁶ Ebben az időben az utazás 7–10 napot vett igénybe Budapestig, ezért feltehető, hogy a Keleti pályaudvarról másokhoz hasonlóan őt is egyenesen a VIII. kerület Mosonyi utcai laktanyába vitték, ahol legkésőbb december 15-én megkezdődött a kihallgatása. Nagy valószínűséggel ekkor készült róla az utolsó fénykép.

1950. december 15-én már kérdőívet vettek fel a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (ÁVH) valamelyik épületében (nincs pontos adatunk arról, hogy melyik épületben zajlottak a kihallgatásai), ahol részletesen kellett válaszolnia mind a magánéleti, mind a szolgálati életére vonatkozó kérdésekre. Ebben az olvasható, hogy franciául és németül jól, míg oroszul gyengén beszélt,²³⁷ továbbá az is kiderül, hogy a német Vaskereszt I. és II. osztályát is megkapta. A kérdőívre annak felvétele után vélhetően az ÁVH állományából valaki ráírta, hogy az ügyben javaslat: kivizsgálás.²³⁸ Meg kell említeni, hogy a Katona Politikai Osztály már 1945. november 15-étől nyomozott többek között a 2. vkf. osztályvezetői és tagjai ellen, amit a később megalakult ÁVH folytatott. Karátsony hírszerző tevékenységére már hazaszállítása előtt, 1949. május végén próbált „bizonyítékot gyűjteni” Farkas László ÁVH-s ezredes²³⁹ egy másik személy kihallgatása során.²⁴⁰ A későbbiekben vele szemben megfogalmazott vádpontokkal ellentétben fontos leszögezni, hogy neve nem szerepel az igazságügyi miniszter által 1946. április 30-án készített hábo-

²³¹ *Kasznár* 1998. 443. o.

²³² *Varga* 2006. 360. o.

²³³ Uo. 472. o.

²³⁴ A Szovjetunióból érkező hadifoglyokat a szovjet kísérők itt adták át az otthoni hatóságok képviselőinek, és innen szállították tovább hazájukba. Az átadótábor valószínűleg azért volt Máramarosszigeten, mert itt találkozott a Szovjetunióból jövő széles nyomtávú vasút az európai szabványú, keskenyebb nyomtávú vasúthálózattal.

²³⁵ *Varga* 2006. 570. o.

²³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-73197 039. tif-43.

²³⁷ Uo. 003. tif-3.

²³⁸ Uo. 006. tif-8.

²³⁹ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárnak archontológia adatbázisában nem beazonosítható.

²⁴⁰ *Szász* 1989. 69. o.

rús főbűnösök névsorában.²⁴¹ Ugyanígy nem található meg az 1961 novemberében a BM II/5-b alosztálya által készített listán, melyen azon „horthysta” katonatisztek szerepelnek, akik vagy háborús illetve népellenes bűncselekményt követtek el, vagy 1945 utáni államellenes tevékenységért lettek felelősségre vonva.²⁴²

Ilyen előzmények után került sor Karátsony László őrizetbe vételére 1951. január 5-én Balogh ezredes²⁴³ utasítására.²⁴⁴ Komlós János²⁴⁵ ÁVH-s százados végezte a kihallgatását, és már 1951. január 8-án jelentést írt arról, hogy az őrizetes milyen cselekményeket ismert el. Fenntartással kell kezelni az elismert bűncselekményeket, mivel a kor kihallgatásaira igen jellemző volt, hogy enyhébb ítéletet vagy egyéb kedvezményt helyeztek kilátásba, ha az illető mindent beismer, másrészt a kihallgatást végző Komlós Jánosról tudható, hogy a beismerés kicsikarására széles repertoárral rendelkezett. A Komlós által készített jelentésben szerepel, hogy Karátsony többek között elismerte: 1930 és 1936 között több tárgyalást folytatott az osztrák és német féllal a Magyarországra Ausztrián keresztül történő fegyverszállítás ügyében.²⁴⁶ Ezzel kapcsolatban a bírósági tárgyalásán úgy nyilatkozott, hogy nincs tudomása arról, hogy az 1936-os berlini tárgyalás eredményeként megvalósult-e a páncéltörő ágyúk tervezett megvásárlása, de a lőszergyártás tekintetében nem tudtak megegyezni a német féllal.²⁴⁷ Meg kell említeni, hogy mindkét esetben csak tagja és nem vezetője volt a tárgyalódelegációnak. Kihallgatásán elismerte, hogy 1944. március 19-e után a német megszállás idején 10 000 lovat és egyéb felszerelést juttatott a németeknek.²⁴⁸ Ezzel szemben a bírósági tárgyalásán elmondta, hogy a honvédelmi miniszter utasítására a HM 5. (lóügyi) osztály intézkedett a lovak átadásáról.²⁴⁹ Azt is elismerte, hogy 1944 júliusa és november között több embert állított hadbíróság elé szökés miatt.²⁵⁰ Ezt a tényt több forrás is

²⁴¹ ÁBTL 4.1. 34. d. A-612.

²⁴² ÁBTL 4.1. 85. d. A-925/1.

²⁴³ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának archontológia adatbázisában nem beazonosítható.

²⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-73197 009. tif-12.

²⁴⁵ Komlós János (1922–1980), 1945-ben lépett be a rendőrség állományába, önként jelentkezett a politikai rendőrséghez. Később a szegedi Államvédelmi Osztályon dolgozott, majd 1949-ben visszakerült Budapestre, és a BM ÁVH Budakörnyéki Osztályának helyettes vezetője, augusztusban annak vezetője lett rendőr, majd 1950. január elejétől államvédelmi századosi rendfokozatban. Ugyanazon év februárjában az ÁVH Pécsi Osztályának vezetője, decemberben pedig már Budapesten az ÁVH Vizsgálati Főosztály kihallgató tisztje. Ezt követően elbocsájtásáig (1953. február) az ÁVH-n belül több beosztásban szolgált. Később színházigazgatóként, újságíróként, konferansziéként dolgozott.

²⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-73197 011. tif-15. – A jelzett időszakban a HM 3/a. osztályvezető-helyetteseként többek közt egyik feladata a tűzérési eszközök beszerzése volt a Honvédség számára.

²⁴⁷ HL BHB 091/1951. 14. o.

²⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-73197 012. tif-16. – Ebben az időben a HM III. csoportfőnök-helyettese volt. Beosztásában a HM anyagi ügyekkel foglalkozó osztályai, így az 5. (lóügyi) osztály tevékenységéért is felelt.

²⁴⁹ HL BHB 091/1951. 45. o.

²⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-73197 012. tif-16. – A m. kir. Honvédség Szolgálati Szabályzata szerint a hadművelési területen a parancsnokok kötelessége volt a gyávaság és a szökések megtorlása. Ez történhetett hadbírósgai tárgyalással, de válságos esetekben „azonnali felkoncolással”. Az ítéletekért az illetékes seregtestparancsnok felelt.

alátámasztja, de kivégzésre adott parancsra egyikben sem akadtam. A vádlók szerint ezenfelül 1944. december és 1945. március között a mai Szlovákia területén folyt harcok során hadbírószági ítélet alapján öt embert kivégeztetett.²⁵¹ A hadosztály fennmaradt iratai között nem találtam adatot a vallomásban szereplő kivégzésekre adott utasításra, pedig az egyik tanúvallomásban az szerepel, hogy az ítéletek végrehajtására adott utasítás a hadosztályparancsban megjelent.²⁵² Más levéltári források sem tesznek említést Mecenzéf (ma: Mdzev, Szlovákia) környéki kivégzésekre adott parancsról, noha Böszörményi János visszaemlékezése szerint 1944 karácsonyán Karátsony László Mecenzéf mellett, Stószon (ma: Stós, Szlovákia) tartózkodott.²⁵³ A Komlós János által lefolytatott tanúkihallgatások hol 2, hol 5, hol 16 ember kivégzéséről szólnak,²⁵⁴ de sem a kivégzettek neve, sem a kivégzés pontos helye, időpontja nem szerepel a jegyzőkönyvekben, mindvégig csak általánosságban említik a kivégzésre adott utasítást. Ezzel szemben a település halotti anyakönyvének tanúsága szerint Mecenzéfen 24 főt, köztük 8 magyart végeztek ki az adott időszakban.²⁵⁵ A levéltári forrásokban két fő kivégzésére van adat, de egyik esetben sem hadbírószág által hozott halálos ítélet végrehajtása történt. Az egyik személyt német őrkatonának, a másikat táborig csendőrök végezték ki.²⁵⁶ Ki kell emelni, hogy a táborig csendőrség a hadművelleti területen szinte kizárólagos hatalmat kapott.²⁵⁷ Tágon értelmezték az úgynevezett felkoncolási jogot, amely értelmében jogukban állt agyonlőni többek között a katonaszökevényeket is.²⁵⁸ A számok ellentmondása dacára Karátsony László halálos ítéletének indoklásában 5 fő kivégzését említi a bíró!²⁵⁹

Karátsony kihallgatása során felemlgették, hogy a nyilas vezérkari főnök, Brinzey György²⁶⁰ Kassa kiürítésekor (1944 őszén) összefogatta a 14 és 16 év közötti leventéket, akiknek Mecenzéf környékén kiképzést tartottak, és a szemlén több esetben megjelent Karátsony is, aki ráadásul leventékkel töltötte fel a fronton harcoló alakulatokat. Rudnokfürdőn (ma: Rudnik, Szlovákia) valóban volt egy kiképzőtábor, de nem találtam

²⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-73197 012. tif-16.

²⁵² Uo. 023. tif-27.

²⁵³ *Böszörményi* 1982. 543. o.

²⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-73197 025. tif-29.

²⁵⁵ Mecenzéf, Halotti anyakönyv, 1945. március 9-ei bejegyzés.

²⁵⁶ Sulyok Dezső tartalékos honvédtet 1944. december 21-én a német őrkatonának agyonlőtték, mert harmadik felszólításra sem állt meg. Kolumbár Géza honvédtet 1944. december 29-én táborig csendőrök végezték ki. (Számvéber Norbert, a HL igazgatójának tájékoztatása.)

²⁵⁷ *Hollós* 1971. 125. o.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-73197 048. tif-52.

²⁶⁰ Brinzey György (1902–1968), 1924 augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. 1927 és 1928 folyamán főhadnagyként a 4. huszárezredben szolgált. 1934. november 1-jével századossá léptették elő. 1944. július 16-ától az 1. hadsereg galíciai, majd kárpátokai hadművelete alatt rövid ideig a 16. gyaloghadosztály vezérkari főnöke volt. 1944. november 27-én nyugalmazott vezérkari századossá, egyben címzetes őrnaggyá léptették elő. A háború utolsó hónapjaiban az I. hadtestparancsnokság állományában szolgált.

adatot sem a szemlére, sem arra, hogy Karátsony László ott járt volna. A levéltárban és a korabeli magyar, a kassai és a dél-szlovákiai újságokban is megnéztem. Meg kell jegyezni azt is, hogy általában nem volt közvetlen kapcsolat a katonai parancsnokok és a helyi nyilas szervezetek között. Jellemző volt az is, hogy a nyilasok mind a katonai, mind a rendőrhatóságtól függetlenítték magukat, és önhatalmúan cselekedtek.²⁶¹

1951. február 5-ei ÁVH kihallgatási jegyzőkönyvében Várjon Andor állítja, hogy Karátsony László 1945 márciusában Zlinben (település Csehországban) katonaszökevények kivégzésére adott parancsot.²⁶² Levéltári forrás nem található arra vonatkozólag, hogy honvédeket végeztek ki ezen a településen, sem a megjelölt időpontban, sem máskor, az viszont tény, hogy a 24. gyaloghadosztály át nem állt seregstészei, valamint az 5. tartalék hadosztály és a 16. gyaloghadosztály csapatai tartózkodtak a fent említett időben Zlin környékén. A tanúvallomások jegyzőkönyveinek jellegzetes megfogalmazásaiból, baloldali terminológiára jellemző kijelentéseiből, a szó szerint meggyező fordulatokból nyilvánvaló, hogy valamilyen befolyásolás hatása alatt születtek. Például Hollósy-Kuthy László az ÁVH előtt tett tanúvallomása során németbarátnak nevezte Karátsonyt,²⁶³ aki szívesen szolgálta a német érdekeket. (Ekkor Hollósy már közel egy éve az ÁVH foglya, az első fokon kiszabott halálbüntetése után a másodfokú ítélet szerinti életfogytiglani börtönbüntetését töltötte a váci fegyházban.) Ezzel szemben Hollósy fentebb hivatkozott visszaemlékezésében sem nem orosz-, sem nem nyilasbarátként jellemzi Karátsony László vezérőrnagyot.

Az 1951. február 15-én készült tanúkihallgatási jegyzőkönyvből azt is megtudjuk, hogy Karátsony hírszerzési feladata a francia hadsereggel kapcsolatos kérdések feldeírására, a francia hadiiparra, a belpolitikai és gazdasági helyzet megfigyelésére, valamint a francia–angol és a francia–amerikai viszony fejlődésének megfigyelésére vonatkozott.²⁶⁴ Ezt a feladatát a fentmaradt jelentések alapján tényszerűen, objektíven látta el.

Az ÁVH-nál 1951. február 20-án készült gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvből²⁶⁵ említésre kerül, hogy francia becsületrenddel is kitüntették – amire levéltári forrást nem találtam –, és ismét a hírszerzői tevékenységét részletezik. Az ÁVH az ellene folytatott eljárás során több olyan személyt is kihallgatott tanúként, akik korábban szintén a 2. vkf. szolgálatában álltak. Ezek közül egyesek személyes szabadságukban korlátozva voltak, másoknak csontjukat törték a kihallgatásuk során, ezért a jegyzőkönyvek tartalmát fenntartással kell kezelni. A „terhelő” adatok mellett kivétel nélkül mindenki jó hírszerzőnek minősítette Karátsonyt, aki széles hálózatot tartott fenn. A 2. vkf. osztály vezetője, Ujszászy István vezérőrnagy 1948. szeptember 11-én készült feljegyzésében a németbarát, illetve nemzetiszocialista érzelmű tisztek között felsorolja egyebek

²⁶¹ *Teleki* 1974. 127. o.

²⁶² ÁBTL 3.1.9. V-73197 016. tif-20.

²⁶³ Uo. 018. tif-22.

²⁶⁴ Uo. 028. tif-32.

²⁶⁵ Uo. 035. tif-39.

mellett Karátsony Lászlót.²⁶⁶ Ujszászy ezen állítását is kételkedve kell fogadnunk, mert feljegyzését az ÁVH fogságában írta, és feltételezhető, hogy nyomásgyakorlás hatására tüntetett fel – későbbi eljárások lefolytatásához – egyes személyeket a nemzetiszocialisták felsorolásában. Ráadásul amikor Karátsony László a 2. vkf. osztály állományába került, annak vezetője nyíltan németellenes volt, viszont Ujszászy olyan személyt nem említ a feljegyzéseiben, akivel Karátsony szolgálati viszonya mellett üzleti kapcsolatban is állt. Ennek azért van kiemelt fontossága, mert a későbbi kihallgatásai során az ÁVH kizárólag a „fasiszta kötődésének, beállítottságának, Magyarország háborúba való belépésében játszott szerepének, a Vörös Hadsereg győzelmének késleltetésében végzett tevékenységének” bizonyítására törekedett. A Magyarország második világháborúba való belépésében játszott szerepére való hivatkozás a vádpontokban azért is érdekes, mert a hadba lépés előkészületeiben, tervezésében beosztásából fakadóan nem vehetett részt, ugyanis 1942 januárjában Joachim von Ribbentrop²⁶⁷ német külügyminiszter Horthy Miklós²⁶⁸ kormányzóval és Bárdossy László²⁶⁹ miniszterelnökkel folytatott tárgyalásán követelte az egész magyar hadsereg rendelkezésre bocsájtását.

Azzal is vádolták, hogy hírszerzési adatokat adott át a német felderítők részére. Itt tudni kell, hogy Ujszászy mint a 2. vkf. osztály vezetője egyeztetett a német szolgálattal az 1940., 1941., 1942. évi együttműködésről,²⁷⁰ különösen az Abwehrrel.²⁷¹ Tény, hogy Ujszászy adott át hírszerzési adatokat a németeknek. Karátsony segédtsíjtje későbbi visszaemlékezésében nem tesz arról említést, hogy előjárója információt adott

²⁶⁶ *Haraszi – Kovács – Szita* 2007. 422. o.

²⁶⁷ Joachim von Ribbentrop (1893–1946), német politikus. Az első világháborúban önkéntesként vett részt, majd rövid ideig attasé volt Isztambulban. 1932-től a náci párt tagja, Adolf Hitler külpolitikai szakértője. 1938 és 1945 között külügyminiszter, aki Németország külpolitikáját Hitler kívánalmai szerint alakította. A háború során megpróbálta rávenni országára szövetségeseit a minél szorosabb együttműködésre.

²⁶⁸ Horthy Miklós (1868–1957), tengerésztiszt, politikus. 1886-ban lett a hadiflotta tagja. 1909 és 1914 között Ferenc József szárnysegéde volt. Az első világháború alatt különböző hadihajókon szolgált. A hadműveletek során megmutatkozott rendkívüli parancsnoki tehetsége. A háború végén ellentengernagy rangban a Monarchia hadiflottájának utolsó parancsnoka. A Magyarországi Tanácsköztársaságot követően, 1920. március 1-jétől 1944. október 15-éig Magyarország kormányzója. Külpolitikájának alapvető célkitűzése a trianoni békeszerződés revíziója volt. Magyarország német megszállása után igen szűk mozgástere maradt, bár miután belátta, hogy ellenkező esetben nem kerülheti el a felelősségre vonást, leállította a zsidóság deportálását. Megpróbálta kivonni az országot a harci cselekményekből, de az 1944. október 15-ei kiugrási kísérlete nem sikerült, ezután átadta a hatalmat Szálasi Ferencnek. Ezt követően a németek, a háború után pedig az amerikai fogságába került.

²⁶⁹ Bárdossy László (1891–1946), politikus, különböző beosztásokban dolgozott, 1934-ben például bukaresti követ lett. 1941 elejétől Csáky István utódként külügyminiszter, Teleki Pál halála után miniszterelnök. Aktív németbarát politikát folytatott. 1941-ben az Országgyűlés hozzájárulása nélkül előbb a Szovjetuniónak, majd az Amerikai Egyesült Államoknak is hadat üzent. 1942 márciusában ellentétbe került Horthy Miklós kormányzóval, ezért lemondott. A háború után a népbíróság háborús bűnök miatt halálra ítélte, és kivégezték.

²⁷⁰ *Haraszi – Kovács – Szita* 2007. 80. o.

²⁷¹ A Wehrmacht hírszerző és elhárító szervezete 1920 és 1944 között.

volna át a német hírszerzők részére.²⁷² Karátsony kihallgatási jegyzőkönyvéből azt is megtudjuk, hogy a német hírszerzés magasrangú tisztjével, Franz Eccard von Ben-tivegnivel megállapodott, hogy a németeket Franciaországgal kapcsolatban érdeklő kérdésekkel külön meg fogják keresni.²⁷³ Személyes találkozásukon tájékoztatta Ben-tivegnit, hogy közvetlenül nem adhat át jelentéseket. A németek tudni akarták, hogy Spanyolország milyen módon tudja segíteni őket Gibraltár megtámadása esetén, valamint milyen lehetőségei lesznek Németország támogatására. Svájc tekintetében pedig az ország német vagy francia orientációjára voltak kíváncsiak.²⁷⁴ Ennek azért van jelentősége, mert tudni való, hogy a német hírszerzés főleg a lengyelekre, szovjetekre, jugoszlávokra vonatkozó hírszerzési adatok átadását várta el.²⁷⁵ Sajnos e kihallgatási jegyzőkönyv is magán viseli a kor demagóg jegyeit. Olyan frázisokat, kifejezéseket tulajdonít Karátsony Lászlónak, amelyek kifejezetten az '50-es évek kihallgatási jegyzőkönyveire jellemzőek, nem pedig egy 1920-as, 1930-as években aktív tiszt szóhasználatát tükrözik.

1951. március 1-jén készült Komlós János jelentése, melyben leírja, hogy Karátsony László bűncselekményeit saját beismerésén túl 5 tanúvallomás bizonyítja.²⁷⁶ A 10-50-579/1951. számú vizsgálati dossziéját 1951. március 2-án nyitották,²⁷⁷ és ügyét már március 8-án át is adták a katonai ügyészségnek.²⁷⁸ Komlós a vizsgálati dossziét március 10-én lezárta.²⁷⁹

Külön érdekesség, hogy Karátsony kihallgatásain nem került szóba, hogy a visszavonulás során civileket menekített, sem a cseh ellenállókkal történő együttműködése, sem a parancsa, melyben megtilt mindennemű erőszakos cselekményt a lakossággal és a felkelőkkel szemben,²⁸⁰ sem az öt és fél éves szovjet hadifogság, ezért a vizsgálat tárgyilagossága megkérdőjelezhető.

A Budapesti Központi Katonai Ügyészség 1951. március 10-én készült jelentésében az szerepel, hogy Karátsony László fenntartja az ÁVH által február 20-án felvett jegyzőkönyvben írtakat, és a vele szemben felsorakoztatott valamennyi cselekményben beismerte bűnösségét.²⁸¹ A katonai ügyész kihirdette az előzetes letartóztatásáról

²⁷² Kasznár 1998.

²⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-73197 038. tif-42.

²⁷⁴ Uo. 039. tif-43.

²⁷⁵ Haraszi – Kovács – Szita 2007. 80. o.

²⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-73197 049. tif-48.

²⁷⁷ Uo. 000. tif-1.

²⁷⁸ Uo. 045. tif-49.

²⁷⁹ Uo. 046. tif-50.

²⁸⁰ „firon”: Nemesak a „Moldvai erőd”. Honvédek a cseh ellenállásban. *Esti Hírlap*, 1977. július 15. (165. sz.) (oldalszámolás nélkül); ill. Honvédek a cseh ellenállásban. *Magyar Szó*, 1977. július 31. (208. sz.) 24. o.

²⁸¹ HL BHB 091/1951. 23. o.

szóló határozatot.²⁸² Az ügyészség növedéki jelentése szerint Karátsony Lászlót március 12-én vették át további megőrzésre. A jelentésben különös ismertető jelként említik, hogy nagyot hall, fogazata hiányos, valamint felsorolták a nála lévő tárgyakat.²⁸³ Hogy az említett ismertetőjelek a hadifogság vagy az ÁVH-s kihallgatása, esetleg a természetes öregedés számlájára írhatók-e, azt nem lehet tudni. Az ÁVH-n 1951. március 15-én készült kimutatás a 2. vkf. osztály szovjet hadifogságból hazaszállított volt tagjairól, akiket a Honvéd Ügyészségnek átadtak, s ezek között megtaláljuk Karátsony nevét.²⁸⁴ Az ügyészség április 2-án a Kü. XX. 079/1951. számú vádiratában folytatólagosan elkövetett háborús bűntett, valamint folytatólagosan elkövetett népellenes bűntett miatt vádat emelt ellene,²⁸⁵ és a vádiratot továbbították a Budapesti Katonai Törvényszékre, ahova április 23-án érkezett meg.²⁸⁶ Az első vádpontban szerepel, hogy a 16. hadosztály parancsnokaként eltúrte, hogy Brinzey György vezérkari őrnagy Kassa környékén összefogdosta a 14–16 év körüli leventéket, és kiképzésük után velük töltötte fel az arcvonalon szolgáló hadsereget.²⁸⁷

Az 1951. május 11-én lefolytatott I. fokú tárgyalás nyilvános volt. Karátsony László a korábbi kihallgatási jegyzőkönyvekben szereplőkkel ellentétben kijelentette, hogy dr. Hegyi József hadbíró nem utasította szigorú ítéletek meghozatalára, valamint a civil lakosságot nem használták fel távbeszélő-vezetékek őrzésére.²⁸⁸ A civil lakosságot érintő állítását a vád egyik tanúja igazolta!²⁸⁹ A vád másik tanúja ellentmondásba került korábbi vallomásával, itt a bírósági tárgyaláson azt állította, hogy nem tudja, az egyik esetben ki adott parancsot a katonák kivégzésére.²⁹⁰ A tárgyalást vezető bíró figyelmen kívül hagyta ezeket az ellentmondásokat, és nem törekedett a feloldásukra. A tárgyalásvezető továbbá ismertette a megidézett, de meg nem jelent tanúk korábbi vallomása-it.²⁹¹ A bírósági eljárás során Karátsony László kijelentette, hogy nem a nyilas hatalom döntött előléptetéséről.²⁹²

A Budapesti Katonai Törvényszék Kb. XII. 091./1951/12. sz. ítéletében, a dr. Jahner Bakos Mihály által lefolytatott tárgyaláson Karátsony Lászlót folytatólagosan elkövetett háborús bűntett vádjában bűnösnek találta, kötél általi halálra, lefokozásra és teljes

²⁸² HL BHB 091/1951. 25. o.

²⁸³ Uo. 28. o.

²⁸⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-031/295.

²⁸⁵ HL BHB 091/1951. 29. o.

²⁸⁶ Uo. 36. o.

²⁸⁷ Uo. 29. o.

²⁸⁸ Uo. 46. o.

²⁸⁹ Uo. 46. o. r.

²⁹⁰ Uo. 46. o.

²⁹¹ Uo. 47. o.

²⁹² Uo. 45/2. o. – Karátsony László igazat mondott. Tábournoki előléptetése szolgálati idejére és betöltött csoportfőnök-helyettesi beosztására való tekintettel 1944. január 1-jével, azaz még Horthy Miklós kormányzása alatt, mintegy háromnegyed évvel a nyilas hatalomátvétel előtt történt. Tehát előléptetése semmiképpen sem tekinthető a Nyilaskeresztes Párt iránt érzett szimpátiája megjutalmazásának, amit a vád bizonyítani igyekezett.

vagyonának elkobzására ítélte.²⁹³ A tárgyalás után összeült a kegyelmi tanács, melyben a vádló nem ajánlotta kegyelemre méltónak Karátsony Lászlót.²⁹⁴ Az ügyész az ítéletet tudomásul vette.²⁹⁵ A bíróság a nyomozás során tett vallomásokra alapozva hozta meg ítéletét, egyéb bizonyítékok nem támasztották alá a vádpontokat.

A Karátsony László védője, dr. Kozma Tibor által benyújtott fellebbezés 1951. július 4-én érkezett a Budapesti Katonai Törvényszékre. A védelem kiemeli, hogy az elsőfokú ítélet kiszabásakor nem vették figyelembe a Cseh Nemzeti Bizottsággal való együttműködését,²⁹⁶ továbbá a védelem még csatolt két nyilatkozatot. Az első, 1951. május 23-ai nyilatkozat szerint Karátsony 1943-ban sok munkaszolgálatosnak lehetővé tette a hazatérését Stanislauból (ma: Ivano-Frankivszk, Ukrajna).²⁹⁷ A másik, 1951. május 27-én készült nyilatkozat szintén egy 1943-ban történt esetre hivatkozik, ahol munkaszolgálatosok kerültek vissza hazájukba Karátsony közbenjárásának köszönhetően, ő azonban minden hálát és köszönetet elhárított a megmenekültektől, amikor azok szeretteikkel felkeresték személyesen, mert emberi kötelességének tartotta a segítségnyújtást.²⁹⁸ Csatolásra került egy korabeli újságcikk is, melyben egy szemtanú számol be a cseh felkelőkkel való együttműködéséről,²⁹⁹ amellyel Karátsony sok civil és katona életét megmentette.

Másodfokon a Budapesti Katonai Főtörvényszék 1951. augusztus 31-én, zárt tárgyaláson az elítélt és védője által benyújtott fellebbezést elutasította.³⁰⁰ Az e napon kelt Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyvben a katonai főügyész az elítéltet nem ajánlotta kegyelemre.³⁰¹ A Budapesti Katonai Főtörvényszék II. 0212/kat. ftszék 1951/16. szám alatti ítéletében helybenhagyta az I. fokú bíróság ítéletét, amelyet dr. Kádár Pál tanácselnök hozott.³⁰²

A halálos ítéletet 1951. október 2-án 21 óra 45 perckor végrehajtották.³⁰³ A Katonai Törvényszék úgy tájékoztatta a honvédelmi minisztert, hogy a kivégzés 21 óra 30 perckor történt,³⁰⁴ de ez tévedés, mert ebben az időpontban más személyt végeztek ki. A végrehajtás helyszíne: Budapest, II. kerület Fő utca 70–78. szám.³⁰⁵ Halálának anyakönyvezése minden bizonnyal más néven történt, mert a sajátján nem lett beve-

²⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-73197 047. tif-51.

²⁹⁴ HL BHB 091/1951. 41. o.

²⁹⁵ Uo. 43. o.

²⁹⁶ Uo. 55. o.

²⁹⁷ Uo. 57. o.

²⁹⁸ Uo. 60. o.

²⁹⁹ Uo. 58. o.

³⁰⁰ Uo. 62. o.

³⁰¹ HL Kat. f. 0212/1951. 9. o.

³⁰² HL BHB 091/1951. 62/2. o.

³⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-86133 044. tif-57. és HL BHB 091/1951. 51. o.

³⁰⁴ HL BHB 091/1951. 64. o. Ebben az időpontban Kozma István altábornagyot végezték ki. <https://web.archive.org/web/20090409114915/http://www.zmne.hu/Forum/01okt/kozma.htm> (A letöltés időpontja: 2024. május 6.)

³⁰⁵ Igazságügyi adatbázis, kézirat, melyet Susa Éva bocsátott rendelkezésemre.

zette az anyakönyvbe. Sem a temetés pontos helye, sem ideje nem ismert, de az sem, hogy milyen név alatt temették el. Karátsony László névre szóló Temetési megrendelőlap nem készült. A vele egy napon kivégzett másik 4 személyt álnéven anyakönyvezték, az anyakönyvezésben szereplő nevekre szól a Temetési megrendelőlap. Egy esetben sem következtethetünk arra, hogy kit milyen álnéven anyakönyveztek. (Ráadásul a sírban csak három személy földi maradványait találták meg az 1990-es években végzett exhumáláskor.)

A korra jellemző konspiráció jól sikerült, mert Karátsony László sírjának pontos helye a mai napig nem állapítható meg. Halotti anyakönyvezésére utólag sem került sor.³⁰⁶ Csak feltételezhető, hogy nyughelye a Rákoskeresztúri Újköztető 298-as parcellájában, a 17. sor 11. sírhelyében keresendő.³⁰⁷

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára I. Levéltár (Állambiztonsági Iratok Levéltára)
3.1.5.	A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Operatív dossziék (O-dossziék)
O-11541	Gestapo volt kapcsolatai 1.
3.1.9.	A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
V-73197	Karátsony László vizsgálati dossziéja
V-86133	Dr. Halmos Károly és társai vizsgálati dossziéja
3.2.5. O-8.	A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt operatív dossziék
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyagok)
HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HL	Hadtörténelmi Levéltár
VII-313-368.	VII. fondfőcsoport: Personalialia, Levelestár és katonai iratok gyűjteményei. Pozsonyi Tivadar gyűjtése, Karátsony vörögy. csoportjának tevékenységéről
I. Vh. kit. jav.	I. világháborús kitüntetési javaslatok
Akvi	Anyakönyvi lapok (Tiszti személyi anyaggyűjtők)

³⁰⁶ Igazságügyi adatbázis, kézirat, melyet Susa Éva bocsátott rendelkezésemre.

³⁰⁷ Uo.

BHB	Budapesti Hadbíróóság iratai
HM 13/ált.	A Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztálya, amely a tisztek nősülési kérelmével, illetve azok engedélyezésével is foglalkozott.
Kat. f.	Katonai Főügyészség iratai
TGy	Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye
2721. Dr. Kálmán Dániel	<i>Dr. Kálmán Dániel: A M. Kir. honvédség a II. világháborúban.</i> Miskolc, 1971–1974.
2894. Kéri Kálmán	<i>Kéri Kálmán: 1944. október 15-e és az 1. magyar hadsereg (fegyverszüneti tárgyalás az orosz katonai vezetéssel, ennek előzményei az 1943–1944-es hadihelyzet, a szövetségi partraszállás, harcok a Kárpátokban és Magyarországon, Horthy sikertelen kiugrási kísérlete).</i> Levél Liptai Ervinnek.
3.161. Rummy Lajos	<i>Rummy Lajos: A m. kir. 2. hegyi dandár hadműveletei a Kárpátokban 1944. szeptember 25. – október 30.</i>
3.254. Darányi Dénes	<i>Darányi Dénes: Töredékek (második világháborús visszaemlékezés), 1944–1948.</i>
3075. Illés Károly	<i>[Illés Károly:] A 46. honvéd gyalogezred harcai a 320. Volksgrenadier Division kötelékében Morvaországban 1945. január–május</i>
3077. Illés Károly	<i>Illés Károly visszaemlékezése 1944 januárja és 1945 májusa közötti tevékenységére, beosztásaira.</i>
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 428a	Magyar Távirati Iroda „Könyvatosok”, a) sorozat: Az 1920–1945 közötti korszak híryanagjának eredeti példányai
K 612a	Sajtó Levéltár, Magyar Országos Tudósító, Híryanag
P 347	Karácsy család levéltára
X 10874	A szovjet hadifogságban volt magyarok Oroszország által digitális formában átadott adatlapjai
Közlöny	<i>Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára (1874–1923); Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára (1924–1944); Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára (1945–1948) – Személyes ügyek https://adt.arcanum.com/hu/view/HonvedsegiKozlony_1915_szemelyes/?pg=2406&layout=s (A letöltés időpontja: 2023. december 7.)</i>
SOAHK	Státní oblastní archiv Hradec Králové (Csehország)
ONV Litomyšl	Litomyšli Nemzeti Bizottság iratai

BIBLIOGRÁFIA

- Andorka* 1978. *Andorka Rudolf*: A madridi követségtől Mauthausenig. Budapest, 1978.
- Böszörményi* 1982. *Böszörményi János*: Hadak útján – hadak szolgálatában. VI. rész. *Irodalmi Szemle*, 25. (1982) 6. sz. 538–546. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/IrodalmiSzemle_1982/?pg=585&layout=s&query=kar%C3%A1lcsony (A letöltés időpontja: 2022. május 21.)
- Darnóy* 1982. *Darnóy Pál*: Honvédeink idegen földön. 8. folytatás. *Hadak Utján*, 34. (1982) 360. sz. 10–13. o. https://adt.arcanum.com/hu/view/EML_HadakUtjan_1982 (A letöltés időpontja: 2021. szeptember 15.)
- Dombrády* 1981. *Dombrády Lóránd*: A magyar gazdaság és hadfelszerelés, 1938–1944. Budapest, 1981.
- Fabinyi* 1991. *Fabinyi József*: A M. Kir. 13. gyaloghadosztály története az anyagi vezérkari tiszt szemszögéből. 1943–1944. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 2. sz. 123–156. o.
- Faragó* 1991. *Faragó László*: A rókok játszámája. Budapest, 1991.
- Gazsi* 1968. *Gazsi József*: Csehszlovák–magyar fegyveres együttműködés, közös partizánharcok a II. világháborúban. 2. közl. *Hadtudományi Közlöny*, 3. (1968) 1. sz. 132–153. o.
- Haraszi – Kovács – Szita* 2007. *Haraszi György – Kovács Zoltán András – Szita Szabolcs*: Vallomások a holtak házából. Budapest, 2007.
- Harsányi* 1966. *Harsányi János*: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Budapest, 1966.
- Hollós* 1971. *Hollós Ervin*: Rendőrség, csendőrség, VKF2. Budapest, 1971.
- Hollósy-Kuthy* 1992. *Hollósy-Kuthy László*: Élményeim a második világháború alatt, 1939–1945. Székesfehérvár, 1992.
- Hollósy-Kuthy* 1994. *Hollósy-Kuthy László*: Don, Torda, Kárpátok (háborús szerepléseim és élményeim). Gilde, 1994.
- Kádár* 1978. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronköhidáig. Budapest, 1978.
- Kasznár* 1998. *Kasznár Károly*: Szikrák – Franciaországi diplomáciai küldetéseim világháborús élményeiből, világpolitikai, közgazdasági és irodalmi kiskátéval. Budapest, 1998.

- Kóródi* 2020. *Kóródi Máté*: Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tisztí különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról. Budapest, 2020.
- Kő* 1991. *Kő András*: A becsület nem kifizetődő. *Mai nap*, 1991. augusztus 16. (192. sz.) 13. o. https://adt.arcanum.com/hu/view/MaiNap_1991_08 (A letöltés időpontja: 2022. október 15.)
- Nagy* 2012. *Nagy János*: Vönöck, egy nemesi község története. Vönöck, 2012.
- Oroszi* 2000. *Oroszi Antal*: A Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémia története (1920–1945). Budapest, 2000.
- Pintér* 1966. *Pintér István*: A szlovák nemzeti felkelés és a magyar ellenállási mozgalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 1. sz. 3–18. o.
- Pintér* 2017. *Pintér Zoltán Árpád*: Karcagi honvédek Észak-Erdély és Kárpátalja védelmében a II. világháború idején. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 16. (2017) 1. sz. 63–74. o. http://epa.oszk.hu/01600/01626/00015/pdf/EPA01626_acta_bereg_2017_063-074.pdf (A letöltés időpontja: 2021. március 20.)
- Pozsonyi* 1977. *Pozsonyi Tivadar*: Magyar honvédek a csehországi ellenállásban 1945 tavaszán. Budapest, 1977.
- Solth* 1942. *Solth Imre*: Egy tüzerbiztost naplója az 1914–18. évi világháborúból. Budapest, 1942.
- Szabó* 2002. *Szabó József János*: A 2. hegyi dandár az Árpád-vonalban. In: *Uő*: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban, 1940–1944. Budapest, 2002. 207–216. o. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzak_konyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-arpad-vonal-magyar-kiralyi-honvedseg-vedelmi-rendszere-a-keleti-karpatokban-19401944-1F21/viii-mind-a-be-ton-mind-a-lelek-eros-volt-2296/a-2-hegyi-dandar-az-arpad-vonalban-22C3 (A letöltés időpontja: 2020. április 15.)
- Szakály* 2003. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Lexikon és adattár. 2., bőv. kiad. Budapest, 2003.
- Szakály* 2015. *Szakály Sándor*: A 2. vkf. osztály. Budapest, 2015.

- Szász* 1989. *Szász Béla*: Minden kényszer nélkül. Egy műper kőrtörténete (Regényrészlet). *Mozgó Világ*, 15. (1989) 1. sz. 61–86. o. https://adt.arcanum.com/hu/view/Mozgo_Vilag_1989_1/?query=karacsony+ezredes&pg=341 (A letöltés időpontja: 2022. október 23.)
- Teleki* 1974. *Teleki Éva*: Nyilasuralom Magyarországon. Budapest, 1974.
- Varga* 2006. *Varga Mária Éva*: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok, 1941–1953. Budapest, 2006.
- Vigh* 1984. *Vigh Károly*: Ugrás a sötétbe. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 1984.

Károly Karácsony

“WITHOUT A PHOTO”

The Life of a(n almost) Forgotten General, Major General Vitez László Karátsony of Hodos

(Summary)

László Karátsony joined the Royal Hungarian Army after graduating from the Budapest High School of General Commerce. He served in various theatres of war in the First World War, and after the collapse he became an officer in the National Army. His career in the Horthy era was steadily on the rise, with the post of military attaché standing out.

After returning from foreign service, he was assigned to the Ministry of Defence in 1943, but at the time of the proclamation in 1944 he was already in the Carpathians, as a commander of a fighting unit. He was only willing to make the switching of sides on orders from above. We have only sparse data on his command activities up to the time of his subsequent retreat and eventual captivity. He spent five and a half years as a prisoner of war, but we only know the names and locations of the camps. His personal file at the Russian State Archives of Military History is classified top secret and is not researchable.

Even before Karátsony's repatriation, the State Protection Authority (ÁVH) tried to collect incriminating data on him, and upon his arrival in Budapest he found himself in the custody of the ÁVH. In keeping with the spirit of the times, the interrogation reports contain an admission of his crimes and an emphasis on his fascist leanings. His trial followed an apparently predetermined choreography, with many contradictions. Both the documentation of his execution and his burial were done in accordance with the custom of the time, so that his body and resting place could not be identified later.

Little is known about his private life. As for his military service, it can be assumed that there is still a lot of information and data lurking in some foreign archives that would give us a more accurate picture of his career. However, it would be even more important to know who decided, and above all why, that László Karátsony should be executed.

Károly Karácsony

„OHNE FOTO“

Das Leben eines (fast) in Vergessenheit geratenen Generals,
Generalmajor László vitéz Karátsony von Hodos

(Resümee)

László Karátsony trat nach seinem Abschluss an der Hochschule für Handel in Budapest in die königlich ungarische Honvéd-Armee ein. Er diente im Ersten Weltkrieg auf verschiedenen Kriegsschauplätzen und wurde nach dem Zusammenbruch Offizier der Nationalarmee. In der Horthy-Ära stieg er in seiner Karriere bis zum Militärattaché auf.

Nach seiner Rückkehr aus dem Auslandsdienst wurde er ab 1943 dem Landesverteidigungsministerium zugeteilt, aber die Proklamation von 1944 kam, als er bereits in den Karpaten war und eine Kampf Einheit kommandierte. Er war nur aufgrund einer Anweisung von höherer Stelle gewillt, die Seiten zu wechseln. Über seine Kommandantentätigkeit bis zum Zeitpunkt des darauf folgenden Rückzugs und seiner anschließenden Gefangenschaft liegen nur spärliche Daten vor. Er verbrachte fünfeinhalb Jahre in Kriegsgefangenschaft, doch sind nur die Namen und Standorte der Lager bekannt. Seine persönliche Akte im Russischen Staatlichen Militärarchiv ist als streng geheim eingestuft und kann nicht erforscht werden.

Schon vor der Rückführung von Karátsony versuchte die Staatsschutzbehörde (ÁVH), belastende Daten über ihn zu sammeln, und bei seiner Ankunft in Budapest fand er sich sofort in der Gefangenschaft der ÁVH wieder. Dem Zeitgeist entsprechend enthalten die Vernehmungsprotokolle ein Geständnis in Bezug auf seine Straftaten und eine Betonung seiner faschistischen Gesinnung. Sein Gerichtsprozess folgte einer offensichtlich im Voraus bestimmten Choreographie, die viele Widersprüche enthielt. Die Dokumentation seiner Hinrichtung und auch seine Beerdigung erfolgten nach den Gepflogenheiten der Zeit so, dass sein Leichnam und sein Begräbnisort später nicht identifiziert werden können.

Über sein Privatleben ist wenig bekannt. Im Zusammenhang mit seinem Militärdienst ist davon auszugehen, dass in einigen ausländischen Archiven noch immer viele Informationen und Daten schlummern, die uns ein genaueres Bild von seiner Laufbahn vermitteln würden. Noch wichtiger wäre es jedoch herauszufinden, wer und vor allem warum beschloss, dass László Karátsony hingerichtet werden sollte.

Károly Karácsony

« SANS PHOTOGRAPHIE »

Un général (presque) oublié, la vie du major-général László Karátsony de Hodos

(Résumé)

László Karátsony s'est engagé dans l'armée royale hongroise après avoir terminé ses études à l'école supérieure de commerce de Budapest. Il a servi sur différents théâtres d'opérations pendant la Première Guerre mondiale et après l'effondrement il est devenu officier de l'armée nationale. Sous l'époque Horthy, il a gravi progressivement les échelons jusqu'au poste d'attaché militaire.

À son retour du service extérieur, il est affecté au Ministère de la Défense à partir de 1943, mais au moment de la proclamation de 1944, il se trouvait déjà dans les Carpates à la tête d'une unité combattante. Il n'a exécuté le changement de camp que sur ordre de ses supérieurs. Nous

disposons de peu d'informations sur ses activités de commandant jusqu'au moment du retrait et de sa captivité. Il a passé cinq ans et demi en tant que prisonnier de guerre, mais seuls les noms et les lieux de ces camps sont connus. Son dossier personnel aux Archives d'Histoire militaire d'État de Russie est classé top secret et ne peut être consulté.

Le Bureau de la Sûreté de l'État hongrois a tenté de recueillir des informations compromettantes sur Karátsony déjà avant son rapatriement et il fut détenu par le Bureau dès son arrivée à Budapest. Conformément à l'esprit de l'époque, les rapports d'interrogatoire contiennent un aveu de sa culpabilité et mettent l'accent sur ses penchants fascistes. Son procès a suivi une chorégraphie prédéterminée avec de nombreuses contradictions. La documentation de son exécution et son enterrement furent également conformes aux habitudes de l'époque, de sorte que son corps et le lieu de son enterrement ne puissent pas être identifiés ultérieurement.

Nous savons peu de choses sur sa vie privée. Nous pouvons supposer que de nombreuses informations et données sur son service militaire se cachent encore dans des archives étrangères. La découverte de celles-ci nous permettrait d'avoir une idée plus précise de sa carrière. Néanmoins, il serait encore plus important de savoir qui et surtout pourquoi a décidé de l'exécution de László Karátsony.

Карой Карачонь

«БЕЗ ФОТОГРАФИИ»

Жизнь (почти) забытого генерала, витезя генерал-майора Ласло Карачонь из Ходощ
(Резюме)

Ласло Карачонь после окончания Будапештской высшекоммерческой школы попал в состав венгерских королевских вооруженных сил. Он побывал на различных полях сражений Первой мировой войны, а после развала стал офицером Национальной Армии. Должность военного атташе выделяется на фоне его непрерывно восходящей карьеры в эпоху Хорти.

Вернувшись домой с зарубежной дипломатической службы, он с 1943-его года был распределен в Министерство Обороны, но известие о прокламации 1944-ого года дошло до него уже в Карпатах, как командира боевой части. Он был готов осуществить переход только по более высокому приказу. Мы располагаем лишь скудными данными в отношении его командной деятельности и последующего ухода со службы и до времени попадания в плен. Он провел пять с половиной лет в качестве военнопленного, но мы знаем только названия и расположение лагерей. Его личное досье находится в Российском Государственном Военно-Историческом Архиве и имеет графу «совершенно секретно», исследование его дела запрещено.

Служба Государственной Охраны уже пыталась собрать компрометирующие данные на Карачонь еще до его репатриации, и по прибытии в Будапешт он сразу же оказался под стражей УГБ (Управление Государственной Безопасности Венгрии). В соответствии с духом времени в протоколах допросов содержится признание его в преступлениях и акцентируются его фашистские взгляды. Суд над ним проходил по явно заранее определенной хореографии, со многими противоречиями. Документирование его казни и захоронения было произведено в соответствии с обычаями того времени так, чтобы впоследствии невозможно было опознать его тело и место его захоронения.

О его личной жизни мало что известно. Что касается его военной службы, то можно предположить, что в некоторых зарубежных архивах скрыто еще много информации и данных, на основании которых мы могли бы получить более точное представление о его карьере. Однако еще важнее было бы узнать, кто и особенно почему решили казнить Ласло Карачонь.

SZEMLE

TÓTH FERENC

HUSZÁROK, HATÁROK, CSALÁDOK **A franciaországi magyar katonai emigráció** **az ancien régime korában (1692–1789)**

*(ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Budapest, 2023. 352 o. ISBN 978-963-416-374-9)*

Tóth Ferenc legújabb monográfiája az elmúlt évtizedek során végzett kutatómunkájának összegzése, hiszen a szerző a kötetben vizsgált téma feltárását még az 1990-es években kezdte el, ebből kifolyólag napjainkra a 18. századi franciaországi magyar katonai emigráció első számú szakértőjévé vált. Ezt jól bizonyítja az a tény is, hogy kötete bibliográfiájában 46 korábbi saját publikációja található meg, amelyek között magyar és francia nyelvű szaktanulmányok ugyanúgy vannak, mint Franciaországban megjelent monográfia.

A kötet három nagyobb szerkezeti egységre tagolva mutatja be az újkori francia–magyar kapcsolattörténet egy sajátos fejezetét, a Franciaországba emigrált magyar – első sorban huszárként szolgálatot vállaló – katonák történetét.

Az első nagyobb egység a franciaországi magyar huszárság jelenségét vizsgálja hadtörténeti, politikai és diplomáciatörténeti megközelítésben. A bilaterális politikai-katonai kapcsolatok fonalát XIV. Lajos uralkodásának elején veszi fel, majd ezt követi végig egészen Napóleon 1815-ös bukásáig. Kritikai megjegyzésként érdemes megemlíteni, hogy a könyv címe alapján a szerző az *ancien régime* korabeli magyar katonai emigráció vizsgálatára vállalkozott, így ezzel az időtávval ezt némiképp túl is teljesíti, de természetesen szegényebb lenne a kötet, ha a francia forradalom kitörésétől az első császárság végéig terjedő időszak témába vágó elemeinek bemutatása kimaradt volna belőle, így ezt nem róhatjuk fel a szerzőnek. Az első rész időrendben tekinti át a kapcsolatrendszer fontosabb fejezeteit: a 17. századi előzményeket, a Rákóczi-szabadságharcot, a 18. század első felét 1755-ig, majd az 1789-es francia forradalomig terjedő korszakot, végül pedig a francia forradalom és a napóleoni háborúk korát.

A fejezetek felépítése alapvetően hasonló logikát követ, a politikai és diplomáciatörténeti keretrendszer felvázolása után a szerző elsősorban a katonai kapcsolatokra koncentrálna, azokon belül igyekszik a lehető legrészletesebben bemutatni a francia hadseregben szolgálatot vállaló magyar katonákat. Ez az alapvetően jó struktúra helyenként szükségszerűen kisebb aránytalanságokhoz vezet, mivel a vizsgált időszakokban nagyon eltérő súlyú volt a magyar katonák – legalábbis egyértelműen adathozható –

jelenléte a francia haderőben. Ebből kifolyólag egyes fejezetekben csupán néhány oldalt szentelt a szerző a franciaországi magyar katonáknak, más esetekben viszont hosszú oldalakon keresztül mutatja be a huszárezredek szervezését, tevékenységét és tagjait, gyakran még különleges életutak részletes közreadására is vállalkozva. Mindezzel együtt az első rész a kötet leghosszabb és legnagyobb ívű áttekintését nyújtja a maga közel 160 oldalas terjedelmével, valamint a franciaországi magyar katonai emigráció tevékenységének átfogó és érzékletes bemutatásával.

A második rész a franciaországi magyar huszárság filológiai, művelődéstörténeti és eszmetörténeti vizsgálatára vállalkozik. Ennek időbeli kiterjedése magától értetődően jóval szélesebb, mint az előző szakasznak, tekintettel arra, hogy nem csupán a 18–19. századi jelenségeket mutatja be, hanem azok napjainkig ható művelődéstörténeti örökségét is. Ez a mintegy 60 oldalas szakasz három fejezetből áll, amelyek más-más szempontok alapján vizsgálják a franciaországi magyar katonai diaszpórát. Ugyanakkor az egyes fejezetek sem elégednek meg egyetlen vizsgálati szempont kizárólagos használatával, így talán legtalálóbban úgy jellemeznénk ezt a részt, mint egy rendkívül sokszínű mozaikot, ahol az egymástól eltérő elemek együtt adják ki az összképet, amelynek segítségével jobban meg lehet ismerni ennek a sajátos csoportnak az általános és egyéni jellemzőit.

Ennek megfelelően az első fejezetben a szerző ismerteti a korszakban keletkezett irodalmi művek által a hadseregben katonáskodó magyarokról közvetített képet ugyanúgy, mint a huszár szó etimológiáját a francia nyelvben, valamint a magyar katonatisztek leveleik alapján kirajzolódó műveltségi és nyelvi szintjét.

A második fejezet a magyar katonák francia társadalomba való beilleszkedését vizsgálja, amelynek egyik legfontosabb eszköze – és történeti szemmel nézve – fokmérője a törvényes házasság volt egy francia állampolgársággal rendelkező nővel. Az ismert házasságkötések alapján jól látható, hogy az első emigráns generáció tagjai – sajátos élethelyzetükből kifolyólag – viszonylag későn házasodtak, és általában ismerős közegekben maradván a francia katonai nemesség soraiból választottak feleséget. További érdekesség, hogy gyakran Franciaország északkeleti régiójában telepedtek le, ahol magánéletükben is tudták használni a sokuk által jól beszélt német nyelvet. A második generáció esetében már változott a helyzet, az ismert esetek többségében a magyar katonák a korszak általános jellemzőinek megfelelően késő 20-as éveikben házasodtak és az udvari nemesség soraiból választottak házastársat maguknak.

A harmadik fejezet tematikailag a legszerteágazóbb, ebben kerül bemutatásra a magyar katonák általános vagyoni helyzete, franciaországi földbirtokvásárlásaik, az országon belül földrajzi elhelyezkedésük, valamint vallási és kulturális asszimilációjuk. (Bár ez a kis terjedelmű alfejezet logikailag inkább az előző fejezetben vizsgált témakörhöz illeszkedne.) Emellett a szerző egyes kiemelkedő személyiségek irodalmi munkásságát, széleskörű műveltségét bizonyító könyvtári állományát, valamint identitását is ismerteti, végül pedig áttekinti a huszárok hatását a francia művelődéstörténetre.

Utóbbi érdekessége, hogy a huszárokról harctéri erényeik alapján pozitív kép alakult ki és maradt fenn mind a mai napig a francia kultúrában, amelyre a szerző számos illusztrációs példát is hoz. A második rész leghosszabb (mintegy 35 oldalas) fejezeteként nagyon sok érdekes és hiánypótló információ ismerhető meg ebből a szakaszból, ugyanakkor szerteágazó sokszínűségéből kifolyólag nem alkot egységes egészet, hatványozottan igaz rá a fentebb említett tartalmi és formai mozaikosság.

A témakör teljesebb megismerésére törekedve a kötet fontos elemét alkotja a harmadik rész, amely a franciaországi huszárezredekben szolgáló magyar, illetve magyar származású (második generációs kivándorló) huszártisztek névjegyzékét adja közre. Az adattár francia nyelvű másodlagos forrásokon alapul, amelyek a francia hadsereg huszártisztjeinek életrajzait tartalmazzák. A szerző ezek közül válogatta ki a magyar kötődésű személyekre vonatkozó leírásokat, amelyeket saját kutatásai alapján kijavított és kiegészített, hogy jelen kötetben magyar nyelven oszthassa meg azokat az érdeklődő közönséggel. A névjegyzék két nagyobb egységből áll: az első az 1690 és 1715 közötti időszakban szolgálatot vállaló magyarok adatait tartalmazza, a második pedig az 1715 és 1789 között szolgáló magyar tisztek adatait adja közre. A névjegyzék összesen 394 személy (166 az első időszakból és 228 a másodikból) katonai életútjára vonatkozó információkat tartalmaz, igen változó mennyiségű tartalommal. Egyes esetekben részletes és teljes életrajzok állnak rendelkezésre a magyar katonatisztekről, ugyanakkor vannak olyan személyek, akiknek még a teljes neve sem ismert, és kizárólag katonai szolgálatuk legfontosabb elemei derülnek ki az adattárból, elő- és utóéletük teljesen homályban marad. A változó forrásadottságok ellenére az adattár rendkívül hasznos információforrás mindazok számára, akik a 18. századi franciaországi magyar huszárok története iránt tudományos igénnyel érdeklődnek.

Roppant érdekes és elgondolkodtató a könyv összegzésében található összehasonlító elemzés, amely a 18. századi franciaországi magyar katonai emigrációt más nemzetek hasonló emigráns csoportjaival veti össze, amelyek szintén Franciaországot választották új hazájuknak. A magyar diaszpóráéhoz sok szempontból hasonló helyzetben volt a lengyel és a brit emigránsok közössége, ugyanakkor katonai szerepvállalásuk miatt feltétlenül meg kell említeni a francia hadseregben komoly szerepet betöltő – bár nem tipikusan emigráns – svájci katonákat is. Az összehasonlításból kiviláglik, hogy Franciaország katonai hagyományaiból adódóan szívesen fogadott be külföldi származású katonákat, akiket akár nemzeti egységek kötelékében is harcba vetett saját hadserege soraiban. Érdekes módon az a tény, hogy a külföldiek politikai (britek, lengyelek, magyarok) vagy gazdasági (svájciak) indíttatásból érkeztek az országba, nem befolyásolta lojalitásukat és harccértéküket, a tapasztalatok alapján mindegyik emigráns közösség hűségesen szolgálta a francia monarchiát. Letelepedésük esetén pedig távlati integrációjukban sokat segített az a hagyományosan katonáskodással foglalkozó francia nemesi réteg, amely a hadsereg vezető posztjait töltötte be, és örömmel fogadta a főként szintén nemesekből álló külföldi emigránsokat. Ez a támogató álláspont

ugyanakkor csupán a korszak végét jelző 1789-es francia forradalomig állt fenn, mivel a forradalmi kormányzatok nacionalista és monarchiaellenes ideológiája különösen keményen sújtott le a királyhű külföldi katonákra, így a forradalom a magyar katonai diaszpóra aranykorának végét is jelentette.

A keménytáblás, igényesen szerkesztett kötetet 72 kép, valamint számos térkép, ábra és táblázat illusztrálja, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a tartalmas kiadvány nagyon látványos és jól olvasható legyen. Napjaink forráshiányos időszakában külön elismerés illeti mind a szerzőt, mind pedig a kiadót, amiért törekedtek arra, hogy a lehető legjobb vizuális minőségben jelenjen meg a kiadvány.

A több mint 300 oldalas kötet méltó összegzése Tóth Ferenc nagyszabású kutatómunkájának, amelyet a franciaországi magyar katonai emigrációval kapcsolatban végzett az elmúlt évtizedek folyamán. Megállapításai tucatnyi európai levéltárban folytatott kutatásain alapulnak, tehát szakmai relevanciájukhoz nem fér kétség, mindemellett a mű nyelvezete olvasmányos, kivitelezése pedig igényes. Mindezek alapján a közelmúltban megjelent kötet nem csupán a szűkebb szakma, de a szélesebb közönség érdeklődésére is joggal tarthat számot.

Bene Krisztián

ALEXANDER IVANOVICH MIKHAILOVSKY-DANILEVSKY

1805 – TSAR ALEXANDER'S FIRST WAR WITH NAPOLEON

*(Ford. Peter G. A. Phillips, bev. Alexander Mikaberidze – Peter G. A. Phillips.
Helion & Company, Warwick, 2022. 151 o. ISBN 978-1-804512-92-0)*

Az eredeti könyv Alexander Ivanovich Mikhailovsky-Danilevsky¹ (1789–1848) tollából 1844-ben került kiadásra Szentpéterváron, természetesen orosz nyelven. A mű témája az 1805-ben lezajló franciaellenes harmadik koalíciós háború, az orosz hadsereg szemszögéből bemutatva. A könyv műfaja nehezen meghatározható. Hadtörténeti és hadászati szakmunkának, esetleg tanulmánynak lehet definiálni, de a mai tudomány nyelvével a műfaját nem lehet leírni. Célja a hadjárat minél pontosabb bemutatása, a hadmozdulatok mellett kitérve a diplomáciai eseményekre is. A szerző a leírt eseményekből konzekvenciát von le a sikertelen hadjáratra vonatkozóan, és nem hallgatja el a hadvezetés által elkövetett hibákat sem. Az 1844-ben sajtó alá került munka 2022-ben kapott új, angol nyelvű lefordított kiadást, kiegészítve a szerkesztő és a fordító rövid kommentárjával.

¹ Angol nyelvű kiadásról lévén szó, az orosz személyneveket nem a magyar helyesírási elveknek megfelelően közöljük, hanem meghagytuk az angol alakokat.

Alexander Ivanovich Mikhailovsky-Danilevsky karrierjének megalapozója édesapja volt, Ivan Danilevsky (1751–1807), aki rendfokozat nélküli kozákként tanulás és ügyes gazdasági befektetések révén egyre feljebb jutott az orosz társadalmi ranglétrán. Fiát, Alexandert Szentpéterváron iskoláztatta lutheránus gimnáziumban. A fiú 1806-ban fejezte be ottani tanulmányait, majd apjának halálos ágyán tett ígérete szerint, az ő példáját követve, európai tanulmányútra indult. Járt Itáliában, német területen és Svájcban is. Apja számára a göttingeni egyetem volt az alma mater, így fia is ott tanult.

Szentpéterváron töltött évei és az utazás időszaka alatt Bonaparte Napóleon sorra igázta le az európai hatalmakat, és a háború hamarosan Oroszországot is elérte. Bár a könyvben vizsgálta a harmadik koalíciós háború alatt az író még nem teljesített katonai szolgálatot, az 1812-es oroszországi hadjáratban már tisztként harcolt a franciák ellen. A francia támadó hadműveletek alatt súlyosan megsebesült, ennek következtében rövid időre vissza kellett vonulnia. Felépülését követően az 1813-as hadjárat minden jelentősebb ütközetében vett részt, vitéz helytállásával több kitüntetést is kiérdemelt (két orosz és egy osztrák). Sándor cár szárnysegédjeként 1814-ben jelen volt a Bécsi Kongresszuson, majd a napóleoni háborúk után vezérőrnagyi kinevezést kapott. Poltavai szolgálata alatt kapcsolatot épített ki olyan tisztekkel, akik 1825-ben részt vettek a dekabrista felkelésben. Érintettsége okán nem maradhatott tovább a hadsereg kötelékében, ezért 1826-ban kérte a leszerelését. Az 1830-as lengyel felkelés miatt azonban ismét hadba szólította a cár, és az újfent katonai pályára lépő Alexander Danilevsky hűségesen szolgált I. Miklóst (1796–1855) a háborúban. A felkelők elleni harcban ismételen súlyosan megsebesült, ezért kénytelen volt végleg visszavonulni a katonáskodástól. Felépülését követően a leszerelt tisztet maga a cár kérte fel, hogy dolgozza fel és jelentesse meg az összes koalíciós háború történetét, amelyben Oroszország érintett volt. Feladatát elvégezte, de emellett megírta a svédek (1808–1809) és a törökök (1806–1812) ellen vívott háborúk történetét is.

Katonatisztként személyes tapasztalatokból is meríthetett műve megírásakor, amelyen a harctéri jelenlét és a harmadik koalíciós háborúban is szolgálatot teljesítő katonatisztek ismerete egyaránt érzékelhető. Az író olyan belső, és sokszor személyes információkat oszt meg magas rangú orosz tisztekről, amelyek legfeljebb az alárendeltjeik között lehettek ismertek. Ezek a pletyka szintű információk bizonyára sokat torzultak, mégis értékes adalékok, amelyek olyan plusz értéket adnak a műhöz, amelyet jelenleg senki nem tudna reprodukálni.

Az új kiadást Peter G. A. Phillips fordította oroszról angolra, és Alexander Mikaberidze szerkesztette. Mikaberidze grúz történész és jogász, a Luisianai Állami Egyetem (Louisiana State University in Shreveport) oktatója. Kutatási területe a napóleoni háborúk, különös tekintettel az 1812. évi hadjáratra. Szaktudása nem csupán a bevezető életrajz megírásával segítette elő a mű létrejöttét, hanem a kötet szerkesztője és a fordító jobbkeze is volt.

Peter G. A. Phillips és Alexander Mikaberidze párosa rendkívül termékeny. Az itt vizsgált munkán túl ugyancsak angol nyelvre lefordítva kiadták Alexander Ivanovich Mikhailovsky-Danilevskytól Sándor cár Napóleon ellen vívott második háborújának leírását is. Ezen felül 2023-ban további két könyvet közöltek angol nyelven, amelyek egy orosz tüzértiszt visszaemlékezéseinek egy-egy epizódját tartalmazzák.²

A kiadó az elmúlt években elindította a *From Reason to Revolution* című sorozatát, amelyben 1721 és 1815 közötti időszakokkal foglalkozó hadtörténeti témájú munkák kerülnek kiadásra. Az itt megjelenő publikációk beszerezhetőek nyomtatott és e-book formátumban is, ezáltal a hazai olvasóközönség számára is könnyen elérhetőek.

Jelen könyv is a kiadótól megszokott jó minőségben került nyomtatásra. A borítón a hadjárat legikonikusabb orosz vonatkozású momentumát láthatjuk: a cári gárdalovasság megszerzi a francia 4. sorgyalogezred sasát az austerlitz-i csatában. A könyv jegyzetapparátussal és lábjegyzetekkel ellátott valódi szakmunka. Nyolc darab, jó minőségű, egész oldalas térkép segíti az olvasót a leírtak értelmezésében. Ezekben a térképeken követni lehet a haderők mozgását a hadjárat alatt, emellett a kremsi és az austerlitz-i csatáról külön térképeket találhatunk, amelyeken a csatákban részt vevő alakulatok mozgását láthatjuk. A térképek fekete-fehérek, ami némileg megnehezíti a használatukat, mert az orosz és az osztrák csapatok jelölése csak néhány árnyalattal tér el. Megfelelőbb lett volna színes térképet használni, vagy más módon megkülönböztetni a két hadsereg alakulatait.

Az író nem csupán a hadi eseményeket, hanem az azokat megelőző politikai feszültségeket és a háború kitörésének okait is bemutatja. A könyvből megismerhetjük a koalíciós had eredeti haditervét, amely – mint az később kiderül – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Az osztrák, orosz, nápolyi és angol hadakból összetevődött koalíciós csapatok felvonulása több irányból történt: Észak-Itáliában, a Felső-Duna-völgy térségében és Nápoly körzetében. A többirányú támadástól azt várta a koalíciós tábor, hogy a francia hadsereg nem fog tudni ennyi fronton eredményesen harcolni, ezáltal megadásra kényszeríthetik Bonaparte Napóleont. A haditerv viszont elnagyolt volt, és hamar kiderült, hogy alábecsülték nemcsak a francia hadsereget, hanem a francia császár katonai zsenijét is.

A hadjárat 1805 nyarán vette kezdetét, de a jelentősebb események ősszel, illetve decemberben zajlottak le. A háború végül a morvaországi Brunn (ma: Brno) mellett megívott, francia győzelemmel záruló austerlitz-i (ma: Slavkov u Brna) csatában dőlt el.

Bár a könyv elsősorban orosz szemzőgből ismerteti az eseményeket, az első fejezetek Karl Mack von Leiberich (1752–1828) osztrák császári-királyi altábor-

² *Mikhailovsky-Danilevsky, Alexander Ivanovich: 1806–1807. Tsar Alexander's Second War with Napoleon. Warwick, 2023.; Phillips, Peter G. A. – Mikaberidze, Alexander: The Russian Campaign of 1812. The Memoirs of a Russian Artilleryman. Paris, 2023. és Uők: Liberation War of 1813. The Memoirs of a Russian Artilleryman. Paris, 2023.*

nagy sikertelen hadműveleteiről szólnak. A Habsburg-haderő ugyanis nem egyesült az orosz hadsereggel. Míg Mihail Illarionovics Kutuzov (1745–1813) orosz tábornagy Braunau (ma: Broumov) felé vonult seregével, a császári-királyi hadsereg Bajorország belsejébe menetelt. A két sereg közötti kommunikációval is probléma volt, ugyanis a nagy távolság miatt Kutuzov fals információkat kapott, amelyek nem az aktuális hadiállapotot tükrözték. Az osztrák hadsereg ulmi kapitulációjáról is későn értesült az orosz hadvezetés, ennek eredményeképpen a visszavonulást is csak megkésve indíthatták el.

Mack tábornok hibája a francia hadsereg méretének alábecsülése és a hiányos felkészítés volt. Az osztrák haderő egyenesen belesétált a francia csapdába, és türelmesen megvárta, amíg a kelepce rázárul. Mire az osztrák vezérkar felismerte szorongatott helyzetét, már csak a megadás jöhetett szóba, különben az Ulmban körülzárt osztrák sereg véresen megsemmisült volna.

A gyűrűből csupán Michael von Kienmayer (1756–1828) lovassági tábornok és Johann Nepomuk von Nostitz-Rieneck (1768–1840) altábornagy szorult ki, hozzávetőlegesen 18 000 császári-királyi katonával. A többi 60 000 katona francia hadifogságba esett.

Kutuzov tábornagy felismerte, hogy a Braunauban rendelkezésére álló haderő nem elegendő, hogy megállítsa Napóleont. Egyedül a visszavonulás és az időnyerés volt számára opció. Üzenetet küldött Habsburg János főhercegnek (1776–1847), hogy az Észak-Itáliában sikeresen előretörő császári csapatokkal siessen vissza morva területre, hogy egyesített erőikkel ott győzhessék le a franciákat.

A könyv részletesen bemutatja a visszavonulás során megvívott utóvédküzdelmeket, és kiemeli az orosz katonák kitartását, bátorságát. Az író harci tapasztalatai jól érzékelhetőek az események hiteles ábrázolásában, különös tekintettel az éjszaka vívott ütközetekre, ahol a sötétség tovább nehezítette mind a tisztek, mind a legénység feladatát.

A szerző külön fejezetet szentelt a visszavonulással párhuzamosan végbemenő diplomáciai eseményeknek. A kétségbeejtő hadiállapot miatt elindult a diplomáciai tárgyalások Poroszország irányában, ugyanis a koalíciós hadak még reménykedtek egy esetleges porosz segítségben, de mint utólag láthatjuk, az 1805-ös évben ez nem következett be.

Az író kiemeli Sándor cár személyes szerepvállalását a hadjárat alatt. Ilyen a porosz diplomáciai körút és az a tény, hogy személyesen is jelen volt a hadszíntéren. Ez azért is figyelemre méltó, mivel Nagy Péter (1672–1725) óta orosz cár nem volt jelen személyesen hadjáratban. Ezen tényező hangsúlyozásával az író Sándor cár személyes bátorságára hívja fel a figyelmet. Ma már tudjuk, hogy szerencsésebb lett volna, ha a cár kimarad a hadvezetést érintő kérdésekből, és a tapasztalt Kutuzovra hagyja a stratégiai döntések meghozatalát. Mégis meg kell értenünk az írókat, hiszen a könyv még a cári időkben íródott, I. Miklós uralkodása alatt, így Danilevsky nem becsmérelhette megbízója édesapját.

Kiemelendő, hogy a legtöbbször megemlített császári-királyi alakulat, a 4. hadrendi számot viselő Hessen-Homburg-huszárezred. Ennek az az oka, hogy a 4. huszárezred gróf Nostitz tábornok vezetése alatt kívül ragadt az ulmi gyűrűből, tehát folytathatta a harctevékenységet. Az ezred valóban jelentős szerepet vállalt mind az utóvédharcokban, mind az austerlitz-i csatában, ahol a 11. határőr-huszárezreddel közösen foglalták vissza Telnitzet (ma: Telnice). Mindemellett nem szabad szem elől téveszteni azt aényt sem, hogy az említett ezred – a könyv megírásakor – Sándor cárevics, a későbbi II. Sándor cár (1818–1881) nevét viselte. Erre a tényre maga az író is felhívja a figyelmet művében (41. o.). A cárevics tulajdonában lévő ezred jó hírének növelése az uralkodó iránti gesztus egyik formája lehetett.

A könyv részletesen bemutatja az austerlitz-i csatát is. Alakulatokra lebontva ismerteti a harc eseményeit, kifejti a vereség okát, a csata irányíthatatlanságát és a visszavonulást. Az austerlitz-i csata körülményeit megvizsgálva láthatjuk, hogy még ha borítékolva nem is volt a koalíciós vereség, a francia győzelem mégis várható végkifejlet volt. Az elcsigázott, egyfolytában visszavonuló koalíciós erők szembeszálltak az eddig folyamatosan előretörő franciákkal, ez már önmagában is baljós jel volt. Ráadásul Sándor cár, felülírva Kutuzov tábornagy haditervét, parancsot adott a kockázatos előrenyomulásra. A csapda készen állt az oroszok számára. A centrum megtört, a kulcsfontosságú Pratzen-domb francia kézre került, a szárnyak pedig összeköttetés nélkül önállóan vívták elkeseredett küzdelmüket. A csata végül francia győzelemmel zárult, és ezzel a háború kimenetele is eldőlt.

A könyv utolsó fejezeteiből az ütközet következményeit, a visszavonulást és a csatát követő utóvédküzdelmeket ismerhetjük meg, de itt kerülnek bemutatásra a Nápoly irányából indított támadás eseményei is. A könyv végül a békeszerződés bemutatásával zárul.

A Peter G. A. Phillips és Alexander Mikaberidze páros áldásos munkájának köszönhetően, más orosz nyelvű alkotásokkal egyetemben, ez a könyv is elérhetővé vált a szélesebb réteg által ismert angol nyelven. Az internetes elérhetőségnek köszönhetően pedig a terjesztése is egyszerűbb a nemzetközi olvasóközönség számára.

A napóleoni háborúk kutatása hazánkban egyelőre nem kapta meg az azt megillető figyelmet. Kevesen foglalkoznak vele, és a kérdéskört nehéz betagozni a magyar történelmi gondolkodásba. Ezekben a háborúkban magyar katonák tízezrei harcoltak, akiknek egy része életét vesztette, más része megnyomorodott. Hiába harcoltak sárga-fekete zászló alatt, megérdemlik a történelmi emlékezet megbecsülését. A hadtörténelemnek a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelnie a koalíciós háborúk időszakára és az azokban harcoló magyar személyek kutatására. Alexander Ivanovich Mikhailovsky-Danilevsky könyve egy olyan eseményt dolgoz fel, amely magyar katonákat is nagy számban érintett. Semmi sem emlékeztet minket az Ulmnál hadifogságba esett magyarok sorsára, vagy a hadjáratban vitézül küzdő 4-es huszárokra. Egyedül a székely határőrök kaptak Telnitzben kopjafát helyállításuk mementójaként. Ezért is szükséges megismernünk a mi hadtörténetünket is vizsgáló külföldi szakirodalmat, és a korszak

kutatásának példáját követnünk idehaza, hogy a tudomány útján megismertethessük a magyar olvasóközönséggel a koalíciós háborúk történetét.

A Helion & Company kiadott könyveiből érdemes válogatni, elsősorban az újkori hadtörténelem kedvelőinek, de emellett nagy számban adnak ki a 20. század hadtörténelmi témáihoz kapcsolódó műveket is. Elsősorban az angolszász érához köthető kiadások jelennek meg, de akadnak kivételek is, mint az imént ismertetett kötet. A közeljövőben várható egy kisháborús témát feldolgozó kiadvány megjelenése *Light troops in the seven years war* címmel James R. McIntyre tollából. A megjelenő könyv számunkra ismét érdekes lehet, ugyanis említésre kerül benne a kisháborús hadviselés egyik legnagyobb magyar mestere, Hadik András is.

Timár Péter

ALEXANDER WATSON

AZ ERŐD

Przemysl ostroma, 1914–1915

(Ford. Molnár György. Peko Publishing, Hadiakadémia sorozat, Budapest, 2021. 360 o. ISBN 978-615-5583-38-4)

Andrew Uffindell korábbi, Napóleonról írt munkáját³, amelyet szintén a *Hadiakadémia* sorozat keretében adott ki a Peko Publishing, két platformon is méltattam. A jelen ismertetés nagy örömmre hasonlóan színvonalas könyvről szól. *Az erőd* narratívája túlmutat a ma a lengyel–ukrán határ közelében található galíciai város ostromgyűrűben töltött hónapjain, s ennek köszönhetően többé is válik pusztán hadtörténelmi munkánál.

Alexander Watson a Londoni Egyetem kebelében működő Goldsmiths' College kutatóegyetem oktatója, kutatási területe a huszadik századi Közép-Európa és az erőszak története. Az első világháború iránt érdeklődő magyar közönség már találkozhatott a munkásságával, ugyanis második könyve, az *Acélgöyőrű* 2016-ban megjelent hazánkban is.⁴

Az erőd Watson harmadik monográfiája. A magyar első világháborús emlékezetben kitüntetett helyet foglal el Przemysl ostroma, így természetesnek mondható, hogy van érdeklődés iránta hazánkban. Egy generációval ezelőtt született már könyv az erődről és az ostromról,⁵ de Franz Forstner osztrák történész munkája nem jelent meg

³ Uffindell, Andrew: Napóleon 1814 – Franciaország. Budapest, 2021.

⁴ Watson, Alexander: Acélgöyőrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban, 1914–1918. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, 2016. E kötete 2015-ben a Wolfson History Prize díjnyertese lett az Egyesült Királyságban, és ugyanebben az évben több specifikusan hadtörténelmi műveknek járó kitüntetéssel is jutalmazták.

⁵ Forstner, Franz: Przemysl: Österreich–Ungarns bedeutendste Festung. Wien, 1987.

anyanyelvünkön. Könyvnyi terjedelemben a témáról magyarul (szűk feleennyi oldalon) utoljára negyven éve, a *Népszerű történelem* ismeretterjesztő sorozatban olvasható az érdeklődő közönség.⁶

Watson könyve a *Bevezetés*en túl hét számozott egységre tagolódik, valamint egy hosszabb *Epilógusra*, amely a világháborús kapituláció pillanatától egészen 1947-ig kíséri végig a városban lezajlott további véres eseményeket. Sorrendben a fejezetek a következő témákról szólnak: az osztrák–magyar hadsereg háború eleji galíciai kudarcairól, az erődrendszer elemeinek és a vár védőinek bemutatásáról, az orosz hadsereg 1914. októberi offenzívájáról, az orosz birodalom galíciai terveiről és a vár ideiglenes felmentéséről, a gyűrű újabb bezárulásáról és az erőd „aktív védelmének” szakaszáról, a védők küzdelméről az éhezés és a fagyási sérülések ellen, végül a teljesen reménytelen 1915. márciusi kitörési kísérletről és a kapitulációról.

Mielőtt rátérek a részletes ismertetésre, röviden méltatni szükséges Molnár György fordító és Sisák Gábor szerkesztő munkáját. Molnár a tőle megszokott sallangmentes olvasmányossággal ülteti át az angol tudományos értekező prózát magyarra, Sisák pedig kellő precizitással tartja lendületben az olvasót egy-egy szerkesztői megjegyzéssel a könyv bevezető szakaszában. A szerkesztő az első oldalon a hadászat mára kikopott kulcsfogalmát, az „övvárat” magyarázza meg az olvasónak, a későbbiekben pedig, amikor szükséges, a kelet-európai etnikai-nemzeti tudat bonyolult fogalomvilágát tisztázza a „ruténok” kapcsán, megint máskor *A Pál utcai fiúk* szerzőjét, Molnár Ferencet azonosítja be haditudósítóként.

Watson írói krédóját hadd idézzem – önkényesen kiragadva – a könyv bevezetőjéből: „Ennek a könyvnek a főszereplői a przemysli katonák és polgári lakosok, fő témája pedig az a rettenetes megpróbáltatássorozat, amelyet az első világháború elején kellett átélniük. Előéletükben alig akadt valami, ami ezeket a férfiakat és nőket – a város lakosságát, a parasztságból sorozott katonák tömegét, vagy a polgári származású tisztjeiket – felkészítette volna egy modern ostromra. Abban a korban, amelyet az egyének páratlan mozgékonyasága jellemzett, mélyen ijesztő és megrendítő élmény lehetett csapdába esni egy ellenség által körülzárt és ostromlott nagyváros klausztrófóbiásan szűk világában.” (41. o.) Watson tehát igyekszik empátiával viszonyulni könyve hőseihez, amely megközelítést egyáltalán nem ellenzem, azonban ez kiteszi a szerzőt a moralizálás kísértésének, aminek nem is mindig tud ellenállni.

Miután Watson a *Bevezetés*ben megismerteti az olvasót a przemysli erődrendszer felépülésének folyamatával, valamint a város Monarchia kori történetével és társadalmával, az első fejezet (*Egy megtört hadsereg*, 43–79. o.) a világháború kitörését és annak Ausztria–Magyarország számára megrázóan sikertelennek bizonyuló első heteit beszéli el. A történet a Przemysl felé 1914. szeptember 12–14-e során három irányból visszaözönlő vert sereg apokaliptikus képeivel indít, és időben csupán pár nappal ké-

⁶ Szabó László: *A nagy temető. Przemysl ostroma, 1914–1915.* Budapest, 1982.

sőbb, a vár megtartására kiadott direktíva ismertetésével zárul. A fejezet nagyját a dualista monarchia *de facto* fővezére, Franz Conrad von Hötzendorf személye és az általa parancsnokolt katasztrofális galíciai-lengyelországi hadjárat ismertetése teszi ki (papíron az uralkodó volt a legfőbb hadúr, és Frigyes főherceg a hadsereg főparancsnoka).

A szerzőnek enyhén szólva sincs pozitív véleménye Condról – tényként közli, hogy a vezérkari főnök „bőségesen rászolgált” volna arra, hogy agyonlövessék. (55. o.) Ha sommásnak is érezzük a verdiktet, Watson kellő alaposággal bemutatja, hogy Conrad stratégiai gondolkodása úgyszólván a gombhoz varrta a kabátot – a Monarchia katonai gyengeségei nem óvatosságra sarkallták őt, hanem agresszívvá és egy preventív háború szószólójává tették. A birodalmat kis híján rögvest kivéreztető katonai kudarcot, azaz a támadás erőltetését az oroszokkal szemben némileg menti két tény. Az egyik a Monarchia háborúra való kétségtelen felkészületlensége, amiről a tábornagy nem tehetett (habár a rendelkezésére álló forrásokkal sem bánt a legjobban) – ezt a szempontot Watson precízen ismerteti is. Nem esik viszont szó arról, hogy a támadás fetisizálása szinte járványként vonult végig ebben az időszakban Európa hadurain: lényegében minden hadsereg támadni akart, hiszen a vezérkari főnökök meg voltak győződve arról, hogy ez gyors, döntő csatát fog kikényszeríteni.⁷ Conrad tábornagy esetében inkább az a rémisztő – ahogy Watson is írja –, hogy Galíciában igazából defenzívára készült természetes akadályok mentén, aztán a döntő pillanatban engedett a másokat is fogva tartó ábrándnak. „Erőfeszítései” eredményeképpen egy hónappal a háború kezdete után az osztrák–magyar hadsereg kimerülve, demoralizáltan és 350 000 főt már elveszítve próbálta elfoglalni azokat a pozíciókat, ahol a korábbi haditerv szerint is fogadniuk kellett volna „az orosz gőzhengert”.

A második fejezet (*A „hősök”, 81–120. o.*), elébe menve a magyar olvasó méltatlankodásának, rögtön megmagyarázza, miért szerepel a címben idézőjelben a „hősök” szó: duplacsavaros ironiáról van szó. Az övvár védelmét ugyanis majdnem kizárólag Landsturm- és népfelkelő alakulatok adták (a kivételt a tartalékos, de első lépcsős alakulatnak minősülő 23. honvéd gyaloghadosztály jelentette). A Monarchia *gemütlich* világából kiszakított, értelmiségiekből lett botcsinálta tisztek (hivatásos alig akadt közöttük) és katonai kiképzést a századforduló környékén kapott parasztbakáik (akik a Monarchia szinte minden nemzetiségét felvonultatták) igen nehezen szoktak hozzá a világegés borzalmaihoz. A harmincas éveik második felében vagy még inkább azon túl járó férfiakból szervezett „papák hadserege” (86. o.) pontosan tisztában volt hadfiúi kvalitásai likacsosságával, és a szerző a rájuk aggatott cirkalmas sajtófordulatokat figurázta ki a „hősözéssel”. Más kérdés – és ezt Watson abszolút elismeri, miközben nagy együttérzéssel rajzolja meg alakjukat –, hogy a kényszer szülte hadsereg azután felnőtt

⁷ Lásd *Bencze László*: Az állóháború harcászati és hadászati előzményei. Budapest, 2009. és *Csikány Tamás*: Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig. Budapest, 2001.

a feladathoz, brutális összecsapásokból vette ki a részét, és hihetetlen szenvedést volt képes elviselni.

A szerző ugyanebben a fejezetben a przemysli gyűrű bezárulását megelőző paranoia ismertetésére is kitér, amelynek legbrutálisabb megnyilvánulása negyvennégy, orosz propaganda terjesztésének vádjával lefogott ukrán ajkú civil pogromszerű meggyilkolása volt 1914. szeptember 15-én. Az ukránokkal⁸ kapcsolatban járványos volt a gyanakvás a Monarchia hadseregében, a vélt agitátorokat tömegével fogdosták össze (és végezték is ki), az örökösen ámulást szimatoló hadvezetés még egy komplett kelet-galíciai ezredről is inkább lemondott és elvezényelte az erődből. Hermann Kusmanek von Burgneustädten, Przemysl nagyszebeni szász várparancsnoka maga sem volt mentes ettől a paranoiától. Watson ugyanakkor megállapítja, hogy bár az ukránokat tartották a hadseregben a legkevésbé megbízhatóknak, valójában mindenkire erősen gyanakodtak, aki nem magyar vagy német nemzetiségű volt.

Miután szeptember 25-én az orosz hadsereg az utolsó utat is elzárta, Radko Dimitrijevič altábornagy, az orosz 3. hadsereg parancsnoka megadásra szólította fel a védőket, de ajánlatát október 2-án Kusmanek és törzse gyorsan visszautasította. Megkezdődött Przemysl első ostroma, amelynek során a védekező harcászat ismét megmutatta erejét a kor technikai körülményei között: a Monarchia „papái” visszaverték az orosz 19. hadosztályt, a körülszálló hadsereg legjobb alakulatát. (*A roham*, 121–160. o.)

Miután az övvar elavult erődei mindenhol állták az orosz tüzérség csapásait, a támadóknak rohammal kellett megkísérelni bevenniük a várat. Watson részletesen ismerteti a küzdelmet, amely 1914. október 6–7-én kibontakozott a przemysli övvar külső védelmi gyűrűjénél. A legkeményebb harc 7-én hajnalban és reggel, az öv délkeleti részén, az I/1. erődnél folyt, ahol az orosz 19. hadosztály 73. ezrede közel jutott az erősség elfoglalásához, de végül nem tudta bevenni azt. Watson szerint a Monarchia hibáinak és erényeinek érzékletes lenyomatát adja mind a küzdelem lefolyása, mind pedig az utána zajló sikerpropaganda, amely félreállította a valódi hősokeket. Bár a dicsőséget Janko Švrliuga főhadnaggyal, az erőd egyetlen tényleges tisztjével söpörtették be, a beszámolók szerint a főhadnagy idegösszeomlást kapott és a roham óráiban magába roskadva imádkozott. A valódi parancsnokok és hősoke: Bielek István népfelkelő hadnagy, erődparancsnok, és a 11. munkácsi népfelkelő gyalogezred száztizenkét katonája, valamint Otto Altmann tartalékos hadnagy és Hans Seiler zászlós vezetésével az 1. vartüzérezred negyvenhat tartalékos és sorszolgálatát töltő bécsi katonája. Nem csak a nevetéses tisztviselés tette a történetet morbiddá: miután a küzdelem véget ért, a saját tüzérségük majdnem pozdorjává lőtte a soknemzetiségű védősereget. Az orosz gyalog-

⁸ Watson a korabeli osztrák–magyar igazgatással konzisztens módon ruténoknak, vagy néha kis körülírással ukrán anyanyelvűeknek nevezi könyvében az ukránokat és ezt a magyar fordítás is követi. Viszont az ukránok ekkor már használják az „ukrán” szót saját identitásuk leírására, ruténokról, vagy az orosz források esetében „kisoroszokról” pedig az 1920-as évek óta nemigen beszél senki – ezt a szóhasználatommal én is tiszteletben tartom.

ság mindeközben egyes erődöknél nem is jutott el oda, hogy kézitusában ostromoljon, erőfeszítéseik kudarcba fulladtak.

Minden kaotikus valóságával együtt az I/1. erőd védelme igazi összbirodalmi erőfeszítés volt: magyar, szlovák és ruszin (valamint talán román)⁹ gyalogosok verték vissza osztrák tűztámogatással a cár többnyire nem is orosz, hanem ukrán alattvalóinak a rohamát. Október 8-án este azután az osztrák–magyar tábori seregek közeledtével a támadók elvonultak. Przemysl – elsőre – kitartott, ráadásul nem is túl súlyos veszteségek árán.

Watson úgy értékeli, hogy az első ostromban a dualista birodalom háborús erőfeszítéseit mentette meg a védők kitartása. Az orosz seregek elestek egy fontos vasúti csomóponttól, és a város körbefogására több mint százezer katona vonult fel, akik máskülönben Nyugat-Galícia vagy Magyarország felé törhettek volna előre. A helyőrség értékes időt adott a tábori hadseregnek a sorai rendezésére és a sikerre éhes, aggódó közvéleménynek is valódi örömforrással szolgált.

Watson a következő fejezetben (*Az akadály*, 161–189. o.) nagy terjedelmet szentel a cári birodalom nagyorosz nacionalista törekvései, kiterjedt antiszemitizmusa, valamint az ukrán értelmiség és parasztság megnyerésére tett erőfeszítései bemutatásának. Galíciát – de annak keleti részét mindenképp – etnikai orosz mintatartománnyá akarták átfőrnálni. Ez a többségi ukránok nyelvi eloroszosításával és ortodox hitre térítésével, a lengyelek háttérbe szorításával járt volna, a zsidóságnak pedig egyáltalán nem jutott benne hely. Az antiszemita brutalitás – amelynek mélypontja a negyvenhét áldozatot követelő leMBERGI pogrom volt 1914. szeptember 25-én – változó kegyetlenséggel és szisztematikussággal, de folyamatosan zajlott a megszállt területeken. Az orosz hadsereg a Monarchia elleni küzdelem állóháborúvá válásáért is a zsidókat hibáztatta, és csak az időhiány, valamint a vezetésen belüli érdekellentétek miatt nem lett nagy léptékű, tartós etnikai tisztogatás a paranoiás gyűlölködés vége. Przemysl eleste után majd a város teljes zsidó lakosságát kitelepítik az oroszok, ez volt részükről a legnagyobb, egy települést érintő deportálás a háború alatt.

Mindeközben a Lemberg visszavételére és a hadiszerencse tartós megfordítására irányuló osztrák–magyar erőfeszítéseket 1914 októberében nem koronázta siker. Az offenzíva összeomlott, de nem a Sannál, hanem a Visztulánál, így a Przemysl térségében állomásozó seregek rendezetten vonulhattak vissza. Dilemmát okozott, hogy mi legyen a teendő az övvárral. Svetozar Borojević vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka, és Ottokar Hubert alezredes, a helyőrség vezetési törzsének főnöke a vár feladását javasolták (Kusmanek véleménye nem ismert), de Conrad végül arról rendelkezett, hogy tartani kell az erődöt, még ha csekély is a remény a felmentésre. Watson értékelése szerint a várat fel kellett volna adni – Galícia mellékhadszíntérré

⁹ A szerző leírása szerint Bielek erősítésül kapott a küzdelmet megelőző órákban harminc „kétes megbízhatóságú román” (148. o.) – ők ezen említést követően nem kerülnek elő a történetben.

vált, a környékbeli seregeket nem fenyegette felbomlás és pánik, az egyre durvább élőerő-hiánnyal küszködő közös hadsereg pedig hasznát vehette volna a százezres garnizonnak máshol. Conrad döntését a szerző a vezérkari főnök személyes egójának és pozíciójának mentésével magyarázza, valamint azzal a politikai „törököt fogással”, hogy az erődöt azok után, hogy korábban heroikusan megvédték, nem lehetett egy puskalövés nélkül hátrahagyni. November elején az övvar körül ismét bezárult a gyűrű.

Az orosz hadsereg októberben valóban pórul járt a przemysli erődök alatt: ha a hetenezres hekatombákat csak a Monarchia nagyotmondó újságírói koholták is, tízezer embert biztosan elvesztettek, sokukat az elit alakulatokból, miközben ötödennyi veszteséget sem okoztak a védőknek. Ezért a második ostromnál meg sem próbálkoztak öldöklő kézitusával, kiéheztetésre játszottak, ahogy azt a könyv egyik fejezetcíme is jelzi. Nem drótvágóval és kézigránáttal felszerelt csapatok álltak már az erőd körül, hanem tartalékos hadosztályok, valamint a cári birodalom népfelkelőinek (*opolcsenyije*) a szedett-vedett alakulatai.

A következő két fejezet (*Az elszigetelődés*, 191–226. o.; *A kiéheztetés*, 227–260. o.) a körbezárt erőd életét és szenvedéseit ismerteti meg az olvasóval. Az oroszok helyett „Tél tábornok” vált az első számú ellenséggé. Hamarosan özönlenni kezdtek a fagyási sérültek a hadikórházakba, mert a beköszöntő kemény mínuszokban a katonák még mindig nyári egyenruhát viseltek. Megkezdődött a küzdelem a nyersanyagok hiányával és a pótszerekkel – ezt néhány éven belül a központi hatalmak minden országában osztársadalmi szinten megtapasztalták. Egyebek között alsóneműt, szappant és enyhén robbanásveszélyes gyufát gyártottak a helyőrségben és a helyőrségnek. Mindeközben különleges új borzalmat is át kellett élnie az ostromlott városnak – a világtörténelemben az első polgári lakosság elleni légitámadásokat. Az orosz pilóták az ostrom alatt 275 bombát dobtak Przemyslre, amelyek elhanyagolható anyagi károkat okoztak, de körülbelül tíz polgári lakost megöltek.

A repülőket azonban nem csak pusztítottak, éltettek is. Tizenhárom alkalommal indult útjára az ostromlott erődből egyirányú légiposta, amelynek útján a katonák tudathatták szeretteikkel, hogy életben vannak. A világszerte szolgáltatók jobbára csak vitte a híreket, a családjukról viszont csupán kiváltságos és szerencsés kevesek hallhattak.

Az álhírek ellen ugyanakkor sziszifuszi küzdelem zajlott, a prostitúció ellen viszont semmilyen. A szűkölködő civil lakosság készletei gyorsabban apadtak, mint a katonáké, s hamarosan a polgárcsaládok nőtagjai is rákényszerültek, hogy szexuális szolgáltatásokkal szerezzenek ennivalót. Watson részletesen ismerteti, milyen formákat öltöttek a szexuális kapcsolatok a világvége-hangulatban élő erődben. Ahogy írja, szövődtek őszinte szerelmek, néhány szemfüles nő pedig hadtápos tisztnek a szeretője lett, aki valósággal elhalmozta őket élelmiszerekkel. Ezen belül is külön kategóriát képviseltek az elit alakulatok katonáira specializálódó „repülő hercegnők”. A „kapcsolatok” többségében ugyanakkor a nők végtelenül ki voltak szolgáltatva egyszeri vagy állandó partnereiknek, hiszen a férfiak tudtak élelmet szerezni – és ezzel visszaélni.

Decemberben a limanovai csata után felcsillant a remény az övvár felszabadítására, de ez végül hiú ábrándnak bizonyult. A titkolózás és a félreértések nyomán a várparancsnokság hatalmas erőfeszítéseket tett egy felszabadító hadsereg fogadására, amely azonban sosem érkezett meg. December 15-e és 19-e között az ostromlottak nagy létszámú csapata – elsősorban magyar honvédek részvételével – sikerrel törte át az ostromgyűrűt a várostól nyugatra, de mivel a főszereg támadása eközben elakadt, a hősiesség nem hozott eredményt. A legjobb csapatokat érintő hatezer fős véres veszteség ahhoz vezetett, hogy a Conrad által korábban parancsba adott „aktív védelmet”, vagyis a gyűrű körüli zavaró hadmozdulatokat a várparancsnokság az év végével beszüntette.

1914 megpróbáltatásokkal teli és szomorú karácsonya után kezdett elfogyni az erőd élelmiszerkészlete. Ezrével vágták le a lovakat, az egyre több lóhúst és egyre kevesebb másmilyen összetevőt tartalmazó fejadagot pedig folyamatosan csökkentették. A drasztikus intézkedések azonban újabb heteket nyertek a védőknek. Közben virágzott a korrupció, az egyre soványabb raktári készleteket folyamatosan meglopta, aki beosztásánál fogva tehetett, de a várparancsnokság érdemben nem szankcionálta mindezt.

Conrad eközben a foglya lett az erőd védelméről november elején hozott döntésének. Nem hagyhatta elveszni a 130 000 fős helyőrséget, az katasztrófával ért volna fel – ez viszont három, lehetetlen körülmények között lebonyolított offenzívára sarkallta, amelyeknek a Kárpátokból kellett volna kitörni az ostromlott erődhez. Az átgondolatlan, pokoli hidegben végrehajtott támadások semmiféle eredménnyel nem jártak, ugyanakkor 670 000 embert emésztettek fel a császári-királyi hadseregből. Nagyobb részük megsebesült, bő harmaduk meghalt, eltűnt vagy fogságba esett.

Az erőd körüli hadmozdulatok kémháborúvá és propaganda-háborúvá váltak. Ostromlók és ostromlottak egyaránt próbálták egymás vonalait felderíteni és zavarni, nem ritkán az ostromgyűrűben rekedt civil lakosság közreműködésével. A romok közt bujkálók, a senkiföldjén rekedtek sajátos álhírgazdaságot működtettek a túlélésért – az orosz állásokról élelmiszermorzsáékért cserébe költött meséik újabb őrszolgálatokat eredményeztek, és ezzel felesleges szenvedést hoztak a helyőrség katonáinak.

1915 januárjától többé-kevésbé rendszeressé váltak a dezertálások, és bár leginkább a gyanakodva szemlélt ukrán többségű ezredekben tűntek el katonák, a kétségbeesés szülte szökés minden nemzet soraiban gyakori volt. Nyírfakéreggel „dúsított” liszttel, tarlórépával és a fejadagok szűkítésével az eredeti február 18-ai becléshez képest plusz öt hétre elég élelmiszert nyertek az ostromlottak, de a felmentésre nemigen látszott remény. Március közepére minden ötödik katonát ledöntött a lábáról az éhezés, vagy a fagysérülés. Aki még talpon volt, az is alig vonszolta magát.

Az utolsó fejezet véleményem szerint méltán viseli *A végső katasztrófa* címet (261–289. o.), Watson ugyanis ebben a megadás előtti esélytelen kitörési kísérlet történetét beszéli el. Przemysl sokat szenvedett, éhező helyőrségét Kusmanek parancsnok még egyszer, utoljára csatába küldte, de nem a saját vonalak felé, hanem keletre, Lemberg irányába. Igaz, az arra elterülő sík terep volt az egyetlen, szó szoros értelmében járható

út az erejük végén levő katonáknak, Watson szerint azonban az egész művelet csupán értelmetlen legendagyártás volt, afféle *Götterdämmerung* („Az istenek alkonya”). Az eredményt látva valóban nehéz megérteni, miben reménykedett Conrad és Kusmanek. A március 19-én hajnalban indított támadás hét óra leforgása alatt összeomlott, bár a kudarc alighanem azért lett olyan nagy, mert az oroszok megfejtették a Monarchia rádiótáviratait, és a kitörés előtt masszív erősítést vezényeltek az érintett frontszakaszra. A helyőrség 10 000-nél is több katonája veszett oda, a 23. honvéd gyaloghadosztály egyenesen az addig megmaradt állománya kétharmadát veszítette el.

Ezt követően a megadás nem lehetett kérdés, már csak annyi maradt hátra, hogy minden értéket elpusztítsanak, ne adják az erődöt védhető állapotban az oroszok kezére. Március 20–21-én a helyőrség szisztematikusan rombolta le a város infrastruktúráját, majd 22-én reggel elkezdődött az erődök felrobbantása. Ez még a megadás formális aktusa alatt is tartott, ami fel is dühítette Andrej Szelivanov gyalogsági tábornokot, az ostromlók parancsnokát. Aznap 117 000 osztrák–magyar katona esett hadifogságba, ami hatalmas csapást mért a dualista monarchia moráljára, és ugyanekkora örömmel töltötte el az oroszokat, akik „örökre” terveztek berendezkedni – de végül alig több mint két hónapig tudták megszállva tartani a várost.

A fogságba vetett tisztek pénzét elvették, de érdemben nem bántották őket, a sokat szenvedett népfelkelő gyalogosokra viszont további keserves és pusztító évek vártak. A cári birodalom hadifogságában – ahonnan minden ötödik osztrák–magyar fogoly, mintegy 470 000 fő soha nem is tért már vissza – mindenki ki volt téve a kegyetlen bánásmód és a halálos betegségek veszélyeinek, de kiváltképpen a magyarok, a németek és a zsidók. Watson leírja – Reinhard Nachtigal és Georg Wurzer munkái nyomán –, hogy hogyan választották szét a szláv ajkú, illetve az ortodox vallású foglyokat a magyar és német bakáktól. Az utóbbiakat a legkeményebb táborokba küldték és a leggyilkosabb munkákra osztották be. A Murmanszkba vezető kulcsfontosságú utánpótlási vonal – a „Halálvasút” – építésén csaknem 90 százalékban német és magyar foglyok dolgoztak.

Mіндеz már az *Epilógus*ban kerül leírásra, Przemysl rövid orosz megszállásának és visszavételének ismertetésével, illetve a város első világháború utáni történetének 1947-ig ívelő szakaszával együtt. A városért a Monarchia összeomlását követően szó szerint megküzdöttek a lengyelek és az ukránok, végül az újjászülető lengyel államban és annak lengyel nacionalista világába tagozódott be húsz évre. A Molotov–Ribbentrop-paktum megszületése és Lengyelország 1939-es megszállása után Przemysl Németország és a Szovjetunió közötti határváros lett. Lakói már a Szovjetunióba bekebelezett területeken is az első pillanattól megtapasztalhatták a rekvirálások, államosítások és deportálások kíméletlen erőszakát, 1941-et követően pedig a helyzetük, ha lehet, még tovább romlott – a náci Németország rabszolgasorsra szánta a lengyeleket és megsemmisítésre a zsidókat. A holokauszt során az egykor a lakosság 30%-át kitevő zsidóságot szinte teljesen legyilkolták. Az erőszak utolsó fejezeteként Lengyelország szovjet bábkormányja kiutasította az országból az ukránokat, így az évszázad közepé-

re Przemysł csaknem színlelygel várossá vált. A lakosság pótlására a Szovjetunió által megszállt területek lengyel lakóit telepítették át tízezres nagyságrendben. Watson mindezeket a tragédiákat és bűnöket természetesen nem egymásból következőkként, hanem egymás utáni történésekként ábrázolja.

Mindenképpen pozitív, hogy a könyvben szerepel Gyóni Géza legendás háborús verse, a *Csak egy éjszakára* is (és lábjegyzetben annak a magyar irodalmi kánonban elfoglalt helyét is tisztázza a szerző), de a recenzió az az érzése, hogy a magyar alakulatok és a magyar bakák így is meglehetősen alulreprezentáltak Watson munkájában. Mindez egyértelműen abból a torzulásból fakad, amit a nyelvtudás, illetve annak hiánya alakított ki.¹⁰ A szerző használ magyar nyelvű forrásokat – amelyekkel kapcsolatban köszönetet mond Révész Tamásnak, a BTK TTI tudományos munkatársának a segítségéért –, illetve magyar szerzők tollából származó nem magyar nyelvű munkákat is. Volumenben viszont ezek elmaradnak a lengyel kútfőkhöz képest. A másodlagos irodalomnál még egyértelműbb a helyzet: maroknyi angolul írt vagy angolra lefordított magyar történelmi munka¹¹ szerepel a felsorolásban, miközben csak úgy sorjáznak a lengyel szerzők művei. Így viszont a magyar katonák is sokszor óhatatlanul más lencsén át látszódnak.¹²

Korábban többen is ismertették már idehaza Watson kötetét. Szinte egyöntetű a vélemény, hogy olvasmányos, igényes, összességében az olvasók számára kimondottan ajánlott könyv született, de hiányosságai fölött sem siklanak el szó nélkül a recenziók. Kiss Gábor Ferenc szintén a szerző nézőpontjának problémáira figyelmeztet, nem csupán a lengyel forrásokkal, hanem a Habsburgok hadseregének időnként tapasztalható sommás elmarasztalásával kapcsolatban is.¹³ Pollmann Ferenc azt rója fel Watsonnak, hogy a könyv során többször belegabalyodik az osztrák–magyar hadsereg felépítésébe, és Conrad vezérkari főnök hibáztatását is túlzásba esőnek tartja.¹⁴

¹⁰ Révész Tamás közléséből meg tudom erősíteni, hogy Watson jól beszél és olvas lengyelül, a vonatkozó forrásokról és irodalomról első kézből rendelkezik ismerettel, feltehetően innen fakad a lengyel perspektívával való, időnként a könyvből kiérződő szimpátia is.

¹¹ *Deák István: Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918.*; New York–Oxford, 1990.; *Galántai József: Hungary in the First World War.* Ford. *Grusz Éva – Pokoly Judit.* Budapest, 1989.; *Varga Bálint: The Monumental Nation. Magyar Nationalism and Symbolic Politics in Fin-de-Siècle Hungary.* Oxford, 2016.

¹² Lengyel források és irodalom alapján állapítja meg például Watson – minden reflexió nélkül –, hogy „[a magyarok] a védelem gerincének tekintették magukat, bár mindenki más azt gondolta róluk, hogy orgyilkos gonosztevők, akik bármire képesek egy kitüntetésért és terrorizálják a polgári lakosságot, cudarabul fosztogatnak, mint az oroszok, és »védtelen nőket kényszerítenek, hogy mindent megadjanak nekik, amiben csak kedvük telik.«” (110. o.) Ezzel szemben, ha magyar kortárs ír „aljas hullarablókká” vált lengyel és ukrán katonákról, gondosan megjelöli, hogy az információ forrása egy magyar katonatiszt. (65. o.)

¹³ *Kiss Gábor Ferenc: Przemysł, az erőd. Könyvismertető. Napi Történelmi Forrás,* 2022. február 18. <https://ntf.hu/index.php/2022/02/18/przemysl-az-erod-konyvismerteto/> (A letöltés időpontja: 2024. szeptember 14.)

¹⁴ *Pollmann Ferenc: Bravo, doktor Watson! – avagy szenvedélyes helyszíni riport a körülrzárt Przemysł-ből. Nagy Háború Blog,* 2021. december 15. https://nagyhaboru.blog.hu/2021/12/15/bravo_doktor_

Mokánszki Zoltán általában véve Watson „ítéleteit és az evidenciának tartott kinyilatkoztatásait” javasolja óvatos olvasói megfontolásra.¹⁵

Általánosnak tekinthető tehát Watson munkájának egy-egy elemével szemben az az érzés, amelyre fentebb „a moralizálás kísértéseként” hivatkoztam. Személy szerint úgy gondolom, Conrad tábornagy alakja nem szorul ezzel szemben védelemre. Watson véleménye róla talán történész szemmel bombasztikus, a szerelmi életének szerepét a narratívában pedig én is túlexponálnak gondolom, de mégiscsak a korabeli Európa egyik legfontosabb és legtöbbet vizsgált haduráról beszélünk, akiről nagyszámú forrás (beleértve a saját többkötetes memoárját is) és szakirodalmi munka érhető el. Mindennek ismeretében bűnbakká tenni őt szaktörténeti vita tárgya lehet, de morális ítéletnek a szerző részéről nem nevezném.

Más a helyzet a világégésnek azon szereplőivel, akiknek életéről alig tudunk meg valamit. Könnyen lehet, hogy például Vaszil Okolita századkürtös életéről összesen nem rendelkezünk annyi információval, mint amennyit kitesz az ő és társai kalandos szökésének története a przemysli övvarból. Watson vele és a legtöbb hasonló „alulnézeti” szereplővel az esetek nagy többségében megértő, ugyanakkor nem mindenki tekintetében. Természetesen nem a védtelen ukrán civilekre támadó osztrák–magyar dragonyosok vagy a leMBERGI zsidóságot kaszaboló kozák lovasok iránt várok megértést, de túlzásnak érzem például „félősnak” nevezni azt a katonaorvost, akit megrémítettek a világtörténelem első légitámadásai (197. o.).

Az osztrák–magyar hadsereggel kapcsolatban Watson a függelékben helyesen állapítja meg, hogy az anyagi források szűke és az ezzel összefüggő eszközhiány volt a fő probléma az osztrák–magyar hadseregben, nem a sokféle etnikum és a sokféle nyelv. Ehhez a magam részéről egy rövid gondolat erejéig annyit fűzök hozzá, hogy a Monarchia 1914 nyarán nem állt készen egy nagy volumenű háborúra, de a világháború minden tragikus kudarcával együtt sem árt szem előtt tartani, hogy a már a saját korában is sokszor „lesajnál” birodalom 52 hónapig tartotta magát, egészen a szó szerinti végki-merülésig. „Kimúlása” után nem volt „örököse” – a soknemzetiségű dinasztikus birodalom halottas ágyától mindenki sietett eltávolodni, korábbi nem államalkotó nemzetei pedig több vagy kevesebb alappal a „belülről bomlasztásra” építettek eredetmondát. A dualista állam háborús erőfeszítéseit azért kíséri mai napig lesajnálás vagy feledés, mert szinte senki nem azonosult velük, annál többen építettek viszont identitást abból, hogy ellene voltak azoknak. Watsonnak, mint Közép-Európával foglalkozó történésznek – főképp, hogy britként a saját társadalmi mítoszát nem kell ennek figyelembe-vételéhez újrainnia – ezekre az örökségekre jobban tekintettel kellene lennie, amikor például „szokásos dilettantizmusról” (65. o.) beszél egy-egy harcászati hibát illetően.

[watson_avagy_szenvedelyes_helyszini_riport_a_korulzart_przemylbol](#). (A letöltés időpontja: 2024. szeptember 14.)

¹⁵ Mokánszki Zoltán: Az erőd. Przemysl ostroma, 1914–1915. *Hadtudomány*, 32. (2022.) 2. sz. 170–172. o.

A könyvön végzett szerkesztői munkát méltattam korábban, és a leggondosabb lektori tevékenység után is megtalálható apró lapsusokra igazságtalan is lenne kihegyeznem az értékelést. Egyedül azt emelem ki, hogy a 149. oldalon az I/1. erőd keresztmetzeti rajza a többi hasonló rajzhoz képest fejjel lefelé található. Ez kissé kizökkentett olvasás során, de természetesen sose legyen könyvnek nagyobb hibája!

Minden probléma dacára szeretnék visszatérni az ismertetés elejéhez, vagyis ahhoz, hogy levonjam a konklúziót: Watson Przemysł-eposza színvonalas, mind a hadtörténet és az első világháború, mind a társadalomtörténet iránt érdeklődőknek bátran ajánlható könyv. A magyar szerepvállalás viszonylagos háttérbe szorulását az ostrom Watson-féle narratívájában pedig kezeljük a magunk számára felhívásként: a magyar hadtörténet-írás is állíthat modern, hasonlóan társadalomtörténeti szemlélettel átítatott példákat az egykorvult birodalom háborús erőfeszítéseiről.

Szeibert-Erdős András

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Balogh Máté

BATTHYÁNY I. ÁDÁM DUNÁNTÚLI
KERÜLETI FŐKAPITÁNYHELYETTESEI

TARTALOM

	TANULMÁNY	
KRÁMLI MIHÁLY	A cs. és kir. Duna-flottilla 1917-ben. I. rész	763
	KÖZLEMÉNYEK	
HRVOJE KEKEZ	“...pugnaque cruentissima atque asperrima...” The Battle of the Ford of the Zrinski on the Una River in 1483. Context, topography, course, and consequences of the battle [Az Una folyó Zrinski- gázlójánál 1483-ban lezajlott csata. Kontextus, topográfia, a csata lefolyása és következményei]	789
TÓTH FERENC	A tengerszorosok védőbástyái. Kora újkori francia katonák, diplomaták és utazók a Boszporusz és a Dardanellák erődítményeiről	827
SÜLI ATTILA	Fejezetek az Újházi-vadászcsapat történetéből.	851
	MŰHELY	
TÓTH DOMINIK	Szekerek és tűzfegyverek. Szekérvár-harcmodor Hunyadi János seregében	881
TUČEK VIKTOR	Hunyadi Mátyás vilémovi „csatájának” mítosza	903
MATÁNYI MARCELL	Az 1809. évi inszurgens gyalogság egyenruhájának vizsgálata képi és írásos források alapján.	921
KARÁCSONY KÁROLY	„Fénykép nélkül”. Egy majdnem feledésbe merült tábornok, vitéz hodosi Karátsony László vezérőrnagy élete	953
	SZEMLE	
TÓTH FERENC	Huszárok, határok, családok. A franciaországi magyar katonai emigráció az ancien régime korában (1692–1789) (<i>Bene Krisztián</i>)	997
ALEXANDER IVANOVICH MIKHAILOVSKY- DANILEVSKY	1805 – Tsar Alexander’s First War with Napoleon (<i>Timár Péter</i>).	1000
ALEXANDER WATSON	Az erőd. Przemyśl ostroma, 1914–1915 (<i>Szeibert-Erdős András</i>)	1005

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLE	
MIHÁLY KRÁMLI	The Austro-Hungarian Danube Flotilla in 1917. Part I	763
	PUBLICATIONS	
HRVOJE KEKEZ	“...pugnaque cruentissima atque asperrima...” The Battle of the Ford of the Zrinski on the Una River in 1483. Context, topography, course, and consequences of the battle.	789
FERENC TÓTH	The Ramparts of the Straits. Early modern French soldiers, diplomats and travellers on the fortifications of the Bosphorus and the Dardanelles	827
ATTILA SÜLI	Chapters from the History of the Újházi Hunter Corps.	851
	WORKSHOP	
DOMINIK TÓTH	Wagons and Firearms. War wagon tactics used by János Hunyadi’s army	881
VIKTOR TUČEK	The Myth of Matthias Hunyadi’s “Battle” of Vilémov	903
MARCELL MATÁNYI	A Study of the 1809 Insurgent Infantry Uniforms Based on Pictorial and Written Sources.	921
KÁROLY KARÁCSONY	“Without a Photo.” The Life of a(n almost) Forgotten General, Major General Vitéz László Karátsony of Hodos. . . .	953
	REVIEW	
FERENC TÓTH	Hussars, Borders, Families. Emigrants of Hungarian military background in France during the ancien régime (1692–1789) (<i>Krisztián Bene</i>)	997
ALEXANDER IVANOVICH MIKHAILOVSKY- DANILEVSKY	1805 – Tsar Alexander’s First War with Napoleon (<i>Péter Timár</i>).	1000
ALEXANDER WATSON	The Fortress. The Siege of Przemysl, 1914–1915 (<i>András Szeibert-Erdős</i>)	1005

INHALT

	STUDIE	
MIHÁLY KRÁMLI	Die k. u. k. Donauflotte im Jahr 1917. Teil 1.	763
	MITTEILUNGEN	
HRVOJE KEKEZ	„...pugnaque cruentissima atque asperrima...“ The Battle of the Ford of the Zrinski on the Una River in 1483. Context, topography, course, and consequences of the battle [Die Schlacht bei der Zrinski-Furt des Flusses Una im Jahr 1483. Kontext, Topografie und der Verlauf sowie die Folgen der Schlacht]	789
FERENC TÓTH	Die Bastionen der Meerengen. Französische Soldaten, Diplomaten und Reisende der frühen Neuzeit über die Festungen am Bosphorus und an den Dardanellen . . .	827
ATTILA SÜLI	Kapitel aus der Geschichte der Jägerschar „Újházi“	851
	WERKSTATT	
DOMINIK TÓTH	Streitwagen und Feuerwaffen. Die Kampffart Wagenburg im Heer von János Hunyadi	881
VIKTOR TUČEK	Der Mythos der „Schlacht“ bei Vilémov von Matthias Corvinus	903
MARCELL MATÁNYI	Untersuchung der Uniform der Insurgenten-Infanterie des Jahres 1809 aufgrund von schriftlichen und Bildquellen	921
KÁROLY KARÁCSONY	„Ohne Foto“. Das Leben eines (fast) in Vergessenheit geratenen Generals, Generalmajor László vitéz Karátsony von Hodos	953
	RUNDSCHAU	
FERENC TÓTH	Husaren, Grenzen, Familien. Die ungarische Militäremigration in Frankreich im Zeitalter des Ancien Régime (1692–1789) (<i>Krisztián Bene</i>) . . .	997

ALEXANDER IVANOVICH MIKHAILOVSKY- DANILEVSKY	1805 – Tsar Alexander’s First War with Napoleon (<i>Péter Timár</i>)	1000
ALEXANDER WATSON	Die Festung. Der Sturm auf Przemyśl, 1914–1915 (<i>András Szeibert-Erdős</i>)	1005

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDE	
MIHÁLY KRÁMLI	La flottille danubienne impériale et royale en 1917. Première partie	763
	PUBLICATIONS	
HRVOJE KEKEZ	« ...pugnaque cruentissima atque asperrima... » The Battle of the Ford of the Zrinski on the Una River in 1483. Context, topography, course, and consequences of the battle [La bataille du gué de Zrinski sur la rivière Una en 1483. Contexte, topographie, déroulement et conséquences de la bataille]	789
FERENC TÓTH	Les remparts des détroits. Soldats, diplomates et voyageurs français de l’époque moderne antérieure sur les fortifications du Bosphore et des Dardanelles . . .	827
ATTILA SÜLI	Quelques chapitres de l’histoire du corps de chasseurs d’Újházi	851
	ATELIER	
DOMINIK TÓTH	Chariots et armes à feu. La tactique du fort de chariots dans l’armée de Jean Hunyadi	881
VIKTOR TUČEK	Le mythe de la « bataille de Vilémov » de Mathias Hunyadi.	903
MARCELL MATÁNYI	Examen des uniformes de l’infanterie de l’insurrectio de 1809 basé sur des sources picturales et écrites . . .	921
KÁROLY KARÁCSONY	« Sans Photographie. » Un général (presque) oublié, la vie du major-général László Karátsony de Hodos . .	953

	REVUE	
FERENC TÓTH	Hussards, frontières, familles. L'émigration militaire hongroise en France sous l'ancien régime (1692–1789) (<i>Krisztián Bene</i>)	997
ALEXANDER IVANOVICH MIKHAILOVSKY-DANILEVSKY	1805 – Tsar Alexander's First War with Napoleon (<i>Péter Timár</i>).	1000
ALEXANDER WATSON	La forteresse. Le siège de Przemyśl, 1914–1915 (<i>András Szeibert-Erdős</i>)	1005

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ

МИХАЙ КРАМЛИ	Императорская и королевская Дунайская флотилия в 1917-ом году. Часть I.	763
--------------	---	-----

ПУБЛИКАЦИИ

ХРВОЙЕ КЕКЕЗ	«...pugnaque cruentissima atque asperrima...» The Battle of the Ford of the Zrinski on the Una River in 1483. Context, topography, course, and consequences of the battle [Битва при Зринском броду у реки Уна в 1483-ом году. Контекст, топография, ход и последствия битвы]	789
ФЕРЕНЦ ТОТ	Бастионы оплоты морских проливов. Французские солдаты, дипломаты и путешественники раннего Нового времени об укреплениях Босфора и Дарданелл	827
АТТИЛА ШЮЛИ	Главы из истории охотничьего отряда Уйхази	851

МАСТЕРСКАЯ

ДОМИНИК ТОТ	Военные повозки и огнестрельные оружия. Боевой стиль манера Вагенбурга в армии Яноша Хуньяди.	881
-------------	---	-----

ВИКТОР ТУЧЕК	Миф о «битве» Матьяша Хуньяди при Вилемове	903
МАРЦЕЛЛ МАТАНЬИ	Исследование обмундирования повстанческой пехоты 1809-ого года на основе изобразительных и письменных источников.	921
КАРОЙ КАРАЧОНЬ	«Без Фотографии» Жизнь (почти) забытого генерала, витязя генерал-майора Ласло Карачонь из Ходош	953
	ОБЗОР	
ФЕРЕНЦ ТОТ	Гусары, границы, семьи. Французская венгерская военная эмиграция во время старого режима (1692–1789) (<i>Кристиан Бене</i>)	997
АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ МИХАЙЛОВСКИЙ- ДАНИЛЕВСКИЙ	1805-Tsar Alexander's First War with Napoleon (<i>Петер Тимар</i>)	1000
АЛЕКСАНДР УАТСОН	Крепость. Осада Перемышля, 1914–1915 (<i>Андраш Шейберт-Эрдёш</i>)	1005

Műszaki szerkesztés: Gróf István
Tördelés: Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti

Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire

(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти

Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеши

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона,
Атила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван
Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт
Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош
Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник,
Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж
Лазар, Ференц Ленкефи, Роланд Маруж,
Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц
Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай,
Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл,
Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геца Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной

Истории Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„A huszita zsoldosok alkalmazása, valamint harci szekereik és szekérváraik adaptációja Hunyadi János idején a Magyar Királyság haderejében régóta elfogadott tény a történettudományi szakirodalomban. Tudjuk, hogy a magyar hadvezér az 1440-es évektől kezdődően – erdélyi vajdaként – igyekezett kiaknázni az említett eszközök adta előnyöket az oszmán csapatokkal szembeni harcaiban.

Amire azonban a szakirodalom mind ez idáig igen kevés figyelmet fordított, az annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy Hunyadi csapatai a haditechnikai eszközökkel együtt az eredeti alkalmazási módot is adaptálták-e? Más szóval: úgy használták-e a harci szekereket és a belőlük kialakított szekérvára(ka)t, ahogyan azt a husziták is tették korábban?”

(Tóth Dominik)

„Hunyadi Mátyás, magyar király nyugati külpolitikájának egyik legjelentősebb mozzanata a cseh korona országai ellen 1468 és 1478 között vívott háború volt. [...] A cseh korona országai ellen folytatott háború egyik kulcsfontosságú eseményeként tartható számon a Vilémov (Wilimow) mellett lezajlott katonai atrocitások sorozata. A háború – jellegéből adódóan – kisebb csatákból és rajtaütésekből állt, amelyek során egyetlen alkalommal, Vilémovnál került szembe a két király, Podjebrád György, valamint Hunyadi Mátyás főselege. Az ütközet – körülményeit tekintve – mégis a háború egyik legkevésbé tisztázott pontjának számít. Noha az eseményeket összességében a történettudomány nem tartja sorsfordító összecsapásnak, mégis fontos változást hozott a háború dinamikájába.”

(Tuček Viktor)

„A történettudomány az inszurrekció korszerűsítésének és tartalék haderővé alakításának vizsgálata mellett mindeddig adós maradt az inszurgens gyalogság 1808-as törvények nyomán kidolgozott egyenruhájának teljes elméleti rekonstruálásával is, holott a nádori reformtörvények nyomán létrehozott intézmény viseleti jegyei híven tükrözték a kitűzött célt: egy hazafias tartalékos rendszer megteremtését a Magyar Királyságban.”

(Matányi Marcell)

„Az 1944-es év jól indult Karátsony László számára. A Honvédelmi Minisztérium III. csoportfőnök helyetteseként 1944. január 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő, azaz átkerült a tábournoki karba. Előléptetésének rangnapja 1943. augusztus 1-je (hivatalosan ekkortól számították a tábournokok állománycsoportjába való átkerülését, az akkor betöltött csoportfőnök-helyettesi állásába való kinevezésének időpontját).”

(Karácsony Károly)

